P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

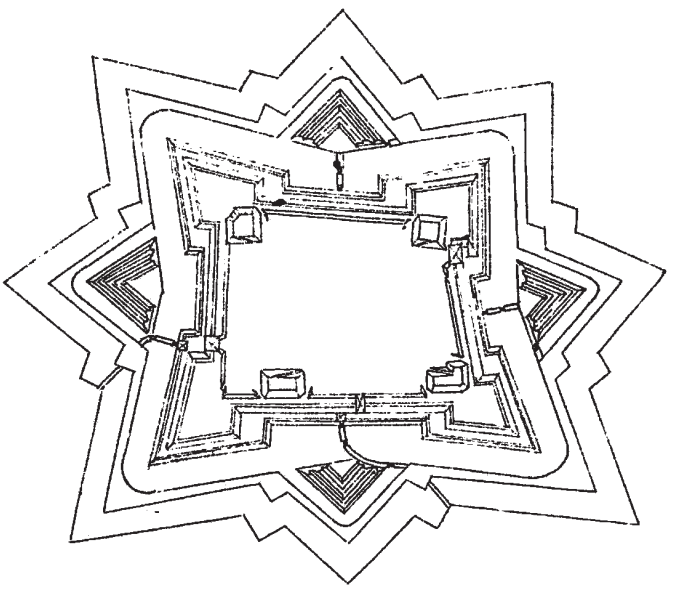

Broj 7 Volumen IV. lipanj 2005. Cijena 100 kuna ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Vol. 7 Year IV. June 2005. Price 100.- ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Dr. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), Dr. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica/Zagreb), mr. Julio KURUC (Koprivnica), dr. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. Lučka LORBER (Maribor), mr. Goran MARKULIN (Koprivnica), dr. Antun MIJATOVIĆ (Zagreb), dr. Géza PÁLFFY (Budimpešta), Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. Ljudevit PLAČKO (Križevci), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. Eckhard THOMALE (Karlsruhe), dr. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), dr. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), mr. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. Đuro ZALAR (Koprivnica)

Uredništvo
Editorial Staff

Dr. Dragutin FELETAR, dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
Željko KRUŠELJ, dr. Lučka LORBER, Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik
Editor-in-chief

Dr. Dragutin FELETAR

Urednik
Editor

Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom
Layout

Hrvoje HERCEG, Meridijani

Lektura
Language editing

Lidija MENGES

Tajnik uredništva
Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika
Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva
Additional mailing address

Dr. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Sunakladnici (sponzori)
Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
»INA - NAFTAPLIN« ĐURĐEVAC - MOLVE
BELUPO - INDUSTRIJA LIJEKOVA KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
(MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«

Priprema
Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici
Front cover

Dio karte s gradom Koprivnicom iz 1768. godine

Tisak
Print by

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

K A Z A L O

1. Mirela SLUKAN ALTIĆ

TERITORIJALNI RAZVOJ I RAZGRANIČENJA VARAŽDINSKOG GENERALATA (1630. - 1771.)

TERRITORIAL DEVELOPMENT AND BOUNDARY DETERMINATION OF THE VARAŽDIN GENERALATE (1630-1771). . . . . . *str. 7*

2. Metoda KEMPERL

JOŽEF HOFFER - ARHITEKT BREZ MEJA

JOŽEF HOFFER - ARCHITECT WITHOUT FRONTIERS . . . . . *str. 33*

3. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

STJEPAN RADIĆ I PODRAVINA U VRIJEME OBLASNIH SAMOUPRAVA OD 1927. DO 1928.

STJEPAN RADIĆ AND PODRAVINA IN TIMES OF REGIONAL SELF-GOVERNMENTS IN THE PERIOD 1927-1928. . . . . . *str. 47*

4. Zlatko MATIJEVIĆ

KOPRIVNIČKI ŽUPNIK STJEPAN ZAGORAC I REFORMNI POKRET NIŽEGA RIMOKATOLIČKOG KLERA U HRVATSKOJ (1920.)

KOPRIVNICA'S PARISH PRIEST STJEPAN ZAGORAC AND REFORMATION MOVEMEN OF THE LOWERROMAN CATHOLIC CLERGY IN CROATIA (YEAR 1920). . . . . . *str. 81*

5. Ivica MIŠKULIN

OPĆINSKI I PARLAMENTARNI IZBORI U KOPRIVNIČKOM KOTARU 1920. GODINE

MUNICIPAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS IN KOPRIVNICA COUNTY IN 1920 . . . . . *str. 91*

6. Danijel VOJAK

ROMI U PODRAVINI (1880. - 1941.)

ROMA IN PODRAVINA (1880-1941). . . . . . *str. 107*

7. Davor ILIČIĆ

PRIMJENA INTERNETA I IT-a U DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIM ZNANOSTIMA (NA PRIMJERU PODRAVINA.NET)

THE USAGE OF INTERNET AND IT TECHNOLOGIES IN SOCIO-HUMAN SCIENCES (EXAPLE - PODRAVINA.NET) . . . . . *str. 125*

8. Ivan PEKLIĆ

LJUBOMIR MAŠTROVIĆ (1893. - 1962.)

LJUBOMIR MAŠTROVIĆ (1893-1962) . . . . . *str. 131*

9. Vladimir ŠADEK

BIBLIOBUSNA SLUŽBA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

BIBLIOBUS MOBILE LIBRARY SERVICES
IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY . . . . . str. 155

10. Hrvoje PETRIĆ

A MAN AND HIS ENVIRONMENT, ON THE BORDER
BETWEEN HABSBURG AND OTTOMAN EMPIRES

ČOVJEK I OKOLIŠ NA GRANICI HABSBURŠKOG I OSMANSKOG
IMPERIJALNOG SUSTAVA . . . . . str. 175

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES. . . str. 191*

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS . . . . . str. 211*

U SEDMOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Autori članaka

1. Dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
2. Dr. sc. Metoda Metoda KEMPERL, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
3. Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb
4. Dr. sc. Zlatko MATIJEVIĆ, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
5. Mr. sc. Ivica MIŠKULIN, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod
6. Danijel VOJAK, poslijediplomant, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
7. Davor ILIČIĆ, student, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
8. Ivan PEKLIĆ, Gimnazija, Križevci
9. Vladimir ŠADEK, Osnovna škola "Đuro Ester", Koprivnica
10. Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
11. Jakša RAGUŽ, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
12. Danijel PATAFTA, Pomorski povijesni muzej, Rijeka
13. Mr. sc. Zdenko BALOG, Pučko otvoreno učilište, Križevci

Stručni recenzenti

14. Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb
15. Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
16. Dr. sc. Zlatko MATIJEVIĆ, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
17. Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
18. Mr. sc. Željko HOLJEVAC, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
19. Mr. sc. Gordan RAVANČIĆ, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
20. Dr. sc. Zdravko DIZDAR, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
21. Mr. sc. Hrvoje GRAČANIN, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
22. Mr. sc. Mladen TOMORAD, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
23. Emil Čokonaj, Srednja škola, Koprivnica
24. Danijela PETRIĆ, Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", Koprivnica
25. Mr. sc. Dijana SABOLOVIĆ-KRAJINA, Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", Koprivnica

Službeni prevoditelj

26. Sado TERZIĆ, Koprivnica, za engleski

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich

TERITORIJALNI RAZVOJ I RAZGRANIČENJA VARAŽDINSKOG GENERALATA (1630. - 1771.)

TERRITORIAL DEVELOPMENT AND BOUNDARY DETERMINATION OF THE VARAŽDIN GENERALATE (1630-1771)

Dr. sc. Mirela Slukan Altić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19
HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska
mirela.altic@zg.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 18. 2. 2005.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 94(497.5-35 Varaždin-04)"1630/1771"
353(497.5-35 Varaždin-04)"1630/1771"
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

Područje Varaždinske vojne granice sve do 1630. godine nije bio jasno omeđen prostor. Prva nastojanja jasnijeg prostornog omeđivanja tog dijela Vojne krajine potječu iz 1630. godine kada je donošenjem Statuta Valachorum valjalo definirati prostor na kojem će se spomenuti vlaški zakon primjenjivati.

Početkom 18. stoljeća dolazi do reforme Vojne krajine u sklopu koje je stvoren novi teritorijalni ustroj Varaždinske vojne granice, tzv. Varaždinski generalat sa sjedištem u Koprivnici. Tako se 1749. godine ukida stari kapetanijski ustroj te se uvode dvije pukovnije - Đurđevačka i Križevačka. Nakon što je 1765. sjedište pukovnija i Generalata premješteno u Bjelovar stvoreni su uvjeti za razvojačenje nekih rubnih dijelova Varaždinskoga generalata, osobito dijelova njegovih slobodnih i kraljevskih gradova - Križevaca i Koprivnice.

Nakon odluke o uspostavi nove teritorijalne organizacije Varaždinskoga generalata valjalo je razriješiti brojna ispreplitanja civilnog teritorija s teritorijem Vojne krajine. Najveće promjene dogodile su se upravo na području Koprivnice i Križevaca čiji su teritoriji vraćeni u sastav građanske Hrvatske. Razgraničenje koje je počelo odmah nakon izdvajanja Koprivnice i Križevaca iz sastava Vojne krajine zbog brojnih zemljišnih sporova trajalo je sve do 1777. godine. Istodobno počinje i novo razgraničenje cijeloga Varaždinskog generalata koje traje do 1771. godine. U graničnom području između Varaždinskog generalata i građanske Hrvatske do 1771. godine razmijenjeno je ukupno 25 sela: šesnaest sela građanske Hrvatske pripalo je Varaždinskom generalatu, a devet sela pripojeno je Provincijalu. Tako je stvorena nova granica Varaždinskog generalata koja će činiti granicu s građanskom Hrvatskom sve do 1871. godine kada je Generalat konačno ukinut.

Analiza teritorijalnog razvoja i razgraničenja Varaždinskog generalata temelji se na arhivskom gradivu Ratnog vijeća u Beču, spisima Ujedinjene bansko-varaždinsko-karlovačke Generalkomande, zapisnicima Gradskog poglavarstva Koprivnice pohranjenim u Varaždinu i Zagrebu te originalnim kartama razgraničenja pohranjenim u Komorskom arhivu u Beču i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Ključne riječi: Varaždinski generalat, razgraničenje Vojne krajine, Koprivnica, Križevci, kartografski izvori, karta razgraničenja
Key words: Varaždin Generalate, Military Border delimitation, Koprivnica, Križevci, cartographical sources, delimitation map

PRVO RAZGRANIČENJE VARAŽDINSKE VOJNE GRANICE 1630. GODINE

Prvo teritorijalno razgraničenje područja Varaždinske vojne granice u najužoj je vezi s uvođenjem vlaškog zakona tzv. *Statuta Vlachorum* 1630. godine.[1] Naime, nakon donošenja tog zakona valjalo je točno odrediti područje na koje će se on odnositi. Sve dotad Varaždinska vojna granica nije bila precizno omeđen prostor, a njezina teritorijalna organizacija ograničavala se samo na određivanje sjedišta kapetanija i pripadajućih utvrda.[2] Kako se područje važenja *Statuta Valachorum* odnosilo na područje Varaždinske vojne granice (s izuzetkom privatnovlaških sela), sada je valjalo točno utvrditi granice spomenutog vojnog teritorija. U samom *Statuta Valachorum* područje važenja zakona, odnosno Varaždinske vojne granice vrlo je neprecizno definirano kao područje između Save i Drave na kojem žive Vlasi *("Dorff deren zwischen benenten flüssen Sau und Trää oder Trag in denen gränzen Slavonien wohnenden Walachen").* Zbog takvih nepreciznih formulacija 1635. godine formirano je povjerenstvo koje je imalo zadatak utvrditi na koga se sve odnosi *Statuta Valachorum,* odnosno na kojem će se teritoriju primjenjivati. Tako je objavljivanje tog zakona i s time povezano izuzeće Vlaha od vlastelinske jurisdikcije, kao i jurisdikcije dvorske komore, prvi put stvorilo prilično jasno omeđen teritorij Varaždinske vojne granice.

Na sjeveru Varaždinsku vojnu granicu omeđivala je rijeka Drava, a na istoku granica s Osmanskim Carstvom koja se nakon mira u Žitvi (1606.) nalazila na rijeci Ilovi. Razgraničenje na jugu već je bilo obavljeno restitucijom imanja Moslavine Erdödyjevima nakon čega je kapetanija Petrinja ostala nepovezana s Varaždinskom vojnom granicom. Zapadna granica uglavnom se poklapala s granicom naseljavanja Vlaha. Ta je granica tekla od Ivanić Grada na sjever prema Glogovnici pa je Kloštar Ivanić ostao izvan Vojne granice. Rječica Glogovnica činila je zapadnu granicu sve do Križevaca. Izvan vojne granice ostala su neka pogranična sela koja je uspjela zadržati Zagrebačka biskupija: Đurđić, Cubinec, Buzadovac, Lubena, Cugovec, Grabrić, Zabrđe i Dubrava. Od Križevaca prema sjeveru zapadnu su granicu vojnog teritorija činili Ivanac, Osijek, Apatovac, Poganac, Rasinja, Subotica, Kunovec, Pustakovec, Ivanec, Koprivnica, Peteranec, Drnje i Botovo.[3] Jedina civilna enklava u tom vojnom području bilo je područje utvrde Cirkvena koja je tek sredinom 18. stoljeća pripojena Varaždinskom generalatu.

---

[1] Transkripcija i prijevod Statuta objavljeni su 1999. godine pod naslovom "Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje", SKD Prosvjeta. Originalni primjerak čuva se u Hrvatskom povijesnom muzeju, inv. br. 7439.

[2] Sredinom 16. stoljeća pod Slavonskom vojnom krajinom podrazumijevao se cijeli preostali prostor Slavonije između Save i Drave, koju je činilo 5 kapetanija: Ivanić, Križevci, Koprivnica, koje su se održale sve do 18. stoljeća, te kapetanije Varaždin i Zagreb koje nakon prve reorganizacije krajine 1578. godine više nisu bile dio vojnokrajiškog teritorija. Sjedište Slavonske vojne granice zbog svog središnjeg položaja bilo je isprva u Križevcima, da bi nakon 1578. ulogu središnje vojne vlasti na području Slavonske granice preuzeo Varaždin. Te vojne granice sastojale su se od kapetanija kao nižih vojnih teritorijalnih jedinica. Slavonsku ili Varaždinsku vojnu granicu činile su tri kapetanije: Ivanić s utvrdama Ivanić, Kloštar Ivanić, Sveti Križ i Gofnic; Koprivnica s utvrdama Drnje, Đelekovec, Novigrad, Đurđevac, Topolovac, Apatovac i Ludbreg te Križevci s utvrdama Cirkvena, Sv. Petar (Čvrstec), Sveti Ivan (Žabno), Remetinec, Gradec, Glogovnica, Sv. Juraj (crkva kraj Križevaca) i Toplice. Sustavu kapetanija Varaždinske vojne granice 1595. pridružena je i kapetanija Petrinja te kapetanija Đurđevac osnovana krajem 17. stoljeća *(Kaser; 1997, I-47-48).*

[3] Hrvatski državni arhiv, fond Spisi hrvatske krajine, kutija 13.

Pod jurisdikciju Varaždinske vojne granice formalno nisu pripadali ni njezini slobodni kraljevski gradovi - Koprivnica i Križevci, čije pripajanje nije bilo moguće zbog njihovih povlastica. No, kako su utvrde Koprivnice i Križevaca bile u vlasništvu Varaždinske vojne granice, njihov povlašteni položaj zbog prisustva vojne uprave bio je samo formalan pa su i oni *de facto* bili sastavni dio krajine. Autonomna prava odlučivanja građana narušavali su kapetani, uvodeći svoju upravu te rekvirirajući gradske teritorije za vojne potrebe *(Kaser, 1997; I:105).* Tako su prava dvaju slobodnih i kraljevskih gradova Varaždinske vojne granice uglavnom postojala samo na papiru.

Uskoro je izvršeno i teritorijalno razgraničenje kapetanija međusobno. Granicu između Ivaničke i Križevačke kapetanije činio je kanal Glogovnice. Križevačka kapetanija graničila je s Koprivničkom duž bilogorskog masiva. Nakon što je iz Koprivničke kapetanije izdvojena Đurđevačka kapetanija njihovu granicu činio je potok Zdela.[4] Tako je stvorena teritorijalna organizacija Varaždinske vojne granice koja će se zadržati sve do ukidanja kapetanija 1749. godine.[5]

REFORMA VARAŽDINSKE VOJNE GRANICE I NJEZINA TERITORIJALNA REORGANIZACIJA 1749. GODINE

Mirom sklopljenim u Srijemskim Karlovcima 1699. godine i potiskivanjem Osmanlija iz prostora Slavonije nova habsburško-osmanska granica pomaknuta je na rijeku Savu. Stare granične utvrde Varaždinske vojne granice našle su se sada u pozadini, a obranu granice preuzimaju nove i modernije utvrde na Savi. No, Koprivnica ni tada nije napuštena kao ratna utvrda. Sigurnost položaja Koprivnice, koji je proizlazio iz geopolitičke situacije nakon Karlovačkog mira, rezultirala je jačanjem vojnih funkcija koprivničke utvrde. Zbog udaljenosti dotadašnjeg središta Varaždinske vojne granice u Varaždinu 1731. godine donesena je odluka o premještanju njezina sjedišta u Koprivnicu. Iako je i Koprivnica u odnosu na prostorni obuhvat Varaždinske vojne granice bila smještena periferno na sjevernom rubu krajine, ona je kao najjača utvrda na području Generalata bila najpogodnije novo sjedište Varaždinske krajine. Tu će svoju funkciju zadržati do 1765. godine.

Stabilizacijom habsburško-osmanske granice na rijeci Savi sredstva za financiranje Varaždinskog generalata bila su sve ograničenija. Kako to područje više nije bilo neposredna granica, da bi se opravdalo njezino daljnje postojanje, Joseph Friedrich Hildburghausen 1737. godine provodi temeljitu reorganizaciju Generalata. Vojnici, čiji je broj povećan, a njihova zemljišna prava smanjena, sada imaju obvezu ratovanja i izvan Generalata. Te je godine donesen novi i vlaški zakon *Statuta Confinianorum Varasdiensium,* kojim su bitno ograničena zemljišna prava krajišnika.[6] Došlo je do promjena i u načinu upravljanja krajinom. Godine 1743. raspušteno je Dvorsko ratno vijeće u Grazu i zamijenjeno tzv. Vojnim direktorijem. U sklopu reforme državnih financija 1748. godine ukinuto je da staleži financiraju Varaždinski i Karlovački generalat te je uvedeno financiranje iz vojnog proračuna. Novi pristup ratovanju tražio je i novu teritorijalnu organizaciju. Tako su 1749. godine ukinute dotadašnje kapetanije, a ustrojene dvije pukovnije - Đurđevačka sa sjedištem u Đurđevcu te Križevačka sa sjedištem u Križevcima.

[4] Hrvatski državni arhiv, fond Uvezani spisi Varaždinskog generalata, fol. 499-519.

[5] Jedina manja korekcija tog razgraničenja bit će izvršena 1669. godine kada su tri sela - Gornje Zdelice, Srdinac i Poljanci - zbog blizine Koprivnice iz Križevačke prebačena u Koprivničku kapetaniju.

[6] Primjerak originalnog dokumenta čuva se u Hrvatskom povijesnom muzeju, inv. br. 7443.

Svaka pukovnija sastojala se od kompanija (satnija), a jedna kompanija od 200 vojnika. U svakoj kompaniji bilo je onoliko sela koliko je trebalo da se u njima unovači 200 vojnika *(Kaser, 1997: I:116).*

Pri određivanju granica pukovnija pazilo se da one budu podjednake veličine. Istodobno, vodilo se računa da novonaseljeno vlaško stanovništvo bude jednako raspoređeno u obje pukovnije. Kako je broj vlaških naselja u istočnom dijelu Generalata bio mnogo veći od onoga u zapadnom, tako je Varaždinski generalat 1749. godine podijeljen pukovnijskom crtom razgraničenja dijagonalno u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Na taj je način razlika u udjelu vlaških naselja u Križevačkoj i Đurđevačkoj pukovniji donekle ublažena, čime se smanjila i opasnost od krajiških udruživanja i pobuna (Slukan Altić, 2003; 29). Naime, reorganizacija Generalata bila je praćena i novim krajiškim pravima *(Militär Graenitz Rechten)* donesenim 1754. godine, koja su bitno smanjila dotadašnje krajiške povlastice i posve ukinula krajišku samoupravu *(Moačanin, 1984; 50).*[7] Krajišnici nezadovoljni smanjenjem svojih prava te dodatno potaknuti uvođenjem novih poreza, 1755. godine u Severinu podižu bunu tražeći povrat nekadašnjih prava. Iako je pobuna ugušena, a krajiška samouprava ipak ukinuta, ona je potvrdila potrebu pukovnijskog teritorijalnog ustroja s novim središtem koje će omogućavati što bolju kontrolu krajišnika. Novom teritorijalnom organizacijom dotadašnja pukovnijska središta Đurđevac i Križevci, koji su se nalazili u rubnim dijelovima Generalata, trebali su novo zajedničko središte negdje na "pola puta". Odluka o osnivanju novog sjedišta Varaždinskog generalata u najužoj je vezi s povijesno-geografskim i društvenim procesima u vojnokrajiškom društvu prve polovice 18. stoljeća, koji su rezultirali potrebom reorganizacije cijele Hrvatsko-slavonske vojne granice, pa tako i Varaždinskog generalata. Novom teritorijalnom organizacijom dotadašnje se sjedište Generalata - Koprivnica - našlo u rubnom dijelu Vojne krajine, kao i nova pukovnijska središta Đurđevac i Križevci. Osim perifernog geografskog položaja novog sjedišta Generalata, velik je problem predstavljala činjenica što dvije najvažnije utvrde Varaždinske vojne granice, Križevci i Koprivnica, kao slobodni kraljevski gradovi nisu potpadali pod jurisdikciju Generalata pa je postojao stalan spor građanskih i vojnih vlasti u tim gradovima, što je znatno ograničavalo razvojne mogućnosti oba grada *(Kaser, 1997: I, 104-105).* Tako je donesena odluka o osnivanju novog, središnjeg naselja koje bi preuzelo funkciju sjedišta pukovnijskih uprava. Tražeći pogodno rješenje, bečki vojni stratezi nisu mogli ne vidjeti da se jedna od manjih vojnokrajiških utvrda, Bjelovar, nalazi upravo u središnjem dijelu Generalata na samoj crti razgraničenja pukovnija. Godine 1756. donesena je povijesna odluka o osnivanju i planskoj gradnji novog sjedišta Varaždinske vojne granice - grada Bjelovara, za čiju je gradnju već iste godine otkupljeno zemljište i izdana dozvola za nabavu građevnog materijala.[8] Tako su osnutak Bjelovara i razvojačenje Koprivnice simbolički potvrdili početak nove, modernizirane Varaždinske vojne granice.

ŠIRENJE TERITORIJA VARAŽDINSKOG GENERALATA NA PROSTOR PREKODRAVLJA (1753.)

Sustavu kapetanija Varaždinske vojne granice 1595. pridružena je i kapetanija Petrinja koja se ustvari nalazila u Hrvatskoj krajini, ali je iz upravnih i fiskalnih razloga pripojena Varaždinskoj granici. Naime, zbog nesloge hrvatskih staleža i nemogućnosti namicanja potrebnih sredstava za

[7] Primjerak originalnog dokumenta čuva se u knjižnici Hrvatske akademije znanosti u umjetnosti, sign. R-1579.

[8] Hrvatski državni arhiv, fond Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, knjiga 21, Register 1754. - 1757.

izdržavanje petrinjske vojne posade Petrinja je pripala Slavonskoj vojnoj granici kao zasebna teritorijalna jedinica Varaždinske vojne granice *(Golec, 2003; 32).* To će se promijeniti 1753. godine kada je Marija Terezija izlučila Petrinju iz Varaždinskog generalata te je pripojila Banskoj krajini. Zauzvrat, Varaždinski generalat dobio je područje između starog i novog toka rijeke Drave, poznatije kao Repaš. Ubrzo su se na tom području razvila hrvatska sela: Novo Selo (kasnije Ždala), Gotalovo, Gola i Trčkovec. Županija Somogy, u čijem se sastavu dotad nalazio Repaš, nije željela prepustiti taj dio teritorija te dolazi do zemljišnog spora između mađarskog plemstva i vojnokrajiških vlasti. Još iste godine Ratno vijeće u Beču zatražilo je izvješće o tijeku spora između Varaždinskog generalata i županije Somogy.[9] Mađarski su plemići pokušavali vratiti Prekodravlje 1779. i 1805. godine, ali bez rezultata *(Petrić, 2000; 93).* Usprkos protivljenju Mađarske, Varaždinski generalat pripojio je Repaš Đurđevačkoj pukovniji, u čijem će sastavu ostati sve do ukidanja Generalata 1871. godine.

RAZVOJAČENJE KOPRIVNICE I KRIŽEVACA TE RAZGRANIČENJE NJIHOVIH GRADSKIH TERITORIJA (1765. - 1777.)

Godine 1765. sjedište pukovnija, kao i samog Varaždinskog generalata, premješteno je u grad Bjelovar, čime su Koprivnica i Križevci izgubili svoje dotadašnje vojno značenje. Premještanje sjedišta pukovnija i generalata u novoosnovani Bjelovar za Križevce i Koprivnicu značili su razvojačenje i njihov stvarni povratak u sastav građanske Hrvatske. Naime, iako su oni cijelo vrijeme svoje krajiške povijesti zbog svog statusa slobodnog i kraljevskog grada formalno zadržali i civilnu upravu, tek je odlazak vojske omogućio tim gradovima njihov stvarni povratak civilnom životu. Nakon formalnog odlaska vojske uslijedilo je novo razgraničenje teritorija Križevaca i Koprivnice kao dijela Provincijala s vojnokrajiškim područjem Varaždinskog generalata. U tu su svrhu 1765. godine na teren izašle komisije koje su utvrdile nova razgraničenja između teritorija grada Koprivnice i Križevaca s Varaždinskim generalatom. Komisiju je pratio i Andreas Leopold Kneidinger, mjernik ugarske komore u Požunu (Bratislava), koji je 1766. godine izradio pripadajuće karte razgraničenja tih gradova.[10]

Razgraničenje grada Križevaca dokumentira Kneidingerova karta iz 1766. godine koja prikazuje teritorij slobodnog i kraljevskog grada Križevaca u sastavu građanske Hrvatske.[11] Sporno zemljište odnosilo se na područje sela Ivanca (Križevačkog), Potočeca te sela Prikraj koja je Generalat okupirao, a na koja su Križevci polagali pravo (označeno svijetložutom bojom). Ta će sela Generalat do 1768. godine napustiti te ih vratiti Križevcima, čime je uglavnom dovršeno razgraničenje Provincijala i Generalata na području grada Križevaca. Nakon toga izvršene su samo manje razmjene pojedinih zemljišnih čestica duž novoustanovljene granice Generalata.

Mnogo više spornih pitanja bilo je u razgraničenju grada Koprivnice pa će proces razdruživanja teritorija ovdje trajati gotovo dvanaest godina. Iz legende Kneidingerove karte teritorija grada Koprivnice saznajemo da je Komisija za granice područje grada obišla već 1765. godine.[12] Iz

[9] Usp. Hrvatski državni arhiv, fond Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, kutija 6.

[10] Kneidinger je tijekom 1775. i 1766. godine izradio kartografske prikaze svih tadašnjih slobodnih i kraljevskih gradova Hrvatske i Slavonije, osim Požege.

[11] Delineatio Geometrica Territorii Liberae Regiaeque Civitatis Crisiensis/ Andreas Leopold Kneidinger, kopirao Sebatian Zeller.- 1:25 000.- Posonij: 1766.- Rukopisna karta: u boji; 69x48 cm. Kartografska zbrika Hrvatskog državnog arhiva, sign. D.VI.9.

[12] Delineatio Tetritorii Liberae Regiaeque Civitatis Kapronczensis/ Andreas Leopold Kneidinger.- 1:25 000.- Posonij: 1766.- Rukopisna karta: u boji; 70x48 cm. Kartografska zbrika Hrvatskog državnog arhiva, sign. D.VI.39.

opširne legende te karte doznajemo i da je u razgraničenju postojalo niz neriješenih sporova. Različiti stavovi o razgraničenju te naročito o teritorijalnoj pretenziji Varaždinskog generalata jasno se ogledaju u Knedingerovoj karti. Želeći naglasiti svu kontradiktornost novog razgraničenja, Kneidinger je na svoj karti prvo označio srednjovjekovne granice grada utvrđene poveljom kralja Ludovika iz 1356. godine, a crvenom linijom naznačio je nove granice gradskog teritorija. Na taj se način jasno ističe područje nekadašnjega gradskog teritorija koje je sada pripojeno Varaždinskom generalatu. To je područje dodatno naglašeno svijetlom bojom. Osim naglašene razlike u teritorijalnom opsegu grada, posebno su naznačeni još sporni dijelovi gradskog teritorija (linije označene slovnom oznakom F) na koje pretendira Varaždinski generalat. Tako ova karta, osim što daje detaljnu informaciju o novom i starom teritorijalnom opsegu grada, jasno oslikava napetu atmosferu razgraničenja između grada i vojnih vlasti *(Slukan Altić, 2000/2001; 69-70).* Koliko je situacija oko razgraničenja grada bila napeta, možda najbolje govori podatak da su mjernika Kneidingera pri pokušaju izmjere granica grada u listopadu 1765. godine grubo otjerale vojne vlasti pa je izmjeru izvršio naknadno, početkom 1766. godine.[13]

Razgraničenje grada nastavljeno je i sljedećih godina, a o tome svjedoči karta razgraničenja teritorija grada Koprivnice, koju su 1768. nacrtali inženjer i potporučnik Jeeger, potporučnik Trgovčić i inženjer Florian Morvitz. Kartu je 8. svibnja 1768. ovjerio bojnik de la Fontaine.[14] Kao i ona Kneidingerova, i ova karta prikazuje granice gradskog teritorija, ali i dalje sporna gradska područja na koja Generalat pretendira. No, za razliku od Kneidingera koji je bio civilni mjernik, habsburški vojni kartografi koji su radili ovu kartu prišli su problemu granica s krajinom iz svog ugla. Tako na planu više ne nalazimo označene stare granice grada, čime je naglašena vojna eksproprijacija gradskog područja, nego je sav nekadašnji gradski teritorij pripojen krajni i jednostavno označen kao *"Generalatus Varasdiensis"*. Očita dvojba o pravednosti tog pitanja izražena kod Kneidingera kod Fontainea i njegovih kartografa kao ljudi "s druge strane međe" očito nedostaje.

U skladu s legendom karte, žutom su bojom označene aktualne granice grada Koprivnice, a crvenom granice Varaždinskog generalata. Usporedbom te karte s Knedingerovom kartom koprivničkog teritorija iz 1766. godine vidi se da je teritorij grada ostao manje-više nepromijenjen. Zemljišta koja su bila sporna i dalje su ostala neriješeno pitanje. Zelenom linijom na karti su omeđena sva zemljišta koja zahtijevaju detaljno razgraničenje koje tek treba riješiti. To se prije svega odnosi na prostor sela Herešin na koje pretendiraju i vojne i civilne vlasti, a koji je još iste godine stavljen pod jurisdikciju Provincijala. Naime, to je selo, koje je nekad bilo u sastavu gradske općine, sredinom 18. stoljeća bilo zasebni feudalni posjed u vlasništvu obitelji Czindey. Sporne su bile i šume oko Reke, Bakovčice i Borovljana koje je zaposjela vojska te ih uspjela zadržati sve osim šume Draganovec između Bakovčice i Jagnjedovca koju je uspio izboriti Grad. Plavom bojom označen je dio teritorija sjeverno od Koprivnice koji je zaposjeo Varaždinski generalat. Na taj isti prostor pretendirala je i Koprivnica jer se on nekada nalazio u sastavu grada (usp. Kneidingerovu kartu). Taj je uski koridor vojnog teritorija Generalata bio iznimno važan jer bi time koridorom spojili svoje posjede južno od Koprivnice, ostavivši tako grad u potpunom okruženju vojnim teritorijem i nakon razvojačenja Koprivnice. Taj prijedlog, na sreću Koprivnice, nije realiziran pa je grad nakon razvojačenja na sjeveru bio direktno povezan s civilnim

[13] Usp. Državni arhiv Varaždin, fond Poglavarstvo grada Koprivnice (1353. - 1848.), redovni spisi, zapisnik od 16. listopada 1765. godine.

[14] Plan Territory der Stadt Copreinitz/ izmjerili Jaager ingenieur; Tergovicich unterleutenant; Florian Morvicz; ovjerio de la Fontaine, major.- 1:21 600- Varasdin: 1768.- Rukopisna karta: u boji; 72x95 cm. Komorski arhiv u Beču, sign. O 22.

zemljištem sjeverno od grada, a koje je nakon razgraničenja pripalo Križevačkoj županiji. Smeđom su bojom na karti označena područja od posebnog interesa za Generalat, a za koja još nisu pronađena rješenja. To se osobito odnosi na pogranično zemljište smješteno duž ceste za Varaždin te područje vinograda zapadno do Bakovčice koje je, kao što je već rečeno, pripalo Gradu. Crvenom linijom i slovnom oznakom "a" označen je rub tržne ulice koja je omeđivala utvrđeni dio grada. Na taj je prostor grada vojska polagala pravo vlasništva, osobito na koprivničku utvrdu oko koje će se spor s vojskom voditi sve do 1793. godine. Slovom "b" označeno je i područje južnog podgrađa na koje je pravo polagao Generalat, a slovom "c" označeni su zemljišni posjedi koprivničkoga kapetana. Slovnom oznakom "d" označene su općinske šume, crnom isprekidanom linijom i oznakom "e" označena su dodatna zemljišta na koja pretendira Grad, a istom linijom s oznakom "f" ona na koja pretendira Generalat. Sporne čestice označene su i slovom "h" (na njih pretendira Generalat) te slovom "i" (one na koje pretendira Grad). Dakle, osim samih vanjskih granica između grada Koprivnice kao dijela Provincijala i Varaždinskog generalata kao vojnokrajiškog područja, sporan je bio i niz zemljišnih čestica unutar gradskog teritorija koje je valjalo razmijeniti kako bi teritorij grada bio u potpunosti razvojačen.

Zbog složenog imovinsko-zemljišnih odnosa prikazanih na karti iz 1768. godine razmjena pojedinih pograničnih zemljišta između Varaždinskog generalata i grada Koprivnice trajala je sve do 1777. godine kada je konačno definirana granica grada. Konačni sporazum o razgraničenju Grada i Provincijala utvrđen je zapisnikom komorske komisije 20. studenoga 1777. godine.[15] No, time je završen tek postupak utvrđivanja granica između grada i Vojne krajine. Naime, svagdje gdje su civilni zemljišni posjedi zalazili na vojno područje i obratno sljedećih su godina bili razmijenjeni ili otkupljeni. Taj postupak konačnog razdruživanja sveukupne imovine unutar gradskog teritorija, osobito utvrde i kuća koje su još u vlasništvu vojske, trajat će sve do 1793. godine.

Razvojačenjem grada i njegovim razgraničenjem s vojnokrajiškim područjem završeno je dugo vojnokrajiško razvojno razdoblje grada koje je u povijesti Koprivnice trajalo više od dvije stotine godina. Razvojačenje grada označilo je veliko olakšanje za grad i njegove stanovnike. Iako su razvojačenjem grada stvoreni mnogo bolji uvjeti za njegov razvoj, razvojni problemi time nisu posve nestali. Naime, nove granice Varaždinskog generalata prolazile su neposrednom periferijom grada dijeleći grad od svoga prirodnog agrarnog zaleđa. Iako formalno oslobođena vojne uprave, zbog okruženosti vojnim teritorijem Koprivnica je sve do druge polovice 19. stoljeća još bila dosta ograničena u svome razvoju. Tako će pravu prekretnicu u razvoju grada označiti tek 1871. godine kada je konačno ukinut Varaždinski generalat, a koprivnička agrarna okolica ponovno povezana sa svojim prirodnim urbanim središtem.

KONAČNO RAZGRANIČENJE VARAŽDINSKOG GENERALATA I PROVINCIJALA (1765. - 1771.)

Istodobno s razgraničenjem gradskih teritorija Koprivnice i Križevaca, već 1765. godine počelo je i razgraničenje cijeloga Generalata s Provincijalom, koje je trajalo do 1768. godine kada je najveći dio spornih pitanja riješen. Komisija za razgraničenja obišla je cijelu dužinu granice i označila ukupno 1080 graničnih humaka. Te je godine izrađena pregledna karta

[15] Državni arhiv Varaždin, fond Poglavarstvo grada Koprivnice (1353. - 1848.), redovni spisi.

razgraničenja cijeloga Generalata u mjerilu 1:28 800.[16] Ona prikazuje položaj granice nakon rješavanja svih glavnih zemljišnih sporova između Generalata i Provincijala. Za područja u kojima je obavljana korekcija granica sagrađene su ovim već spomenute glavne karte i dodatne detaljnije karte koje precizno prikazuju promjene koje su izvršene u korist Provincijala ili Generalata.

S istočnim granicama Generalata nije bilo nikakvih sporova. Istočna granica Generalata na rijeci Ilovi, uspostavljena mirom u Žitvi, ostat će nepromijenjena i nakon potiskivanja Osmanlija iz prostora Slavonije, kada nekadašnja habsburško-osmanska granica na Ilovi postaje granica između Varaždinskog generalata i Požeške županije u sastavu građanske Slavonije, odnosno Gradiške pukovnije u sastavu Slavonskog generalata.

Na jugu je Generalat graničio s posjedima Moslavina i Kutina s kojima nije bilo važnijih spornih pitanja. U ophodu 1765. godine komisija je na području posjeda Moslavina odredila samo podjelu nekoliko općinskih šuma i pašnjaka smještenih između sela Okoli i sela Mustafina Klada.[17]

Najviše je korekcija granice obavljeno duž zapadnih međa, gdje je Generalat graničio s biskupskim dobrima. Najveće proširenje Generalat je novim razgraničenjem dobio na račun biskupskog posjeda u području Ivanića i Lonje gdje je čak osam sela pripojeno Generalatu. To su Srednji, Gornji i Donji Šarampov, Lonja, Kloštar Ivanić, Ščapovec, Lipovac (Lonjski) i Čemernica (Lonjska). Nova granica u području Ivanića iscrtana je i na detaljnoj karti razgraničenja, na kojoj su nove granice označene smeđom bojom.[18]

Drugo veće proširenje Generalata obavljeno je na račun biskupskog dobra Gradec, od kojeg su Generalatu pripojena sela Zabrđe, Lubena, Grabrić, Cugovec i Buzadovac. I za to je područje, osim pregledne karte razgraničenja, načinjena i detaljna karta koja prikazuje položaj nove granice koja je označena smeđom bojom.[19] Tako je granica na ovom području u potpunosti vraćena na tok rječice Glogovnice. Južno od Križevaca Generalatu su pripojena još dva biskupska sela: Đurđić i Cubinec koja su se sada našla s druge strane granice te je tako nova granična linija i ovdje pratila tok Glogovnice.[20] Osim tih korekcija, duž zapadne granice Generalata izvršena je još samo jedna značajnija promjena. Naime, novim je razgraničenjem selo Apotovac pripojeno Generalatu.[21]

Konačno, novim razgraničenjem iz 1768. godine promijenjen je i status trgovišta Cirkvene koje je dotad imalo poseban položaj na temelju povlastica kralja Lepoloda koji ga je 1673. godine proglasio slobodnom kraljevskom općinom. Tako je Cirkvena cijelo jedno stoljeće bila civilna

[16] Schedungs Linie welche anno 1768 nach allerhochster Bestimmung zwischen dem Croatie Provinciale und dem Warasdiner Generalats Militari/ kopirao Johannes Donat.- 1:28 800.- [S.l: 1768.].- Rukopisna karta: u boji; 330x197 cm. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.42.

[17] Usp. i detaljnu kartu razgraničenja: Scheidungs Linie 5o anno 1756. von der Interimal Commision zwischen den Militair Warasdiner Gränitz und der Herschaft Moslavina von A bis B gezorgen worden. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.1.

[18] Die beij der Festung Ivanich diesseths des Lonja Flusses vom dem Agramer Bisthum an das Militare des Warasdiner Generalats abgefallene Dörfer Dolni, Srednji, Gornji Scharambor, Sunja, Kloster Ivanich, Chapovecz, Lipovecz und Chemernicza. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.31.

[19] Die von der Bischoflischer Herrschaft Gradecz dieseiths des Flusses Glogovnica an das Militare des Warasdiner Generalats abgefallene Dörfer Saperdie, Grabicz, Czugovecz, Lubena, Gorni Tuchenik und Buschadevecz; Plan Nro 3. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.33.

[20] Usp. i detaljnu kartu: Die von dem Agramer Bisthum an das Militare des Warasdiner Generalats abgefallene Dörfer Gyurgicz und Czublinecz. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.34.

[21] Limitum Croatiae et Varasdiensis generalatum: Ideal Plan über die Gräntzen, vo sich zwischen den König.Reich Croatien und den Militäir Warasdiner Generalats v.Creutz bis zur Rasziqne... Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.41.

enklava unutar vojnokrajiškog područja Križevačke pukovnije. Taj povlašteni status Cirkvene bit će ukinut odlukom Marije Terezije od 14. rujna 1768. godine, kojom je i ovo naselje sa svojom utvrdom uključeno u sastav Generalata *(Šramek; 1995; 54).*

Neka je sela novim razgraničenjem Generalat i izgubio. Tako je biskupski posjed Dubrava vratio u svoj sastav tri sela: Paruževac, Markovac (Dubravski) i Koritna,[22] a već su prije Križevcima vraćena sela Potočec, Ivanec i Prikraj (usp. Kneidingerovu kartu).

Sjeverne granice Generalata također su doživjele znatne korekcije. Najveće promjene odnose se na razvojačenje teritorija grada Koprivnice koje je vraćeno u sastav građanske Hrvatske. Sjeverno od teritorija grada Provincijalu su vraćena i nekadašnja sela Koprivničkog vlastelinstva: Pustakovec, Kunovec s Goričkim te Ivanec (Koprivnički) s Cenkovcem.[23]

Osim razgraničenja s Generalatom, valjalo je razgraničiti i teritorij grada s područjem Provincijala na sjeveru. Tako na karti razgraničenja Varaždinskog generalata iz 1768. godine plavom bojom prvi put vidimo označene novoustanovljene granice između Koprivnice i sela koja su pripala Provincijalu. Osim grada Koprivnice, teritorij je obuhvaćao još samo jedno naselje - selo Bregi. Sva ostala obližnja sela pripala su Provincijalu ili Generalatu. Jedinu iznimku predstavljao je Herešin koji je bio privatni feudalni posjed kao enklava unutar gradskog teritorija. Granica s Provincijalom počinjala je sjeveroistočno od grada, u močvarnom području potoka Bikeša i močvare Blanievec jugozapadno od Ivanca. Od tamo se granica spuštala prema zapadu do ceste za Varaždin, a dalje je gradska međa pratila varaždinsku cestu sve do odvojka prema Kunovcu. Od toga križanja gradska međa dalje nije označena jer se u tom području još vodio spor oko položaja granične linije. Taj je dio granice definiran u veljači 1771. godine, a riječ je o zemljištu između ceste za Varaždin i potoka Drakšin koje prvotno nije bilo dodijeljeno gradu. No, kako se na toj čestici nalazila kapela Sv. Mihaela koja je bila u jurisdikciji koprivničke župe, to je zemljište naknadnom odlukom 1771. godine vraćeno Koprivnici.[24] Time je uglavnom dovršen i proces razgraničenja grada s Provincijalom.

Pojedine razmjene zemljišnih čestica obavljane su i nakon 1771. godine. Naime, svuda gdje su civilni zemljišni posjedi zalazili na vojno područje i obratno sljedećih su godina bili razmijenjeni ili otkupljeni. Tako je konačno postignuto potpuno razgraničenje građanskog i vojnog područja. Tim je razgraničenjem krajiško područje dobilo 341 kuću i 531 obveznika za vojnu službu te 1698 jutara oranica, 430 jutara livada i 190 jutara vinograda. Istodobno je Generalat izgubio 265 kuća i 438 vojnih obveznika, odnosno 2173 jutra oranica, 403 jutra livada i 96 jutara vinograda. Pomaci granica do kojih je došlo išli su za tim da se linija razgraničenja što više pojednostavi te postavi na prirodne granice, osobito vodotokove. Najviše se promjena odnosilo na korekciju zapadnih granica Generalata gdje razgraničenjem 1630. godine neka biskupska sela koja nisu bila naseljena Vlasima nisu ušla u Generalat pa je vojna granica prelazila

[22] Die von dem Militari des Warasdiner Generalats an die bischoflische Herrschaft Dubrava abgefalene Dörfer Parassevecz, Markovecz und Koritno. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.32.

[23] Die nahe der Stadt Copernicz von den Militari des Warasdiner Generalats, an das Agramer Bisthum abgefallene Dörfer Kunovecz,Ivanecz und Puslakovecz mit denen zweyen dasweisehen Liegenden unter einen anerwähtes Bisthum mit abgegeben Provinzial Dörfen Korichess und Czenkovecz. Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. B.I.35.

[24] Schedungs Linie wie selbe aigentlich sich in der Gegend der Dragsiner Weingeburgs zwischen der Ko. Freystadt Copreinicz und denen da abfallenden Militar Dörfern Kunovecz, Ivanecz und Pustakovecz von No 5 bis 7 nach der Linie d.e dan nicht nach ausweis des metal Plans No 6 nach der Linie d.f. befinden solle. Rukopisna karta u boji; 42x29 cm. Komorski arhiv u Beču, sign. D.25.

čas na jednu čas na drugu stranu potoka Glogovnice. Njihovim pripajanjem u vojnokrajiški prostor 1768. godine granica je u području između sela Zabrđe i sela Marinovec u potpunosti vraćena na tok Glogovnice. Razgraničenje posjeda Dubrava s Generalatom pratila je uvelike rječicu Čazmu (Česmu), a granica s Ivanićkim posjedom postavljena je duž potoka Črneca. Slično se dogodilo i na sjevernim granicama, gdje je granica razvojačenja postavljena duž Glibokog potoka pa je zajedno sa selima sjeverno od Glibokog, koja su već bila u Provincijalu, granica Varaždinskog generalata potisnuta na rijeku Dravu, odnosno sjeverne granice Repaša koji je priključen Varaždinskom generalatu 1753. godine. Jedini dio razgraničenja koji nije pratio neki vodotok bila je granica s posjedom Moslavina te dio sjeveroistočne granice Generalata između Turčević Polja i rijeke Drave. Postavljanjem razgraničenja duž vodotokova granica je u postala lako prepoznatljiva i fizički vidljiva u prostoru.

SUMMARY

The Territory of the Varaždin Military Border was not a clearly bordered area until 1630. The first intentions to define the territorial bordering of this part of the Military Border were originated in 1630 when the 'Statute Valachorum' was introduced and when it was necessary to define the territory where this Vlach's law would be imposed.

At the beginning of the 18th century the reform of the Military Border occurred and included the establishment of a new territorial organisation of the Varaždin Military Border into the Varaždin Generalate with the centre in the town of Koprivnica. In this way, in 1749 the organisation of the old Captaincy was terminated and a system of two new regiments was introduced: the Đurđevac Regiment and the Križevci Regiment. Conditions for the demilitarisation of some border parts of the Varaždin Generalate after the centre of the regiments and the Generalate was moved to Bjelovar in 1765 were established. These were mainly the parts of the Generalate where the free and royal towns of Križevci and Koprivnica were.

It was necessary to resolve numerous interferences by the civil territory with the territory of the Military Border after the decision about the establishment of the new territorial organisation in the Varaždin Generalate was made. The main changes happened in the areas of Koprivnica and Križevci whose territories were given back to civil Croatia. Boundary determination which started immediately after the separation of Koprivnica and Križevci from the Military Border lasted until 1777 because of numerous property litigations. At the same time a new boundary determination of the whole of the Varaždin Generalate had started and took until 1771 to complete. Within this time in the borderline zone between the Varaždin Generalate and civil Croatia 25 villages were exchanged: 16 villages of the civil Croatia went to the Varaždin Generalate and 9 villages were annexed to the Provincial. In this way the new border of the Varaždin Generalate was established and it would be the border with civil Croatia until 1871 when the Generalate was finally terminated.

Analysis of the territorial development and boundary determination of the Varaždinski Generalate is based on archive material of the War Council in Vienna, documents of the United Governor's - Varaždin - Karlovac General Command, minutes of the City Council of Koprivnica preserved in Varaždin and Zagreb and original maps of the boundary determination preserved in the Chamber Archive in Vienna and the Croatian State Archive in Zagreb.

POPIS LITERATURE

Golec, Ivica (2003.): Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777. - 1871.). Državni arhiv Sisak i Hrvatski institut za povijest, Sisak

Kaser, Karl (1997.): Slobodan seljak i vojnik, knjiga I: Rana krajiška društva (1545. - 1754.), knjiga II: Povojačeno društvo (1754. - 1881.). Izdavačka kuća Naprijed, Zagreb

Moačanin, Fedor (1984.): Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. godine. Poglavlje u knjizi: Vojna krajina: povijesni pregled - historiografija - rasprave. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, str. 23-56

Moačanin, Fedor i Valentić, Mirko (1981.): Vojna krajina u Hrvatskoj. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb

Pavličević, Drago (1992.): Krajiško zadružno zakonodavstvo: 1807. - 1889. Radovi, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest, vol. 25, Zagreb, str. 149-162

Petrić, Hrvoje (2000.): Općina i župa Drnje: povijesno-geografska monografija. Nakladna kuća Dr. Feletar, Koprivnica

Roksandić, Drago, Višnjić, Čedomir (1999.): Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje. SKD Prosvjeta, Zagreb

Slukan Altić, Mirela (2003.): Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice, od prvih početaka do pojave suvremenih planova. Podravski zbornik, dvobroj 2000./2001. Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, str. 63-75

Slukan Altić, Mirela (2003.): Povijesni atlas gradova: Bjelovar. Državni arhiv Bjelovar i Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Šramek, A. T. (1995.): Slike iz prošlosti: Sv. Ivan Žabno i okolica. Sveti Ivan Žabno

Vaniček, Franz (1875.): Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschoepft sv. I-IV, Wien

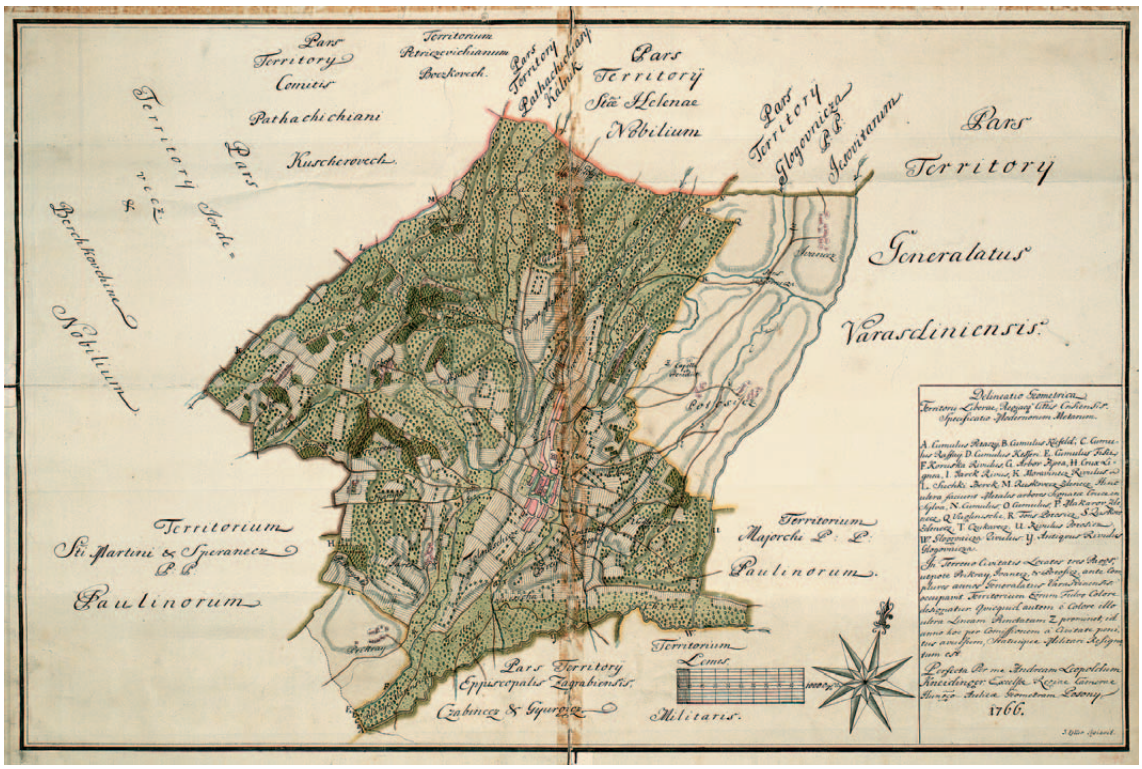

Teritorij slobodnog i kraljevskog grada Križevci s pridruženim selima Prikraj, Potočec i Ivanec na karti Leopolda Kneidingera iz 1766. godine

Teritorij slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice sa starim i novim međama grada na karti Leopolda Kneidingera 1766. godine

Karta prijedloga novih granica grada Koprivnice iz 1768. godine

PODRAVINA Volumen 4, broj 7 Str. 7 - 31 Koprivnica 2005.

Detaljna karta razgraničenja posjeda Moslavina i Generalata iz 1765. godine

Scheidungs Linie
So Anno 765. von der Interimal Comission
Zwischen den Militair Warasdiner Gränitz
und der Herrschaft Moslavina von A bis B
gezogen worden.
Nota Roth zeigt Militairische Gelb Provincia
sche Gränitz, Grün aber Gemeinschafftliche
Waldung und Vieh Weide an.
Obeclische
Stallungen
Wald Razleo
Reschicza
Sept:
Wald
Hruskovecz
Gemeinschaft
fons Compater
Compater
III
IV
I
B
Brün
Weingarten
Mustaffina Klada
Verhaks
Gewesten
MOSLAVINA
2000 Schritt

Razgraničenje u području Ivanića kojim su Srednji, Donji i Gornji Šarampov, Lonja, Kloštar Ivanić, Ščapovec (Lonjski) i Čemernica (Lonjska) pripojeni Generalatu

Razgraničenje biskupskog dobra Gradec kojim su Zabrđe, Lubena, Grabrić, Cugovec i Buzadovac pripali Generalatu

Plan No 31.
Waldung Kreuz
Waldung Kreuzwerfer Egg.
Waldung
Mlg. wese.
Waldung Kreuzwerfer
Waldung Kreuzwerfer Egg

PODRAVINA Volumen 4, broj 7 Str. 7 - 31 Koprivnica 2005.

Detaljna karta razgraničenja kojom su biskupska sela Đurđić i Cubinec pripojena Generalatu

Die von dem Agramer Bisthum an das Militare des Warasdiner Generalats abgefallene Dörffer Gyurgicz und Czublinecz.
Braun lavirte Linie zeiget den Umfang des gäntzlichen da abgefallenen Territory.
Maas-Stab von 500 Viener Klafftern
100 50 100 200 300 400 500
Capele D. Salvatoris
Gebusch Wald Chret
Felder Gornye Kernas
Wungarten Tamasaeski
Capele St. Philippi
Gebusch Gay
Gebusch Wald Pieszer
Copé et Desiné par L'Enseg. Seelmeyer aux Regim. St. George Varasdine

PODRAVINA Volumen 4, broj 7 Str. 7 - 31 Koprivnica 2005.

Razgraničenje biskupskog posjeda Dubrava kojim su Paruževac, Markovac (Dubravski) i Kortina vraćeni u sastav Provincijala

Plan No 2
Maas-stab von 600 Wienner Klaftern
Koritno
Feld Gergur
Gebüsch Brezina
Sidovacz Feld
Felder Mokritz
Feld Ladinszko
Ladina
Weingärtten
Weingärtt
Morast Lugg
Wald Gergur
Wiesen Mokritz
Markovecz
Ladina Riv.
brünn Kosarez
772
770
771
769
768
767
766
765
764
763
762
761
760
759
758
757
756
755
754
753
752
751
750
749
748
747
746
745
744
743
742
741
740

PODRAVINA Volumen 4, broj 7 Str. 7 - 31 Koprivnica 2005.

Razgraničenje Provincijala sjeverno od Koprivnice kojim su Pustakovec, Kunovec i Ivanec vraćeni u sastav građanske Hrvatske

PODRAVINA Volumen 4, broj 7 Str. 7 - 31 Koprivnica 2005.

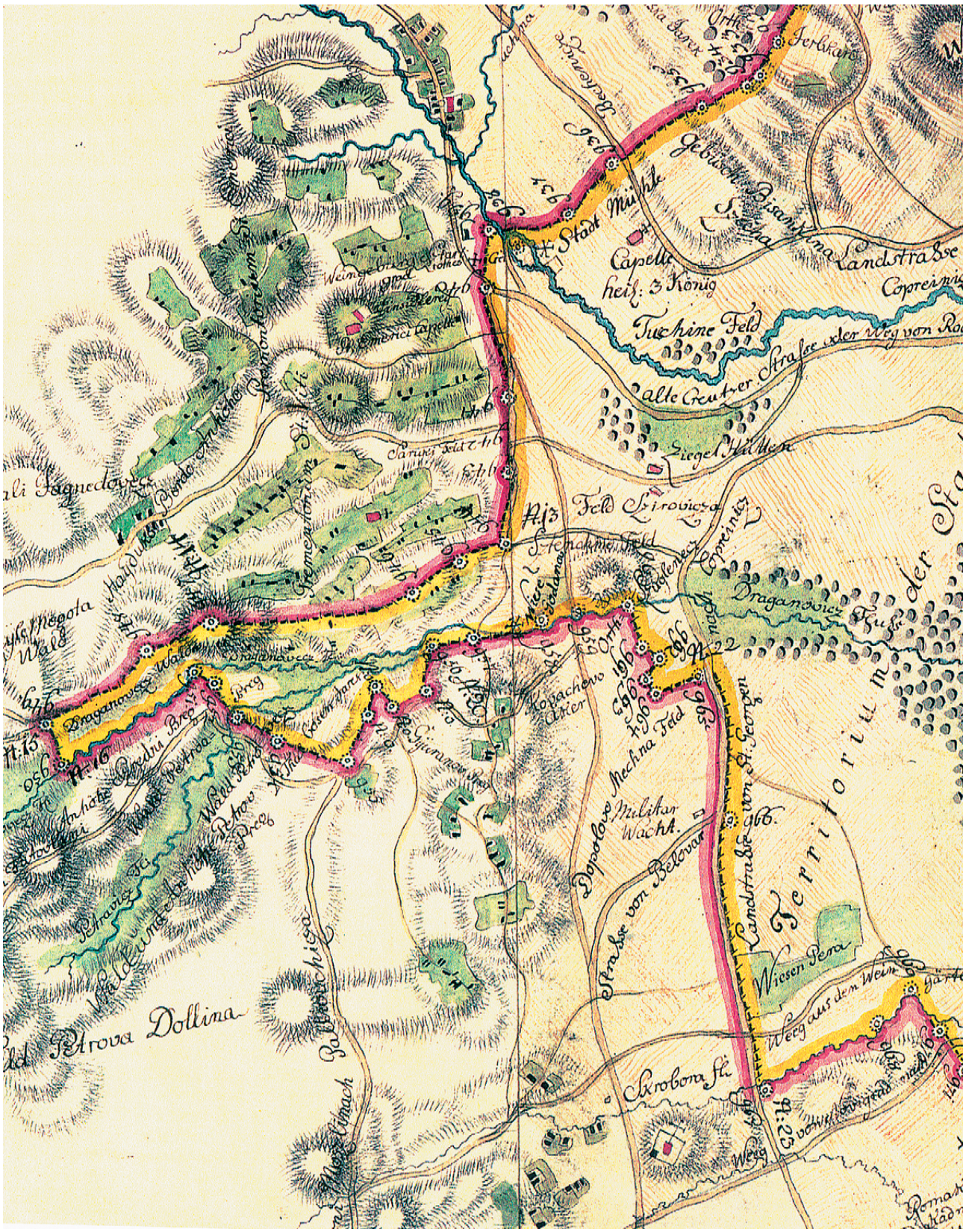

Koprivnica na službenoj karti razgraničenja Provincijala i Generalata iz 1768. godine

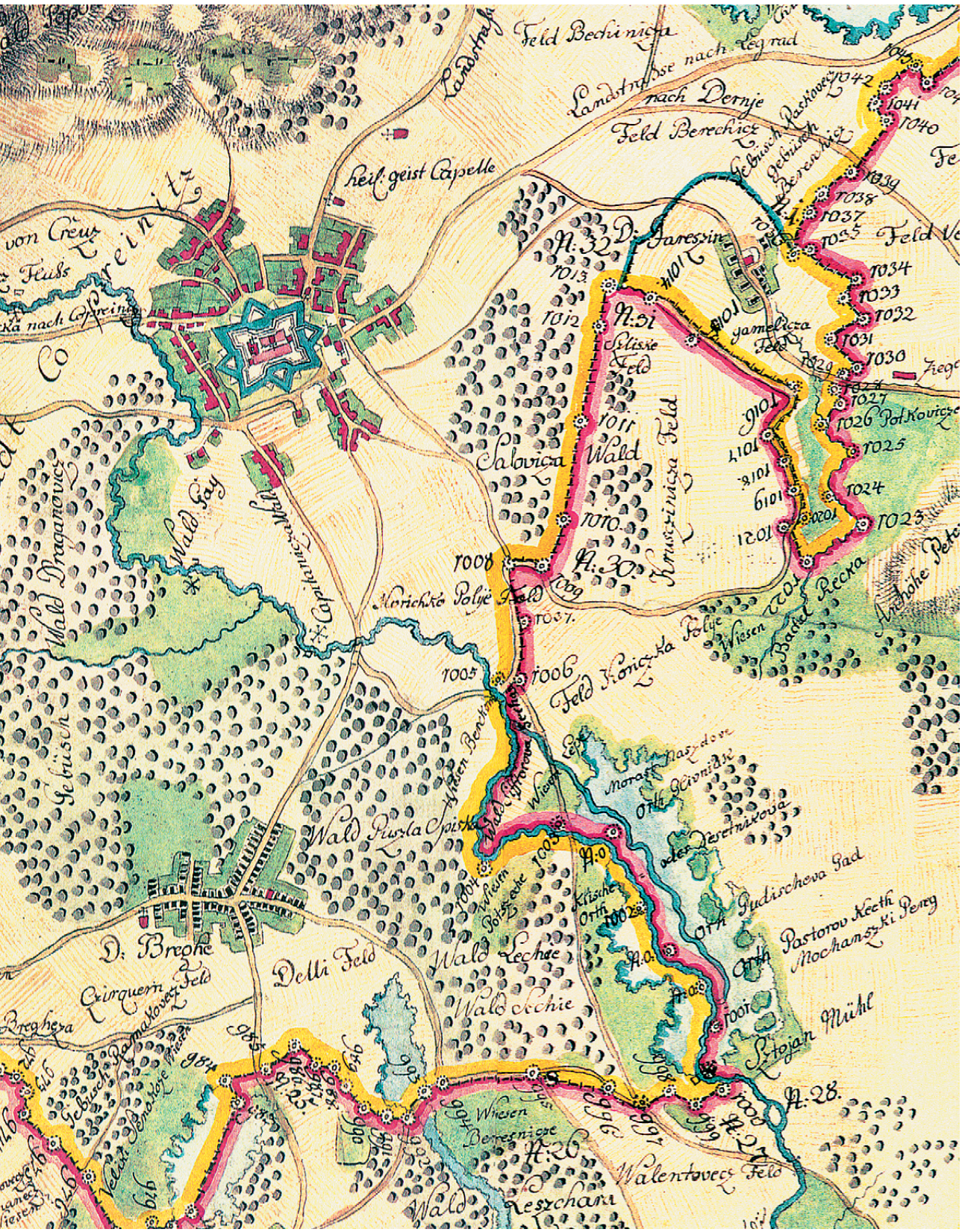
Feld Bechinicza
Landstrasse nach Legrad
nach Dernje
Feld Berechicz
heil: geist Capelle
von Creuz
Wald Draganovicz
Wald Gay
Capitanicza Wald
Salovicza Wald
Kruszinicza Feld
Morichko Polje Feld
Feld Koniczka Polje
Wiesen
Wald Puszla Spiska
D: Breghe
Delli Feld
Wald Lechie
Wald Sechie
Wiesen Beresnicze
Walentovecz Feld
Wald Leszchara
Sztojan Mühl
Pastorov Kecth
Mochanszki Pereg
Gudischeva Gad
Orth
N:32
N:31
N:30
N:28
N:26

JOŽEF HOFFER - ARHITEKT BREZ MEJA

JOŽEF HOFFER - ARCHITECT WITHOUT FRONTIERS

Dr. sc. Metoda Kemperl
Oddelek za umetnostno zgodovino
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Aškrečeva 2, 10000 Ljubljana

Republika Slovenija
metoda.kemperl@guest.arnes.si

Primljeno / Recieved: 11. 9. 2004.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 72 Hoffer, J.
72.034(497.5-3 Štajerska)7
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

Raziskovalci baročne umetnosti na območju Štajerske so se in se še večkrat soočajo s težavami, ki jih je leta 1918 povzročila delitev ozemlja nekdanje dežele in meja med novima državama. Dejstvo, da je bila nova politična meja žal večkrat projicirana tudi v 17. in 18. stoletje in pa jezikovne pregrade, so pripeljale do tega, da so avstrijski raziskovalci upoštevali samo umetnostne spomenike na njihovi strani meje, slovenski pa na slovenski. Takšno delo je pripeljalo do položaja, da so zbrani podatki o množici štajerskih umetnikov in naročnikov, ki so njihovo delo omogočali in spodbujali, velikokrat nepopolni, ugotovitve slovenskih in avstrijskih raziskovalcev pa se večkrat izključujejo.

Ključne riječi: Jožef Hoffer, arhitekt, baročna umetnost
Key words: Jožef Hoffer, architect, connoisseurs of Baroque

Tak primer je tudi mariborski arhitekt Janez Nepomuk Fuchs (1727-1804) in njegov opus. V avstrijski strokovni literaturi je že dolgo znan kot avtor dveh kvalitetnih poznobaročnih cerkva v St. Johann im Saggautal in Ehrenhausnu.[1] Število njemu pripisanih zlasti sakralnih stavb se je iz leta v leto povečevalo, tako da je bilo med njegova dela uvrščenih tudi veliko število stavb na slovenskem Štajerskem.[2] V slovenski umetnostnozgodovinski stroki se je za cerkve, ki so jih povezovali s Fuchsovim imenom uveljavilo ime *sladkogorska skupina* (centralni štirilistni tloris, uporaba obočnega slavoloka).[3]

[1] Janeza Nepomuka Fuchsa in njegov opus je prvič predstavil Hans Riehl leta 1939 (Hans Riehl, Die Baukunst in Steiermark von etwa 1690 bis um 1780, *Die bildende Kunst in Österreich, Barock und Rokoko (von etwa 1690 bis um 1780)* (ur. Karl Ginhart), Baden bei Wien 1939, str. 135, 136). Glede na arhivsko dokumentirano gradnjo cerkve St. Johann im Saggautal je ta Fuchsu pripisal še cerkvi v Ehrenhausnu in Wiesu, pogojno obe cerkvi v Holleneggu ter zvonik v Gleinstättnu.

[2] Eva Kraft je Fuchsovemu opusu dodala Alojzijevo cerkev v Mariboru (Eva Kraft, Wolfgang Hagenauer und eine Gruppe nordosttirolischer Kirchenräume. Ein Beitrag zur Geschichte der Raumtypenbildung im Spätbarock, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XIV* (XVIII) 1950, str. 177-184), stopnišče mariborskega gradu pa mu je Fuchsu pripisal Hans Reuther (Hans Reuther, Eine Gruppe elliptischer Zentralraumkirchen des 18. Jahrhunderts in Steiermark, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 19, 1956).

[3] Nace Šumi, Pregled baročne arhitekture v Sloveniji, Kronika: *Časopis za slovensko krajevno zgodovino,* VIII/3, Ljubljana 1960, str. 172; Nace Šumi: *Ljubljanska baročna arhitektura,* Ljubljana 1961, str. 70, 94-103; Nace Šumi: Baročna arhitektura, Ljubljana 1969 *(Ars Sloveniae),* str. XXXVIII, XXXIX.

Ko se je v osemdesetih letih začelo bolj sistematično pregledovanje arhivskega gradiva na slovenskem Štajerskem, je predvsem Jože Curk objavil več člankov v zvezi z gradbeno zgodovino štajerskih mest v Sloveniji. Med drugim je objavil tudi nekatere biografske podatke o mariborskem arhitektu Jožefu Hofferju iz katerih je razvidno, da se je Fuchs leta 1762 poročil z njegovo vdovo in prevzel njegovo delavnico. Zato je Curk predvideval, da so vse stavbe, ki so nastale pred letom 1762 in ki so bile pripisane Fuchsu, v bistvu dela Jožefa Hofferja.[4]

Pri ponovnem pregledu arhivov, povezanih z gradbeno zgodovino cerkve St. Johann im Saggautal in drugih arhivov ter na podlagi stilnokritične analize se je izkazalo, da je vodilni mariborski arhitekt od 30-tih let dalje Jožef Hoffer, ki je na južnem Štajerskem prvi začel uporabljati t.i. deteljičasti oz. štirilistni in ovalni tloris s kapelami.[5] Fuchs, ki je v njegovo delavnico v Maribor prišel najbrž okrog leta 1750, se je tako izkazal, da je leta 1757 postal vodja zidarjev oziroma polir. V St. Johannu je nato dobil dobro priložnost, da se nauči zidati velik projekt. Tako so vsa njegova nadaljnja dela, ki jih je sam načrtoval, posneta bodisi po zasnovi Sladke gore bodisi po zasnovi St. Johanna - torej po Hofferjevih cerkvah. Čeprav je bil Fuchs prav tako kvaliteten arhitekt, so njegove cerkve preprostejše, fasade niso več trikrat konkavno usločene, ampak ponavadi ravne, enostolpne, dekor pa je omejen ponavadi le na kapitele. Fuchs je imel v svoji delavnici mnogo zidarjev, ki so Fuchsovo tradicijo ponesli še daleč v 19. stoletje, tja do sredine 19. stoletja.

Glede na Hofferjeva arhivsko dokumenirana dela, to sta prezidava romarske cerkve v Kamnici (načrt je moral nastati med leti 1743 in 1747)[6] in signiran in datiran načrt za prezidavo župnišča v Hočah (1757),[7] pa tudi svojo hišo v Mariboru je gotovo prezidal sam, saj dekoracija kaže na nastanek v štiridesetih letih 18. stoletja, lahko Hofferju z gotovostjo pripišemo še druge stavbe. Cerkev v Kamnici zelo dobro kaže način in stil Hofferjeve gradnje. Na njegovi hiši v Mariboru opazimo vrsto tako značilnih dekorativnih elementov, da lahko zaradi tega v njegov opus uvrstimo vrsto drugih arhitektur.

Hoffer je arhitekt, ki je mariborsko stavbarstvo osamosvojil, saj je pred njim viden močan vpliv Gradca. Z Dunaja je prinesel nove rešitve, ki jih je po svoje oblikoval in razvil sebi lasten stil.[8] S tem je Maribor postal nov center, ki je svoj vpliv širil navzven in izvažal ideje. Hofferjeva kvalitetna dela srečamo tako na avstrijskem Štajerskem, kot tudi v Hrvaškem Zagorju in Podravini. Severozahodna Hrvaška, ki meji na Štajersko, je namreč od 16. stoletja kot del Ogrske pripadala Habsburški monarhiji.[9] Naslednik Fuchs je njegovo arhitekturo še bolj populariziral, saj je imel ogromno delavnico. Tako je tradicijo Hofferjevega in Fuchsovega stavbarstva moč

---

[4] Jože Curk, Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54, 1983, str. 120; Jože Curk, Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 57, 1986, str. 306-309.

[5] Metoda Kemperl: *Romarske cerkve-novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem: Arhitekturni tipi, poslikava, oprema,* Ljubljana 2001, tipkopis doktorske disertacije, str. 167-170; Metoda Kemperl, Josef Hoffer: Ein neuer Name unter den steirischen Architekten des 18. Jahrhundert, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* LVI, 2002, 2/3, str. 261-271.

[6] Škofijski arhiv Maribor, Župnija Kamnica, fasc. 2, IV. St. Martin 10. Kirchenrechnungen. 1741.1742.1743.1744.1745 .1746.1747.1748.1749.1750., leto 1743; Kemperl 2001 (op. 5), str. 175, 176.

[7] Steiermärkisches Landesarchiv, Geistliche Stiftungsakten 238/II. Teil 5 Kirchendachs=und Thurn Reparation, wir auch Gebäue Reparation bey dem Pfarrhof zu Kötsch betrefend, und diesfählige geld=Aushaffung; Kemperl 2001 (op. 4), str. 184, 185.

[8] Za Hofferjevo šolanje in razvoj njegovih tipičnih tlorisov glej Kemperl 2001 (op.5), str. 192-197.

[9] Povezanost severozahodne Hrvaške s Štajersko v času baroka je poudarila že Anđela Horvat (Anđela Horvat: *Između gotike i baroka: Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1600. do oko 1700.,* Zagreb 1975, str. 11; Anđela Horvat, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, v: Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982, str. 4.

zaslediti v gradnji lokalnih delavnic še tja do sredine 19. stol., zlasti v odročnejših krajih, kot je Kozjansko in Hrvaško Zagorje.

Jožef Hoffer se je rodil v Mariboru ok. 1700 in tam 1764 tudi umrl. Že njegov oče Matija, po katerem je podedoval hišo na Gosposki 29 v Mariboru, je bil arhitekt.

Prvo njegovo večje delo je med 1735 in 1740 prezidana ladja župnijske cerkve na **Ponikvi.**[10] Visoka ladja je pokrita s češko kapo, na vse štiri strani se odpira s plitvimi obočnimi slavoloki, a zasnova je še longitudinalna. Zunanji plašč je pravokoten z zaobljenimi vogali, fasada pa je triosna.

Naslednje večje Hoffejevo delo je, poleg že omenjene prezidave župnijske cerkve v Kamnici in prezidave lastne hiše v Mariboru, nova župnijska cerkev sv. Jerneja v **Rogatcu,** ki je bila zgrajena med leti 1738 in 1743.[11] Tlorisna zasnova je naslednja razvojna stopnja na poti do popolnega štirilistnega tlorisa. Češka kapa, ki pokriva osrednji del ladje, visi na

Ponikva, župnijska cerkev

Rogatec, župnijska cerkev, notranjščina

[10] Kemperl 2001 (op. 5), str. 170, 171; Kemperl 2002 (op. 5), str. 263, 264. Pri obeh arhitektih so v razpravi našteti le najpomembnejši spomeniki.

[11] Curk 1986 (op. 3), str. 305; Kemperl 2001 (op. 5), str. 172, 173; Kemperl 2002 (op. 4), str. 265.

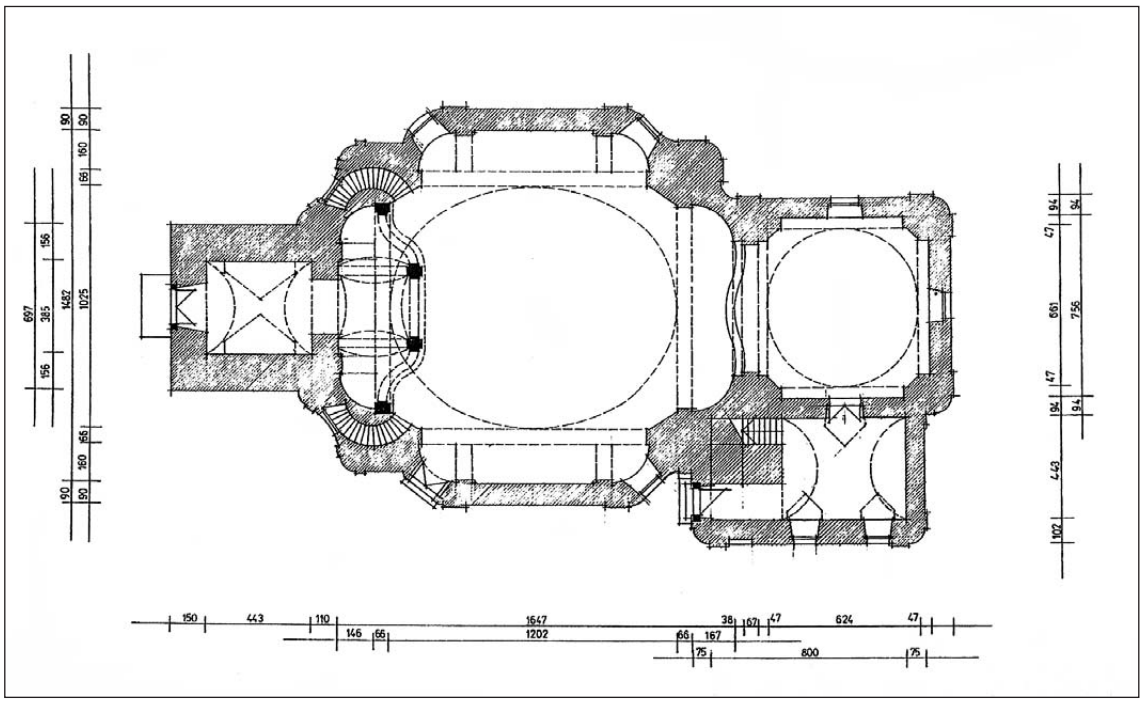

Rogatec, župnijska cerkev, tloris

Maribor, Gosposka ulica 29

slopih, ki so proti notranjosti poševno prirezani. Dekoracija se omejuje na izredno kvalitetne kapitele in ornamentalno obdelan okvir oratorija nad zakristijo, kjer znova srečamo značilne elemente.

Hofferjevo delo je gotovo tudi v štiridesetih letih 18. stoletja prezidan in fasadiran dvorec **Zgornja Polskava.** Na to atribucijo kažejo vsaj trije elementi: fasada z izstopajočim rizalitom in

Maribor, stopnišče mestnega gradu

poudarjenim trikotnim čelom zgoraj, in kajpada motivni svet ornamentike v okvirih in poljih pod okni (volute, blazinasti kapiteli z luskami, mrežasta in trakasta ornamentika).[12]

Zelo podoben Hofferjevi hiši in dvorcu Zgornja Polskava je dvorec **Gornja Bedekovčina,** datiran na kartuši portala z letnico 1750.[13] Za Hofferjevo avtorstvo načrta pričajo enaka zasnova, kompozicija fasade, popolnoma enaki detajli, le vse je bolj skromno. Med leti 1747 in 1749 je grof Henrik Adam Franc Brandis dal pozidati sedanje stopnišče **mariborskega mestnega gradu.**[14] Na Hofferja namiguje že sam koncept s trikotnim čelom poudarjenega osrednjega rizalita, pa tudi profilacija zidcev in čela se dobro ujema s tisto na fasadi cerkve v Ehrenhausnu.

Vrhunec Hofferjeve ustvarjalnosti predstavljata romarski cerkvi na Sladki gori in v Ehrenhausnu. Pri obeh cerkvah postane osrednji prostor popolnoma centralen, slopi pa so konveksno zaobljeni. Ker je tako prostor praktično izgubil ostre robove, se stavbne mase zlijejo v celoto. To še posebej velja za sladkogorsko cerkev, ki so jo takoj po postavitvi v celoti poslikali in jo opremili z oltarji, spovednicami in klopmi.

Kdaj natančno so začeli z gradnjo cerkve na **Sladki gori,** ni znano (staro cerkev na tem mestu so razen zvonika podrli leta 1743), vendar je bila gradnja končana vsaj že leta 1751, saj je bila cerkvena notranjščina poslikana v letih 1752 in 1753, stavba pa je bila posvečena leta 1754.[15] Hoffer je uporabil stari zvonik in dal prizidati še njegov pendant, med njima pa je postavil vhodni del z zanimivo trikrat konkavno triosno fasado. V tlorisu je to prva Hofferjeva popolnoma centralna stavba.

---

[12] Renata Novak: *Jožef Hoffer in štajerska baročna arhitektura druge tretjine 18. stoletja,* Ljubljana 1996, tipkopis diplomske naloge, str. 62, 63. Ohranil se nam je račun zidarskega mojstra Janeza Räbla iz leta 1744, za polirska, mojstrska in zidarska dela, a gotovo je bil on le polir, torej izvajalec gradnje; Kemperl 2001 (op. 4), str. 174.

[13] Mladen Obad-Šćitaroci: *Dvorci i perivoji hrvatskoga Zagorja,* Zagreb 1991, str. 62-67.

[14] Kemperl 2001 (op. 5), str. 176, 177; Kemperl 2002 (op. 5), str. 266, 267.

[15] Sergej Vrišer, Sladka gora, Ljubljana 1979, str. 4 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 21); Kemperl 2001 (op. 5), str. 177, 178; Kemperl 2002 (op. 5), str. 267.

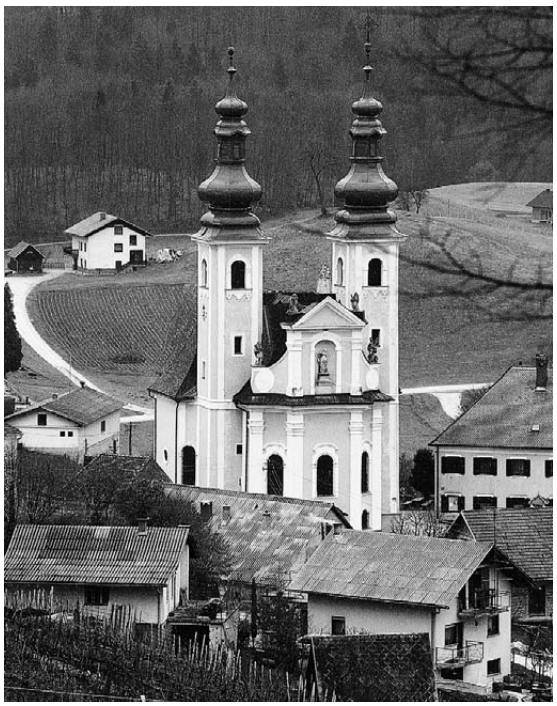

Sladka gora, župnijska cerkev

Sladka gora, župnijska cerkev

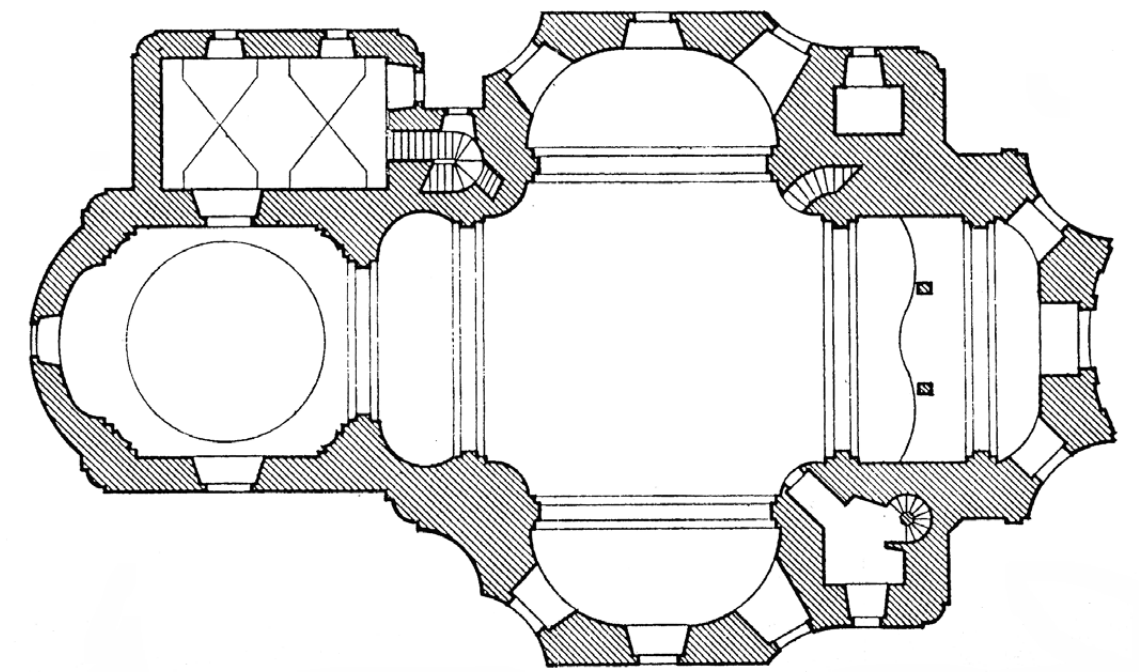

Sladka gora, župnijska cerkev, tloris

Temeljni kamen za cerkev v **Ehrenhausnu** so položili leta 1751 in ker so cerkev dogradili le dve leti pozneje, so jo leta 1754 lahko že blagoslovili.[16] Tloris je popoln štirilist; fasada je enostolpna in bogato okrašena. Tu spet srečamo vse dekorativne elemente, ki krasijo Hofferjevo

[16] Horst Schweigert, *Die Pfarrkirche und das Eggenberger Mausoleum in Ehrenhausen,* Salzburg 1996, (Christliche Kunststätten Österreichs, 294), str. 3-15; Kemperl 2001 (op. 5), str. 178, 179; Kemperl 2002 (op. 5), str. 267, 268.

hišo v Mariboru: palmete in svitkaste kapitele z luskinami, blazinaste motive z luskami, značilne okvirje oken in vrat, v notranjščini pod pevskim korom opazimo značilno svitkasto konzolo.

Istočasno s cerkvijo v Ehrenhausnu so gradili romarsko cerkev na **Trškem vrhu nad Krapino (Hrvaška).** Načrt je najbrž nastal leta 1749 ali 1750, ko so cerkev začeli graditi. Prvič je bila posvečena leta 1752, ko je bil zgrajen prezbiterij, in drugič leta 1761, ko je bila dograjena celotna stavba. Z njeno gradnjo je povezano ime Josipa Javornika,[17] a ker je cerkev na Trškem vrhu tako podobna cerkvama na Sladki gori in v Ehrenhausnu, lahko sklepamo, da je bil le vodja gradnje. Poleg zasnove se pri cerkvah prav tako ujemajo profili zidcev in vsi dekorativni elementi.

Sladka gora, župnijska cerkev, notranjščina

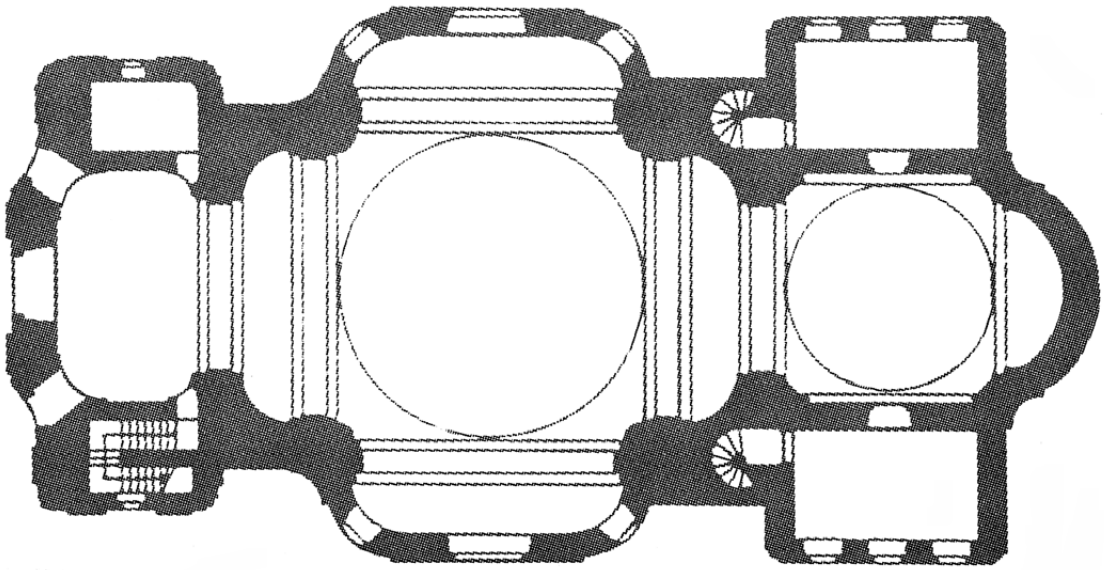

Ehrenhausen, župnijska cerkev, tloris

[17] Horvat 1982 (op. 9), str. 48.

Ehrenhausen, župnijska cerkev

Leta 1753 ali nekaj prej je nastal načrt za župnijsko cerkev v **St. Johann im Saggautal,** saj ga je škof prav tega leta potrdil.[18] Cerkev so začeli graditi leta 1755, gradnja pa je bila v grobem končana leta 1760.[19] Cerkev se po tipu razlikuje od prejšnjih Hofferjevih cerkva, saj gre za ovalen tloris s po tremi kapelami na vsaki strani, vendar tip fasade in dekorativni elementi ostajajo isti. Čeprav je fasada že nekoliko strožja in bolj umirjena, še vedno vsebuje vse dekorativne elemente, ki so bili v rabi v štiridesetih letih, na primer na Ponikvi in Hofferjevi hiši v Mariboru. Že prej smo omenili, da je Hoffer izrisal načrte, Fuchs pa je bil vodja gradnje.

Cerkev sv. Katarine v **Malem Bukovcu** (pri Ludbregu), zgrajene med leti 1757 in 1758 je zelo preprosta stavka s kvadratno ladjo, obokano s češko kapo in prav takim prezbiterijem z elipsastim zaključkom. Fasada je preprosta enostolpna z le naslikanimi volutami. Glede na vizitacijsko poročilo je cerkev delo Jožefa Hofferja,[20] a gotovo je on le poslal načrt, gradnjo pa je vodil manj vešč gradbenik.

Janez Nepomuk Fuchs se v arhivih prvič pojavi leta 1757 kot mariborski zidarski mojster. Rodil se je leta 1727 v Šleziji, umrl pa v Mariboru leta 1807.[21] Toda če je vodil tako zahteven projekt, kot je bila gradnja cerkve v St. Johannu, je moral biti v Mariboru že nekaj let prej, tako da ga je Hoffer spoznal in mu zaupal sodelovanje. Fuchs je pri svojih kasnejših projektih vedno uporabljal poenostavljene Hofferjeve tlorise in narise in ker je prevzel celo njegov dekorativni repertoar, lahko rečemo, da se je v celoti izoblikoval pri svojem predhodniku. 19. marca 1762 je bil sprejet v mariborski zidarski ceh kot mojster in že slaba dva meseca pozneje se je poročil s

[18] Rocus Kohlbach: *Steirische Baumeister,* Graz 1961, str. 236.

[19] DAG, Rochus Kohlbach: Kirchen -und Schlösserrechnungen. Kopie, Original Manuskript im Bundesdenkmalamt-Graz, II/1, St. Johann im Saggautal str. 549-555; DAG, Visitations=Protokoll 1760-1664, fol. 83, 28. julij 760; Kemperl 2001 (op. 5), str. 167-169, 180, 181; Kemperl 2002 (op. 5), str. 262.

[20] Katarina Horvat Levaj; Sakralna arhitektura, v: Ludbreška pokrajina: Umjetnička topografija (ur. Katarina Horvat - Levaj, Ivanka Reberski), Zagreb 2003, str. 132, katalog str. 238, 239.

[21] Jože Curk, Johann Nepomuk Fuchs, v: *Enciklopedija Slovenije,* 3, Ljubljana 1989, str. 159, 160.

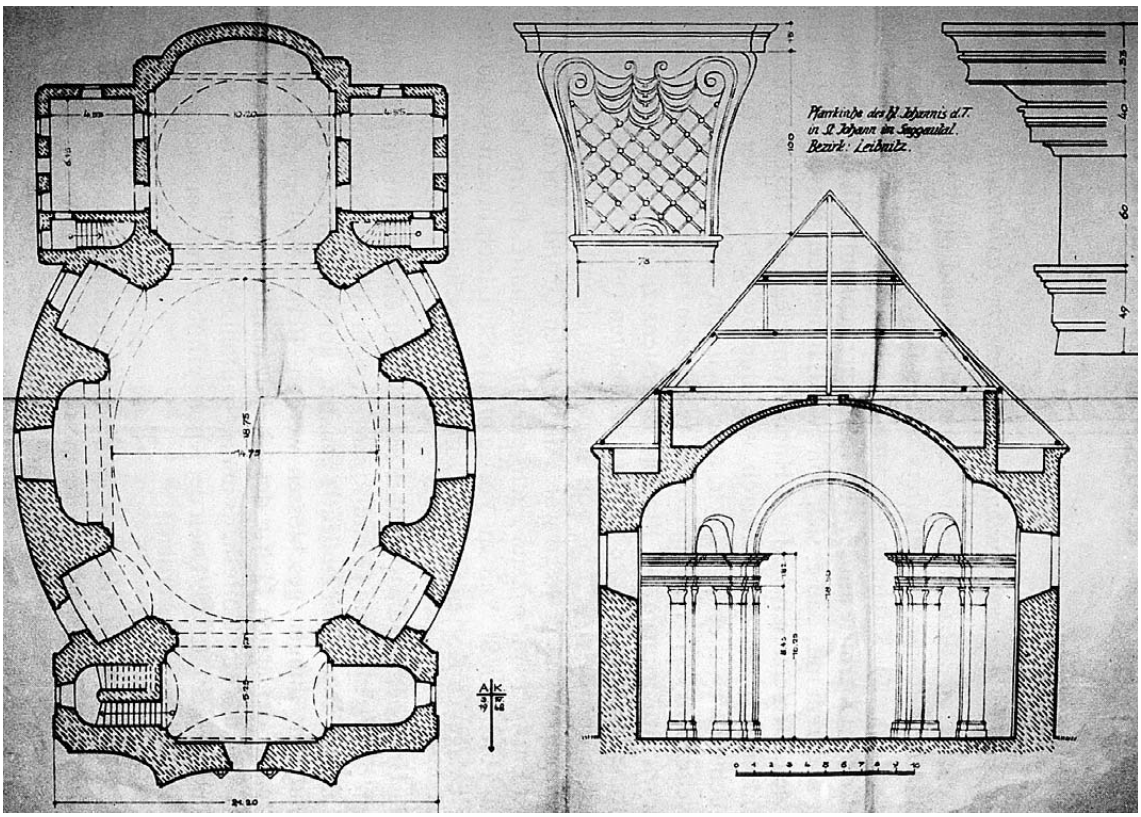

St. Johann in Saggautal, župnijska cerkev, tloris

St. Johann in Saggautal, župnijska cerkev, notranjščina

Hofferjevo vdovo Barbaro. Na začetku naslednjega leta je prisegel kot mariborski meščan, leta 1764 pa je že bil predstojnik ceha. Ker je podedoval priznano in ustaljeno delavnico je zelo obogatel.[22]

Raziskave kažejo, da je bila gradnja cerkve v **Kostrivnici** prvo večje Fuchsovo samostojno delo. Novo cerkev, katere gradnjo so podprli grofje Leslie, lastniki rogaške gospoščine, so zgradili med leti 1766 in 1768.[23] Spet gre za centralen deteljičasti tloris, a ta ni več izveden tako virtuozno kot Hofferjevi. Proti konham prostor ne prehaja direktno, temveč skozi vmesno območje banjasto obokanih, s pilastri in oprogami omejenih pasov. Ker zunanji plašč sledi notranji lupini zunanjščina spominja na cerkev v St. Johannu. Notranji venčni zidec je ozek in preprosto profiliran, pilastri so brez kapitelov, pa tudi sicer je notranjščina brez štukiranega okrasa.

Vzporedno z zidavo kostrivniške cerkve je potekala barokizacija romarske cerkve na **Frauenbergu pri Lipnici** (na zunanjščini prezbiterija je letnica 1766, notranjščina pa je bila poslikana že dve leti pozneje). Prvič je bilo delo pripisano Fuchsu v Dehiu,[24] kar pa z lahkoto potrdimo. Gre za isti način barokizacije starejše cerkve, ki ga je Hoffer uporabil pri cerkvi v Kamnici. Ladja je dvopolna, enako širok prezbiterij pa je enopolen z apsidalnim zaključkom. Zidci na notranjih stenskih slopih so enako profilirani kot tisti v cerkvi v Kostrivnici. Med prezbiterijem in ladjo je slop med pilastri polkrožno zaobljen, kot tudi slavolok nad njim-motiv, ki ga srečamo v cerkvi v St. Johann in Sagautall in v cerkvi v Wiesu.

Naslednji velik projekt je bila gradnja nove jezuitske **cerkve sv. Alojzija v Mariboru,** ki je ob podpori grofice Ane Stubenberg tekla v obdobju od 1767 do 1770. Pri konceptu se je Fuchs očitno naslonil na cerkev v St. Johannu, le da ga je poenostavil. V tlorisu ima ovalna notranjščina ladje pare kapel, od katerih sta srednji dve višji in širši. Vse kapele imajo pravokotni tloris in so pokrite z banjastim obokom, nad njihovim osrednjim delom pa se pne češka kapa. Prezbiterij je kvadraten z elipsastim zaključkom. Fasado so leta 1849 močno spremenili, a ji leta 1982 kljub rekonstrukciji niso vrnili popolne prvotne podobe.[25]

V Deželnem arhivu v Gradcu hranijo Fuchsov načrt za novo cerkev na **Vurberku** in za tamkajšnjo vikariatno hišo.[26] Načrt za cerkev je bil izdelan najbrž leta 1772, saj je grof Attems dobil dovoljenje za gradnjo leta 1773, stavba pa je bila zgrajena do leta 1776.[27]

Vurberg, podružnična cerkev

[22] Curk 1986 (op. 4) 1986, str. 307.

[23] Curk 1986 (op. 4), str. 308; Kemperl 2001 (op. 5), str. 186; Kemperl 2002 (op. 5), str. 270.

[24] *Steiermark (ohne Graz),* Wien 1982 (Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs), str. 109; Curk 1986 (op. 4), str. 309; Kemperl 2001 (op. 5), str. 186, 187; Kemperl 2002 (op. 5), str. 270.

[25] Curk 1983 (op. 4), str. 107; Kemperl 2001 (op. 5), str. 187; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271.

[26] Steiermärkisches Landesarchiv, Geistliche Stiftungsakten fascikel 314, št. 8. Načrt je objavljen v Kohlbach 1961, str. 459.

[27] Kohlbach 1961 (op. 18), str. 461; Curk 1983 (op. 4), str. 308; Kemperl 2001 (op. 5), str. 187, 188; Kemperl 2002 (op. 5), str. 270, 271.

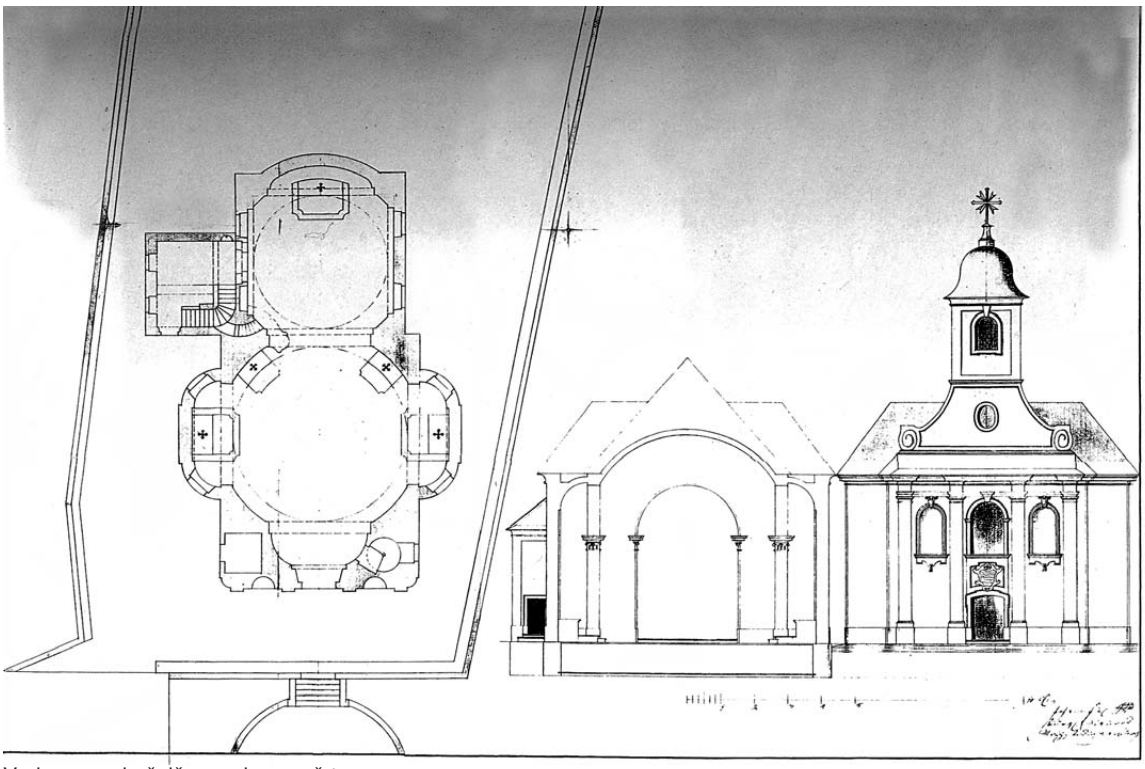

Vurberg, podružnična cerkev, načrt

Načrt je predvideval popolnoma centralno notranjščino ladje z močno konkavno posnetimi vogali. Ta prostor naj bi se na tri strani odpiral v konhe, od katerih sta dve stranski kapeli, tretja pa vhodni del. Proti prezbiteriju naj bi prostor prehajal preprosto, s slavolokom. Kvadratni prezbiterij s porezanimi vogali in apsidalnim zaključkom naj bi bil svoden s češko kapo. Fasada naj bi bila enostolpna triosna. Izvajalci so se načrta držali le pri zidanju fasade in prezbiterija. Zaobljen prostor v notranjščini sicer tvori plitvi kapeli, ki pa na zunanjščini ne izstopata iz pravokotne ladje.

Zanimivo pa je, da so ta Fuchsov načrt pozneje (1782) uporabili pri gradnji župnijske **cerkve sv. Martina v Dvorjanah,** ki stoji ob vznožju vurberškega hriba.[28] Po načrtu se zgleduje tudi profilacija venčnega zidca v notranjosti, le da kapiteli niso izdelani. Istočasno in po istem načrtu kot cerkev v Dvorjanah so med leti 1781 in 1782 zgradili novo župnijsko cerkev v **Brežicah.**[29]

Leta 1773 je župnik Jožef Rosenbichl prosil za postavitev novega župnišča in obnovo gotske župnijske cerkve v **Selnici ob Dravi.**[30] Predračun je izdelal Janez Fuchs, ki je cerkev očitno kmalu zatem tudi barokiziral in ji prizidal še eno kapelo. Ladja je dvopolna, obokana s češkima kapama, prezbiterij pa je enopolen s prav takim obokom. Kapiteli so blazinasti, okrašeni z

[28] Župnijski arhiv Dvorjane, Župnijska kronika; Curk 1986 (op. 4), str. 309. Zvonik je starejši (datiran z letnico 1578); Kemperl 2001 (op. 5), str. 188; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271. Izvedeni vurberški cerkvi pa je zelo podobna kapela Ranjenega Kristusa v Kostelu v Hrvaškem zagorju, zgrajena med 1771 in 1775, zato jo Dubravka Botica pripisuje Janezu Fuchsu (Dubravka Botica: *Sakralna arhitektura Vrbovečkog arhiđiakonata od 17. do sredine 19. stoljeća,* Zagreb 2003, tipkopis magistrske naloge, str. 58, 59.

[29] Kemperl 2001 (op. 5), str. 190. Atribucijo je potrdil arhivski zapis (Barbara Murovec, Župnijska cerkev sv. Lovrenca kot umetnostnozgodovinski spomenik, v: *Župnija sv. Lovrenca v Brežicah: Ob 220-letnici župnijske cerkve,* Brežice 2003, str. 146.

[30] Steiermärkisches Landesarchiv, Geistliche Stiftungsakten, 410/9; Kemperl 2001 (op. 5), str. 189; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271.

motivom palmete (kot na zunanjščini cerkve na Sladki gori), zidec je podobno profiliran kot v cerkvi v Kostrivnici ali na Frauenbergu. Pod pevskim korom je motiv svitkaste konzole. Naslednji velik Fuchsov projekt je bila gradnja romarske cerkve v **Wiesu,** ki je trajala od leta 1774 do leta 1779.[31] Cerkev je preprostejša, centralno zasnovana, z bogato profilirano enostolpno fasado.

Cerkev v **Nestelbachu** je manjša pravokotna cerkev s triosno pilastrsko enostolpno fasado, katere stranski osi sta rahlo konkavno usločeni.[32] Notranjščina ladje je podobno oblikovana kot tista na Vurberku. Oblika portala in okras sta značilno Fuchsova, njegovo domnevno avtorstvo pa posredno podpira tudi podatek, da je bila leta 1775 v cerkvi neka Fuchsova ustanova.[33] Enako kot pri nestelbaški cerkvi je koncipirana tudi fasada romarske cerkve sv. Patricija v Holleneggu, le da je ta skoraj brez okrasa. Zaradi tega bi jo lahko znova pripisali Fuchsu.[34]

Za dvorec **Zajezda** je že Vladimir Marković zapisal, da določene značilnosti kažejo sorodnost s cerkvijo v Selnici ob Dravi.[35] Ker je prezidava cerkve v Selnici sedaj arhivsko dokumentirana Fuchsovo delo in ker se koncept dvorca in koncept fasade, kot tudi detajli in dekoracija ujemajo z njegovim stilom, je to gotovo njegovo delo. Gospoščino Zajezda je leta 1536 dobila družina Patačić (Patachich). Na današnjem mestu so dvorec pozidali malo pred 1740. Sedanje stanje pa seveda ni iz tega časa, ampak je plod prezidave v sedemdesetih ali osemdesetih letih 18. stoletja.[36]

Ena zadnjih večjih Fuchsovih del je projektiranje župnijske cerkve v Pregradi, ki je bila sezidana med 1803 in 1818 in je izredno monumentalna stavba, ki po kvaliteti v Zagorju precej izstopa.[37] Cerkev je po konceptu enaka alojzijevi cerkvi v Mariboru. Arhivsko je izpričano, da je načrte je v devetdesetih letih izdelal nek mariborski stavbenik. A fasada je že popolnoma klasicistična in gotovo izdelana kasneje po drugem načrtu.

V sredini tridesetih let 18. stol. se je južnoštajerska gradbena dejavnost s centrom v Mariboru začela počasi osamosvajati od graške oz. dunajske arhitekture. Glavni protagonist osamosvajanja, ki razvije sebi lasten stol, je bil Jožef Hoffer, ki ga je nasledil Janez Fuchs, njegova tradicija pa se v lokalnih delavnicah nadaljuje še do sredine 19. stoletja. Dejavnost je bila tako močna in vplivna, da spomenike te skupine poznoštajerske arhitekture srečamo na severu do Nestelbacha pri Gradcu, na vzhodu do Gore Oljke, na zahodu pa do Zajezde v hrvaškem Zagorju.

Mislim, da si skupina poznobaročne štajerske arhitekture zaradi kvalitete in zasluži nadaljnjo obravnavo, v katero pa bi morali biti poleg slovenskih vključeni tako avstrijski kot hrvaški raziskovalci.

---

[31] Franz Kraus: *Pfarr- und Wallfahrtskirche zum gegeisselten Heiland auf der Wies,* Graz 1995, str. 12-15, 22-24; Kemperl 2001 (op. 5), str. 189; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271.

[32] Glede fasade je najbrž naročnik zahteval, naj bo podobna fasadi Barmherzigenkirche v Gradcu, ali pa se je arhitekt sam pri tej cerkvi inspiriral.

[33] Steiermärkisches Landesarchiv, Geistliche Stiftungsakten 558, 5, 6a; Kemperl 2001 (op. 5), str. 191; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271.

[34] Kemperl 2001 (op. 5), str. 191; Kemperl 2002 (op. 5), str. 271.

[35] Vladimir Marković: *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja,* Zagreb 1975, str. 14, 15, 100, 101, Šćitaroci 1991 (op. 12), str. 312-315.

[36] Dvorec je tako po zasnovi kot v dekoraciji izjemno podoben dvorcu Betnava pri Mariboru, ki ga bomo morali v prihodnje prav tako obravnavati v krogu Fuchsovih projektov.

[37] Đurđica Cvitanović: Johann Fuchs projektant Župne crkve u Pregradi, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* XXXVIII, 1995, str. 121-128.

SUMMARY

Experts and connoisseurs of Baroque art in Styria have again faced the difficulties, caused by 1918 split of the Austro-Hungarian Empire, resulting in new states, with their own borders and frontiers. The fact, that helped dissolution of the joint state was a new political borderline, already projected in 17th and 18 century, as well as the language barriers, led the Austrian art experts to include artefacts and arts only found only on their and Slovenian side of the border. In turn, it resulted in loss of data on majority of artists and their Maecenas, under whose patronage the artworks emerged, these data were so incomplete, so that often Slovenian and Austrian experts excluded arts or artworks from each other lists or records.

STJEPAN RADIĆ I PODRAVINA U VRIJEME OBLASNIH SAMOUPRAVA OD 1927. DO 1928.

STJEPAN RADIĆ AND PODRAVINA IN TIMES OF REGIONAL SELF-GOVERNMENTS IN THE PERIOD 1927-1928

Dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević
Sveučilišna profesorica u mirovini
Draškovićeva 23, Zagreb
mira.kolar@zg.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 29. 3. 2005.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 32-05 Radić, S.
353(497.5-3 Podravina)"1927/1928"
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

Hrvatska seljačka stranka ima svoje korijene u ideologiji braće Radić. Međutim, mislim da seljački pokret ne bi preživio diktaturu od 1929. do 1931. da nije bilo aktivnosti Stjepana Radića u Oblasnom odboru Zagrebačke oblasne skupštine 1927./28. godine i Ljubomira Maštrovića u Oblasnom odboru Osječke oblasne skupštine. Njih su dvojica svojim vrlo bogatim, pametnim i sadržajnim radom pokazala da se i u nepovoljnim uvjetima može slogom i zalaganjem mnogo toga učiniti za narodno dobro - ne podrazumijevajući pod tim politiku i strančarenje, nego brigu za rješavanje konkretnih problema na polju gospodarstva, zdravstva, prosvjete itd. Stjepan Radić je počeo, a Maštrović je nastavio povezivati rad Zagrebačke i Osječke oblasne skupštine, a obojica su vodila brigu o cijelom području gdje žive Hrvati. Dakako, u ovom radu govori se samo o Podravini koja je 1922. godine kao buntovno područje podijeljena u dvije oblasti, i to u Zagrebačku i Osječku, no u obje je imala periferan položaj. Ipak, samoupravno djelovanje oblasnih odbora u obje oblasti pokazalo je da se o Podravini, računajući ovdje križevački, ludbreški, koprivnički i đurđevački kotar, vodilo dosta računa.

Ključne riječi: Podravina, Zagrebačka oblasna samouprava, Osječka oblasna samouprava, Stjepan Radić, Ljubomir Maštrović
Key words: Podravina, Stjepan Radić, Ljubomir Maštrović, Zagreb regional self-government, Osijek regional self-government

Prije deset godina objavila sam knjigu "Radićev sabor" u kojoj sam ukazala da je Stjepan Radić praktički djelovao 1927. i 1928., u vrijeme kada je bio predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine. Dosad su objavljeni samo zapisnici Zagrebačke oblasne skupštine.[1] Nisu objavljeni zapisnici Oblasnog odbora koji u detalje prikazuju koje je sve odluke donosio odbor koji je bio duša i srce oblasne samouprave i koji je pripremao prijedloge za odluke koje je donosila skupština, ali i izvršavao odluke tog tijela. Od arhivske dokumentacije Osječkog odbora, odnosno zapisnika Osječke oblasne skupštine objavljeno je još manje, iako se rad tih ustanova odvijao mirnije i dulje nego što je to slučaj kod Zagreba, jer vjerojatno beogradska vlada nije smatrala da im prijeti opasnost od perifernog Osijeka koji se ionako teško oporavljao u poslijeratnom razdoblju pogođen raznim mjerama države kao pogranično područje. Ovaj prilog sadrži pokušaj ostvarivanja namjera jedne i druge samouprave za rad u Podravini. Dosta od toga je i realizirano, ali dakako uz velike napore članova Hrvatske seljačke stranke, koji su pronalazili razne mogućnosti da se ono što je Radić zamislio te o čemu je govorio punih četvrt stoljeća i ostvari.[2]

Nova jugoslavenska država je Vidovdanskim ustavom 1921. podijeljena na 33 oblasti, a onda je 26. travnja 1922. donesen i Zakon o oblasnoj i sreskoj (kotarskoj) samoupravi i Uredba o podjeli zemlje na oblasti.[3] One su se zbog žestokog otpora naroda počele osnivati tek 1924., da bi tek 1927. bile osnovane samoupravne oblasne skupštine. Dakle, na realizaciju samouprave koja je narodu bila obećana Vidovdanskim ustavom trebalo je čekati više godina, ali kada je beogradski režim shvatio što narod očekuje od tih samouprava, činio je sve da oteža, spriječi i zaustavi njihovo djelovanje.[4] Ovaj rat između Beograda i samouprava bio je osobito jak u Hrvatskoj pod utjecajem Stjepana Radića koji je iskoristio normativne akte ranijih županija kako bi izborio pravo da oblasti nastave njihovu djelatnost. Iako se od 1922. do 1925. žestoko protivio podjeli zemlje na oblasti, Stjepan Radić se 1927. svom snagom i energijom uključuje u rad Zagrebačke oblasne skupštine te je tu prvi put provodio realizaciju ideja koje je osmislio tijekom četvrtstoljetnog promišljanja o narodnoj upravi.

Prema toj uredbi nestale su bivše županije, a područje Hrvatske pokrivalo je pet oblasti: Osječka, Zagrebačka, Primorsko-krajiška, Splitska i Dubrovačka. Princip je bio da u jednoj oblasti ne može biti više od 800.000 stanovnika, ali je čl. 135 Vidovdanskog ustava iz 1921. bilo određeno da se Hrvatska može podijeliti samo na četiri oblasti pa podjela na oblasti ne znači pravu podjelu Hrvatske jer su Osječka, Zagrebačka, Primorsko-krajiška i Splitska oblast uglavnom pokrivale ono područje koje se ranije zvalo Trojednica i u njima su Hrvati još činili većinu. Ta je odredba bila presudna i što je ukinuta kajkavska Varaždinska županija, čiji je najveći dio zajedno s Ludbregom uvršten u Zagrebačku oblast, ali je Međimurje potpalo pod Mariborsku, a koprivničko područje pod Osječku oblast, što je izazvalo silne teškoće zbog udaljenosti od središta oblasti. I Bjelovarsko-križevačka županija bila je slično raskomadana pa

---

1 *Radićev sabor. Zapisnici oblasne skupštine Zagrebačke oblasti 1927. - 1929.* Priredila M. Kolar-Dimitrijević, Zagreb 1993. Kasnije sam ovu temu spominjala u više radova: S. Radić i povezivanje zagrebačke i splitske oblasti 1927. i 1928. godine, *Spomenica Danici Božić-Bužančić,* Split, 1996., 903-917; Stjepan Radić i gospodarstvo, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu,* 32-33, Zagreb, 1999./2000., 251-256. Dakako to je uputilo i na istraživanje Oblasnog odbora Osječke oblasne skupštine gdje sam izradila nekoliko radova koje spominjem u kontekstu ovog rada.

2 U pripremi za tisak je knjiga Hrvoje PETRIĆ, Mira KOLAR, Dragutin FELETAR, *Hrvatska seljačka stranka u koprivničkoj, ludbreškoj i đurđevačkoj Podravini* u kojoj se potrebna pozornost posvećuje i Podravini u vrijeme djelovanja oblasti.

3 *Službene novine Kr. SHS,* 90, 30. kolovoza 1922. i 92, 28. travnja 1922.

4 Uredba o podjeli zemlje na oblasti od 26. travnja 1922. *(Službene novine Kraljevine SHS,* 92, 28. travnja 1922.)

je prostor od Osijeka do Koprivnice, uključujući Bjelovar, došao pod Osječku oblast, a Križevci su potpali pod Zagrebačku oblast. Ta podjela kao da je imala u osnovi nastojanje da se slavonski prostor odijeli od Zagreba koji je tada bio neprikosnovena kulturna, politička i gospodarska metropola Hrvatske, vraćajući sjeveroistočnu Hrvatsku u vrijeme kada su Mađari svojatali za sebe tri slavonske županije, gradeći Osijek kao centar identičan Zagrebu. Područje Podravine postalo je opet višegraničje, poveznica, ali i razdjelnica između Osijeka i Zagreba.

No, Uredbom o oblastima omogućeno je udruživanje oblasti na rješavanju zajedničkih problema na financijskom, prosvjetnom i zdravstvenom planu. Ta je odredba, čije je mogućnosti beogradski režim podcijenio, a koja je bila zasnovana na ranijem županijskom zakonodavstvu koji je još bio važeći, omogućila Stjepanu Radiću da u ostvarivanju nekih zajedničkih zadataka poveže oblasti s većim udjelom hrvatskog stanovništva, pa čak i onih koje nisu bile u sklopu Trojednice (Splitsku, Dubrovačku i Mostarsku oblast). Zajednički interesi i zajedničko povezivanje oblasti mimo Beograda rušili su planiranu centralizaciju i unifikaciju. Kada je to Beograd shvatio, počeo je svim silama raditi protiv samouprave i protiv onog što je Stjepan Radić poticao i pokretao.

Oblasni odbori Zagrebačke i Osječke oblasti koji su pripremali sadržaj rada oblasnih skupština i djelovali kao izvršno tijelo između dva zasjedanja silno su uzburkali život Podravine. Problemi Podravine raspravljani su i u Osijeku i u Zagrebu, a rješenja su često bila takva da su se morale povezati obje oblasti. Iako na rubu obje oblasti, Podravina nije mogla biti zaboravljena jer je uspjela razviti i povijesnu svijest, ali je gospodarski bila i vrlo razvijena te je o njoj mnogo toga ovisilo.

Osim toga, oba odbora rješavala su mnoge godinama zaboravljene i zapostavljene probleme Podravine i Križevaca, koji su danas zaboravljeni uslijed u Drugom svjetskom ratu uništenih arhiva općina. Uspjesi možda nisu bili preveliki, ali su ipak bili značajni jer su značili nastavljanje onog samoupravnog rada koji je postojao prije Prvoga svjetskog rata u županijama te koji je bio važan za razvoj i napredak. Međutim, treba reći da je grad Koprivnica uživao u Osječkoj oblasti izdvojen status, kao i grad Križevci u Zagrebačkoj oblasti i da zbog toga ingerencija Oblasnih odbora nije nad tim gradovima bila velika, ali i da samouprava nije mogla voditi poslove bez tih gradova i ustanova koje su u njima bile smještene. U ovome radu nastojimo prikazati razvoj samouprave u vrijeme oblasne samouprave 1927./28. godine.

Današnja Koprivničko-križevačka županija našla se 1924. u dvije oblasti: Zagrebačkoj i Osječkoj, odnosno ranija Bjelovarsko-križevačka županija bila je podijeljena u te dvije oblasti.

Zagrebačka oblast obuhvatila je područje križevačkog i ludbreškoga kotara. U kotaru Križevci bilo je velikih problema s gradonačelnikom Križevaca jer je 1926. bio izabran Ljubomir Maštrović koji je više slušao Stjepana Radića nego kotarskog načelnika te ga je veliki župan Zagrebačke oblasti Bogdan Stopar krajem 1928. maknuo i imenovao komesara. Naime, Križevci su za Stjepana Radića bili vrlo zanimljivi kako zbog blizine Zagrebu, tako i zbog brojnih intelektualaca koji su mu pomagali u radu (prof. Ljubomir Maštrović, prof. Ante Neimarović itd.). Križevci koji su 1886. prestali biti središte županije sada su se opet našli na periferiji jedne još veće administrativne jedinice, iako je imao bujan privredni, prosvjetni i kulturni život. Na izborima u Križevcima 1920., 1923. i 1925. stalno je pobjeđivala Hrvatska republikanska stranka Stjepana Radića pa je na ovom području vođena žestoka borba između Radićeve stranke i državotvornih stranaka. Snagu Radićeve stranke rušili su zajedničari i federalisti, ali je na drugoj strani u jesen 1927. stvorena Seljačko demokratska koalicija koja je prvi put u novoj državi omogućila suradnju Hrvata i Srba s izuzetkom radikala koji su nastavili s velikosrpskom politikom narušavajući taj sklad.

Redovita zasjedanja oblasnih skupština počela su 23. veljače 1927. pa je tako bilo i u Oblasnoj skupštini Zagrebačke oblasti. Nakon osnivanja pojedinih odbora zastupnici su zamoljeni da iznesu prijedloge i poteškoće, a iz njihova se izlaganja vidjelo kako je cijela Zagrebačka oblast zanemarena na svim područjima te se to osjetilo u školstvu, prometu, zdravstvu, kulturi, veterinarstvu te poljoprivredi. Beograd je ubirao porez za kaldrminu (cestarinu), ali je nije vraćao hrvatskim oblastima niti je uređivao ceste. Istaknuto je da se ulažu sredstva samo u Zagreb gdje je napredak vidljiv, ali da se istodobno čine golemi napori kako bi se Zagreb, poput Beograda, izuzeo iz oblasti i razvijao kao poseban samoupravni grad kojeg se ne tiče njegova ni bliža ni dalja okolina.

Od davnine je postojao običaj da pri održavanju sabora županije, kaptoli, slobodni kraljevski gradovi preko svojih izabranih poklisara (zastupnika) iznose svoje "tegobe", odnosno lat. rečeno "gravamine". Držeći se tog dobrog starog običaja na petoj sjednici 28. ožujka 1927. Stjepan Bušić govorio je o potrebi gradnje puta u Sv. Petru Čvrstecu kraj Vojakovca.[5] Juraj Sisek je na istoj sjednici kritizirao rad kotarskog načelnika u Ludbregu koji globi narod na zahtjev veterinara.[6] Rok Križanić ukazao je na to da Drava u ludbreškom kotaru poplavama ugrožava poljoprivredu, uočavajući i velike potrebe u školstvu. Osvrnuo se i na rad Varaždinskog agrarnog ureda koji slabo radi, a i ono što radi ne čini onako kako bi to narodu koristilo.[7] Prof. Ljubomir Maštrović govorio je o gospodarskom stanju u gradu i kotaru Križevcima, osobito o metilju koji uništava stoku, a ističe i da je Križevcima potrebna učiteljska škola, kao što im je potrebna i gimnazija, a kojima je prijetilo zatvaranje, te da poslovi u korist države (prikupljanje poreza i vojnički poslovi) previše opterećuju oblasti. Odgovor na to odmah je dao Stjepan Radić ističući da će se Odbor boriti da porez koji pripada općinama u ime prenesenih poslova doista u općinama i ostane te da će u Križevcima djelovati učiteljska škola posebnog tipa, vezana uz gospodarstvo. I Josip Predavec, predstojnik Odjela za narodno gospodarstvo, obećao je da će se izdati posebna uredba za suzbijanje metilja.[8] Na šestoj sjednici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti 29. ožujka 1927. oblasni zastupnik Ljudevit Ban iz Jalžabeta iznio je da treba cestu koja vodi iz Varaždinskih Toplica u Ludbreg subvencionirati kao zemaljsku cestu.[9] Ivan Gregurina iz Kunovca također je kritizirao stanje na cestama, ali se osvrnuo i na potrebu ljudi da dobiju građevno i ogrjevno drvo iz državnih šuma zbog velike oskudice drva usprkos velikom izvozu. Tuži se i na metilj te da je u svakoj ludbreškoj općini uginulo oko 500 komada blaga.[10] Andro Jambrec iz Gornje Rijeke pritužio se na veliko globljenje seljaka koji se bave kućnim obrtom iako time pokušavaju pribaviti sredstva za život.[11] Saslušavši sve oblasne zastupnike, Stjepan Radić je zaključio da će država morati dati oblasnim skupštinama veću kompetenciju nego što je predviđenom Uredbom o oblastima, a osobito na području školstva i zdravstva te da su i već izabrani predstojnici Oblasnog odbora iznijeli program za svoje područje djelatnosti. Na skupštini su izabrani Odbor za financijske i upravne poslove (predsjednik Ljubomir Maštrović), Odbor za uredbe i upravne

---

5 Isto, str. 12.

6 Isto.

7 Isto, str. 14. Agrarna reforma je provođena tako da su zemlju dobivali oni koji su surađivali s režimom. Agrarna reforma je korištena isključivo u političke svrhe, ali joj je glavna svrha ipak bila uništiti rad svih veleposjeda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i, osim Draškovićevih u Malom Bukovcu, nije se održao nijedan veleposjed (Zdenka ŠIMONĆIĆ BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. - 1941.,* II, Zagreb 2000., str. 242-244).

8 *Radićev sabor,* str. 13.

9 *Radićev sabor,* str. 20.

10 *Radićev sabor,* str. 26. - Sedma sjednica 30. ožujka 1927.

11 Isto, str. 14. Jambrec je bio izabran za oblasnog zastupnika u Novom Marofu. Stjepan Radić je odmah odgovorio da se ne može kazniti seljak koji izrađuje u kućnom obrtu za svoje kućne potrebe, ali da ne može raditi bez dozvole za sajmove. Opširnije je o tome obavijestio zastupnike i dr. Stjepan Košutić.

poslove odnosno samoupravnu administraciju (predstojnik dr. Ernst Spiess), Odbor za narodno gospodarstvo (predstojnik Josip Predavec), Odbor za narodnu prosvjetu, Odbor za javne radnje i promet (predstojnik dr. Juraj Krnjević), Odbor za narodno zdravlje (predstojnik dr. Dragutin Klepac), Odbor za obrt, industriju i opću statistiku (prvo Stjepan Košutić,[12] a kasnije Ivan Krajač[13]) te Odjel za socijalna pitanja (dr. Juraj Krnjević). U pojedine odbore ušli su gotovo svi zastupnici, ali je vodstvo bilo u rukama Radićevih prijatelja i suradnika pa je politika Hrvatske seljačke stranke dominirala i radom Oblasnog odbora i radom Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti. Ti su odbori bili sastavljeni od biranih zastupnika, ali je na čelu odbora uvijek bio stručnjak kojeg je postavio Stjepan Radić. Ti su se stručnjaci svakih nekoliko dana sastajali sa Stjepanom Radićem te su u najkraćem roku izrađene najpotrebnije Uredbe potrebne za djelovanje Oblasnog odbora i oblasne samouprave.

Da bi stvorio potrebno raspoloženje za uvođenje oblasnih prireza, Radić je dao budućim predsjednicima Odbora da govore. Klepac je iznio svoje viđenje zdravstvenog stanja u oblasti. Izneseni su i demografski podaci o kretanju stanovništva te je navedeno da svi gradovi u Zagrebačkoj oblasti bilježe porast stanovništva, osim Križevaca gdje su 1921. bila 202 stanovnika manje nego 1910. godine.[14] Krnjević se u ime Socijalnog odbora osvrnuo na iseljavanje žaleći što je socijalna, radnička i iseljenička politika ostala u rukama države te ima samo mogućnost kontrole provođenja određenih propisa, a nikako djelovanje na tom području, osim kod unutarnje kolonizacije te brige za invalide.[15] Košutić je govorio za Odjel za obrt, industriju i statistiku te je najveće težište stavio na statistiku bez koje nema nikakva gospodarskog ni socijalnog programa. On kaže da "mi smo seljački narod. Potrebno je znati kako se zemljištni posjed mijenja i prelazi na nove posjednike, koliko se zemljišta u gruntovnici obterećuju i rasterećuju, koliko ima oranica, šuma, vrtova, livada, vinograda i narodnoga zemljišta. Na taj način vidjet će se koliko smo u poljodjelstvu jaki, i pokazat će se, gdje treba raditi, da se poljodjelstvo podigne. Pošto je stoka, blago, najvažniji dio gospodarstva na selu, to ćemo imati opis svih vrsti blaga, zanimat ćemo se glede prometa na sajmovima, glede cijene blaga, glede potroška mesa, mljekarstva, a naročitu brigu posvetit ćemo zdravlju stoke. Jednako će nas statistika upoznati sa šumarstvom, ribarstvom i lovom u svrhu što boljeg gospodarenja u ovim granama privrede". Budući da se statistika ne bavi samo gospodarskim stanjem, nego i "duševnom stranom naroda", iskazuje se potreba statistike o školama, knjižnicama i čitaonicama na selu i gradu, kao i o stanju nepismenosti, o broju učiteljstva u stručnim školama itd.[16] O programu Odjela za samoupravnu organizaciju

[12] Dr. Stjepan Košutić (Radoboj, 30. lipanj 1890.) bio je stariji brat Augusta Košutića i radio je kao odvjetnik u Zagrebu. Izabran u Zagrebu 23. siječnja 1927. za oblasnog zastupnika Zagrebačke oblasti i djelovao je u Oblasnom odboru kao predstojnik odjela za obrt, industriju i statistiku, a krajem 1928. odlazi u Osijek gdje zauzima mjesto Ljubomira Maštrovića kada je on bio zatvoren.

[13] Dr. Ivan Krajač (Senj, 17. studenoga 1877. - 1945. na bijegu iz Zagreba) od 18. srpnja 1925. do 24. prosinca 1926. bio ministar trgovine i industrije, a u Oblasni odbor Zagrebačke oblasne skupštine uključio se tek kada je bilo jasno u veljači 1927. da neće ući u sljedeću beogradsku vladu. Njegova iskustva koja je stekao radom u Beogradu bila su izvanredno korisna cijelom Oblasnom odboru. Radeći dulje kao odvjetnik u Jastrebarskom, pomogao je povezivanju Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine s Primorsko-krajiškim odborom, što je omogućilo stvaranje zajedničkog plana na polju turizma (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, O Ivanu Krajaču i njegovom gospodarskom radu, *Acta historico-oeconomica,* 21, Zagreb 1994., 103-116.).

[14] *Radićev sabor,* 37.

[15] Isto, 38-39.

[16] Isto, 42. Treba reći da je Zemaljski statistički ured poslije popisa stanovništva 1921. bio smanjen na minimum i da je egzistirao samo kao slaba podružnice beogradske državne statistike, koja je tek 1929. počela s objavljivanjem *Statističkih godišnjaka* za cijelu zemlju i uspjela ih izdavati do 1940., ali dakako bez posebnih osvrta na hrvatske zemlje pa je njihova upotrebljivost dosta mala. Statistika oblasne samouprave nije se uspjela razviti zbog nedostatka novca.

govorio je Stjepan Radić ne želeći očito prepustiti taj prvi govor svojoj desnoj ruci na tom području Ernestu Spiessu zbog njegova njemačkog imena i prezimena. Istaknuo je da Uredbom o oblastima od 1922. nije predviđeno i uvođenje kotarskih samouprava, što znači da će predstojnik tog odjela biti nadležan za odnos svih samouprava prema organima oblasne samouprave, pri čemu Radić nije niti spomenuo velikog župana, odnosno kotarske predstojnike koji su, prema mišljenju beogradske vlade, bili spona između centralne vlasti i općina. Radić kaže da su u oblasti Zagreb i Varaždin gradovi prvog reda, a Križevci i Sisak drugog reda, što je važno jer gradovi prvog reda imaju političku i financijsku samoupravu.[17]

Na osmoj sjednici Oblasne skupštine 31. ožujka 1927. Franjo Petrović,[18] izvjestitelj Odbora za oblasne uredbe, rekao je da je dobra uprava sreća i blagodat naroda, ali da u cijeloj našoj upravi vlada teška bolest te su birokratizam, centralizam, protekcionizam i korupcija uzroci zala od kojih trpi narod, a dobre uredbe, a osobito Uredba o ustrojstvu Oblasnog odbora je lijek. Taj glavni odbor treba raditi promišljeno, skladno i pametno, a na osnovi iskustva i pozivom na upravno zakonodavstvo koje je počelo Zakonom o općinama od 1870. i Zakonom o ustroju županija od 5. veljače 1886. te da treba iskoristiti cijelo upravno zakonodavstvo da se izrade valjane uredbe. Petrović je Oblasni odbor usporedio s ocem koji je kućegospodar i koji ima osam sinova na čelu pojedinih odjela. Na Petrovićevo izlaganje nastavio se Stjepan Radić koji je jednoglasno i izabran za predsjednika Oblasnog odbora nakon što je utvrđen sadržaj rada svakog odjela.[19]

Iz Uredbe o ustrojstvu Oblasnog odbora vidi se sav onaj sadržaj rada koji si je Radić nametnuo kako bi poboljšao život naroda u Zagrebačkoj oblasti. Uz tu uredbu izglasana je na oblasnoj skupštini 1. travnja 1927. i Uredba o oblasnom proračunu, računovodstvu i oblasnoj blagajni jer je do 23. travnja trebao biti gotov proračun, a on se mogao sastaviti samo tako da se utvrdi način punjenja oblasne blagajne koja bi mogla pokriti prihodima planirane rashode.[20] Iskoristivši sve mogućnosti koje mu je pružalo zakonodavstvo, Stjepan Radić je zapravo stvorio oblasnu ustanovu koja je bila paralelna onoj velikog župana i njegovih ureda. Pozivajući se na županijsku prošlost, Stjepan Radić je uspio da veliki župan Mile Kramarić[21] ulazi u svoj ured s Markova trga, a on iz Opatičke ulice, iako su obojica imali urede u istoj zgradi, bivšoj i sadašnjoj zgradi Hrvatskog sabora.

---

[17] Zagreb je imao oblasni prirez od 40-50 posto, Križevci 140 posto, a seoske općine 300 pa i do 1000 posto. I Radić traži da svi prirezi budu pod kontrolom Oblasnog odbora jer je osnovno pravilo demokracije "da tereti moraju biti jednaki", a gdje to nisu, tu treba uskakati u pomoć država (Isto, 44).

[18] Franjo Petrović (Žabno, 14. veljače 1878. - 1966.) biran je za oblasnog zastupnika u križevačkom kotaru i bio je potpredsjednik Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti od studenoga 1927. do kraja 1928 godine. Bio je do 1920. općinski bilježnik u Sv. Ivanu Žabnu, a poslije namještenik Narodne štedionice u Križevcima. Poslije je ravnatelj zagrebačke podružnice Narodne banke.

[19] Isto, str. 30-32. - Osma sjednica 31. ožujka 1927.

[20] Isto, 48. Ivan Krndelj, oblasni zastupnik kojeg je izabrala stranka radnika i seljaka, zapravo komunista u Zagrebu, rekao je da će biti protiv te uredbe jer se protivi svakom novom oporezivanju sirotinje. Radić mu je na to odgovorio: "Život normalan sastoji se u tom da čovjek podnosi napore i što je život teži, to su veći napori. Kad bi čovjek legao i rekao: 'Sad ću umrijeti', to nije normalno." Rekao je da Krndelj želi da se oblasti ne daje ništa, a državi sve, no da je to krivo jer oblast pruža okrilje i da se ni u svatove ni u goste ne ide "golom rukom" (str. 50). Radić je u svom izlaganju opširno izložio gdje se mogu namaknuti sredstva, a onda je to i došlo do izraza u proračunu koji je doista bio dovršen do 23. travnja 1927. jer se radilo dan i noć (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zagrebačka oblast, (Dalje: HDA,) kut. 1. Vidjeti i M.KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Financijski proračuni Zagrebačke oblasti za 1927., 1928., i 1929. *Acta historico-oeconomica,* 21, Zagreb 1994., 85-102).

[21] Dr. Mile Kramarić (Ogulin, 28. rujna 1864. - Zagreb, 28. studenoga 1930.) završio je pravo u Zagrebu. Bio je u upravnoj službi od 1890. te je 1922. bio umirovljen da bi ga kao vrsnog činovnika opet vratili u službu i od 1926. do polovice 1927. bio je veliki župan Zagrebačke oblasti da bi nakon toga opet bio umirovljen.

U početku je rad zagrebačke samouprave budio velike nade kod oblasnih zastupnika - seljaka, kakvih je bilo 90 posto, jer je i veliki župan Kramarić simpatizirao ideje Stjepana Radića. Međutim, Radić nije imao sredstva za rad Oblasnog odbora jer je Beograd odbijao financiranje oblasnih samouprava, a naročito kada je shvatio obim rada koji je zamislio Stjepan Radić, ali je za osnivanje i rad Oblasne skupštine dano iz Beograda samo 400.000 dinara, i to pozajmice.[22]

Za rad po novom proračunu priredio se i time što je neslužbeno 1. srpnja 1927. otvorena Oblasna štedionica koja je trebala služiti poslovanju samoupravnih općina i oblasti te davanju kredita seljacima, a čije je djelovanje Radić zamislio proširiti i na ostale oblasti s hrvatskim stanovništvom, pa mu je to i uspjelo u Osječkoj oblasti.[23] U prvo ravnateljstvo s područja današnje Koprivničko-križevačke županije ušli su Rok Križanić iz Ludbrega i Franjo Petrović iz Križevaca te u nadzorni odbor Ljubomir Maštrović.[24] No, vlada je vrlo negativno reagirala na osnutak Štedionice. Odmah je osnovala u Zagrebu podružnicu Privilegirane hipotekarne banke, odredivši da samouprave trebaju poslovati isključivo preko te banke, koja im zbog velikih novčanih fondova i veza s državnom Privilegiranom narodnom bankom d.d. može dati i velike zajmove.

Stjepan Radić je kao predsjednik Oblasnog odbora svakim danom sve odlučnije zahtijevao sredstva i potvrdu uredbi, a veliki župan prosljeđivao je te zahtjeve u Beograd jer je cijela uprava bila koncentrirana u ministarstvima i svi su nalozi, ali i rješenja dolazili otamo. Kramarićevo surađivanje s vladom postalo je radikalima u beogradskoj vladi trn u oku i on je već u lipnju 1927. bio smijenjen te je na njegovo mjesto postavljen dr. Bogdan Stopar.[25] Tek su tada nastale muke za Stjepana Radića jer sve što je počeo, predložio ili za što je izradio program nije mogao dovršiti bilo zato što je to Stopar držao u svojoj ladici ne prosljeđujući nadležnim ministarstvima u Beograd na potvrdu ili rješavanje, bilo zbog što je na sve načine otežavao rad Oblasnog odbora, miješajući se u sve. Sukobljavanja Radića i Stopara bila su svakodnevna i teška, s tom razlikom što je Stopar imao i moć, i novac, i žandare, i podršku centralne vlasti te je mogao smjenjivati općinske i gradske poglavare te postavljati komesare. Stjepan Radić je imao samo ideje i nekoliko vjernih suradnika te, na drugoj strani, brojne molbe naroda u Zagrebačkoj oblasti koji je molio da mu se pomogne. Radić je mislio da će rad samouprava na općinskoj i oblasnoj razini ići mnogo lakše nego što je to išlo. No, vlastodršci su vrlo brzo shvatili da uvođenje punih samouprava znači rušenje centralističkog sustava i da će prijenosom ne samo zemaljskih zaklada, nego i županijskih fondova (školstvo, zdravstvo, cestarine...) ostati bez glavnih prihoda jer će se oni početi trošiti na području na kojem su nastali. Upravo zato činilo se sve da bi se spriječio i

[22] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Financijski proračuni, n.dj.

[23] Uredba o osnivanju Oblasne štedionice izglasana je u travnju u Oblasnoj skupštini, a objavio je još veliki župan Kramarić *(Narodne novine,* 105, 6. svibnja 1927.). Na čelu je bio dr. Vladko Maček koji je u to vrijeme bio i predsjednik Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti, a prvi ravnatelj Adalbert Šoštarić Pisačić. No, s njezinim se otvorenjem otezalo jer je trebalo izraditi i poslovnik i pravila te se upisati u registar Sudbenog stola u Zagrebu. Obrazloženje zašto treba osnovati Oblasnu štedionicu podnio je S. Radić na Oblasnoj skupštini 27. travnja 1927. *(Radićev sabor,* 126). Radić se nadao da će banke uočiti važnost Oblasne štedionice smatrajući da će ona biti štedionica seljaštva. Stoga je prijepis Uredbe o Oblasnoj štedionici uputio i na strane banke u Engleskoj, Njemačkoj i Americi smatrajući da će ta štedionica kao prva napredna i socijalna ustanova privući pažnju jer ona znači gospodarsko oslobođenje seljaštva koje će moći doći do kapitala bez lihvarskih kamata.

[24] *Radićev sabor,* 129.

[25] Dr. Bogdan Stopar (Sisak, 11. srpnja 1887.) završio je pravo u Zagrebu i radio kao saborski stenograf. U vrijeme Privremene skupštine radio je kao tajnik, da bi već 1920. bio imenovan za velikog župana Varaždinske županije, a u lipnju 1927. i za velikog župana Zagrebačke županije sa zadatkom da ispravi pogreške koje je učinio suviše popustljivi dr. Mile Kramarić.

usporio prijenos fondova na oblasne samouprave te su na sve načine kompromitirane ideje Stjepana Radića o njegovoj politici prema selu.

Sve je to silno uznemiravalo Stjepana Radića koji je već bolovao od šećerne bolesti te je bio stalno napet, ali ga je situacija tjerala na silnu aktivnost koja ga je iscrpljivala. Prvi je put dobio mogućnost pomoći narodu, ali su protivne sile bile tako jake da su uspjesi bili vrlo slabi s obzirom na silan uloženi trud. Trebalo je urediti vodotokove jer je Drava u ludbreškom kotaru činila štete, kao i Sava u području od Brežica do Siska. Neuređeni i zapušteni vodotokovi na području Hrvatskog zagorja činili su silne štete narodu. Na sve strane očajnički se tražila financijska pomoć države za saniranje tog stanja, ali osim dobre volje i konkretnih prijedloga nadležnim ministarstvima, Radić bez novca nije mogao učiniti ništa.

Kako bi pokazao narodu da želi raditi, u prvim danima travnja izglasano je nakon kvalitetne diskusije 11 uredbi koje su sve bile važne za život seljaka u području sjeverozapadne Hrvatske. Od kojih su samo Uredba o oblasnoj samoupravi i Uredba o proračunu bile obvezatne prema Zakonu o kotarskoj i oblasnoj samoupravi, a ostalo je Oblasni odbor osmislio sam.[26]

Smatrajući vrlo važnim uređenje liječničke službe, već je 2. travnja 1927. stavio na izglasavanje Uredbu o oblasnim liječnicima jer je bio stava da više općina može plaćati jednog liječnika koji će obilaziti određeno područje i voditi brigu o narodnom zdravlju te će tako svi dobiti mogućnost korištenja zdravstvenih usluga.[27] Dana 4. travnja izglasane su Uredba o obvezatnom liječenju zaraznih bolesti s obavezom pregledavanja vojnika koji se vraćaju iz vojske, Uredba o pregledu prije stupanja u brak te Uredba o zabrani umjetnog pometnuća.[28] Obrazloženje tih dviju uredbi dao je Maštrović iz Križevaca, a poduprli su ga Stjepan Radić i dr. Drago Klepac. Oko pometnuća razvila se velika diskusija i Ivan Krndelj, koji je zastupao interese radničkih slojeva Zagreba i oblasti, bio je protiv uredbe jer se pometnuće mora dozvoliti ako je žena socijalno ugrožena, na što je Maštrović rekao da je dužnost države i oblasti da se brine za djecu kako majke ne bi bile ubojice. Dr. Lavoslav Hanžek, kao član Hrvatske seljačke federalne stranke, bio je više godina odvjetnik u Križevcima i do 1926. gradonačelnik, postavši opet 1928. komesar grada, izjavio je da pometnuće kažnjava kazneni zakon i da se u to pitanje ne treba miješati samouprava.[29]

Poslije toga je 5. travnja 1927. donesena Uredba o pobijanju metiljavosti, s time da je predviđena nabava lijekova na račun oblasne samouprave. Isti je dan donesena Uredba o oblasnim agronomima bez čijeg se savjeta ne može voditi napredna poljoprivreda. Josip Predavec naglasio je veliku ulogu tih oblasnih agronoma koji bi morali djelovati među narodom, a osim toga, spomenuo je da su uredbom izjednačeni svršeni učenici Više križevačke gospodarske škole sa svršenim sveučilištarcima.[30]

Na sjednici 7. travnja raspravljano je o Uredbi o građevnom redu za selo jer se ne može graditi kako se kome svidi te treba stvoriti tipove za gradnju naših kuća za razne krajeve radi očuvanja narodnog identiteta te da će se izraditi nacrti koje će narod moći koristiti.[31]

Mnogo je vremena utrošeno na Uredbu o otvaranju trgovačkih i obrtnih radnji nedjeljom, čiji je rad zabranjen odredbom velikog župana 1925. godine. Uredbom se predlaže da i radnje u

[26] *Radićev sabor,* str. 81.
[27] *Radićev sabor,* 53. i 92. Oblasni odbor imenovao je oblasnog liječnik u Rasinji kod Ludbrega, a zdravstvenu stanicu osnovao je u Lepavini.
[28] Isto, 55 i d.
[29] Isto, str. 64-65 i 68. Uredba je usvojena tek 6. travnja 1927. i o njoj je vođena najopsežnija diskusija.
[30] Isto, str. 71. - sjednica 6. travnja 1927.
[31] Isto, str. 73. Ovakvi su planovi doista i izrađeni.

manjim mjestima mogu biti otvorene nedjeljom dva sata jer to omogućava seljaštvu da se opskrbi potrebnim bez izostanka s posla. S tim se obrazloženjem za Uredbu založio i Maštrović, izjavivši da je on kao gradonačelnik Križevaca na vlastitu ruku dopustio sitničarima da rade nedjeljom kada se u Križevcima održava tjedni sajam, spriječivši tako otpuštanja trgovačkih namještenika, te da je veliki župan stornirao tu njegovu naredbu po nalogu ministra za socijalnu politiku.[32] Maštrović je, kao izvjestitelj o oblasnom proračunu, bio vrlo oštar ograđujući se od napada zastupnika Hrvatske federalne seljake stranke dr. Belobrka koji je smatrao da ne treba ništa dati socijalnim i humanitarnim ustanovama iz budžeta, odnosno da se i dalje vodi socijalna politika kako se vodila prije Prvoga svjetskog rata kada je rad društvenih i socijalnih organizacija bio bez pomoći Zemaljske vlade, organiziran na principu samopomoći.[33]

Svi proračuni Oblasne skupštine rađeni su s najvećom pažnjom.[34] Uoči sastavljanja proračuna radilo se dan i noć pa je prvi proračun bio dovršen već 12. travnja 1927., s time da je taj prvi proračun bio optimalan, iskazujući potrebe, drugi za 1928. poželjan, a treći prilagođen političkoj stvarnosti. Radilo se od jutra do večeri jer je 12. travnja 1927. prvi proračun trebalo dati na potvrdu. Radić je proračun samouprave vezao uz državni proračun misleći da će on voditi računa o potrebi rada oblasti koje su kao nove institucije trebale velika početna sredstva. No, to je izostalo pa je Radić predložio prireze od 50 do 200 posto na neke direktne državne poreze, vodeći računa da se ne opterete siromašni slojevi, a predvidio je i dizanje investicijskog zajma od 10,000.000 dinara. Proračun je iznosio 45,000.000 dinara, pri čemu se računalo da će se u oblasti prikupiti 33,766.100 dinara preko taksa i prireza, a ostalo se trebalo namiriti zajmom. Proračun je prihvaćen na Oblasnoj skupštini 24. travnja 1927. godine i Kramarić ga je poslao u Beograd na potvrdu. No, kralj je reagirao raspustom Uzunovićeve vlade, povjerivši sastav nove vlade Velji Vukičeviću, koja je odmah smijenila velike župane u hrvatskim krajevima te je za velikog župana Zagrebačke oblasti postavljen Bogdan Stopar, a istodobno je izdana brošura "Najvjernija fotografija 'predsjednika' Stjepana Radića", koju je sastavio novinar Ivan Peršić, a u kojoj je Hrvatska federalistička seljačka stranka napala Radića kao pokvarenjaka koji se želi bogatiti na račun naroda, s karikaturom Stjepana Radića kao debelog buržuja koju je načinio na naslovnoj stranici brošure ruski emigrant Mironović. Razvijena je silna kampanja protiv Radića i proračuna. U ovoj kampanji protiv Radića i njegovih namjera da putem oblasne skupštine pokrene obnovu sjeverozapadne Hrvatske Radiću su stalno podrezivana krila i svakom njegovom žestokom istupu dana je negativna reklama. Dolaskom Stopara na velikožupansku stolicu rad Oblasnog odbora je toliko otežan da je praktičnih rezultata bilo vrlo malo. I to uglavnom zato što je Milan Stojadinović odobrio proračun od samo 23,541.100 dinara, obavijestivši o tome Oblasni odbor tek krajem srpnja 1927. godine. Potom je zbog svih tih pisanja ubiranje prinosa za 1927. znatno podbacilo i Oblasni odbor nije imao novca. Skresane su najvažnije stavke i tako se Radić našao u poprilično neugodnoj situaciji. Otpala je gradnja bolnice u Križevcima za koju je bilo određeno 600.000 dinara,[35] ali mnogo toga što je imalo puno opravdanje. A onda je došao novi udar. Naime, ni sredstva po odobrenom proračunu nisu se uspjela skupiti zbog jake antiradićevske propagande

[32] Isto, 78-80. Diskusija je bila vrlo oštra jer je Krndelj izjavio da to znači pogoršanje Zakona o zaštiti radnika koji određuje da radnje mogu biti otvorene nedjeljom samo u mjestima iznad 10.000 stanovnika, i to dva sata, a uredba traži više. Radić je pak branio prijedlog jer se seljaštvo radnim danima ne može opskrbljivati, a osim toga, uredba računa samo na rad malih trgovaca (sitničara), koji upravo pojačanim radom kao vlasnici mogu ostvariti dobit koja izostaje drugih dana.

[33] *Radićev sabor,* 108. Na proračun se okomio i Krčelić te radnički zastupnici.

[34] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Financijski proračuni, n.dj.

[35] *Radićev sabor,* 104 i 105. Stara bolnička zgrada bila je preuređena za stanovanje gimnazijskih profesora. Bolnica se trebala graditi i u Krapini.

jer su građanski političari pisali o sporu beogradske vlade i Radićeva odbora pa su se stalno očekivale promjene. Nije se uspio podignuti ni zajam jer su sve privatne banke u Zagrebu odbile suradnju s Oblasnim odborom i njegovim novčanim institucijama (Selo-bankom, Oblasnom štedionicom itd.) pa je pokriće najnužnijih troškova zahtijevalo izvanrednu virtuoznost članova Oblasnog odbora koji su prelijevali sredstva iz jednog fonda u drugi. Time su kršili postojeće financijske zakone, što je i iskoristila vlada da nakon Radićeve smrti postupno poništi sve Radićeve ustanove.

Nakon što su 11. rujna 1927. provedeni izbori za Narodnu skupštinu Ljubomir Maštrović je morao dati ostavku na mjesto oblasnog zastupnika jer je izabran u Valpovu te je na njegovo mjesto došao Gjuro Kušić iz Križevaca. Stjepan Radić je, iako je i on izabran u Narodnu skupštinu, zadržao položaj predsjednika Oblasnog odbora, znajući da rad cijelog odbora, a i Zagrebačke oblasne skupštine ovisi o njegovim inicijativama i radu. Na mjesto predsjednika umjesto dr. Vladka Mačeka dolazi Franjo Petrović iz Križevaca.[36] Tako je osiguran daljnji kontinuitet rada Zagrebačke oblasne skupštine, što je poslije Radićeve smrti nastavio Josip Predavec.

I s obećanjem vraćanja hrvatskih zaklada Zagrebu se oklijevalo s obzirom na to da se već dotad dobar dio zaklada istrošio jer su se sredstvima zaklada kupovale nekretnine koje su unošene u gruntovnicu kao državno dobro.[37] Tek čl. 320 Financijskog zakona za 1927./28. Zagrebačka je oblast trebala dobiti nekoliko ustanova koje su očito opterećivali državni proračun. Tako je predviđeno da se Ministarstva poljoprivrede i voda prenesu sve gospodarske ustanove Križevaca: Niža poljoprivredna škola, Stanica za oplemenjivanje bilja, Agro-kemijski zavod i Zavod za bolesti bilja.[38]

Zbog podbačaja proračuna i neizvršavanja onog što je obećao Stjepan Radić nije htio objaviti godišnji izvještaj javno, nego samo na sjednici 27. prosinca 1927. i iz tog se izvještaja vidi zašto se program planiran u proračunu za 1927. nije mogao ostvariti.[39] Istaknuti su i pozitivni učinci, osobito u radu na narodnoj prosvjeti gdje su ogranci Seljačke sloge osnivali knjižnice na čemu su surađivali prof. Izidor Škorjač i Rudolf Herceg.[40] Iskazane su i muke da se pokrene briga oko cesta jer su Zagrebačkoj oblasti predane sve bivše zemaljske ceste, ali obećani iznos od 2,500.000 dinara nije ušao kao što nije ušao ni otkup kuluka pa je, umjesto sa 8,500.000 dinara, oblast bila gotovo bez novca.[41] Osobito je velik napor učinjen za 23 pogorelca Velikog Bukovca nakon što su ing. August Košutić i ing. Josip Šurina izvijestili o jadnom stanju tih ljudi. Od Ministarstva šuma i ruda uspjelo se dobiti građevno drvo, a pogorelci su opskrbljeni i beskamatnim zajmom, osim šestorice najsiromašnijih koji su sve dobili bez odštete.[42] Zagrebačka oblast imala je i 60 km dravske obale pa su i tu činjeni napori, ali uglavnom na potezu od Murskog Središća do Legrada, a 130.000 dinara utrošeno je u općini Križovljani - Čestica.[43] Uređivao se i potok

[36] Isto, str. 136-137.

[37] *Radićev sabor,* str. 101.

[38] Isto, str. 152-153. Ovaj je prijenos obavljen tek sredinom 1928. godine.

[39] Izaslanici oblasnih odbora su 28. rujna 1927. bili u Beogradu i Oblasni odbor Zagrebačke oblasti se pritužio što se zapostavlja regulacija Drave, Krapine i Save, tražeći i beskamatni kredit od Ministarstva socijalne politike radi sjetve kukuruza 1928. godine nudeći se da će on preuzeti organizaciju cijelog tog posla *(Radićev sabor,* 162).

[40] Isto, str. 163.

[41] Isto, str. 165. Još je gore bilo s općinskim cestama, ali je Oblasni odbor ipak dao općinama određene svote kako bi se ceste održale u prohodnom stanju. Bilo je problema i s gradnjom novog mosta na potoku Bednji za koji je izrađen nacrt, a povedena je i briga preko potoka Bednje na putu iz Poljane Dolnje prema Ludbregu (Isto, str. 166).

[42] Pogorelcima je dano 50.000 cigala, 62.000 crijepova, 400 žlijebnjaka, 800 kubičnih metara građevnog drva (Isto, 168).

[43] Isto, str. 168.

Glogovnica u križevačkom kotaru, ali je mnogo nevolje izazivalo područje potoka Plitvice koji je prolazio kroz kotare Ivanec, Varaždin i Ludbreg, ali je od posljednjeg uređivanja proteklo pola stoljeća pa je cijelo područje postalo žarište epidemijskog širenja metiljavosti.[44] Slično je bilo s potokom Bednja te je već kiša od 40 m/m plavila livade, oranice i pašnjake u kotarevima Ivanec i Ludbreg. Još 1907. izrađena generalna osnova za regulaciju nije bila provedena, i to zbog previsokih troškova jer je trebalo pročistiti korita, a na području Ludbrega izraditi i prekope.[45] Oblasni liječnik u Rasinji počeo je raditi 1. prosinca 1927., i to besplatno, što je značilo veliku blagodat za seljaštvo, a obećavao se i nastavak takvog rada.[46] U organizaciji Odjela za obrt, industriju i opću statistiku u prostorijama Zagrebačkog zbora od 1. svibnja do 23. lipnja 1927. priređena je velika izložba seljačkog kućnog obrta i umjetnosti te su tako prikupljeni predmeti koji su trebali biti osnova Seljačkog muzeja.[47] No, najviše je posla imao Spiess iz Odjela za samoupravnu administraciju jer su općine djelovale bez svake kontrole. Počele su se obilaziti općine i kontrolirati njihov rad pa je nađeno mnoštvo nepravilnosti. Sela Dijankovec, Erdovec, Majurec i Potočec željela su se pripojiti gradu Križevcima, ali je Ministarstvo unutrašnjih poslova to spriječilo, a Maštrović koji se zalagao za pripojenje bio je maknut s položaja gradonačelnika Križevaca.[48] Na administrativom polju osnovana je nova upravna općina u Sv. Petru Čvrstecu, a porezna općina Kutnjak odcijepljena je od upravne općine Rasinja i pripojena upravnoj općini u Malom Bukovcu.[49] Bilo je jako teško raditi jer su državni organi, kotarski načelnici i imenovani komesari ometali odluke oblasne samouprave pa se moralo boriti za izvršenje svake odluke.

No, odmah se počeo planirati proračun za 1928. u koji su uvrštene mnoge stavke iz proračuna za 1927. koje nisu realizirane. Kako bi se izbjeglo da i ovaj drugi "proračun" kasni pola godine, izrađen je već uoči Nove godine 1928. i izglasan je 3. siječnja u iznosu od 55,478.098 dinara nakon objektivne diskusije o svakoj stavci i potrebama te obrazloženja koje je podnio Franjo Petrović kao predsjednik Oblasne skupštine u 1928. godini nakon što je dr. Vladko Maček morao napustiti taj položaj kao narodni zastupnik.[50] Od tog iznosa 17,000.000 trebala je vratiti država na račun ustanova koje su prešle u nadležnost Zagrebačke oblasti.

Na sjednici 5. studenoga 1927. izabrani su i novi odbori te je u Financijski odbor i u Odbor za narodnu prosvjetu ušao Rok Križanić, u Odbor za narodno gospodarstvo Stjepan Bušić iz Čvrsteca i Ivan Gregurina iz Kunovca.[51]

---

[44] Isto, 171.

[45] Isto.

[46] Dužnost im je bila uz mjesečnu nagradu od 3000 dinara liječiti svakog bez ispitivanja njegova materijalnog stanja, dva puta nedjeljno proputovati vanjskim upravnim općinama, a na poziv teških bolesnika ići k bolesnicima. Ovi su oblasni liječnici imali i ručnu ljekarnu iz koje su trebali davati besplatno lijekove (Isto, str. 179).

[47] *Radićev sabor,* 180-183. Nakon izložbe otkupljeni su brojni eksponati za Seljački muzej koji se trebao osnovati u Seljačkom domu na Zrinjevcu. Iz oblasnog proračuna izdvojeno je u tu svrhu 48.000 dinara. No, nekoliko dana nakon smrti Stjepana Radića došlo je do požara u ovim prostorima i većina izložaka je izgorjela, čime su nestali i mnogi izlošci iz Ludbrega, Rasinje, a i Podravine i Slavonije.

[48] Isto, str. 186. Naime, Maštrović je pripojio ova sela na temelju odobrenja koje je potpisao ministar unutrašnjih poslova Boža Maksimović. No, novi predsjednik vlade Velja Vuković donio je suprotnu odluku pa je došlo do prave afere. Ipak je donesena odluka o odvajanju sela Dijankovca, Majurca, Erdovca te Velikog i Malog Potočeca od gradske općine Križevci, čime je gradska uprava bila jako oslabljena (Ivan PEKLIĆ, *Hrvatska seljačka stranka,* n.dj., 53. i 56).

[49] *Radićev sabor,* str. 144. - Zahtjev je podnesen na skupštini 5. studenoga 1927., ali se na rješenje čekalo vrlo dugo.

[50] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Financijski proračuni, n.dj., 88-89.; Na sjednici Oblasne skupštine 27. prosinca Ivan Gregurina iz Kunovca, koji je tada pripadao kotaru Ludbreg, požalio se na rad općinskog bilježnika koji je istodobno i komesar te da su ceste izvanredno loše *(Radićev sabor,* 195). Rok Križanić iz Ludbrega požalio se na izlijevanje Drave, na grubu naplatu poreza, za što se okrivljuje Radićev odbor, a na žalbu se prijeti kaznama (Isto, str. 201).

[51] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Radićev sabor,* str. 147.

Radilo se mnogo i te godine pa je donesena Uredba o dimnjačarskim pristojbama, Uredba o oblasnim liječnicima, Uredba o oblasnim primaljama, Uredba o oblasnim ljekarnama, Uredba o javnoj ljekarni u Zakladnoj bolnici te Uredba o zaokruženju zdravstvenih općina Zagrebačke oblasti. No, kao da se rad Oblasnog odbora i rad Oblasne skupštine počeo razvodnjavati, baviti manje važnim stvarima. Stjepan Radić je jako angažiran u Narodnoj skupštini, a Maštrović je preuzeo Oblasni odbor Osječke oblasne skupštine, no oba su smatrala da će samouprave, tj. općine u Zagrebačkoj oblasti znati iskoristiti šansu koju su dobile 1927. godine. Međutim, čini se da nije bilo tako jer je i vlast na drugoj strani pojačavala pritisak, a slabe općine sve više ostaju bez općinskih načelnika koje zamjenjuju komesari.

Osnivanje paralelnih ustanova, tj. ustanova pod vodstvom Oblasnog odbora bilo je silno opasno i mislim da Radić nije niti slutio da je dirnuo u osinjak. Najviše je vladu u Beogradu pogađala mogućnost da će izgubiti poreze, zaklade i financijska sredstva te da će i od onog prikupljanog do 1927. morati nešto vratiti području gdje su sredstva skupljena.

Radić je tada počeo realizirati ideju koja je bila jako opasna. Počeo je osnivati paralelne ustanove izvršne vlasti, a Oblasna je štedionica trebala biti konkurentica Državnoj hipotekarnoj banci.

Atentat u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. silno je pogodio sve oblasti s hrvatskim stanovništvom. Na komemorativnu sjednicu Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti 23. lipnja 1928. došao je i Maštrović te više članova Oblasne skupštine. Žalobnu sjednicu otvorio je Franjo Petrović.[52] S još većom tugom otvorio je sjednicu 12. kolovoza 1928. u povodu Radićeve smrti 8. kolovoza iste godine. Petrović ističe da je Radić cijeli život posvetio "prosvjećivanju, organiziranju i preporađanju hrvatskog seljaštva, znajući, da će time preporoditi čitav hrvatski narod - i selo i grad - i učiniti Hrvatsku žarištem slobode, čovječnosti i mira na slavenskom jugu".[53]

Nakon Radićeve smrti oba Oblasna odbora rade do proglašenja diktature. Međutim, u Zagrebu je za velikog župana u studenome postavljen artiljerijski pukovnik Vojin Maksimović, iako je takvo imenovanje bilo protivno upravnoj praksi županija. On je odmah rastjerao Oblasnu skupštinu Zagrebačke oblasti koja se sastala u studenome radi izvještaja i sastava proračuna za 1929. godinu. Osijek nije bio tako izložen pa je tu rad Oblasnog odbora bio nešto malo dulji te je uspio izraditi još i neke uredbe koje je počeo zagrebački Oblasni odbor. Gotovo da možemo reći da je Osječki odbor preuzeo zadaću koju je do kolovoza 1928. imao Oblasni odbor u Zagrebu, i tu je veliku ulogu odigrao Maštrović koji je preuzeo Oblasni odbor Osječke oblasne skupštine.

Na terenu se i te kako osjetilo poboljšanje. Dijelio se lijek protiv metiljavosti stoke, davali su se krediti za izradu gnojišta, a Oblasni je odbor organizirao podjelu križevačke i sirmanske pšenice pročišćenu na trierima.[54] Ustvari Križevački oblasni zastupnici zadavali su velikom županu dosta posla. Predmet o podjeli, izdvajanju ili pripajanju, križevačkih sela Križevcima stigao je do Državnog savjeta u Beogradu kao najvišeg zakonodavnog organa, a Maštrović je 30. siječnja 1928. održao govor u Narodnoj skupštini u Beogradu tražeći da se Ratarnica u Križevcima održi i da potpadne pod Zagrebačku oblast, a usprotivio se prijedlogu da se Niža poljoprivredna škola preseli u Božjakovinu jer tamo uopće nema prostora za školu i za smještaj đaka. Maštrović je rekao u skupštini: "Gospodo ja apeliram na Vas, da ovu groznu nepravdu, ovu pljačku, koja je tom Uredbom nanesena nam Hrvatima napose Zagrebačkoj oblasti i gradu Križevcima popravite,

[52] *Radićev sabor,* 308.
[53] Isto, str. 311.
[54] Isto, str. 333.

jer time ćete pokazati da ne želite barem biti onaj pljačkaški separatistički front, kako Vas mi gledamo u Vašoj politici prema nama."[55] Čini se da je dosta točno bilo ono što je napisao Branimir Detoni o 1928. godini, tj. da se s Križevcima postupa jednako maćehinski kao i nakon što je Khuen Héderváry ukinuo Križevačku županiju uklopivši je u Bjelovarsko-križevačku županiju. Sada se ukida i ono što se dalo Križevcima poslije 1918., tj. i preparandija i gimnazija, iako je zgrada gimnazije sagrađena doprinosom općine od pet milijuna dinara, a Srednja gospodarska škola pretvara se u tri tečaja.[56] No, u to doba kada je Stjepan Radić treći put došao u Križevce, još se njeguje velika nada jer je Radić izjavio da će preparandija postati oblasna te da postoji mogućnost da se i sjedište Zagrebačke oblasti preseli u Križevce u slučaju da se grad Zagreb izdvoji iz Zagrebačke oblasti. Buntovnost križevačkog područja uznemirivala je vlasti te je nakon atentata veliki župan Zagrebačke oblasti uputio okružnicu u Križevce zabranivši dijeljenje slika Stjepana Radića koje su bile prodavane na dopisnicama.[57]

Josip Predavec kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti poslije smrti Stjepana Radića nastavio je tragom njegovih ideja. On je htio iskoristiti mogućnosti povezivanja svih oblasti s hrvatskim stanovništvom pa je od 10. do 13. travnja 1928. u Splitu, a od 28. do 30. rujna u Zagrebu održan sastanak. Dogovoreni su programi, rad, osobito povezivanje s Čehoslovačkom i sudionici nisu ni sanjali da se bliži kraj samoupravama kroz proglašenje diktature kad je kralj preuzeo svu vlast te proglasio sve posrednike između njega i naroda "suvišnima". Na sastanku u Splitu stvoren je zanimljiv gospodarski program koji nikada nije realiziran. Naime, žandarmerija je rastjerala Oblasnu skupštinu 9. studenoga 1928., ali su zastupnici i članovi Oblasnog odbora uspjeli rasporediti postojeća novčana sredstva u samoupravi i tako potpuno isprazniti blagajnu Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti. Zanimljivo je da je Oblasna skupština usvojila i Uredbu o Oblasnom učiteljskom zavodu u Križevcima, koju je Radić zamislio kao specijalnu učiteljsku školu za poljoprivredne stručnjake.[58]

Na skupštini 5. studenoga 1928. izložen je i novi proračun za 1929., ali on nije stupio na snagu. Iz njega se vidi da se Radićev program trebao nastaviti nesmanjenim obimom i poslije njegove smrti, čime bi bilo izbjegnuto mnogo nevolja. I tada su iz današnjeg područja Koprivničko-križevačke županije u financijskom odboru bili Rok Križanić, u odboru za narodno gospodarstvo Ivan Gregurina u odboru za narodnu prosvjetu Stjepan Bušić, u odboru za javne radove i promet Gjuro Kušić, a u odboru za obrt i industriju Rok Križanić i Franjo Pukec.[59] Izvještaj za prethodnu godinu na toj skupštini nije čitan jer je bio tiskan. Iz tog se izvještaja vidi da je mnogo učinjeno preko samouprava u Zagrebačkoj oblasti, usprkos stalnom nedostatku financijskih sredstava i podmetanja vlasti te se za svaku odluku samouprave trebalo žestoko boriti da ne bude minirana iz različitih razloga, odnosno neproslijeđena na potvrdu ministarstava. Zanimljivo je da su križevački zastupnici, koji su i inače bili vrlo aktivni u radu Oblasne skupštine, živnuli upravo tih zadnjih dana, na što je vjerojatno utjecao Predavec koji je počeo reorganizaciju križevačke ratarske škole. Na skupštini 7. studenoga 1928. Gjuro Kušić potužio se na komesara u Križevcima upitavši što će biti s gradnjom planirane bolnice i ubožnice. Kaže da se nepropisno ubire otkup javnih radnja i od krava, a kritizira i prevelike pristojbe gradskih liječnika u Križevcima.[60] Sutradan Franjo Pukec iz Svetog Ivana Žabnog, koji se očito pobojao

[55] I. PEKLIĆ, *Hrvatska seljačka stranka,* n.dj., 56. Citat iz *Narodnog vala,* 1928., br. 26, str. 3.
[56] I. PEKLIĆ, Isto, str. 65. - Peklić je navod uzeo iz *Križevačkog tjednika,* 1928., br. 9, str. 1.
[57] I. PEKLIĆ, *Hrvatska seljačka stranka,* n.dj., 73.
[58] Isto, str. 314. - Skupština 5. studenoga 1928. pod točkom 11. Na istom je sastanku raspravljano o podjeli ludbreške općine na dva dijela.
[59] *Radićev sabor,* 323.
[60] Isto, str. 339.

raspusta skupštine, predlaže da se privremeno izostavi rasprava o izvršenom te da se izglasaju već dogotovljene uredbe, i to Uredbe o zakladama za obitelji Stjepana Radića, Pavla Radića i dr. Gjure Basaričeka te Uredba o uređenju općina i trgovišta koji nemaju uređeni magistrat jer se njim brani općinska samouprava, Uredba o osnivanju karnosnih povjerenstava protiv načelnika i činovnika kod seoskih općina i trgovišta itd. Usvojen je i proračun za 1929. godinu u vrlo visokom iznosu od 73,433.098 dinara, od čega se za redovne rashode predviđalo 62,602.098 dinara, s time da je Predavec izjavio da je proračun razvojni i u skladu sa seljačkim potrebama.[61] Svakako je zanimljivo da je i dr. Lavoslav Hanžek, komesar Križevaca, na sjednici 9. studenoga 1928. odao priznanje radu Zagrebačke oblasne skupštine i složio se s proračunom jer poslije atentata u Beogradu i on mora podržati samo jednu zapovijed "Svi momci na brod i svaki na svoje mjesto!", što je izazvalo pravu buru oduševljenja među prisutnima u nekadašnjoj gornjogradskoj sabornici.[62]

Osječka je oblast bila druga najveća oblast u zemlji, odmah iza Zagrebačke, s površinom od 13.394 četvorna kilometra sa 779.823 stanovnika. Obuhvaćala je plodno područje između Save i Drave, a nastala je od bivše Virovitičke i Požeške županije te većeg dijela Bjelovarsko-križevačke županije s izuzetkom kotareva Čazma i Križevci. U nju su ušli kotarevi Bjelovar, Brod na Savi, Daruvar, Donji Miholjac, Đakovo, Đurđevac (52.460 stanovnika 1926.), Garešnica, Grubišno Polje, Koprivnica (32.535 stanovnika 1926.), Kutina, Našice, Nova Gradiška, Novska, Osijek, Pakrac, Požega, Slatina, Valpovo i Virovitica s pripadajućim gradovima, od kojih je Koprivnica imala 8115 stanovnika. Bilo je to područje kojem je Stjepan Radić oduvijek posvećivao veću pozornost, smatrajući da upravo seljak srednjeg posjeda mora postati političko-stranački čimbenik. Njegov je rad stoga već 1903., a osobito radom do 1924. uhvatio u tim krajevima duboki korijen i cijelo je seosko stanovništvo katoličke vjere pristajalo uz Radićevu stranku, zbunjujući svojom buntovnošću i republikanstvom centralne vlasti u Beogradu koje nisu računale da će stanovništvo biti tako nezadovoljno njihovom vladavinom. No, ponašanje kotarskih načelnika koji su uglavnom došli iz uže Srbije i agrarna reforma provedena u korist solunskih dobrovoljaca i nehrvatskog stanovništva a ne domaćih ljudi za mnoge koji su od nove jugoslavenske države mnogo očekivali bila je veliko razočaranje.

Računajući da je Osječka oblast sastavljena tako da u njoj ima i dosta srpskog stanovništva, beogradska vlada nije očekivala većih problema s ovim područjem. Prvi veliki župan bio je dr. Ante Perković koji je došao u Osijek 14. lipnja 1924. i kojega je 18. srpnja 1925. zamijenio Ljudevit Gaj,[63] a podžupanom je imenovan dr. Mile Dejanović koji je bio predstavnik centralne vlasti u Beogradu. Gaj je bio veliki župan kada su izvršeni izbori za oblasne zastupnike 23. siječnja 1927. godine. Na osnivačkoj skupštini mjesec dana kasnije Gaj je održao govor pun pozitivnog naboja, ali nije uočio poteškoće naroda u poslovanju te je i ono malo novca koje je

[61] Isto, str. 438. *Objavljen je u Narodnom valu,* 15. studenoga 1928.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Financijski proračun,* str. 89.

[62] Isto, 354. - sjednica 9. studenoga 1928. Drugi dan je novi veliki župan Vojin Maksimović raspustio skupštinu kada je Josip Predavec zatražio da dr. Mladen Uzorinac kao zastupnik župana ode iz sabornice jer ta skupština ne može priznati velikog župana koji nema doktorat i 15 godina upravne prakse *(Narodni val,* 293, 11. prosinca 1928. - Živila Hrvatska).

[63] Ljudevit Gaj (Zagreb, 1874. - Zagreb ?), unuk preporoditelja, sin Svetislava koji je umirovljen 1909. jer nije htio predsjedavati parnici protiv Srba. Ljudevit Gaj polazio je osnovnu školu u Pregradi, Prvu hrvatsku gimnaziju u Rijeci, a završio je pravne nauke u Zagrebu, a od 1898. do 1912. radio je kod Financijskog ravnateljstva u Požegi. Od 1912. pa do 1921. je podžupan Varaždinske, a od 1921. do 1925. Srijemske županije. Umirovljen 1927. kao veliki župan Osječke oblasti i iako do umirovljenja nije pripadao nijednoj stranci, približava se 1931. režimskoj stranci te je u siječnju 1932. imenovan za senatora. Kasnije ga je vlast odbacila te se vraća hrvatskim korijenima *(Narodne novine,* 2, 4. siječnja 1932.)

Virovitička oblast dobila trošio na izložbe, na proslavu 200. godišnjice požeške gimnazije i drugim uočljivim, ali u tom trenutku manje važnim manifestacijama. Na skupštini 26. ožujka 1927. oblasni su zastupnici ukazali na teškoće koje muče pojedina područja, ali upravni odbor Oblasne skupštine nije imao snage predložiti oblasne prireze na način kako je to učinio Stjepan Radić na čelu Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti, nego su otvorili tekući račun u ime proračuna Oblasne skupštine za 1927. godinu kod podružnice Eskomptne banke u Osijeku na iznos od 150.000 dinara, s time da su tim računom mogli upravljati predsjednik Oblasne skupštine prof. Tomislav Pavetić i prof. Viktor Pogačnik. I na tome je ostalo jer dvojica profesora očito nisu znala rješavati probleme na način kako je to činio Stjepan Radić u Zagrebu, gdje se borilo svim sredstvima za svaki dinar kod utvrđivanja oblasnih prireza.[64]

Osječka samouprava raspolagala je s manje novca nego zagrebačka jer Osječki oblasni odbor nije nikada uspio uvesti tako visoke oblasne prireze kao Zagrebački odbor koji je bio prvi koji je te prireze izmislio na osnovi nekadašnjih županijskih propisa, koje nova vlast nije mogla negirati jer je dogovoreno da će se zakonodavstvo na području cijele države usklađivati postupno. Tako je ta unifikacija počela 1921., ali nije bila dovršena do 1929. godine. Međutim, zahvaljujući utjecaju Stjepana Radića, na području Zagrebačke i na području Osječke oblasti vođena je slična politika, iskoristivši činjenicu da se radilo o bogatijem području gdje su radile velike drvno-šumske tvrtke, jaka prehrambena industrija i industrija građevnog materijala pa je i oblasna taksa od dva posto donosila velike iznose u oblasnu blagajnu.

Iako bi bilo idealno da možemo razmotriti djelovanje Oblasnog odbora Osječke oblasne skupštine na cijelom njezinom području, ograničeni smo na ono koje danas smatramo Podravinom u sklopu Koprivičko-križevačke županije pa prema tome u sklopu rada tog odbora izvlačimo ono što se odnosi na grad Koprivnicu te đurđevački i koprivnički kotar.

Što je imao koprivnički i đurđevački kotar koji su spadali pod Osječku oblasnu samoupravu od ove samouprave? Dakako da je periferni položaj tih kotareva utjecao na ono što su dobili. Na izborima 23. siječnja od 77 zastupnika Hrvatska seljačka stranka je u oblasti dobila 59 glasova, a iz socijaldemokratske stranke bilo je 11 zastupnika. Na izborima 23. siječnja izabrano je u Oblasnu skupštinu Osječke oblasti 9 zastupnika i svi su bili iz Hrvatske seljačke stranke. U gradu Koprivnici izabran je posjednik Pavao Jakupić, a u koprivničkom kotaru seljaci Petar Gaži iz Hlebina, Petar Grahovac iz Novigrada Podravskog i Andro Plavec iz Torčeca. U đurđevačkom kotaru izabrano je čak pet zastupnika. To su bili seljaci Valent Milek iz Virja, kućni broj 936, Franjo Novaković iz Molva, kućni br. 438, Franjo Torbašinović iz Kloštra Podravskog, kućni br. 182, te Milan Solinger iz Pitomače, kućni br. 329. U skupštinu je izabran iz Đurđevca i prof. Viktor Pogačnik,[65] kućni br. 1446, koji je do 1921. bio povjerenik za socijalnu skrb u Bosni kada je umirovljen. On je bio zet Stjepana Basaričeka i šogor dr. Đure Basaričeka koji je bio vrlo poznat u Podravini zbog dopremanja gladne djece iz Hercegovine, Istre i Bosne na prehranu u Podravinu tijekom Prvoga svjetskog rata. Međutim, tijekom 1927. i 1928. sastav zastupnika se

[64] Međutim, izrađeni su prijedlozi za oblasne prireze i kod proračuna za 1928. proračun Osječke oblasne samouprave sastavljen je na sličan način kao zagrebački.

[65] Viktor Pogačnik (Đurđevac, 1874. - Đurđevac, 25. srpnja 1949.) gimnaziju je polazio u Zagrebu i kod franjevaca u Požegi. Studij klasične filologije i arheologije završio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 1899. radi na gimnaziji u Mostaru, a zatim djeluje u Sarajevu kao upravitelj Više djevojačke škole i upravitelj Muške učiteljske škole. Tijekom Prvoga svjetskog rata bio je povjerenik za socijalnu politiku pri Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine te pomaže slanje gladne bosanske i hercegovačke djece na prehranu u sjevernu Hrvatsku. Morao je 1922. napustiti Sarajevo te se vratio u rodni Đurđevac. Pripadao je onoj struji HSS-a koja nije mogla zamisliti Hrvatsku izvan okvira Jugoslavije pa je kasnije preuzeo vodstvo Jugoslavenske narodne stranke i imenovan je za senatora, ali slabi rezultati tog rada udaljili su ga posve od naroda te je bio dosta izoliran kao čovjek koji podržava Jugoslaviju (vidi opš. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Život i rad profesora i ministra Viktora Pogačnika, *Podravski zbornik,* 1991., Koprivnica 1991., str. 131-145).

ponešto izmijenio. Tako je Petar Gaži umro 10. kolovoza 1927. te je na njegovo mjesto u Skupštinu ušao Josip Sabolović iz Sokolovca.

Usprkos tako brojnoj zastupljenosti, dobitak koprivničkog i đurđevačkog kotara bio je od oblasne samouprave relativno mali jer uz oblasnu samoupravu djeluje i oblast s velikim županom koji ima svoje činovnike, financije i poslove te je oblasti nepoćudna paralelna aktivnost samouprave. Među oblasnim činovnicima bilo je i sposobnih činovnika.[66] Prof. Viktor Pogačnik izabran je na prvoj sjednici za pročelnika financijskog odjela, ali nemajući snagu Stjepana Radića, a možda i zbog loših iskustava u Bosni kada ju je 1921. kao Hrvat morao napustiti, bio je mnogo skromniji u zahtjevima za oblasne prireze, manje agresivan pa je zato i ostao bez rezultata.

Već na prvoj sjednici 23. veljače 1927. podnio je veliki župan Ljudevit Gaj opširni izvještaj o svom radu u kojem iznosi da je Oblasna skupština zaključujući i kontrolni organ njegovu radu.[67] Gaj je pritom ukazao i na probleme, očito ni ne pomišljajući da bi Oblasna skupština osnovala svoje samoupravne i izvršne organe te da bi tako Oblasni odbor bio njemu konkurentska ustanova. U tom se govoru Gaj osvrnuo na stanje financija te istaknuo da nije učinjeno onoliko koliko bi trebalo upravo zbog nedostatka novca, ali da je svjestan potreba. Istaknuo je važnost rada oblasnog hidrotehničkog odjeljenja u Koprivnici te da treba što prije izgraditi prijevoz na Dravi kod Gole u koprivničkom kotaru. Govorio je o radu poljoprivrednog odjeljenja, o borbi protiv direktora, o zapuštenosti voćarstva te je iskazao nezadovoljstvo što direkcije šuma državnih i imovnih općina spadaju neposredno pod Ministarstvo šuma i ruda, odnosno pod generalnu direkciju šuma u Beogradu te da ih narod stoga ne smatra svojima. Istaknuo je da se industrija, trgovina i zanatstvo ne razvijaju kako bi trebalo zbog općih privrednih prilika, a pogotovo zbog stanja na novčanom tržištu, kada je kupovna moć jako smanjena. Spomenuo je i oblasna imanja, istaknuvši da Osječka oblast nije preuzela nijedno oblasno dobro. Kritizirao je loše stanje zdravstva na selu, visoku smrtnost i nezaposlenost te nedovoljnu socijalnu skrb. Naglasio je da je u pravcu razvoja prometa osnovan Aeroklub Naša krila, ali nije nijednom riječju spomenuo ni ceste ni riječne putove. Spomenuo je borbu protiv nezaposlenosti, kao i potrebu da se grade škole i djeluje na području kulture. Međutim, taj izvještaj nije omogućio uvid u prave prilike na području koje kao takva administrativna cjelina nije postojalo nikada ranije te je, tek kada je 77 zastupnika izložilo kakve su prilike u njihovu području, postalo jasno da će skupština imati mnogo posla i na ovom području koje se smatralo jednim od najbogatijih u zemlji. Za predsjednika Oblasne skupštine bio je izabran profesor Tomislav Pavetić iz Broda na Savi,[68] a za prvog tajnika izabran je Novaković iz Molva.

Već na prvoj sjednici 23. veljače 1927. pokazali su se različiti stavovi o svim pitanjima.[69] Tako su Pogačnik i Čmelik[70] predlagali da Odbor ima osam članova, a predstavnici Samostalne

[66] Tako je, primjerice, ing. Ivo Zoričić bio u Osječkoj oblasti referent za gospodarstvo. On je zajedno s Franjom Poljakom, prof. Kostom Ilibašićem i Alfonzom Hribarom osnovao Hrvatsko zemaljsko društvo gospodarskih i šumarskih činovnika 1906. godine te je i urednik *Izložbenog vjesnika* za izložbu 1906., a više je godina uređivao list *Zrno.* Napisao je 1919. rad *Poljoprivredne prilike Hrvatske i Slavonije s osobitim obzirom na agrarnu reformu.*

[67] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Osam dokumenata, n.dj., 66-80.

[68] Tomislav Pavetić (Gudovac kraj Bjelovara, 27. prosinca 1892. - Osijek, 1940) maturirao je u Bjelovaru 1912., a zatim je počeo studirati veterinu u Beču, ali je 1919. završio studij kemije i prirodopisa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Do 1927. radio je kao profesor na realnoj gimnaziji u Brodu. Počinio je suicid 1940. godine.

[69] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Presjek kroz rad Osječke oblasne skupštine 1927./28. godine, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 6, Osijek 2001., 109-137. Zapisnici se čuvaju u HDA. Osječka oblast, kut. 1.

[70] Stjepan Čmelik (Srijemska Mitrovica, 7. srpnja 1872. - Zagreb, 4. srpnja 1949.) potječe iz graničarske kuće u Staroj Pazovi. Bio je u vojnoj službi sve do 1914. i imao je status potpukovnika. Nakon Prvoga svjetskog rata postao je upravitelj dobra Korije kraj Virovitice koju je kupila Banka i štedionica Gorskog kotara d.d. u Ravnoj Gori te preko koje su Stjepan Basariček i Pavle Radić kolonizirali Podravce u to područje. Bio je član Oblasnog odbora Osječke oblasne skupštine te je izvanredno aktivan na izradi uredbi za poljoprivredu *(Hrvatski biografski leksikon,* 3, Zagreb 1993., 81-82; *Službene novine Osječke oblasti,* 1928., br. 2, str. 263).

demokratske stranke i Hrvatske federalne seljačke, na čelu s Omčikusom iz Bjelovara, smatrali su da odbor treba biti što manji. Budući da je prvi prijedlog prošao zato što je oblast velika i što ima dosta posla, druga strana nije sudjelovala u izboru članova odbora. Pogačnik je ušao u peti odbor za zdravstvo i socijalnu skrb jer se smatralo da je u Bosni stekao veliko iskustvo na tom polju. Gaži i Jakupić su ušli u odbor za zadrugarstvo. Pogačnik je bio i u sedmom odboru za prosvjetu, a u osmom za upravu izabran je Novaković. Kada je odbor bio konstituiran, na drugoj sjednici istog dana poslijepodne izabrani su radni odbori Oblasne skupštine. Pogačnik je zahtijevao da u njih uđe i oporba jer su ti odbori ionako radili samo tijekom skupštine, a inače je cijela vlast bila u rukama Oblasnog odbora. Tek na ovoj drugoj sjednici obratio se zastupnicima Pavetić ističući da se pred Oblasnom skupštinom nalaze veliki zadaci. Na trećoj sjednici 25. veljače raspravljano je o poslovničkim stvarima, a na četvrtoj se postavilo pitanje problema prostora. Veliki župan nije bio voljan smjestiti Oblasni odbor Oblasne skupštine u županijsku zgradu te je to pitanje riješeno tako što je odbor dobio prostorije Kotarskog poglavarstva koje je preseljeno u županijsku zgradu. Tim se činom jasno pokazalo dvovlašće, tj. da veliki župan i Oblasna skupština nisu veliki prijatelji te da je velikom županu bliži kotarski predstojnik koji predstavlja onu političku vlast koja upravlja općinama.

Na četvrtoj sjednici 26. veljače 1927. govorili su gotovo svi zastupnici, no podravski predstavnici bili su prilično tihi u odnosu na Slavonce, no u cjelini ipak je prikazano teško stanje koje vlada na području uprave, gospodarstva, zdravstva, školstva, cestogradnje i drugog. Petar Gaži zatražio je hitnu regulaciju Drave u općini Drnje navodeći da se moralo iseliti 35 podrivenih kuća i ističući da su seljaci voljni dati kuluk za obavljanje poslova. No, nije mogao izostaviti da smatra kako bi bilo bolje da je koprivnički kotar uvršten u Zagrebačku oblast jer je Osijek predaleko, a ni željeznička veza nije najbolja. Pavao Jakupić iz grada Koprivnice tražio je da se što prije izgradi gospodarski važna željeznica Koprivnica - Ludbreg te da se regulira potok Koprivnica koji tijekom kiše poplavi cijelu Koprivnicu. Zanimljiv je i njegov zahtjev za zaštitu domaćih radnika tvornici Danica u Koprivnici koja zapošljava radnike iz inozemstva. Njegov je i zahtjev da se gradu Koprivnici - kao slobodnom gradu - prizna pravo da drži svoju gradsku policiju koja bi bila pod kontrolom Gradskog poglavarstva.[71]

Na petoj sjednici 11. travnja 1927. raspravljalo se o uredbama koje su trebale pomoći radu samouprave. Odbor je već izradio četiri uredbe o poljoprivredi, Uredbu o vodogradnjama, Uredbu o nepremjestivosti općinskih činovnika, smatrajući da će općine - kao što je to bilo u vrijeme županija - doći pod vlast oblasne samouprave.

Na šestoj sjednici 12. travnja 1927. utvrđeno je čime se sve treba baviti Oblasni odbor. Trebalo je osnovati uzorna seoska gospodarstva, škole za domaćice, osnovati opetovnice u mjestima gdje ih nema, održati stručne tečaje, organizirati suradnju sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu, imenovati oblasne liječnik i veterinare uzadružene općine za ove potrebe, pratiti proces kolonizacije izraditi cjenik za šumske odštete i mnogo drugog. Grahovac iz Novigrada Podravskog predložio je da se novac od šumskih šteta koristi kao pomoć radu Hrvatskih seljačkih zadruga te je to i usvojeno, s time da je donesena odluka da se taj novca do utroška polaže u osječku podružnicu Privilegirane hipotekarne banke koja te poslove nije htjela pustiti kada je osnovana Oblasna štedionica Osječke oblasti koja se udružila s Oblasnom štedionicom Zagrebačke oblasti. Šesta sjednica bavila se normativnim aktima.

Za osmu sjednicu 14. travnja 1927. prispjelo je 77 molbi iz cijele oblasti. Gradsko zastupstvo u Koprivnici zatražilo je od Zdravstvene zaklade Osječke oblasti zajam od 200.000 dinara za

[71] *Vjesnik Osječke oblasti,* 1927., str. 87.

proširenje bolnice. U raspravi o Uredbi o promjenljivosti općinskih činovnika P. Gaži je naglasio da je općinsko činovništvo bilo prije Prvoga svjetskog rata uzorno, a poslije rata učestala su politička premještanja te traži da se činovnik može premjestiti samo ako postoji opravdan razlog.[72] Rasprava o proračunu bila je vrlo burna.[73] Novi župan Vujović odredio je da proračun oblasne samouprave ne smije biti veći od pet milijuna dinara u 1928. godini pa se i taj proračun mogao sastaviti samo tako da je Ministarstvo financija prenijelo na Oblasnu skupštinu otkup javnih radnja. Tako je trebalo od svakog čovjeka naplatiti 10 dinara, kao i od svakog konja, a pet dinara od tegleće marve, s time da se četvrtina ubranog novca trebala trošiti u općinama, a tri četvrtine su trebale ući u blagajnu oblasne samouprave. No, to je, kako je istaknuo Pogačnik, vrlo povoljno s obzirom na prijašnje kuluke koji su svi odlazili u saveznu blagajnu i nisu se trošili tamo gdje su skupljena sredstva. Na ovoj skupštini usvojen je proračun koji vlada nije prihvatila, nego ga je smanjila na samo tri milijuna dinara, što nije bilo dostatno ni za pokriće najosnovnijih potreba. Čini se da je i veliki župan Gaj bio nezadovoljan tim stanjem pa ga 15. lipnja 1927. smjenjuje dr. Ivan M. Frančić[74] odredbom radikalske vlade Velje Vukičevića, a njega opet, u vrijeme kada Svetozar Pribićević sklapa sporazum sa Stjepanom Radićem i stvara Seljačko-demokratsku koaliciju, Radmilo M. Vujović 14. listopada 1927. godine.[75] Već je Frančić bio mnogo neraspoloženiji prema radu Oblasne skupštine i rada od Gaja, iako je i Gaj, bojeći se za svoj položaj, sve više usporavao i otežavao rad samouprave. No, Vujović ga je daleko nadmašio. Ne poznajući ni kraj ni ljude, on je silinom svoje naravi nametao rješenja ne samo Osječkoj oblasti, nego i oblasnom odboru oblasne samouprave, što je rađalo čestim sukobima između Vujovića i Pogačnika, koji je oženjen sestrom Đure Basaričeka, a čije su svađe bile sve češće i oštrije.

Prije parlamentarnih izbora 1927. održano je u Novigradu Podravskom 21. kolovoza 1927. kulturno slavlje kojim je obilježeno pola stoljeća Narodne čitaonice te je otkriven spomenik palim vojnicima u Prvom svjetskom ratu, a tom je prigodom otvoren i novi perivoj iza crkve.[76]

Izbori za Parlamentarnu skupštinu bili su vrlo oštri i zanimljivo je da se izbori održavaju u sklopu već davno nepostojećih županija. Tako se za Bjelovarsko-križevačku županiju kandidirao iz HSS-a Ivan Kraljić i Valent Hodalić, iz Samostalne demokratske stranke Većeslav Wilder, a iz Hrvatske pučke stranke bio je kandidiran Bogdan Babić, profesor u Koprivnici. Zanimljivo je da je na đurđevačkom kotaru za Hrvatsku pučku stranku agitirao u srpnju 1927. dr. Josip Šćetinec te je bio u Budrovcu, Čepelovcu i Đurđevcu. To je, naime, već vrijeme kada HSS dominira cijelim područjem.[77]

---

[72] *Vjesnik Osječke oblasti,* 1927., str. 215. Međutim, Petar Gaži je već 10. kolovoza 1927. preminuo, a Oblasna skupština 3. studenoga 1927. iskazala mu je poštovanje.

[73] Isto, str. 217.

[74] Ivan M. Frančić (Nova Dilenica kod Bjelovara, 10. travnja 1884. -) gimnaziju je završio u Karlovcu, a pravo u Zagrebu. Od 1914. radio je kod Državnog odvjetništva u Osijeku, a od travnja 1919. kao Pribićevićev čovjek radi u Kotarskom agrarnom povjerenstvu za Donji Miholjac. Umirovljen je 14. listopada 1927. godine.

[75] Dr. Radmilo Vujović (Gornji Milanovac, kolovoz 1887.) završio je pravo u Beogradu 1912. i radio kao sudac u unutrašnjosti Srbije. Sudjelovao je u Prvom svjetskom ratu i izašao iz njega kao potpukovnik. Međutim, opredijelio se za upravnu službu te je djelovao u Vranjskoj i Bregalničkoj oblasti kao pravobranitelj te je postao veliki župan Bregalničke oblasti.

[76] Monografija *Općina Novigrad Podravski. Izabrane teme.* Novigrad Podravski 2001., 102 i 140; *Vjesnik Osječke oblasti,* 1927., str. 100(190)-102(192). Ova je proslava bila vrlo zapažena u krugu HSS-a.

[77] Očuvano je pismo dr. Jurja Šćetinca iz Bjelovara 5. srpnja 1927. nekome u Đurđevac iz kojeg se vidi da se Šćetinec nije kandidirao, ali da je organizirao izbore i podržavao u Koprivnici kandidata prof. Bogdana Babića. Zahvaljujem Đurđevčanima koji su mi 2004. godine dali na uvid Šćetinćevo pismo.

Oblasna skupština nije sazivana do 5. studenoga 1927., a tada je sazvana ukazom kralja s nalogom da izradi proračun za 1928. godinu i da održi skupštine po potrebi te ih je do jeseni 1928. održano šesnaest. Međutim, kraj 1927. i početak 1928. bio je obilježen krizama jer se proračun za 1928. sastavljao vrlo teško. Kada ga je izradio Odbor i potvrdila Skupština 1. ožujka 1928., nije ga potvrdio ministar financija koji ga je vratio na doradu i preradu, s time da je postojala velika bojazan da podbace ubrani prinosi, kao što se zbilo i 1927. godine te da se program ne može realizirati.

Skupština 3. studenoga 1927. na kojoj se raspravljalo o sredstvima za 1927., ali i o proračunu za 1928. bila je vrlo teška. Proračun za 1927. odobrio je tek 2. prosinca 1927. ministar financija, s time da se sredstva nisu smjela prebacivati iz jedne stavke u drugu, a zbog kasnog odobrenja proračuna nisu se više mogla iskoristiti. Osim toga, nestalo je onog oduševljenja u narodu za rad oblasne samouprave jer narod dotad nije osjetio neka bitna poboljšanja. Očito je trebalo raditi drukčije. Proračun za 1928. sastavljen je na isti način kao i zagrebački proračun, s time da je uvedeno mnoštvo oblasnih prireza (25 posto na zemljarinu, razrednu kućarinu, tecivarinu III. razreda, plaće činovnika i namještenika, takse za kina, takse na zabave, takse na lovne i ribolovne karte, takse za dozvole za nošenje oružja, takse za lovišta, takse za držanje luksuznih pasa, takse za izdavanje obrtnica i trgovačkih dozvola, takse na oglase, takse od dozvola na sječu šuma, takse na karte privatnih željeznica, takse na marvinske putnice, takse na motorna vozila, propis otkupa javnih radnja, oblasna trošarina itd. No, sredstva predviđena u proračunu nisu ušla u blagajnu oblasnog odbora. Tako su takse za dozvole na sječu šuma trebale donijeti u 1928. godini 1,917.476 dinara u oblasti, ali od kraja listopada 1928. ušlo je u blagajnu samo 111.562 dinara jer su uplate plaćane kada su sječe izvršene, a to očito nije bila 1928. godina.[78] Neki su zastupnici tražili za 1928. smanjenje oblasnih prireza jer su porasli državni porezi, a pokazalo se da se svi planirani poslovi samouprave ne mogu platiti zbog nedostatka novca. Adam Marin, paroh iz Medinaca, izabran na području Slatine na listi Samostalne demokratske stranke, predlagao je da se broj članova Oblasnog odbora smanji od osam na pet jer bi se tako uštedjelo 180.000 dinara na godinu. No, to nije prihvaćeno s obrazloženjem da je Osječka oblast velika i da treba više stručnjaka na svojem čelu jer u protivnom neće moći uspješno ostvariti ni minimalne planove. Na sjednici 4. studenoga 1927. usvojena je prevažna Uredba o ustrojstvu Odbora za unapređenje seljačkih gospodarstava i Uredba o odborima seoskih kućanica, a Stjepan Čmelik, koji je tijekom cijelog djelovanja oblasne samouprave bio na čelu Odjela za narodno gospodarstvo, pokazao se izvrsnim stručnjakom za poljoprivredu i stočarstvu. Međutim, proračuni za 1927. i 1928. bili su kamen spoticanja za oblasnu samoupravu te je Viktor Pogačnik 28. siječnja 1928. dao ostavku, a uskoro ga je slijedilo i nekoliko drugih zastupnika. Vujović je vladao tako da je imenovao komesare u mnogim mjestima i gradovima, što je samo zaoštravalo krizu pa ga je konačno beogradska vlada smijenila kako ne bi i dalje rasla napetost u oblasti te je za velikog župana imenovan dr. Marijan Hanžeković.[79]

[78] *Izvješće o radu Oblasnog odbora i o radu svih samoupravnih ustanova Osječke oblasne samouprave od 5. studenoga 1927. do 1. studenoga 1928. podneseno Oblasnoj skupštini Osječke oblasti u redovnom zasjedanju 7. studenoga 1928. po predsjedniku oblasnom odbora prof. Ljubomiru Maštroviću,* Osijek 1928., 24.

[79] Dr. Marijan Hanžeković (Zagreb, 26. travnja 1882. -), pravnik. Gimnaziju je pohađao u Osijeku, Vinkovcima i Karlovcu. Radio je kao šef policije u Požegi, Osijeku i Karlovcu, a 1922. postao je prvi veliki župan Primorsko-krajiške oblasti. Ubrajao se među najbolje velike župane. Ženidbom je bio povezan s poznatom obitelji Koydl iz Požege, zaslužnom za vinogradarstvo. Otac financijskog stručnjaka Marijana Hanžekovića (Požega, 1915. - Zagreb, 1993.).

Nezadovoljan stanjem u Osječkom odboru koji nije slijedio Zagrebački oblasni odbor Stjepan Radić uputio je u Osijek prof. Ljubomira Maštrovića koji je u Križevcima ostao bez posla.[80] Dolazak Maštrovića odmah se osjetio u radu Oblasnog odbora i Oblasne skupštine kojom predsjedava prof. Pavetić iz Broda. U tom sazivu od kraja 1927. do kraja 1928. održano je šesnaest sjednica Oblasne skupštine s izvanredno bogatim dnevnim redom i s posebnim naglaskom na donošenju uredbi važnih za gospodarstvo, zdravstvo i prosvjetu. Ono što nije mogao provesti Radić i Josip Predavec kao Radićev nasljednik u Zagrebu uspio je provesti Maštrović u Osijeku dodajući još neke nove uredbe koje nisu bile izrađene u Zagrebačkoj oblasti. U Osječkoj oblasti su mnogo uspješnije obavljani poslovi vezani uz uzadružene zdravstvene općine pa iako koprivnička bolnica kao gradska nije spadala pod Osječku oblast, ipak je zdravstvo kroz rad oblasne samouprave mnogo napredovalo.[81] Zahvaljujući Hanžekoviću, ni u Osječkoj oblasti ni u Oblasnoj skupštini nije bilo većih sukoba do jeseni 1928. između Maštrovića i državnih vlasti jer je rad samouprave usmjeren prema gospodarskim i zdravstvenim problemima koji su rješavani vrlo uspješno. Stjepan Čmelik, agronom iz Virovitice, predsjednik je Odjela za narodno gospodarstvo, Dragutin Herceg za građevine, Adam Pakaci za narodnu prosvjetu, Fabo Petrović za samoupravnu administraciju, Stjepan Šiftar za socijalnu skrb, a Josip Kovačić bio je u to vrijeme tajnik Oblasnog odbora.

Gotovo svi pravilnici, propisi i uredbe koje je izrađivao Stjepan Radić u zagrebačkom Oblasnom odboru Zagrebačke oblasne skupštine na Markovu trgu 6 slani su odmah u Osijek gdje su ih potom usvajali Osječki odbor, odnosno Osječka skupština uz male ili nikakve preinake. Maštrović je iskoristio Seljačko-demokratsku koaliciju te mogućnost suradnje Hrvata i Pribićevićevih Srba u tom vremenu pa je Oblasni odbor Osječke oblasti bolji od zagrebačkog Oblasnog odbora kojemu veliki župan sve češće zaustavlja propise i onemogućuje rad te se silna energija trošila na sastavljanje tužbi na Državni savjet u Beogradu.

Zna se da je 28. travnja 1928. došao Stjepan Radić u Osijek te da je u kazalištu održao govor o financijama i privredi, a mnoštvo naroda došlo je iz Adolfovca i Retfale.[82] Veliki župan je 31. svibnja 1928. potvrdio Uredbu o prijenosu imovine poplavne zaklade Osječke oblasti s države na oblasnu samoupravu, što je bilo vrlo važno zbog uređivanja nasipa.[83] Međutim, uklanjanjem

[80] Ljubomir Maštrović (Nin, 7. travnja 1893. - Zadar, 10. studenoga 1962.) izbačen je iz Zadarskog sjemeništa zbog pisanja u đačkom listu *Bostan.* Gimnaziju je polazio u Zadru, a zatim studira u Zagrebu na Mudroslovnom fakultetu gdje je predsjednik pravaškog akademskog kluba "Kumičić", 1913. i urednik *Mlade Hrvatske,* a piše i kazališne kritike u listu *Hrvatska.* Dobiva profesuru u Šibeniku, ali nakon talijanske okupacije tog dijela zemlje dobiva mjesto u Osijeku gdje uređuje *Hrvatski list.* Odbio je premještaj u Rumu pa je uzdržavan dok nije dobio mjesto kao profesor na Učiteljskoj školi u Križevcima, a 1924. i na novootvorenoj križevačkoj gimnaziji. No, to mjesto gubi kada je u akciji vlade za smanjivanje broja gimnazija križevačka gimnazija zatvorena. Od 1924. se veže uz Radićevu stranku te je iste godine bio izabran za predsjednika kotarske organizacije Hrvatske seljačke pučke stranke u Križevcima kod kojega uvijek odsjeda Stjepan Radić kada dolazi u Križevce. G. 1926. bio je izabran za križevačkoga gradonačelnika, ali gubi taj položaj postavljanjem komesara od Stopara te odlazi 1928. u Osijek gdje vodi Oblasni odbor Osječke oblasti po Radićevim uputama. Iako proganjan, nije se slagao s Mačekovom politikom pa, usprkos proganjanju vlasti, 1933. osniva svoju grupu koja 1934. pokreće u Križevcima list *Dom* čiji je i urednik. Kada je Maček izašao iz zatvora 1936., okomio se na Maštrovića koji te godine odlazi u Zagreb gdje seli i list, ali se on brzo ugasio. Poslije rata radio je na Partizanskoj gimnaziji u Zagrebu, da bi 1951. otišao u Zadar gdje je 1952. pokrenuo *Zadarsku reviju* (HDA, Personalni dosije, 9352. - Lj. Maštrović; *Hrvatski list,* 192, 26. kolovoza 1922. - R. Horvat, Seoba učitelja. Opširnije Ivan PEKLIĆ, *Hrvatska seljačka stranka u križevačkom kraju 1904. - 2004.,* Križevci 2004., 49-51 i d.).

[81] Isto tako je dorađena sistematizacija za primalje te je u đurđevačkom kotaru u devet općina radilo 14 primalja i nije bilo nijedne općine bez primalje. U koprivničkom kotaru u sedam općina sve su imale primalje osim Ždale.

[82] *Vjesnik Osječke oblasti,* 16, 15. svibnja 1928., str. 151. Stjepan Radić je svakako dobio uvid u sve uredbe koje je izradio Oblasni odbor i vjerojatno je bio vrlo zadovoljan radom. Razmotrene su i prilike u općinama i dogovorene određene promjene.

[83] *Vjesnik Osječke oblasti,* 18, 11. lipnja 1928., 173.

Vujovića i postavljanjem Hanžekovića za velikog župana, a Maštrovića za predsjednika Oblasnog odbora stanje se smirilo i rad samouprave se osjeća u svim njezinim poslovima jer pomalo pritječu i sredstva od prireza, ali i od prijenosa poslova s države na oblasti. Izrađena je Uredba o oblasnom odboru koja je mnogo bolja od Uredbe zagrebačkog Oblasnog odbora[84] jer je bilo više vremena za njezinu izradu.[85] Potvrđena je Uredba o metiljavosti stoke, Uredba o oblasnom fondu za unapređenje stočarstva, Uredba o proširenju djelatnosti Oblasne štedionice u Zagrebu na područje Osječke oblasti, Uredba o oblasnim ručnim ljekarnama, Uredba o službenim odnosima oblasnih samoupravnih činovnika i namještenika Osječke oblasti. Hanžeković je na svoju ruku potvrdio 16. ožujka 1928. pravilnike za rad Odbora za unapređivanje seljačkih gospodarstava i istoimenih mjesnih odbora, Uredbu o ustanovljivanju dimnjačarskih pristojbi, Uredbu o oblasnim liječnicima, Uredbu u oblasnim primaljama, Uredbu o oblasnim javnim radnjama, Uredbu o oblasnim agronomima, Uredbu o otkupu javnih radnja itd. Uredbe nisu potvrđivane i objavljivane onim redom kako su donošene, što pokazuje da je bilo mnogo otpora i da je trebalo uvjeravati vlasti da su one korisne za narod te da je to i u interesu države.[86] Bjelovarski trgovac Stjepan Šiftar bio je u Odboru zadužen za izložbe, kućni obrt i tečajeve pa se pomišlja i na košaračke tečajeve s obzirom na veliku količinu vrba, a u budžetu za 1928. određeno je 100.000 dinara za podizanje kućnog obrta. Čmeliku je čak uspjelo da na trošak Odjela narodnog gospodarstva polovinom 1928. pokrene časopis Napredni gospodar koji je nastavio izlaziti i nakon što su samouprave obustavile rad. Čmelik je zaslužan što je poljoprivreda u cijeloj Osječkoj oblasti pokazivala pozitivna kretanja, a kroz organizaciju izložbi s nagradama i tečajeva seljaci su se upoznavali s modernim dostignućima agrotehničke kulture.

Osječka oblast bila je poljoprivredna pa je i Odjel narodnoga gospodarstva na čelu s Čmelikom imao mnogo posla, pogotovo što je u taj odjel spadala i obrana od poplava i vodograđevine. Budući da se ponajviše susretao tropoljni, a samo ponegdje četveropoljni sistem obrade oranica, u Podravini se nije sadilo mnogo industrijskog bilja jer u blizini nije bilo tvornica za preradu. Stočarstvo, konjarstvo, peradarstvo bili su vrlo razvijeni, ali je bilo dosta nedostataka zbog siromaštva seljaka koji nisu mogli izgraditi gnojnice ni dobre staje za stoku. Simentalske krave i teški belgijski konji prevladavali su kao već potpuno aklimatizirani od Koprivnice do Valpova. Bilo je lijepo vidjeti te snažne konje na podravskim cestama. Vinogradarstvo je jako zaostalo i mnogi su još sadili direktno rodeću sortu koja je bila otporna na bolesti, a mogla je uspijevati i na podvodnom zemljištu. Tečajevi vinogradarstva održani su u oblasnoj ratarnici u Požegi, a podravski mladići su vjerojatno poslani na tečaj Zagrebačke oblasti u Križevcima. Dijeljena je Čmelikova knjižica "Osnovni temelji gospodarstva" te knjižica dr. Piusa Pavlinića "Izgradnja savremenog svinjca". Oblasni odbor dao je za stočarsku izložbu u Đurđevcu 65.000 dinara, što je bio najveći iznos koji je dao oblast gospodarskim izložbama, a na uporni zahtjev marvogojskih udruga održane su još manje stočarske izložbe i sajam stoke u kotaru Bjelovar s pripomoći od 30.000 dinara i u kotaru Koprivnica sa 14.000 dinara.[87] Vodila se i briga o kravama i rasplodnim doraslim junicama pa je statistički zabilježeno da u kotaru Đurđevac ima 15.433 krave i dorasle junice, 227 bikova te

[84] *Izvješće Osječke oblasti za 1928. godinu,* 72. Zajednički s Hrvatskim Radišom išlo se u organiziranje šegrtskih izložbi.

[85] *Zbornik uredaba i naredaba Osječke oblasti,* Osijek 1928. Jedan veći broj uredbi koje se nisu stigle objaviti nalazi se očuvan u fondu Osječke oblasti u Hrvatskom državnom arhivu. Neki od tih dokumenata objavljeni su u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Osam dokumenata, 85-94.

[86] Detalji se mogu vidjeti u *Izvješću o radu Oblasnog odbora i o radu svih samoupravnih ustanova Osječke oblasne samouprave od 5. studenoga 1927. do 1. studenoga 1928.,* Osijek 1928.

[87] Isto, 97-98. Izlagači su bili nagrađeni lijepim plaketama.

su 1928. godine licencirana 132 bika. U kotaru Koprivnica bilo je, međutim, samo 9444 krave i dorasle junice, ali je po broju bikova koprivnički kotar sa 243 bika bio na samom vrhu te su 1928. licencirana 123 bika. U gradu Koprivnici bilo je 1519 krava i junica te 40 bikova, a 1928. licenciran je 21 bik te je od svih gradova u Osječkoj oblasti grad Koprivnica imao najjači stočni fond, ali je đurđevački kotar bio najjači kotar u cijeloj oblasti po stočarstvu.[88] Načinjen je popis svih marvogojskih udruga, pa je đurđevački kotar imao šest udruga (Zadrugu za uzgoj čistog simentalskog goveda u Ferdinandovcu, osnovanu 17. travnja 1923. sa 52 člana,[89] Hrvatsku seljačku marvogojsku udrugu u Đurđevcu, osnovanu 1911. sa 295 članova, Hrvatsku marvogojsku udrugu u Virju, osnovanu 1912. sa 180 članova, Hrvatsku marvogojsku udrugu u Virovskim Konacima, osnovanu 1912. sa 95 članova, Hrvatsku selekcijsku marvogojsku udrugu u Virju, osnovanu 1922. sa 193 člana, te Hrvatsku marvogojsku udrugu u Konaku-Severovcima, osnovanu 1924. sa 24 člana). Samo je pakrački kotar imao tako mnogo udruga. Od 1914. djelovala je Hrvatska marvogojska udruga u Koprivničkim Bregima sa 20 članova. U konjarstvu u đurđevačkom kotaru popisano je 3688 kobila i ždrebica te 101 pastuh, u koprivničkom kotaru 1878 kobila i ždrebica te 54 pastuha, a u gradu Koprivnici bilo je 669 kobila i ždrebica te 12 pastuha. Iako se naši kotarevi nisu mogli mjeriti po broju konja sa slavonskim, ipak je 6000 konja bio golem konjski fond.[90]

Ceste su bile u lošem stanju, a oblast je na temelju Uredbe o prijenosu poslova na oblasne samouprave od 1. travnja 1928. primila i uzdržavanje državnih i zemaljskih cesta, preuzevši i obavezu brige za općinske ceste prvog reda. Znajući da bez dobrih prometnica nema ni trgovine, osječka je oblast dobar dio svoje aktivnosti usmjerila na nabavu cestovnog posipala, a veći dio sredstava upotrijebljen je za ceste u Slavoniji. U Podravini je pomoć od 8250 dinara dobila samo upravna općina Ždala. U zamjenu za to dano je 20.000 dinara za uređenje ruševne obale Drave kod Molva. Osim toga, na zahtjev zastupnika koprivničkog i đurđevačkog kotara odlučeno je da se uredi valjani prijevoz preko Drave na oblasnoj cesti Molve - Repaš - Ždala, a Oblasni je odbor dao pomoć od 15.000 dinara Martinu Žufiki i Stjepanu Pobiju za nabavu motornog čamca za prijevoz preko Drave.[91]

Time što je novoosnovani Oblasni hidrotehnički odjeljak u Osijeku od 1. lipnja 1928. preuzeo i sve poslove kotarskog hidrotehničkog odjeljka u Koprivnici, kao i poplavnu zakladu, dogodile su se i velike promjene. Dakako, sredstva su se usmjerila više prema Slavoniji nego prema Podravini, što je stvorilo dosta veliko nezadovoljstvo zbog svakogodišnjih katastrofalnih poplava na potocima Koprivnica, Glogovnica i Česma. Nasipi na Dravi bili su u vrlo lošem stanju, ali se pokazalo da interesne zajednice imaju slabu moć jer su prinosi podbacili. Bila je planirana odvodnja nizine oko Pitomače te je u lipnju 1928. načinjen elaborat za izvedbu radova za 648.005 dinara, s time da su svi interesenti trebali u gotovini platiti 50 dinara po jutru. Odvodnja đurđevačke Podravine počela je još 1830. gradnjom kanala Čivičevac i trebalo je voditi računa o 25.225 hektara. I za ovo područje izrađen je 1924. elaborat te su interesenti od 1925. do 1928. trebali uplatiti 3,348.320 dinara, ali je do jeseni 1928. uplaćeno samo pola sredstava pa su i radovi zapinjali. No, ipak se radilo na kanalima Kopanjeg, Rakovka, Mrtvica, Kladje, Rog Strug, Raiznerovac, Suha Katalena, Krnišćak, Turnuški, Zagradom, Sv. Ana, Gornji Vrti, Čivičevac,

[88] Isto, str. 102. Od 18 uvezenih rasplodnih bikova u 1927. koprivnički i đurđevački kotar dobili su svaki po pet komada na državni trošak, a uz sufinanciranje oblasti uvezeno je 1928. godine 67 komada te je Đurđevac dobio dva bika, Koprivnica tri (str. 104).

[89] Isto, tabela ispred str. 105.

[90] Isto, tabela iza str. 106. Oblasni odbor je nabavio i neke knjige, a onda je 4. srpnja 1928. zaključio da se okružnicom upozore općinska poglavarstva da podatke za poljoprivrednu statistiku, koje su od 1921. dostavljali vlastima, dostavljaju sada statističkom uredu Osječke oblasne samouprave.

[91] Isto, str. 117-118.

Krčevine, Jadaniš, Bistra, Šarampovo, Pačica, Orlov Jarak, Rinja, Telnica, Bistra Gjurgjevačka, Bistra Koprivnička, Komarnica, Zdela i Trnje. Veliki radovi obavljeni su u Koprivnici gdje je trebalo urediti potok Koprivnicu od željezničke pruge Koprivnica - Kloštar uz dizanje nasipa za obranu Dubovca i ugradnju tri betonska čepa, a predviđeni su i veliki zahvati kod Kvakarićeva mlina koji su stajali 280.000 dinara, od čega je Oblast dala 50.000 dinara.[92]

Oblasni odbor imao je mnogo posla s radom općina zbog učestalih pritužbi na njihov rad. Tijekom 1928. stručnjaci su pregledali poslovanje Šemovaca, Molva, Ferdinandovca, a mnogo je problema bilo s upravom grada Koprivnice gdje se mnogo toga nagomilalo tijekom proteklih deset godina.

U srpnju 1928. odlikovanje sv. Save V. razreda dobili su Franjo V. Šignjar iz Virja, Miloš Ljubić iz Novigrada Podravskog, August Katar pčelar iz Koprivnice i Mate Lovrak učitelj u V. Zdencima.[93] Međutim, to je već vrijeme nakon atentata na Radićeve zastupnike u Narodnoj skupštini. U Oblasnoj je skupštini 17. kolovoza 1928. održana komemoracija u povodu smrti Stjepana Radića. Naslućujući da će ubrzo doći kraj samoupravama, neki se članovi Oblasnog odbora povlače pa Maštrović preuzima i njihove referade te radi dan i noć kako bi se dovršile uredbe koje su potrebne seljačkom gospodarstvu.[94] Na sjednici 3. studenoga 1928. potvrđena je Uredba o privremenim čuvarima kanala i vodograđevina, Uredba o održavanju tečajeva za općinske načelnike, Uredba o tečajevima za nepismene i drugo. Sve se to u većoj ili manjoj mjeri reflektiralo i na đurđevačko i koprivničko područje, iako je dakako proglašenje diktature usporilo, ali ne i posve poništilo te uredbe koje je nametao život pa je većina njihova sadržaja bila ugrađena i u Zakon o poljoprivredi koji je izradio Oton Frangeš Mihanović kao ministar poljoprivrede 1930. godine. Još 8. studenoga 1928., kada zagrebačka Oblasna skupština proživljava posljednje trenutke, Osječka izglasava Uredbu o ustrojstvu Odsjeka za poboljšavanja tla i izgradnju vodotoka, više uredbi o zdravstvu, Uredba o sanaciji sela, Uredba o bolničkim i zdravstvenim ustanovama Osječke oblasti. Kako bi se prisilili gradski načelnici na pošten rad, na skupštini 9. studenoga 1928. donesena je Uredba o ustrojstvu i kompetenciji karnosnog postupka protiv gradskog načelnika te ostalih činovnika i namještenika u gradovima jer su činovnici samouprave pronašli da se gradovima pa i Koprivnicom prošlih godina kojekako gospodarilo. Donesena je i Uredba o nabavi i raspodjeli rasplodnjaka koji su nabavljeni posredstvom Osječke oblasne samouprave te Uredba o nabavi i davanju na upotrebu gospodarskih strojeva itd. Oblasni odbor je 26. listopada 1928. dovršio Uredbu o prijenosu županijskih nekretnina na Oblasti te o kompetenciji karnosnog povjerenstva Oblasnog odbora protiv načelnika te činovnika seoskih općina i trgovišta. Na istoj je sjednici dodijeljeno 10.000 dinara općini Hampovica za popravak općinskih cesta, a odlučeno je da se 15.000 dodijeli za školsku kuhinju školi u Hampovici i Oriovcima.[95] Gotovo neometano Oblasna skupština Osječke oblasti radi do 21. studenoga 1928. kada je Maštrović s cijelim Oblasnim odborom dao ostavku zbog rastjerivanja Zagrebačke oblasne skupštine 12. studenoga 1928., ali i zato što je križevački komesar dr. Lavoslav Hanžek[96]

---

[92] Isto, str. 121-134, 138. Od kotarskog hidrotehničkog odjeljka u Koprivnici preuzeto je 70.263 dinara kao ostatak sredstava za uređenje obale đurđevačke Podravine te uzdržavanje Prevlašćice i Gliboka. Zanimljivo je da općina Novigrad Podravski nije ništa uplatila u Gjurjevačku zajednicu interesenata za odvodnju. Najveći radovi su ipak napravljeni na uređenju potoka Koprivnice u samoj Koprivnici, što je posljedica velike poplave 1926. godine.

[93] *Vjesnik Osječke oblasti,* 19, 1. srpnja 1928., str. 192.

[94] Tako je dao ostavku i Fabo Petrović koji je vodio Upravni odjel.

[95] *Narodni val,* 251, 30. listopada 1928. - J. Barišić, Sjednica osječkog oblasnog odbora.

[96] Lavoslav Hanžek (Zagreb, 7. veljače 1884. - stradao u ustaškom logoru 1942.) radio je kao odvjetnik u Zagrebu, Petrinji, Bjelovaru i Križevcima. Bio je član Privremene narodne skupštine, a kraće vrijeme i ministar za agrarnu reformu. Bio je veliki protivnik Stjepana Radića (HDA, fond Braće hrvatskog zmaja, kut. 116. i HDA, Policijski karton br. 1674.- Hanžek).

15. studenoga bio imenovan za velikog župana Osječke oblasti. Podnoseći 7. studenoga 1928. izvještaj o radu oblasne samouprave, Maštrović je rekao: "Pitanje samouprave nije lako, ono traži mnogo znanja, ali još više ljubavi i razvit duboki smisao za socijalna pitanja. Samouprava mora biti socijalna ili je nema, a ne smije biti državnopravna. Konzekvenciju može imati državnopravnu, ali osnova i cilj mora biti socijalan."[97] Ne znajući da se rad oblasnih samouprava bliži kraju, osječki oblasni zastupnici izabrali su na Oblasnoj skupštini 21. studenoga novi Oblasni odbor na čelu s dr. Stjepanom Košutićem, također prebjegom iz Zagreba[98] koji je preuzeo vođenje Odjela samoupravne administracije i financija. Na čelu Odjela narodnoga gospodarstva bio je ponovno izabran Stjepan Čmelik, a Odjel za narodnu prosvjetu vodio je Mato Petrović, rođak Franje Petrovića, zdravstvo i socijalnu pomoć Tomo Vojković, Odjel za industriju, obrt i trgovinu te statistiku Marko Petrović, a javne radnje i građevinarstvo Stjepan Martinović. Odbor je uspio predložiti na skupštini 23. studenoga 1928. oblasni proračun od 41,292.322 dinara.[99] To je prvi proračun sastavljen s iskazivanjem stvarnih potreba oblasti, ali su ga Ministarstvo i novi veliki župan smanjili na 17,913.696 dinara.[100] Znajući da se bliži kraj njihova rada, izabrani su članovi ravnateljstva u zagrebačku Oblasnu štedionicu, i to uglavnom Bjelovarčani jer se mislilo da će jedna novčana ustanova lakše preživjeti krizna vremena s obzirom na to da je materijalno osigurana.[101] Zadnja uredba koju je izglasala skupština bila je Uredba o obvezatnom osiguranju usjeva i plodova od tuče, i to 15. prosinca 1928. godine. Poslije toga se žandarmerijom sprečava sastanak skupštine te je 6. siječnja 1929. dr. Mile Dejanović obavijestio pismeno Oblasnu skupštinu i Oblasni odbor da su Ministarski savjet i Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranili održavanje njihovih sastanaka, čime konačno prestaje rad osječke samouprave. Međutim, od 15. prosinca do kraja godine podijeljena su sva sredstva koja su se našla u blagajni Oblasnog odbora. Novi komesar Osječke oblasti Ernest Pascher opet je spojio oblast i samoupravu te je 30. siječnja 1929. podnio izvještaj da samouprave više nema, a sve poslove ukinute Osječke oblasti prenio je u jesen 1929. na Savsku banovinu.

Iako je Podravina bila udaljena od sjedišta Osječke oblasti, ipak je Podravina dosta unaprijeđena radom Oblasnog odbora čiji članovi nisu zanemarivali ovaj kraj koji je više nego ijedno drugo područje bio njihova veza s hrvatskom metropolom Zagrebom.

Sadržaj rada Oblasnog odbora nije bio istovjetan radu Oblasnih skupština i konkretniji je s obzirom na život u oblasti. Iz fragmentarno očuvanih zapisnika Oblasnog odbora možemo pratiti rad Oblasnog odbora od 16. travnja 1928. do 20. prosinca 1928. jer je u tom razdoblju održano 107 sjednica Oblasnog odbora.[102] Mislimo da je važno koje su se odluke odnosile na Podravinu, iako se iz tih zapisnika može iščitati i rad oblasnih bolnica u Osijeku, Bjelovaru i Virovitici, lječilišta Lipik i Daruvar te mnogo toga što je spadalo u nadležnost oblasti koja je u jesen 1928. bila mnogo veća nego u proljeće 1927. godine. Tako je 19. travnja 1928. Odbor zaključio da se raspiše natječaj za mjesto oblasnog liječnika u Goli, a koji bi vodio brigu za zdravstvene općine Gola - Ždala koji bi preuzeo i tri ambulante za trahom koje su bile vlasništvo Higijenskog zavoda. Na istoj sjednici odobren je proračun Gradske bolnice u Koprivnici s potrebom od 2,165.753

[97] *Izvješće,* n.dj., str. 5. Maštrović je rekao da citira Radića, no u zapisniku Zagrebačke oblasne skupštine tog citata nema pa ju je vjerojatno Maštrović vlastoručno zapisao (Usporedi: *Radićev sabor,* n.dj., 29-36).

[98] Dr. Stjepan Košutić, vidi bilj. 12. Njegov mlađi brat August bio je oženjen kćerkom Stjepana Radića Mirom.

[99] *Službene novine Osječke oblasti,* 4, 8. veljače 1929., str. 33-43.

[100] *Službene novine Osječke oblasti,* 8, 1. travnja 1929., str. 82-83.

[101] Pavetić, dr. Ivan Lebović, bjelovarski odvjetnik, dr. Milan Omčikus iz Bjelovara te Dragan Devčić iz Đakova i Josip Sever, financijski kontrolor iz Pitomače (vidi M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Osam dokumenata, n.dj., 93-94).

[102] Hrvatski državni arhiv, fond Osječke oblasti, kut. 1. - Ovdje se nalaze samo zapisnici od 73 do 107 očuvani. Odluke su samo djelomično objavljivane i u *Izvješćima Osječke oblasti,* 1928., str. 38, 39-40, 45-63, 72 itd.

dinara i pokrićem od 1,814.500 dinara te se moli država da se manjak od 351.253 dinara, koji je nastao zbog gradnje kirurškog odjela i uvođenja centralnoga grijanja, podmiri iz državnog proračuna i dugoročnog zajma. Na sjednici 5. svibnja 1928. dopušteno je privatnom liječniku dr. Tomislavu Bezdeku u Sokolovcu da osnuje ručnu ljekarnu. Odbijena je molba Berte (Jelke) Takač da joj se da pomoć od 11.000 dinara za 18-mjesečno školovanje na primaljskom učilištu u Zagrebu. Podržano je ukidanje lukna u selu Torčec jer nema nikakva razloga da to selo, koje je nekoć pripadalo provincijalu, bude jače opterećeno nego ostala sela jer su svi građani po pravima i dužnostima izjednačeni. Nije podržana molba primalje Ane Čokonaj u Goli da joj se godišnje prinadležnosti povećaju sa 1200 na 1800 dinara i doplatak na skupoću sa 2400 na 6800 dinara zato što je pri izbora za primalju 1924. godine pristala na gornja primanja. Velik je posao dobio odbor kada je na njega prenesena nadzorna i disciplinska vlast nad općinskim samoupravama. Na sastanku odbora 7. svibnja 1928. zamoljen je veliki župan Osječke oblasti da sve postupke protiv općinskih činovnika prenese na Oblasni odbor i da se odmah počne nadzirati poslovanje općinskih poglavarstava, kao i gradova II. reda. Na istoj je sjednici raspravljano o plaćanju povišene najamnine za skladišta šodera i kamena na željezničkim stanicama. Oblast je zauzela stav da je najamni ugovor potpisala Građevinska sekcija, a ne Oblasni odbor, no ona se ispričavala da nema za to novca pa su stovarišta na stanicama u Koprivnici, Lepavini, Pitomači i Kloštru došla u pitanje. Radilo se o iznosu od samo 3972 dinara. Čmelik je izvijestio da će se na Križevačkoj ratarnici održati tečajevi o cijepljenju i da na taj tečaj želi ići više mladih ljudi iz Križevaca te je zaključeno da se votira 200 dinara po osobi na teret oblasnog proračuna za polaznike tečajeva, što uključuje troškove za prehranu, stanovanje i nabavu noža za cijepljenje. Odobreno je dvomjesečno bolovanje Tomislavu Kovačeviću, oblasnom agronomu đurđevačkog kotara. Kovačević je neprestano sabotirao taj rad pa je konačno i otpušten.[103] Odobren je dopust agronomima za posjet poljoprivredno-industrijske tekstilne izložbe u Skoplju 24. svibnja, kao i okupljanje svih kotarskih agronoma u Slavonskoj Požegi od 17. do 19. svibnja 1928. gdje se trebalo proanalizirati stanje u pojedinim granama narodnoga gospodarstva, a Čmelik je imao predavati o djelovanju umjetnih gnojiva s obzirom na biokemičke i biofizičke prilike u zemlji s posebnim osvrtom na najnovija dostignuća Zaključeno je da pravoužitnici Bjelovarske imovne općine ne moraju plaćati taksu od dva posto na sječu šume, a onda je to prošireno i na pravoužitnike Brodske imovne općine u Vinkovcima. Odbijena je molba bivše primalje Doroteje Ilotić iz Peteranca za potporu. Na sjednici Oblasnog odbora 21. svibnja 1928. izvijestio je Maštrović da je 18. svibnja 1928. veliki župan uputio na sva kotarska i gradska poglavarstva okružnicu da se ima spriječiti svako pregledavanje općina po oblasnoj samoupravi, no da je naknadno postignut dogovor da se ta pregledavanja ipak provedu, ali u suradnji s državnim organima. Na istoj je sjednici zaključeno da se za uzaduženu zdravstvenu općinu Gola - Ždala mora postaviti oblasni liječnik čije će sjedište biti Gola. Dogovoreno je da se osnuje odjeljenje za statistiku kod Oblasnog odbora i da se Josip Brodjanac pošalje Kraljevskom statističkom uredu u Zagreb zbog uputa. Budući da je Drava ugrozila oblasnu cestu Molve - Molvanski prevoz te nakon što je oblasni inženjer utvrdio da Drava na tom mjestu nije regulirana, određeno je 20.000 dinara za sanaciju, a još 20.000 do 30.000 dinara trebali su dati žitelji Molva u obliku radne snage. Oblasni odbor dogovorio je da se radi održavanja cesta treba osnovati barem 15 nadcestarija te je na oblasnoj cesti Varaždin - Našice uspostavljeno pet nadcestarija, s time da su za cestare imenovani među ostalim i Đuro Šubić i Lovro Kopolčec iz Kloštra te Andrija Šipek iz

[103] On nije napustio službu te mu je na sjednici 13. lipnja 1928. dan tromjesečni otkaz, kao i Josipu Prevariću iz kotara Koprivnice.

Pitomače. Zaključeno je da 25. svibnja 1928. predstojnik odjela za narodno gospodarstvo Stjepan Čmelik održi predavanje u Pitomači o gospodarstvu i unapređivanju seljačkih kućanstava, kako je to zamolilo prosvjetno društvo Osvit u Pitomači. Na molbu književnice Mare Matočec iz Korije odobren je jedan simentalski bik pustari Korija u virovitičkom kotaru. Na skupštini Saveza stočarskih zadruga Hrvatske predstavnik iz Đurđevca bio je gospodarski nadzornik Ante Makar. Za nabavu glazbala Hrvatskom sokolu u Novigradu Podravskom dana je pomoć od 5000 dinara, a pripomoć Hrvatskom pjevačkom društvu Podravac u Koprivnici za gradnju Hrvatskog doma odložena je dok se ne prikupe potrebne informacije.

Na sjednici 1. lipnja 1928. Odbor je odlučio da se za svakog kotarskog agronoma trebaju nabaviti aparati kako bi se mogla ispitati klijavost sjemenja, kvaliteta zemlje, kvaliteta mlijeka i drugo. Vatrogasnom društvu u Novigradu Podravskom dodijeljena je pripomoć od 4000 dinara. Potvrđen je izbor dr. Vladimira Vondračeka za uzadruženu zdravstvenu općinu Hlebine - Novigrad Podravski. Potvrđen je proračun općine Đurđevac za 1927. godinu s rashodom od 1,205.676 dinara, a zbog manjka 481.740 dinara dopušten je općinski namet od 200 posto na pogodovni porez od 48.949 i općinski namet od 500 posto na iznos od 76.768 dinara državnog poreza, što je značilo vrlo veliko opterećenje. Za pitomačku općinu rashod za 1926. utvrđen je na 542.336 dinara te manjak od 314.199 dinara pa je i ovdje trebalo raspisati prvi prirez od 200 posto, odnosno drugi od 400 posto. Potvrđen je ugovor sklopljen između općine Virje i Vjekoslava Janeša za kupnju općinske zgrade u iznosu od 175.000 dinara.

Na sjednici Oblasnog odbora 9. lipnja 1928. zaključeno je da se organiziraju gospodarske izložbe i da se u sklopu toga održi u Đurđevcu stočarska izložba koju treba pomoći sa 25.000 dinara za organiziranje i sa 50.000 dinara za nagrade. Na istoj sjednici izviješteno je da se od Gradskog poglavarstva u Koprivnici ne ubiru sve oblasne takse i trošarine te ocjenjuje da time gradski činovnici "sabotiraju rad oblasne samouprave" pa da treba protiv istih povesti disciplinski postupak, a i postupak za naknadu štete. Imbru Bizoviću iz Sv. Gjurgja kraj Ludbrega dano je 1500 dinara za nabavu novog konja jer mu je starog, vrijednog 3000 dinara, ubio grom. Odobrena je pripomoć od 30.000 dinara za popravak djevojačke škole u Starom gradu u Đurđevcu te 20.000 dinara općini Virje za gradnju nove školske zgrade u Virjanskom Crncu. Oblasni odbor preuzeo je od Hidrotehničkog odjeljka u Osijeku novac za osnivanje vodnih zadruga te operate zajednice interesenata za radove koji će se obavljati u 1928. godini.

Na sjednici Odbora 13. lipnja 1928. izviješteno je da je 11. lipnja sklopljen dogovor sa Zagrebačkim oblasnim odborom o hitnom osnivanju osječke podružnice zagrebačke Oblasne štedionice kako bi novac samouprave ostao na tom području. Naime, dogovoreno je da će moći davati zajmove do 100.000 dinara gradskim i seoskim općinama i zemljišnim zajednicama te drugim javnopravnim subjektima koji imaju pravo ubiranja poreza, ali i hrvatskim seljačkim zadrugama. Osječki odbor trebao je izabrati šestoricu članova u zagrebačko ravnateljstvo Štedionice, a dok to ne učini skupština, Ljubomir Maštrović, Pero Pelzer, Dragutin Zimmer, Dragan Devčić i Ivan Poštić bili su ovlašteni otvoriti štedionicu. Na istoj je sjednici dana pripomoć od 3000 dinara Imbri Šimunoviću iz Novigrada i Pavlu Stančeru iz Gole za gradnju cementnog đubrišta, a prema nacrtu Oblasnog odbora.

Na sjednici Oblasnog odbora 4. srpnja 1928. Hrvatskom sokolu u Torčecu dana je pomoć od 3000 dinara, a Hrvatskom je pjevačkom društvu Podravac dan isti iznos. Osjeća se da Oblasni odbor pojačava utjecaj i kontrolu nad radom općinskih samouprava te je dolazilo do sukobljavanja s velikim županom koji smatra da suradnja s općinama i gradovima spada pod njegovu nadležnost. Na sjednici Odbora 24. srpnja raspoređen je Maštrović, Stjepan Šiftar i referent za stočarstvo narodnoga gospodarskog odjela dr. Pius Pavlinić da odu na bjelovarsku gospodarsku izložbu u kolovozu 1928. godine. Određeno je 50.000 dinara za liječenje Stjepana Radića, dr. Ivana

Pernara i Ivana Grandje koji su ranjeni u beogradskoj skupštini 20. lipnja. Po 1500 dinara poslano je dobrovoljnim vatrogasnim društvima u Virju, Šemovcima i Gotalovu te Đurđevcu, a dogovoreno je da se među narodom podijeli 500 Pavlinićevih knjižica "Izgradnja savremenog svinjca". Na toj sjednici pročitano je odobrenje Ministarstva šuma i ruda da se proda tri jutra zemljišta državne Direkcije šuma na Đurđevačkim peskima Oblasnom odboru s pripadajućim zgradama koje se trebaju upotrijebiti za osnivanje loznog i voćnog rasadnika te je dr. Pavlinić trebao otići 28. srpnja 1928. u Bjelovar da se obavi ta predaja.[104] Zemljišnoj zajednici Otrovanec dodijeljen je jedan rasplodni bik.

Sjednica Oblasnog odbora 17. kolovoza 1928. mnogo je pozornosti posvetila odlukama za suzbijanje malarije, tuberkuloze i trahoma. Utvrđeno je da je prekinuto suzbijanje trahoma u ambulantama Gola, Đurđevac i Suhopolje koje je započeto poslije Prvoga svjetskog rata te da treba ponovno pregledati djecu i ustanoviti koliko je trahom raširen. Namiren je račun školske poliklinike u Koprivnici od 20.000 dinara. Sa zadovoljstvom je primljena odluka Ministarstva narodnog zdravlja da sanitetski referent oblasti mora surađivati s oblasnim liječnicima. Prosvjetnom društvu Osvit u Pitomači dana je pripomoć od 2000 dinara. Oblasni odbor odobrava nabavu dva rasplodna bika za općinu Sokolovac ističući siromaštvo općine te da općina nabavlja mosnu vagu iz sredstava veterinarske zadruge. Dogovorene su i neke zajedničke akcije sa zagrebačkim Oblasnim odborom o nabavi sjemenja za jesenju sjetvu. Odobrena je pomoć seljaku Stjepanu Derešiću iz Pitomače i Ivanu Skupinu, ravnajućem učitelju u Pitomači, te seljaku Tomi Badanjeku iz Kladara za sudjelovanje na prvom poučnom tečaju za seljake krajem kolovoza u Zagrebu, koji će se nastaviti u Brnu i u naprednim selima Austrije jer samo zorna obuka uz prezentaciju na izložbi stoke, oruđa i pokusnog oranja na Zagrebačkom zboru može unaprijediti rad na selu. Na toj je sjednici jednoglasno prihvaćen prijedlog Franje Novakovića iz Molva da se što prije iskopa "kanal" dug 1500 metara iako nije u planu za tu godinu. Seljaci bi taj posao financirali iz uplaćenih doprinos za vodogradnju moleći pripomoć od 10.000 dinara ako bi ponestalo novca. Podnesen je i izvještaj o dotadašnjim radovima uz žalbu da općina Novigrad Podravski nije uplatila ništa iako je zadužena sa 405.706 dinara, a sve druge općine uplatile su više od polovice svojega doprinosa. Đurđevačka imovna općina je od razrezanog prinosa od 874.515 dinara uplatila 656.100 dinara, a Đurđevačka općina uplatila je 328.515 dinara od razrezanih 489.600 dinara. Prema tome, golema su sredstva trošena na uređenje dravske obale, ali i na ceste. Odobreno je da, umjesto uplate 13.200 dinara za cestovno posipalo i šljunak, stanovnici općine Ždala mogu taj trošak uplatiti radom uz molbu da im Oblasni odbor pomogne sa 8200 dinara jer teško dolaze do novca. Ogranak Seljačke sloge u Svetu Gjurgju nadaren je knjigama. Poslovi oblasti su se silno razmahali jer je upravo u to vrijeme Ministarstvo financija prebacilo oblasnoj samoupravi sredstva za održavanje zemaljskih cesta, a trebalo je izdavati i sve više rješenja i kontrolirati rad općinskih samouprava te razrezivati takse. Gruntovno su prenesene na oblasnu samoupravu nekretnine ranijih županija te je bilo sve više posla i s proračunima trgovišta, općina i gradova jer je trebalo raspisivati još veće oblasne prireze nego ranije. Tako je, primjerice, proračun općine Gola za 1928. iznosio 238.266 dinara, a prihod je iznosio samo 97.219 pa je trebalo raspisati 200 posto općinski namet na pogodovni porez od 6230 dinara i 357 posto općinski namet na direktni državni porez od 36.186 dinara. No, u nekim općinama taj drugi prirez iznosio je i 500 posto, s time da su prirezi veći od 500 posto morali ići na odobrenje Ministarstvu financija u Beograd.

[104] Iz zapisnika Oblasnog odbora 15. prosinca 1928. vidi se da odobrenje za osnivanje oblasnog rasadnika u Virovitici i Đurđevcu nije dalo Ministarstvo poljoprivrede i voda bez posebnog pregleda poljoprivrednog referenta velikog župana, posebno kada je riječ o vinogradarstvu.

Oblasni odbor je 28. kolovoza 1928. opet riješio niz socijalnih predmeta i proveo reviziju kontrole kanala. Pod toč. 23. zaključeno je da se gotovina uboške zaklade u upravnoj općini Hlebine upotrijebi za gradnju općinskog ureda, s time da se sagradi i soba za ubogare. Hlebinama je dana i pripomoć od 3000 dinara za gradnju Hrvatskog sokolskog doma. Zaključeno je da se na Seljačko sveučilište, koje počinje u Zagrebu 15. listopada 1928., iz svakog kotara pošalje jedan mlađi seljak na teret oblasnog proračuna za 1928. godinu kako bi se unaprijedilo gospodarstvo. Martinu Žufiki i Ignacu Robiju za motorni pogon preko Drave dano je 15.000 dinara.[105] Marvogojskoj zadruzi u Đurđevcu smanjen je oblasni doprinos za održavanje stočarske izložbe u Đurđevcu od 50.000 na 40.000 dinara jer izložba neće biti okružna već samo kotarska, a da se tih 10.000 dinara da marvogojskim zadrugama u bjelovarskom kotaru, s tim da ta promjena obavezuje da se na jesen priredi i posebna izložba u Bjelovaru. Dano je i 10.000 dinara marvogojskim zadrugama koprivničkoga kotara radi nagrađivanja najboljih uzgajivača stoke, a 26. rujna 1928. dodano je još 4000 dinara. Na teret veterinarske zaklade odlučeno je da se za Novigrad Podravski nabavi osam komada čistih nerasta jorkširaca. Za općinu Gotalovo nabavljen je besplatno jedan čistokrvni simentalski bik. Za voditelja rasadnika u Đurđevcu imenovan je i Florijan Lončarić, a za oblasnog agronoma u Koprivnici izabran je Antun Kurjaković.

Iz zapisnika Oblasnog odbora 4. rujna 1928. vidi se da će se 6. rujna 1928. otvoriti izložba Oblasnog odbora u Đurđevcu, a dva dana kasnije i u Daruvaru, ali je Maštrović bio samo na đurđevačkoj izložbi. Svakako je zanimljiv zaključak da dr. Prebeg bude zadužen za turističku djelatnost i na zagrebačkoj i na osječkoj oblasti. Odbor je dao 6000 dinara iz poplavne zaklade za popravak ustave kod Sv. Gjurgja.

U rujnu 1928. rad Oblasnog odbora se sužava i ima mnogo odluka vezanih uz imenovanja. No, na sjednici 26. rujna 1928. iznesena je osnova Privremene uredbe o zaokruženju uzadruženih zdravstvenih općina Osječke oblasti kojom bi svako selo bilo uklopljeno u neku općinu i prema tome bi se moglo koristiti zdravstvenom službom, ali su ostavljene i slobodne mogućnosti za popunjavanje prema potrebi i mogućnostima. Hrvatskom seljačkom pjevačkom društvu Ratar u Virju na prijedlog Pakacija dana je pripomoć od 2000 dinara. Svakako je zanimljivo da je Koriji kraj Virovitice, gdje se nastanila književnica Mara Matočec, rođena u Đelekovcu, dano za gradnju nove škole 40.000 dinara te da su upravo njoj refundirani troškovi od 170 dinara za cijepljenje oblasnog bika protiv bedrenice. Franjo Novaković iz Molva dobio je tisuću dinara za studijsko putovanje po Austriji i Čehoslovačkoj. Problem oblasnog liječnika za uzadružene općine Podravske Sesvete - Kloštar - Pitomača riješen je tako što je privremeno imenovan dr. Šime Papa, pitomački općinski liječnik, da obavlja i taj posao.

Na velikoj privrednoj konferenciji svih hrvatskih oblasnih samouprava u Zagrebu od 28. do 30. rujna 1928. bili su gotovo svi članovi osječkog oblasnog odbora, što se odmah odrazilo na poslovanju odbora. Na sjednici odbora 17. listopada 1928. izviješteno je da je Petrović Fabo kao odjelni predstojnik za samoupravnu administraciju pregledao poslovanje općinskih poglavarstava u Ferdinandovcu, Molvama i Šemovcima te je podnio izvještaj. U zapisniku tog sastanka zapisano je žaljenje što veliki župan neće proglasiti mnoge odluke koje je donio Odbor i Skupština iako su one posve zakonite te je to okarakterizirano kao zloupotreba vlasti na štetu oblasne samouprave. Očito je veliki župan zaustavljao rad oblasne samouprave očekujući najavljene promjene u državi i ukidanje samouprava.

Oblasni odbor je na sjednici 18. listopada 1928. obavijestio članove da se na vinsku konferenciju u Zagreb delegira ing. August Makar. Za gradnju škole u Gotalovu određena je

[105] Iz zapisnika Oblasnog odbora 15. listopada 1928. vidi se da je tek tada Martin Žufik dogotovio čamac (motorin) i tek tada mu je isplaćeno 15.000 dinara.

pomoć od 30.000 dinara, ali tek kada se škola počne graditi. Kupovane su i dijeljenje spomenice u čast Hrvatskih narodnih mučenika i druge knjige za koje se smatralo da su korisne bilo radi unapređivanja seljačkoga gospodarstva, bilo radi njegovanja ideologije HSS-a, a 3. studenoga 1928. održana je i komemorativna sjednica oblasne skupštine. Prihvaćen je propisnik i cjenik maltarine na obične dane u tjednu za grad Koprivnicu. Priređen je prijedlog za osnutak samostalne općine u Poganovcima da bi to potom potvrdila i skupština te je istaknuta potreba da se pronađe učitelj za košaračke radove.

Odbor je 25. i 26. listopada 1928. jednoglasno prihvatio dorađenu Uredbu o ustrojstvu oblasnog odbora u osječkoj oblasti te je odlučeno da se stavi na dnevni red oblasne skupštine. Odbor radi na pripremi materijala koje će predložiti na skupštini. S velikim je nezadovoljstvom prihvaćena obavijest velikog župana da oblasna samouprava nema pravo nadzorne i disciplinarne vlasti u općinama i trgovištima te da to može raditi samo posredstvom državne vlasti. Odbor je sastavio žalbu na državni savjet. Veliki župan u nizu predmeta obustavlja već izrađena rješenja samouprave te je u takvim uvjetima sve teže raditi jer veliki župan ne odobrava gotovo nijedno rješenje samouprave. No, odobrava se nabava cestovnih posipala. Cesta Dinjevac - Pitomača bila je u tako lošem stanju da je Oblasni odbor dao 10.000 dinara za njezin popravak. Inače je glavni za ceste na koprivničkom području bio Ivan Petrinović, a u Đurđevcu Ladislav Harpišek iz Grubišnog Polja. Narodnoj školi u Hampovici dano je 5000 dinara za otvaranje školske kuhinje.

Što se više bližimo kraju godine, to se vidi veći napor Maštrovića i Oblasnog odbora da nekako provedu izrađene uredbe kroz oblasnu skupštinu. Radi se brzo i mnogo pa se sjednice održavaju svakih nekoliko dana, no neki se i povlače. Fabo Petrović, odjelni predstojnik za samoupravnu administraciju, podnosi ostavku, a njegovu funkciju nije htio preuzeti nijedan njegov zamjenik pa je i te poslove preuzeo Maštrović, odnosno Josip Kovačić. Na sjednici 6. studenoga 1928. bili su obaviješteni članovi Odbora da će se problem o nadležnosti Oblasnog odbora nad općinama potražiti na Državnom savjetu. U međuvremenu je 5. studenoga održana Oblasna skupština i na njoj su izabrani novi članovi Financijskog odbora, među kojima i Viktor Pogačnik koji je na sjednici 6. prosinca ponovno izabran i za predsjednika Financijskog odbora Oblasne skupštine, ali nije više ušao u Oblasni odbor. Na sjednici Oblasnog odbora 6. studenoga 1928. donesena je odluka da se za Golu subvencionira pola troškova za nabavu dva rasplodna bika koji će biti dani privatnim korisnicima, a jedan bik za marvogojsku udrugu u Goli da se nabavi na trošak Oblasnog odbora. I za gospodarsku bratovštinu u Virju nabavljen je "čistokrvni simentalski bik" na trošak oblasti. Pavlu Mrazeku iz Virja dano je 600 dinara za putovanje na stočarsku izložbu u Graz. Sukobljavanje o nadležnosti između Oblasnog odbora i velikog župana i kotarskih načelnika se pojačava. Na sjednici 9. studenoga 1928. dodijeljeno je Čepelovcu 2000 dinara za otvaranje školske kuhinje i ponovno je dana pomoć vatrogasnim društvima Molve, Gola, Hlebine, Peterenec od 1500 dinara svakom, a Torčec i Sokolovac dobili su 2000 dinara. Stota sjednica Oblasnog odbora održana je 19. studenoga 1928. i tada je Maštrović izvijestio da je podnio ostavku na položaj predsjednika Oblasnog odbora zbog poteškoća koje uzrokuje vlast, ali da je zadržao položaj predstojnika odjela za financije. To mu je omogućilo da u nastavku rada Oblasni odbor donese niz odluka kojim su podijeljena sva raspoloživa sredstva. Osim položaja predstojnika Odjela za gospodarstvo, Stjepan Čmelik je sada preuzeo i poslove Odjela za vodogradjevine pa je doneseno nekoliko važnih odluka za Podravinu. Tako je općini Gola na sjednici 19. studenoga 1928. odobreno 36.000 dinara za utvrđenje Drave kod Kozlišta i Otočke. Na prijedlog odjelnog predstojnika za građevine Hercega odobrena je za izvođenje pregrade preko rukava Drave kod Gabajeve grede pripomoć od 22.804 dinara. Za popravak cesta poglavarstvu u Podravskim Sesvetama dodijeljeno je 15.000 dinara. Mati Ivanišu iz Novigrada

dana je mjesečna stipendija od 750 dinara za pohađanje Državne obrtne škole u Zagrebu. No, to je vrijeme kada se vodi pravi rat između samouprave i državnih organa. Već se 19. studenoga 1928. znalo da Oblasni odbor neće moći utvrđivati samoupravne oblasne prireze. Maštrović se i dalje ponaša kao da i nema tih ograničenja rada samouprave i troši ubrzanim tempom sva sredstva kojima raspolaže. Donesena je odluka da se isplati 30.000 dinara za gradnju nove škole u Ferdinandovcu, 15.000 za gradnju škole u Bregima i 20.000 dinara za gradnju škole u Plavšincu, ali tek kada počne gradnja. Na trošak Oblasnog odbora za sve pučke i srednje škole u oblasti nabavljene su pjesmarice "Hrvatske narodne pjesme" koje je izdala Seljačka pjevačka župa "Matija Gubec", ali je otkupljeno i 300 komada djela Ante Starčevića "Selski prorok", drame koju je priredio Lj. Maštrović i koju je trebalo poslati školskim knjižnicama. Hrvatskom podravskom pčelarskom društvu u Koprivnici dana je pripomoć od 1500 dinara. Društvu đaka u Križevcima dana je pripomoć od 2000 dinara za podizanje nadgrobnog spomenika ilircu Antunu Nemčiću. U znak solidarnosti s rastjerivanjem Zagrebačke oblasne skupštine cijeli je Oblasni odbor Osječke oblasne skupštine dao ostavku. Izabran je novi u kojem je dr. Stjepan Košutić preuzeo predsjedništvo i Odjel za samoupravnu administraciju i financije, a od prijašnjih je Stjepan Čmelik zadržao predstojništvo Odjela za narodno gospodarstvo. Sjednice odbora su se nastavile ubrzanim intenzitetom te uz nastojanje da se rad samouprave i dalje osamostaljuje od državnih vlasti te se odbijaju gotovo svi prijedlozi velikog župana, ali se zato ubrzano raspoređuju prikupljena sredstva te se gotovo zapaža izvjesna rastrošnost. Na sjednici Oblasnog odbora 27. studenoga 1928. određeno je 50.000 dinara pomoći za tečaj za zadružne knjigovođe i blagajnike kod Oblasne zadruge za poljoprivredni kredit u Zagrebu. Zemljišnoj zajednici u Novigradu Podravskom dano je 3000 dinara za nabavu bika. Na prijedlog Tome Vojkovića, predstojnika Odjela za narodno zdravlje u Oblasnom odboru, dodijeljeno je 1500 dinara školi u Molvama za nabavu odjeće za siromašnu djecu. Ogranak Seljačke sloge u Molvama dobio je i 50 knjiga poučnog i gospodarskog sadržaja, a Hrvatska narodna čitaonica u Novigradu Podravskom i čitaonica u Peterancu dobile su po 60 primjeraka knjiga.[106]

Veliki je župan 25. studenoga 1928. potvrdio sve uredbe Osječke samouprave koje se odnose na zdravstvo. Zanimljivo je da je potvrdio i Uredbu o osnivanju karnosnog povjerenstva protiv načelnika i činovnika gradova II. reda, što bi omogućilo samoupravi da kontrolira rad Koprivnice. Potvrdio je i Uredbu o statističkoj službi Osječke oblasne samouprave te Uredbu o asanaciji sela Osječke oblasti, ali nije potvrdio niti proglasio Uredbu o ustrojstvu oblasnog odbora, kao ni Uredbu o iznimnim mjerama za općine i trgovišta koje nemaju uređenog magistrata, a zadržao je i sve prijenose nekretnina na oblasnu samoupravu. Na sjednici Oblasnog odbora 6. prosinca 1928. odobren je proračun upravne općine Pitomača od 576.199 dinara koja je imala prihod od samo 226.863 dinara pa se manjak trebao pokriti prirezom od 200 posto na pogodovni porez i 500 posto prirez na državni porez. Iz točke 51. zapisnika vidi se da je Marko Petrović, predstojnik Odjela za obrt i trgovinu Oblasnog odbora, imao velikih planova te je trebalo organizirati više tečajeva i dovesti učitelje iz Češke te sudjelovati na izložbi u Leipzigu u proljeće 1929. godine. Prihvaćeno je sudjelovanje oblasti za gradnju ceste Sokolovac - Ladislav - Topolovac - Lovište u dužini od 25 km, koja je trebala stajati 2,100.000 dinara, s time da su prijevoz materijala i zemljišne radove trebali obaviti besplatno zainteresirani stanovnici, a u snošenju troškova trebala je sudjelovati i Zagrebačka oblast. Nadcestariji u Koprivnici isplaćeno je 10.000 dinara za radove na posipanju cesta u 1928. godini. Podmireni su svi bolno-opskrbni troškovi u bolnicama za zavičajnike. Pristigle su na naplatu i kamate od 40.000 dinara koje je trebalo platiti na kredit od

[106] Oblasni odbor otkupio je 20. prosinca 1928. i 70 knjiga *Stjepan Radić* prof. Ante Hikeca, a financirao je više puta i izradu portreta Stjepana Radića, među kojima i onu koju je izradio slikar Tomislav Krizman.

875.560 dinara, koji je podignut tijekom 1927. godine kod Oblasne štedionice u Zagrebu. Budući da se tada počela kod Oblasnog odbora osjećati nestašica novca, donose se zaključci koji su se trebali isplatiti na račun proračuna u 1929. godini. Krajem godine zbog zbivanja u Zagrebu i gotovo predrevolucionarnog stanja, kako piše međunarodni tisak, osjeća se i u radu oblasne samouprave u Osijeku velika napetost. Očekujući ukidanje samouprava, neki odbijaju platiti oblasne trošarine, primjerice mjesta Kloštar Podravski, Sokolovac i neka druga. Nastavlja se daljnje odvajanje rada i nadležnosti oblasne samouprave od državnih vlasti. Tako uredi kotarskih načelnika nisu htjeli surađivati s oblasnim kotarskim agrononima ni na terenu ni u Osijeku, što je išlo na štetu terenskog rada. Oblasni odbor na sjednici 6. prosinca stoga donosi odluku da se oblasnim agronomima isplati putni paušal od tisuću dinara uz obavezu da obave barem osam vanjskih uredovanja. Na istoj je sjednici zadužen prof. Jakov Jelašić da za 4500 dinara počne s javnim predavanjima u oblasti o suzbijanju nepismenosti. Na sjednici 11. prosinca 1928. odobreno je gradu Koprivnici podizanje zajma od 1,500.000 dinara kod Oblasne štedionice u Osijeku kako bi se isplatio zajam od 1,200.000 dinara koji je podignut kod Prvostolnog Kaptola u Zagrebu. Međutim, odbijeno je odobrenje Gradskoj bolnici u Koprivnici za zajam od 500.000 dinara kod Oblasne štedionice jer bolnica nije htjela dati garancije. Naime, 1. kolovoza 1928. proradila je osječka podružnica Oblasne štedionice, ali je patila od nestašice novca zbog odluke vlade da samouprave moraju poslovanje obavljati preko Privilegirane državne hipotekarne banke. Kredit kod Oblasne štedionice od 120.000 dinara dobila je Gola, 85.000 Velika Mučna te Prugovac 13.000 dinara.[107] Odlučeno je da se financira 30 seljaka pjevača na tečaju za seljake zborovođe u Božjakovini.

Predzadnja sjednica Oblasnog odbora Osječke oblasne samouprave održana je 15. prosinca 1928. godine. Uočljivo je zadržavanje od realizacije gotovo svih odluka Oblasnog odbora i Oblasne skupštine pa su svi ti predmeti trebali ići na Državni savjet u Beograd. Pročitano je rješenje Ministarstva građevina od 28. studenoga 1828. da je oblasti za održavanje 1401 zemaljske ceste dodijeljeno 1,561.500 dinara na račun budžeta 1928./29. i da su sredstva iscrpljena.[108] Na toj se sjednici raspravljalo o sukobu općinskog poglavarstva u Sokolovcu s Đurđevačkom imovnom općinom koja je odbila plaćanje oblasne takse na 1512 jutara lovišta jer ona nisu izdana u zakup te je zatražila da joj se lovišta u Jagnjedovcu i Velikoj Mučnoj predaju u vlasnost, što Oblasni odbor nije podržao. Jednoglasno je prihvaćena molba Selekcijske udruge za uzgoj engleskih polukrvnjaka u Đurđevcu da joj se da beskamatni zajam od 7500 dinara, a udruzi u Virovskim konacima 8000 dinara s rokom vraćanja do kraja 1931. godine. Jedan nerast i dvije krmače čiste berkširske pasmine dodijeljeni su Mjesnom odboru za unapređenje seljačkog gospodarstva u Virju, a zapravo Miji Griviću iz Virja. Kupljeno je tisuću knjižica ing. Tomislava Kovačevića koje su podijeljene mjesnim odborima za unapređivanje seljačkoga gospodarstva. Zbog svakogodišnje tuče koja uništava usjeve i nanosi štete narodu Čmelik se založio da se uvede obvezatno osiguranje usjeva u oblasti i da se osnuje posebni oblasni zavod za osiguranje, što je jednoglasno prihvaćeno. Budući da su oblasni agronomi posve samostalni od ureda kotarskog predstojnika i potpuno ovisni o Oblasnom odboru, zaključeno je da se samoupravnim agronomima u Koprivnici i Đurđevcu dodijele pomoćnici kako bi mogli obaviti svoje poslove. Vidi se da je predviđena regulacija Lendave te da je sastavljen popis interesenata i vodopravna rasprava na

[107] *Izvješće Osječke oblasti,* n.dj., 33. Štedionica je radila s razlikom od tri posto.

[108] Međutim, poslove je trebalo obavljati. Tako je Oblasni odbor 15. prosinca 1928. odobrio predujam od 20.000 dinara željezničkoj stanici u Đurđevcu za nabavu vagona za cestovna posipala. Radnici u Hampovici su iskopali 300 prostornih metara rešetanog brdskog šljunka (čl. 74.) Šljunak se vadio i iz Drave pa je za 100 kubika rešetanog dravskog šljunka za cestu Šemovci - Molve dobavljaču Franji Kranjcu isplaćeno odlukom Odbora od 20. prosinca 1928. godine 1579 dinara (čl. 17) i 5954 dinara (čl. 20).

koju je došao šef Hidrotehničkog odjeljenja Oblasnog odbora ing. Radoslav Franjetić i Leo de Bode. Osim toga, upozoreno je da bi trebalo sagraditi nasip na rubini Adica - Forgoš uz rijeku Dravu, a na molbu Mjesnog odbora za unapređenje seljačkoga gospodarstva Sv. Gjuradj.

Zadnja sjednica Oblasnog odbora Osječke oblasti održana je 20. prosinca 1928. godine. Veliki župan zadržava od izvršenja Uredbu o osnivanju tehničke službe Osječke oblasti pa je i taj predmet upućen na Državni savjet. Odlučeno je da će se Seljačkoj slozi u Zagreb poslati 20.000 dinara kako bi osnovala poseban ogranak koji bi djelovao na području Osječke oblasti jer za tim postoji velika potreba. Budući da je cestare ponovno počela preuzimati državna vlast, oblasni su cestari ostali bez alata pa im je za 16.000 dinara kupljen alat. Prihvaćen je i Pravilnik za nagrađivanje najboljeg proizvođača pšenice, a radi držanja zimskoga gospodarskog tečaja u Novigradu Podravskom određeno je 7500 dinara.[109]

Razdoblje oblasne samouprave izvanredno je važno za očuvanje hrvatske posebnosti. Zaštiti općinske samouprave pridružila se 1927. i 1928. i zaštita na krupnijem planu. Iako to nije provedeno pod županijskim, nego oblasnim imenom, ipak je ovo opuštanje od centralizacije omogućilo utemeljeno utvrđivanje mogućih najvažnijih ciljeva u kojem je gospodarstvo imalo važnu ulogu. Završit ću cijeli ovaj prikaz riječima Stjepana Radića koje je izrekao na Oblasnoj skupštini u Zagrebu 1. srpnja 1927. godine: "Pravo je čudo da su obćine ostale žive i pravo je čudo da taj naš narod, uza svu tu nevolju, uobće može da živi."[110] Zahvaljujući Stjepanu Radiću pokazalo se da se sve ne mora čekati odozgo, nego da se treba i mora samoorganizirati i odozdo te da u narodu leže skrivene velike snage. Zahvaljujući radu oblasnih odbora u Zagrebu i u Osijeku, sagrađeni su ili popravljeni mnogi putovi od velike važnosti, popravljene mnoge škole i otvoreni mnogi tečajevi, a ideje i planovi počeli su u selima i oblastima. Oblasni odbori su poticali, ali i pomagali te su ostvarene mnoge izložbe i akcije, obnovljene mnoge čitaonice te je vraćena nada da može biti bolje i da se sredstva za najvažnije planove mogu i moraju naći. Seljaštvo je prihvatilo Radićeve prijedloge i savjete i na skupštini 7. studenoga 1928. godine. Gjuro Sisek iz ludbreškoga kotara vezao je uspjeh seljačkog pokreta uz rad oblasnih samouprava koje su donijele preporod narodu, ali je naglasio i da mnogo toga treba mnogo raditi.[111]

ZAKLJUČAK

Država je zapravo uvela samouprave kako bi na njih prevalila sve teškoće koje su se nakupile od 1913. do 1928. godine. Na taj se način htjela financijski odteretiti te skinuti sa sebe žalbe i predbacivanja da državna uprava ne valja. Međutim, pozivajući se na iskustva i propise koje je stekla stara županijska samouprava, Stjepan Radić okupio je oko sebe sposobne suradnike i s njima počeo raditi na poboljšanju života naroda rješavajući one probleme koji su po uredbi od 1922. spadali u oblasne samouprave. Stjepan Radić pokazao je da narod zna i umije naći izlaz iz ovih teškoća kombinacijom vlastite pomoći, vlastita zalaganja, narodne pameti. U kontekstu tih nastojanja i Podravina je profitirala, iako je bila podijeljena u dvije oblasti i u obje se nalazila na periferiji. Ovaj rad pokazuje što je sve učinjeno te što je sve isfinancirano u križevačkom, ludbreškom, koprivničkom i đurđevačkom kotaru. Međusobnim dogovaranjem i suradnjom Stjepana Radića i prof. Ljubomira Maštrovića ostvareni su izvanredni rezultati. No, državna je administracija reagirala iznenađujuće oštro, kočeći i zaustavljajući njezin rad kada je shvatila da

[109] Iz t. 39 Oblasnog zapisnika vidi se da je svaki oblasni agronom trebao za održavanje tečaja dobaviti filmski projektor.
[110] *Radićev sabor,* 133.
[111] Isto, str. 336.

joj izmiče vlast i novac iz ruku. Iako je diktatura, a još više velika svjetska kriza mnogo toga poništila, ipak je nešto od toga preživjelo. Rad Stjepana Radića, Ljubomira Maštrovića i njihovih suradnika u oblasnim odborima ostao je u narodu zabilježen kao primjer velikog požrtvovanja i pokušaja stručnjaka da pomognu narodu u tom vremenu brzih promjena.

SUMMARY

Croatian Peasants Party has its roots in postulates and teachings of Radić brothers. However, I believe that the peasants' movement would not have survived the 1929-1931 dictatorship, if it were not for Stjepan Radić and his activities in the regional committee of Zagreb regional assembly 1927-1928, and Ljubomir Maštrović in the regional committee of Osijek regional assembly. Through their rich, intelligent and substantial work, these two politicians showed that even the unfavorable political conditions can be overcome by unanimity and efforts to do public good - meaning no politics and work for own political party gains, but working out the real concrete issues and problems in economy, healthcare, education etc. Stjepan Radić began, and Maštrović continued, to link activities of Zagreb and Osijek regional assemblies, both of them having in mind the entire territory populated with Croats. Of course, this paper deals with Podravina only, which was, as a rebellion region, administratively cut and adhered to two other existing, Zagreb and Osijek regions, where it had a minor, unimportant role. Yet, self-government in regional committees in both assemblies shows that Podravina (Križevci, Ludbreg, Koprivnica and Đurđevac districts) was important and accounted for.

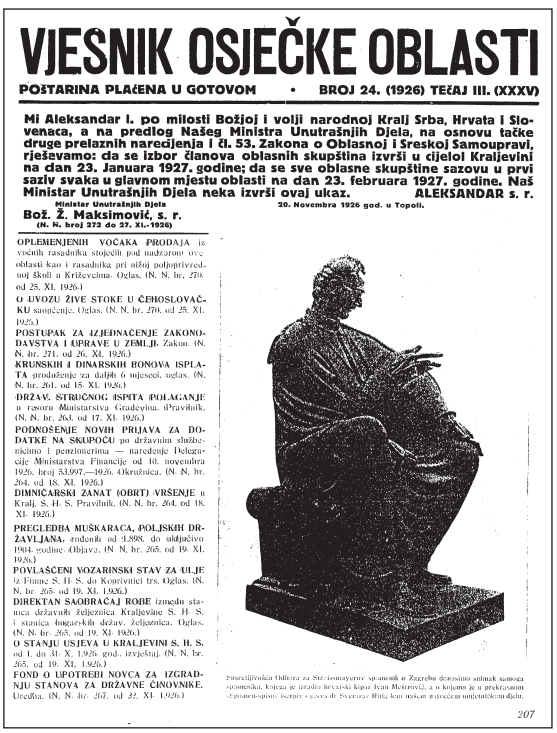

VJESNIK OSJEČKE OBLASTI

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM • BROJ 24. (1926) TEČAJ III. (XXXV)

Mi Aleksandar I. po milosti Božjoj i volji narodnoj Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, a na predlog Našeg Ministra Unutrašnjih Djela, na osnovu tačke druge prelaznih naredjenja i čl. 53. Zakona o Oblasnoj i Sreskoj Samoupravi, rješevamo: da se izbor članova oblasnih skupština izvrši u cijeloj Kraljevini na dan 23. Januara 1927. godine; da se sve oblasne skupštine sazovu u prvi saziv svaka u glavnom mjestu oblasti na dan 23. februara 1927. godine. Naš Ministar Unutrašnjih Djela neka izvrši ovaj ukaz. ALEKSANDAR s. r.

Ministar Unutrašnjih Djela
Bož. Ž. Maksimović, s. r.
(N. N. broj 272 do 27. XI.-1926)

20. Novembra 1926 god. u Topoli.

OPLEMENJENIH VOĆAKA PRODAJA iz voćnih rasadnika stojećih pod nadzorom ove oblasti kao i rasadnika pri nižoj poljoprivrednoj školi u Križevcima. Oglas. (N. N. br. 270. od 25. XI. 1926.)

O UVOZU ŽIVE STOKE U ČEHOSLOVAČKU saopćenje. Oglas. (N. N. br. 270. od 25. XI. 1926.)

POSTUPAK ZA IZJEDNAČENJE ZAKONODAVSTVA I UPRAVE U ZEMLJI. Zakon. (N. N. br. 271. od 26. XI. 1926.)

KRUNSKIH I DINARSKIH BONOVA ISPLATA prodaženje za daljih 6 mjeseci, oglas. (N. N. br. 261. od 15. XI. 1926.)

DRŽAV. STRUČNOG ISPITA POLAGANJE u ragoru Ministarstva Građevina. »Pravilnik. (N. N. br. 263. od 17. XI. 1926.)

PODNOŠENJE NOVIH PRIJAVA ZA DODATKE NA SKUPOĆU po državnim službenicima i penzionerima — naredenje Delegacije Ministarstva Financije od 10. novembra 1926. broj 53.997.—1926. Okružnica. (N. N. br. 264. od 18. XI. 1926.)

DIMNIČARSKI ZANAT (OBRT) VRŠENJE u Kralj. S. H. S. Pravilnik. (N. N. br. 264. od 18. XI. 1926.)

PREGLEDBA MUŠKARACA, POLJSKIH DRŽAVLJANA, rodenih od 1898. do uključivo 1904. godine. Objava. (N. N. br. 265. od 19. XI. 1926.)

POVLAŠĆENI VOZARINSKI STAV ZA ULJE iz Fiume S. H. S. do Koprivnice trs. Oglas. (N. N. br. 265. od 19. XI. 1926.)

DIREKTAN SAOBRAĆAJ ROBE izmedu stanica državnih željeznica Kraljevine S. H. S. i stanica ugarskih država. željeznica. Oglas. (N. N. br. 265. od 19. XI. 1926.)

O STANJU USJEVA U KRALJEVINI S. H. S. od 1. do 31. X. 1926. god.. izvještaj. (N. N. br. 265. od 19. XI. 1926.)

FOND O UPOTREBI NOVCA ZA IZGRADNJU STANOVA ZA DRŽAVNE ČINOVNIKE. Uredba. (N. N. br. 267. od 22. XI. 1926.)

Naredba kralja Aleksandra da se izbori za oblasne skupštine izvrše u cijeloj zemlji 23. siječnja 1927. i da 23. veljače počnu s radom *(Vjesnik osječke oblasti,* 1926., br. 24., str. 207)

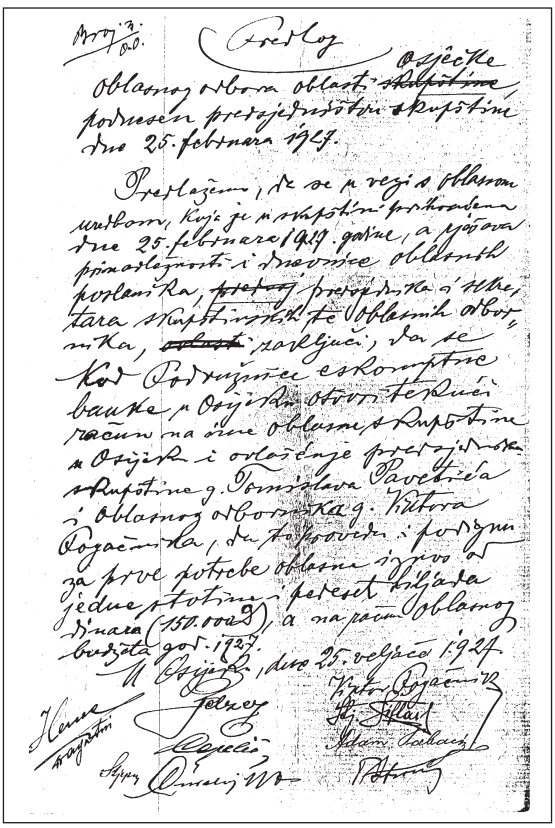

Prijedlog članova Oblasnog odbora Osječke oblasti od 25. veljače 1927. da se kod osječke podružnice Eskomptne banke otvori račun za oblasnu samoupravu (HDA, Osječka oblast, kut. 1.)

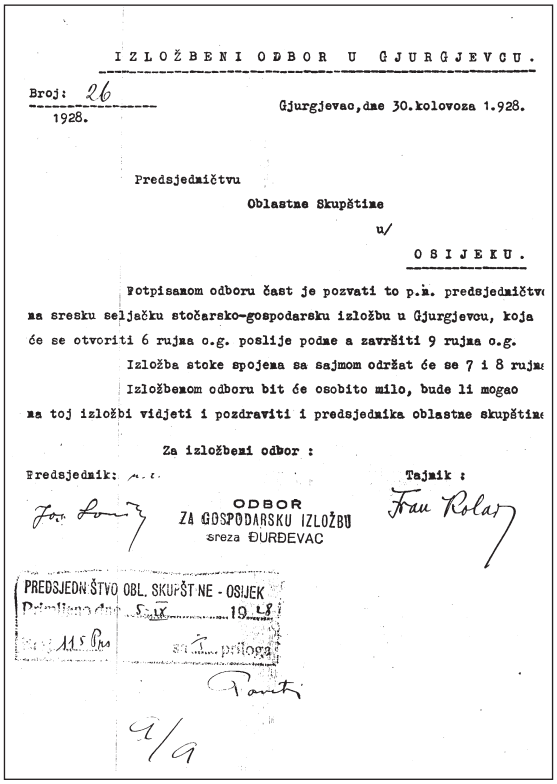

IZLOŽBENI ODBOR U GJURGJEVCU.

Broj: 26
1928.

Gjurgjevac, dne 30. kolovoza 1.928.

Predsjedničtvu
Oblastne Skupštine
u/
OSIJEKU.

Potpisanom odboru čast je pozvati to p.n. predsjedničtvo na sresku seljačku stočarsko-gospodarsku izložbu u Gjurgjevcu, koja će se otvoriti 6 rujna o.g. poslije podne a završiti 9 rujna o.g.

Izložba stoke spojena sa sajmom održat će se 7 i 8 rujna.

Izložbenom odboru bit će osobito milo, bude li mogao na toj izložbi vidjeti i pozdraviti i predsjednika oblastne skupštine.

Za izložbeni odbor :

Predsjednik: Tajnik :

ODBOR
ZA GOSPODARSKU IZLOŽBU
sreza ĐURĐEVAC

PREDSJEDNIŠTVO OBL. SKUPŠTINE - OSIJEK
Primljeno dne 5. IX 1928
Broj 115 Prs sa 1 priloga

9/9

Kotarski odbor za gospodarsku izložbu u Đurđevcu obavještava Predsjedništvo Oblasne skupštine da će se stočarsko-gospodarska izložba u Đurđevcu održati od 6. do 9. rujna 1928. (HDA, Osječka oblast, kut. 1.)

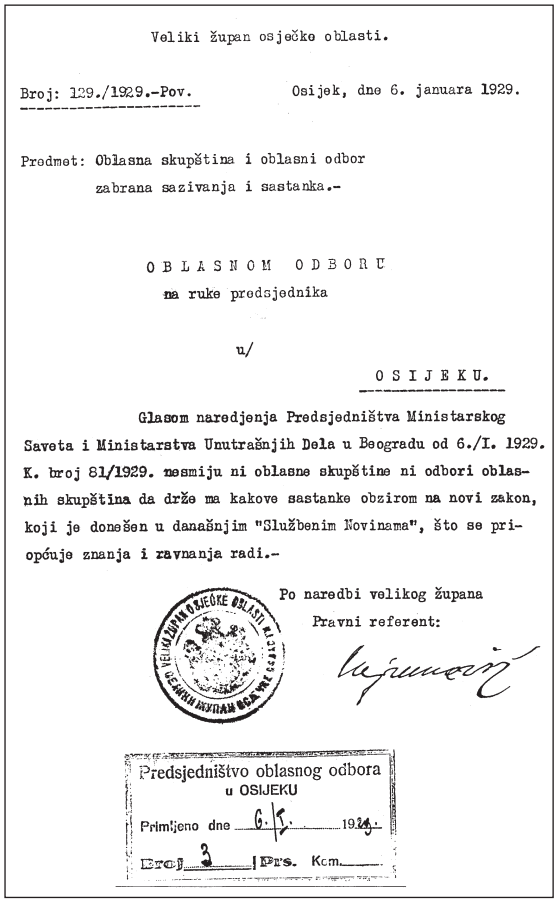

Veliki župan osječke oblasti.

Broj: 129./1929.-Pov.

Osijek, dne 6. januara 1929.

Predmet: Oblasna skupština i oblasni odbor zabrana sazivanja i sastanka.-

OBLASNOM ODBORU
na ruke predsjednika
u/
OSIJEKU.

Glasom naredjenja Predsjedništva Ministarskog Saveta i Ministarstva Unutrašnjih Dela u Beogradu od 6./I. 1929. K. broj 81/1929. nesmiju ni oblasne skupštine ni odbori oblasnih skupština da drže ma kakove sastanke obzirom na novi zakon, koji je donešen u današnjim "Službenim Novinama", što se priopćuje znanja i ravnanja radi.-

Po naredbi velikog župana
Pravni referent:

VELIKI ŽUPAN OSJEČKE OBLASTI

Predsjedništvo oblasnog odbora
u OSIJEKU
Primljeno dne 6. I. 1929.
Broj 3 Prs. Kom.

Dejanović u ime velikog župana osječke oblasti obavještava osječki Oblasni odbor 6. siječnja 1929. o zabrani održavanja bilo kakvih sastanaka (HDA, Osječka oblast, kut. 1.)

KOPRIVNIČKI ŽUPNIK STJEPAN ZAGORAC I REFORMNI POKRET NIŽEGA RIMOKATOLIČKOG KLERA U HRVATSKOJ (1920.)

KOPRIVNICA'S PARISH PRIEST STJEPAN ZAGORAC AND REFORMATION MOVEMEN OF THE LOWER ROMAN CATHOLIC CLERGY IN CROATIA (YEAR 1920)

Dr. sc. Zlatko Matijević
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, Zagreb
zlatko.matijevic1@zg.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 10. 12. 2004.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije.
UDK/UDC 262.2(497.5 Koprivnica)"1920"
262.143 ZAGORAC, S.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

Autor je na temelju suvremenog tiska crkvene i stranačko-političke provenijencije rekonstruirao "koprivničku fazu" reformnog pokreta nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj. Neuspjeh pretvaranja rimokatoličke (latinske) u "hrvatsku katoličku" župu, neovisno o podršci dijela koprivničke svjetovne inteligencije, doveo je do osipanja reformnog pokreta i postupnog otpada njegovih najustrajnijih članova od Katoličke crkve. Koprivnički župnik Stjepan Zagorac imao je u tome jednu od najistaknutijih uloga.

Ključne riječi: Stjepan Zagorac, Koprivnica
Key words: Stjepan Zagorac, Koprivnica

"Mi nećemo, da se vjerom vežemo uz Rim, niti da se podvrgavamo papi."

Stjepan RADIĆ[1]

"Dalje od Zagorca, on će vam sve pomutiti i pokvariti."

Stjepan RADIĆ[2]

Reformni ili "žuti" pokret[3] nižega klera u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, koji je uzburkao religijske vode hrvatskog društva, a nije ostao bez odjeka ni među tadašnjim političkim

[1] Nav. prema: Niko PETRIĆ, *Hrvatska starokatolička crkva i Stjepan Radić,* Subotica (?), s.a. (1935.?), 4.
[2] Nav. prema: "Prkos-pouzdanica g. Stjepanu Zagorcu", *Hrvatska Sloboda* (dalje: HS), Karlovac, 4/1924., br. 34, 1.
[3] Protivnici reformnog svećenstva cijeli su njihov pokret podrugljivo nazvali "žuti". Naziv je došao od žute boje korica knjižice "Savremene želje katoličkog nižeg klera u državi SHS" (Bjelovar, 1919.), u kojoj su nezadovoljni svećenici iznijeli svoje zahtjeve.

čimbenicima, jasno je pokazao da u toj vjerskoj zajednici ima svećenika koji nisu zadovoljni ni tadašnjim ustrojstvom Crkve ni svojim položajem u njoj. Rani nagovještaji nezadovoljstva mogu se uočiti već u godinama neposredno prije izbijanja Prvoga svjetskog rata. Vrhunac svog djelovanja reformni je pokret dosegao krajem drugog i početkom trećeg desetljeća prošlog stoljeća, odnosno nakon rušenja Austro-Ugarske Monarhije i osnutka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U nepunih pet godina, od početka 1919. do kraja 1923., reformni su svećenici prešli put od nezadovoljnika koji su tražili određene promjene unutar same Katoličke crkve do apostata koji su osnovali Hrvatsku starokatoličku crkvu (1923./24.).[4]

Borba reformnog svećenstva tijekom 1919. godine, usprkos početnoj primjeni nekih crkvenih kazni, još se pretežno odvijala unutar Katoličke crkve, jer najstroža kazna ekskomunikacije nije bila izrečena nijednom nezadovoljniku.[5] Pod stalnim pritiskom crkvene hijerarhije došlo je do vidljiva kolebanja i odustajanja dijela svećenika od daljnje borbe za provođenje reformi. Zbog osipanja nezadovoljničkih redova Zagreb, dotadašnje središte pokreta, barem privremeno postaje nepodesan za vođenje daljnje akcije za ostvarenje postavljenih ciljeva. Novo središte reformnog pokreta postaje Koprivnica. Tamošnji župnik Stjepan Zagorac[6] i njegov kapelan dr. Stjepan

[4] Nastanak starokatolicizma vezan je uz Prvi vatikanski koncil (sabor), održan 1869./70. Kada je na koncilu prihvaćena konstitucija "Pastir vječni" koja je sadržavala nauk o primatu i papinskoj neprevarljivosti, tj. vjersku istinu da je papa nezabludljiv kada kao službena osoba ("ex cathedra") donosi za svu Crkvu neku konačnu odluku o vjeri i moralu, došlo je do otvorenog nezadovoljstva manjeg dijela katoličkih svećenika i laika. Ignaz Döllinger (1799. - 1890.) bio je prvi koji je iznio misao o tzv. staroj katoličkoj Crkvi koju je Prvi vatikanski sabor navodno potpuno izmijenio. U Münchenu je održan prvi "starokatolički kongres" (1871.). Najvažniji je zaključak kongresa bila odluka da se osnuje samostalna crkvena organizacija - Starokatolička crkva. Njemačka država podijelila je nekoliko godina kasnije novoj vjerskoj sljedbi zakonsko priznanje (1875.). Austro-Ugarska Monarhija učinila je to isto dvije godine kasnije (1877.). (Opširnije vidi: Juraj KOLARIĆ, *Kršćani na drugi način,* Zagreb, 1976., 160-162; [Hubert JEDIN, ur.], *Velika povijest Crkve,* VI/1, Zagreb, 1987., 750-771.)

[5] Opširnije vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, "Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. - 1924. god.)", *Povijesni prilozi,* Zagreb, 8/1989., 3-22.

[6] S. Zagorac rodio se od oca Josipa, tesarskog palira, i majke Marije, roð. Mežnarić, u Karlovcu 12. prosinca 1868., a umro je u Sušaku 1. kolovoza 1936. godine. Osnovnu školu i šest razreda gimnazije završio je u rodnom gradu, a sedmi i osmi razred gimnazije te studij bogoslovije u Zagrebu. God. 1892. zaređen je za rimokatoličkog svećenika. Iste je godine imenovan kapelanom u Sladojevcima. Kapelansku je službu obavljao i u: Daruvaru, Novoj Gradiški, Pakracu, Sisku i Zagrebu. Župnikovao u Jakuševcu i Koprivnici (1905. - 1920.). U Velikoj Gorici je izabran za narodnog zastupnika u Hrvatski sabor na listi Hrvatske stranke prava (1904.). Od 1907. do 1918. bio je koprivnički narodni zastupnik. Jedan je od pokretača politike "novog kursa" i potpisnika Riječke rezolucije (1905.). Još kao kapelan u Sisku osnovao je i izdavao listove "Radnički glasnik/Sisački glas", a u Zagrebu "Glas naroda". U Koprivnici je izdavao list "Hrvatska podravska straža". Kao kandidat Hrvatske zajednice, odnosno Hrvatskog bloka, izabran je za načelnika Karlovca (1923. - 1924.). Nakon osnutka Hrvatske starokatoličke crkve obnašao je dužnost sekretara biskupa Marka Kalogjerá (1925.). Tijekom raskola u starokatoličkoj vjerskoj zajednici u Hrvatskoj i privremenog svrgnuća M. Kalogjerá s biskupske časti bio je privremeni upravitelj biskupije (1928.). Kao starokatolički svećenik upravljao je župom u Sušaku. Tijekom diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića postao je član Jugoslavenske nacionalne stranke te je postavljen za načelnika Karlovca (1932. - 1934.). Nakon što je 1920. godine prestao biti rimokatolički svećenik sklopio je brak s Klotildom Reš s kojom je imao kćer Šteficu (r. 1920.) i sina Željka (r. 1922.). Važnija su mu djela: *Istina o riečkoj rezoluciji ili Tko vara narod* (Zagreb, 1905.), *Narodna crkva kod Južnih Slavena: Hrvata i Slovenaca, Srba i Bugara* (s.l & s.a.), *Osiguranje i narodno gospodarstvo ili potreba i korist osiguranja* (Karlovac, 1922.), *Narodna crkva i katolicizam* (Zagreb, 1925.), *Starokatolička crkva. Njezino ustrojstvo i nauka u vjerskom, ćudorednom, kulturnom, socijalnom i narodno-političkom pogledu* (Zagreb, 1925.), *Gdje je istina?* (Sarajevo, 1927.), *O postanku papinstva* (Zagreb, 1927.), *Odnošaj između države i crkve* (Sušak, 1930.) i dr. Podaci preuzeti iz: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.,* Zagreb, 1925., 287, "Glavna skupština Organizacije Hrvatske Zajednice u Karlovcu", HS, 3/1923., br. 46, 2, "Sjednica o ustoličenju gradonačelnika", HS, 3/1923., br. 47, 1-2, "Odstup načelnika Zagorca", HS, 4/1924., br. 44, 1, "Javna sjednica grad.[skog] zastupstva", HS, 4/1924., br. 45, 1, "Sabor Hrvatske Starokatoličke Crkve, održan dne 23. oktobra 1928. god.", *Starokatolik,* Zagreb, 4/1928., br. 12, 1, "Svečana sjednica novog gradskog zastupstva u Karlovcu", *Karlovački Glasnik* (dalje: KG), Karlovac, 1/1932., br. 28, 1, *Politički i programatski govor Gospodina Stjepana Zagorca novog načelnika grada Karlovca* (s.l. & s.a.), [Marko SABALIĆ, ur.], *Almanah grada Karlovca,* Karlovac, 1933., 11-13, 149-151, "Skupština gradskog zastupstva

Vidušić bili su otprije zagrijani za reformne ideje, ali dotad nisu igrali neku zapaženiju ulogu u pokretu. Vlč. Zagorac, potpomognut svojim "glavnim štabom",[7] preuzeo je vodstvo reformnoga pokreta katoličkog svećenstva u Hrvatskoj.[8] Jedan od prvih koraka novog, koprivničkog vodstva pokreta bio je osnutak "Udruženja hrvatskog katoličkog klera" za zagrebačku dijecezu, o čemu je bio obaviješten i nadbiskup Bauer.[9] "Privremeni odbor" novoosnovane svećeničke organizacije, kome je na čelu bio vlč. Zagorac, izdao je Proglas u kome je, među ostalim, stajalo: "Kako smo u dubini duše uvjereni o potrebi reforme, nalaže nam naša savjest, da ju neumorno tražimo i oko nje nastojimo."[10] U Proglasu je najavljeno i upućivanje "Memoranduma" nadbiskupu Baueru "e da se i prečasni nadbiskup uvjeri, kako to nisu želje tek nekolicine zanešenjaka".[11] "Memorandum", datiran u Zagrebu "početkom veljače g. 1920.", objavljen je u novopokrenutom časopisu "Preporod",[12] koji je zamijenio dotadašnje reformaško glasilo "Reformu/Novu Reformu".[13] Nezadovoljni su svećenici u osam točaka naveli svoje "posebne želje i prijedloge":

"1. Sjedinjenje svih kršćanskih crkvi. 2. Samostalnu crkvenu pokrajinu s primasom za Jugoslaviju na čelu. 3. Autonomiju crkve na demokratskim načelima, ali uz priuzdržanje njezine monarhijsko-hijerarhične konstitucije. 4. Narodni živi jezik u sv. misi, sakramentima i svim obredima. 5. Fakultativno molenje brevijara. 6. Reformu teoloških studija. 7. Ukinuće obvezatnog celibata. 8. Materijalno obezbjedjenje klera uredjenjem fonda za uzdržavanje istoga prodajom ili otkupom biskupskih, kaptolskih, župskih i crkvenih posjeda, koji nadmašuju t. zv. minimum gospodarstva a uz doprinos države ili vjernika".[14]

Zanimljivo je napomenuti da je među potpisnicima "Memoranduma" bio i vlč. Fran Škrinjar, jedan od suosnivača Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke (H/P-R/SS) braće Radić.[15]

Tijekom akcije skupljanja svećeničkih potpisa za "Memorandum" župnik Zagorac je početkom veljače 1920. primljen na razgovor kod nadbiskupa Bauera koji se upravo spremao u Rim. Podrobno ga obavijestivši o svemu što će se u "Memorandumu" tražiti, razložio mu je "kategoričku nuždu, koju diktiraju izvanredne prilike" u Kraljevini SHS da svi zahtjevi reformnog svećenstva budu ispunjeni. Osim što je zamolio nadbiskupa da tražene reforme zagovara kod Sv. Stolice, vlč. Zagorac je zatražio službeno priznanje "Udruženja hrvatskog katoličkog klera" i dopuštenje za njegov javni rad.[16]

---

u Karlovcu", KG, 3/1934., br. 47, 2, "† Stjepan Zagorac", *Primorske Novine* (dalje: PN), Sušak, 2(5)/1936., br. 313, 6, "Stjepan Zagorac (IN MEMORIAM)", PN, 2(5)/1936., br. 322, 2, Dr. Z.[vonimir] V.[ARGOVIĆ], "Uspomene na Stjepana Zagorca", *Podravske Novine,* Koprivnica, 7/1936., br. 33, 2-3, "† Stjepan Zagorac", *Starokatolik,* 12/1936., br. 8, 8, [Hinko SIROVATKA], "In memoriam Stjepanu Zagorcu", PN, 2(5)/1936., br. 339, 2, ISTI, "In memoriam Stjepanu Zagorcu (Svršetak)", PN, 2(5)/1936., br. 340, 2, *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski* (dalje: HKKGN), Zagreb, [1936.], za god. 1937., 70-72.

[7] Osim kapelana Vidušića, u "glavnom štabu" koprivničkih reformaša bili su i Stjepan Haberstock, Ivan Štemberger, Jiroušek i Rudolf Žličar. (Dragutin TOMAC, "Preteče organizacije Hrv.[atske] Staro-katoličke Crkve u Zagrebu", *HKKGN,* [1933.], za god. 1934., 43.)

[8] Isto.

[9] "Presvijetli gospodine nadbiskupe!", *Preporod,* Koprivnica, 1/1920., sv. I., 1.

[10] S. ZAGORAC, "Privremeni odbor udruženja hrv.[atskog] katoličkog klera za zagrebačku dijecezu izdao je sljedeći proglas", *Preporod,* 1/1920., sv. I., 36.

[11] Isto.

[12] Prvi je svezak časopisa ("brošure") izišao 20. veljače 1920. u Koprivnici. Za urednika časopisa imenovan je vlč. Zagorac. ("Reformni pokret Hrvata-katolika. Od. god. 1917. do god. 1923.", *HKKGN,* [1930.], za god. 1931., 60.

[13] "Reforma" je pokrenuta u lipnju 1919. u Zagrebu. Ukupno su izišla tri sveska, od toga dva pod naslovom "Nova Reforma". (Isto.)

[14] "Presvijetli gospodine nadbiskupe!", *Preporod,* 1/1920., sv. I., 2.

[15] Isto, 4; Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871. - 1928.,* Zagreb, 2003., 201.

[16] "Presvijetli gospodine nadbiskupe!", *Preporod,* 1/1920., sv. I., 4.

Nakon povratka u Zagreb, sredinom veljače 1920., obavivši razgovore i konzultacije u Vatikanu, nadbiskup Bauer je k sebi pozvao župnika Zagorca te mu saopćio da papa Benedikt XV. smatra da je za Katoličku crkvu u Hrvatskoj, odnosno Kraljevini SHS, mjerodavno isto ono, što je sadržano u njegova dva pisma upućena praškom nadbiskupu dr. Kordaču u vezi slamanja reformnoga pokreta češkog katoličkog svećenstva.[17] Nezadovoljan odgovorom, vlč. Zagorac je izjavio da su "naše jugoslavenske prilike daleko različne od onih u Češkoj, pa zato, da si [...] udruženje ['Hrvatskoga katoličkog klera za zagrebačku dijecezu'] pridržaje pravo podnijeti sv. Ocu (osobno) temeljito obrazloženu predstavku o [...] pokretu i [...] zahtjevima [reformnih svećenika u Hrvatskoj]".[18] Na to je, navodno, nadbiskup izjavio da "nema protiv toga ništa".[19] Pozivajući se na papino mišljenje o zahtjevu češkoga reformnog klera, zagrebački je nadbiskup izjavio da on ne može niti odobriti niti priznati organizaciju koja "ide za svrhom, da se dokine celibat (i brevijar), da se provede demokratizacija Crkve i da se u sv. misi uvede narodni jezik".[20] Te za crkvenu hijerarhiju neprihvatljive zahtjeve hrvatskih reformnih svećenika vlč. Zagorac branio je sljedećim argumentima: "Mi ne tražimo posvemašnje odstranjenje celibata u katol.[ičkoj] crkvi, već tražimo - kako je kod braće unijata - fakultativni brak. Glede demokratizacije crkvene uprave ne diktiramo sv. Stolici ništa, već savjetujemo i preporučamo, da se u tome dade riječ i svećenstvu i narodu, koji najviše doprinosi za uzdržavanje crkve i svećenstva. To nam diktiraju prilike, koje postoje u crkvi naše braće pravoslavnih sa kojima smo tako pomiješani i u jednoj državi ujedinjeni. [...] Osim toga ova načela potpuno odgovaraju duhu današnjega vremena, koje to apodiktički zahtjeva. Nerazumijemo nadalje, zašto ne bi uz latinski jezik mogao biti dopušten i narodni u bogoslužju tim više što pravoslavna braća svojim novim pokretom to isto traže (umjesto staroslavenštine)."[21] Svećenička organizacija koju bi nadbiskup Bauer mogao priznati morala je biti isključivo pod njegovom jurisdikcijom. Nije teško zaključiti da bi takvo rješenje za reformne svećenike zapravo implicite značilo odustajanje od zatraženih reformi.

Nedugo nakon neuspjelog razgovora s koprivničkim župnikom zagrebački je nadbiskup objavio okružnicu u kojoj je osudio nastojanja reformnih svećenika u Hrvatskoj.[22]

Na poziv vlč. Zagorca u Koprivnici je 4. ožujka 1920. održan sastanak Privremenog odbora "Udruženja hrvatskog katoličkog klera". Tom je prilikom, prema zaključku Odbora, sastavljen nacrt "Pravila" novoosnovanog udruženja, koji je potom razaslan svećenstvu na uvid radi eventualnih primjedbi i dopuna. Tri primjerka nacrta "Pravila" poslana su s opširnom popratnicom nadbiskupu Baueru uz molbu da ih, nakon eventualnih primjedbi - odobri.[23] U nacrtu je "Pravila", među ostalim, predviđeno da će članovi društva "raditi napose za oživotvorenje onih osam točaka

[17] Vidi: A.[ndrija] SPILETAK, "Sveta Stolica i reformno svećenstvo", *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* (dalje: GBBiS), Đakovo, 48/1920., br. 7-8, 27.

[18] "Presvijetli gospodine nadbiskupe!", *Preporod,* 1/1920., sv. 1., 4.

[19] Isto.

[20] Isto.

[21] Isto.

[22] U svojoj okružnici br. 44 Pr. od 25. veljače 1920. Bauer je, pozivajući se na pisma Benedikta XV. upućena praškom nadbiskupu Kordaču i dekret kongregacije sv. Oficija koji izriče ekskomunikaciju za sve one svećenike koji su u Čehoslovačkoj osnovali "narodnu crkvu", naveo, između ostalog, sljedeće: "1. [...] Osudjen je svakako zahtjev o dokinuću celibata i o demokratskoj uredbi crkvene autonomije. 2. Pokret nižega klera ide za organizacijom kat.[oličkog] klera, te želi, da tu organizaciju proširi na čitavo kraljevstvo [Srba, Hrvata i Slovenaca]. Budući da se ta organizacija provadja bez svake sveze s biskupima, dapače očito protiv biskupa, nema sumnje da je takva organizacija sasvim nedopuštena, sasvim protivna biti Crkve. [...] Zato ja proglasujem sadašnju organizaciju nižega klera kao nedopuštenu i osuđenu od vrhovne crkvene vlasti." *(GBBiS,* 48/1920., br. 7-8, 25.)

[23] Isto.

(u kraljevstvu SHS) navedenih u memorandumu (spomenici) od 20. II. 1920.[24] u koliko to bude dozvoljeno po najvišoj crkvenoj vlasti (sv. Stolici) i biskupima".[25]

Prema mišljenju priređivača, "Pravila" su bila "skroz [na] legalnoj bazi i složena su u duhu nadbiskupove okružnice od 25. veljače o. g. [1920.]".[26] U popratnici odaslanoj nadbiskupu Baueru, među ostalim, piše: "Mi stojimo na stanovištu, da sa onom audijencijom Tvoje Preuzvišenosti u Rimu [tj. u prvoj polovici veljače 1920.] nije jošte sve učinjeno. Prema riječima Sv. Oca (u prvom pismu nadbiskupu Kordaču) veli on biskupima: 'treba da sadanje stanje što brižnije i pozornije promotrite', i opet 'Vaš prvi posao ima biti, da ispitate djelovanje toga društva, te da odlučite, može li se društvo preudesiti tako, da ostane netaknuta crkvena disciplina etc'. Naš episkopat nije učinio ništa od toga. [...] Zato mi držimo, da će trebati ponovno i po više puta podnijeti sv. Stolici izvješća i tek onda izreći konačni sud. Molimo da nam prečasni episkopat jasno kaže, koje točke naših zahtjeva i u koliko prihvaća, a glede kojih nam se valja obratiti u Rim. Mi smo izrično spomenuli u memorandumu (spomenici) od 20. veljače o.g., da smo spremni i na postepeno oživotvorenje naših zahtjeva, jer znademo, da se ovakove važne stvari ne oživotvoruju preko noći. Neće li prečasni episkopat raditi prema gore istaknutim savjetima sv. Oca, već samo izdavati ukaze, naloge i osude, to mi odklanjamo od sebe svaku odgovornost za posljedice, koje će neminovno nastati. [...]".[27]

Očekivani nadbiskupov odgovor nije stigao sve do održanja treće biskupske konferencije jugoslavenskoga katoličkog episkopata, održane u Zagrebu od 12. do 20. travnja 1920. Naime, tada je cjelokupni "episkopat konstatovao, da se svećenički reformni pokret, kako se on sada ispoljava u 'Preporodu', protivi u jednome dijelu već poznatim odlukama sv. Stolice [tj. odbijanju zahtjeva reformnih svećenika u Čehoslovačkoj], te ga je otklonio i ne može ga pripustiti".[28]

Nepopustljivost jugoslavenskog episkopata jasno je stavila na znanje većini reformnih svećenika da od zatraženih reformi nije moguće ništa ostvariti. Uslijed toga dio je svećenika povukao svoje potpise s "Memoranduma" i definitivno napustio pokret.[29] U ime onih koji se nisu željeli pokoriti odgovor je napisao vlč. Vidušić.[30]

Da bi gušenje reformnog pokreta bilo što uspješnije, biskupi su od svećenika pristaša reformnog pokreta zatražili da potpišu "Izjavu" kojom će osuditi svoje dotadašnje djelovanje.[31] Kao što se moglo i očekivati, vlč. Zagorac i krug njegovih najbližih pristaša oglušio se na zahtjev biskupâ da potpišu "Izjavu" o svom odustajanju od reformnih nastojanja. Na sjednici Privremenog

[24] Misli se na "memorandum" upućen nadbiskupu Baueru.

[25] S. ZAGORAC, "Iz našega pokreta", *Preporod,* 1/1920., sv. II., 1.

[26] Isto, 2. Vidi bilješku 22. ovoga članka.

[27] S. ZAGORAC, "Iz našega pokreta", *Preporod,* I/1920., sv. II., 2.

[28] "Zaključci biskupske konferencije", *Katolički list* (dalje: KL), Zagreb, 71/1920., br. 12, 89.

[29] Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj,* Zagreb, 1948., 99; "Reformni pokret Hrvata-katolika. Od god. 1917. do god. 1921.", *HKKGN,* za god. 1931., 60.

[30] "Uvaživši sve, naš je [Privremeni] odbor zaključio, da 'Udruženje [hrvatskih katoličkih svećenika za zagrebačku dijecezu]' ima nastaviti svoj rad ne obazirući se na nepravednu i bezrazložnu osudu [jugoslavenskoga katoličkog episkopata]. [...] Čeka nas teška borba, mnogo stradanja i trpljenja. Mi ćemo i to podnijeti na slavu božju, pa uz Njegovu pomoć i uspjeti." (Dr. V-ć [Stjepan VIDUŠIĆ], "Nakon osude.", *Preporod,* I/1920., sv. III., 1-3.)

[31] "Izjava" glasi: "Ovim svečano izjavljujem, da ću biti u svem poslušan Svetoj Stolici i mojem Ordinariju, kako sam to svečano obećao pred Bogom na dan moga redjenja. Isto tako svečano izjavljujem i obećajem pred Bogom sveznajućim, da ne ću sudjelovati ili biti članom nikakve svećeničke organizacije, koja ne bi bila odobrena od Ordinarija; isto tako da ne ću držati niti podupirati niti čitati nikakvih svećeničkih listova, koji ne bi bili odobreni od Ordinarija, a napose 'Reformu', 'Novu Reformu' i 'Preporod'. Osuđujem svaki pokret protiv onih crkvenih uredbi, glede kojih je od Svete Stolice već zabranjen svaki pokret, a napose onaj protiv celibata i za demokratizaciju crkve. Sve gornje potvrđujem svojim svećeničkim poštenjem i potpisom svojega imena." (Jos.[ip] LONČARIĆ, "Nova faza reformnoga pokreta", *KL,* 71/1920., br. 16, 121.)

odbora "Udruženja hrvatskog katoličkog klera" u Koprivnici 17. svibnja 1920. jednoglasno je zaključeno da "se ona ozbiljnoga čovjeka nedostojna i ponizujuća izjava neima potpisati".[32] Umjesto biskupske "Izjave", reformni su svećenici ponudili na potpis svoju "Izjavu" svima onima "koji hoće da budu sa [Privremenim] odborom solidarni, odnosno i oni[ma] koji drže da ne mogu dalje u borbi sudjelovati, ali ipak ne će da se ponizuju potpisom biskupske izjave".[33] Privremeni je odbor nadalje zaključio da se započeta "borba za naše ideale" treba nastaviti jer "doista nije daleko čas, kad ćemo provesti što kanimo".[34] Uvjerenje o pozitivnom razvoju daljnjih događaja u ostvarenju reformnih zahtjeva članovi su Privremenog odbora, predvođeni župnikom Zagorcem, temeljili na navodnim vijestima da je "inteligencija gotovo bez iznimke" uz njihov pokret, da se "u nekim krajevima listom diže narod" i svrstava uz reformne svećenike te da je "vlada izjavila" da će im "ići na ruku".[35] Uviđajući da su izgledi za izmirenje s katoličkom crkvenom hijerarhijom vrlo neizgledni, vlč. Zagorac je na kraju pisma obavijestio sve pristaše reformnog pokreta da će uskoro uslijediti suspenzija nepokornih svećenika, ali samo onih u Koprivnici.[36]

Nakon biskupske konferencije odaslan je službeni izvještaj Sv. Stolici u kojem su, među ostalim, bile navedene i mjere poduzete protiv reformnog pokreta i njegovih članova. Nadbiskup Bauer je kao odgovor primio pismo državnog tajnika kardinala Pietra Gasparria: "[...] Napose hvali Njegova Svetost [papa Benedikt XV.] čvrsto držanje, što su ga Vaše Gospodstvo i vrijedni Vaši drugovi zauzeli naprama neprihvatljivim prohtjevima jednog dijela tamošnjeg klera. [...] Sv. Otac [...] odobrava potpuno zaključke i odredbe zadnje zagrebačke konferencije Episkopata gledom na spomenuti pokret. [...]"[37]

Iako je osuda reformnog pokreta bila poznata svima, dio hrvatske, liberalno orijentirane inteligencije osnovao je 13. svibnja 1920. u Koprivnici "Udruženje hrvatskih katoličkih svjetovnjaka". "Udruženje" je vodio Privremeni odbor kome je na čelu stajao Ivan Štemberger, ravnatelj gimnazije. Članstvo "Udruženja" činila je, navodno, "gotovo sva" koprivnička inteligencija.[38] Cilj je te svjetovnjačke udruge bio "poduprijeti borbu svećenstva za reforme", a program je njegova rada izložen u četiri točke:

---

[32] Nav. prema: "Zagorčevo pismo", KL, 71/1920., br. 19, 151.

[33] Isto. Reformaška je "Izjava" bila sročena u dvije verzije. U prvoj, za one koji nisu htjeli potpisati biskupsku, ona je glasila: "Presvijetli gospodine! Primio sam formular Vaše 'Izjave' koju ste mi dostavili odlukom od 12. travnja 1920. br. 16. pa mi je čast izjaviti, da ja ovu priposlanu mi 'Izjavu' ne mogu potpisati, jer se kosi s mojim *najdubljim uvjerenjem, kojega se odreći, ili ga odsuditi nipošto ne mogu,* i što držim, da Vaša 'Izjava' na nekim mjestima prekoračuje Vašu biskupsku kompetenciju." (Isto.) Svećenici koji nisu više htjeli ili mogli ostati u reformaškim redovima trebali su gornjoj "Izjavi" nadodati sljedeću rečenicu: "Da me pak Vaša presvijetlost ne bude smatrala nepokornim i buntovnim članom klera izjavljujem, da istupam iz organizacije udruženja hrv.[atskog] kat.[oličkog] klera." (Isto.)

[34] Isto.

[35] Isto.

[36] Isto.

[37] Gasparrijevo pismo pod Br. B/6840, datirano je u Vatikanu dne 25. svibnja 1920. ("Pismo sv. Stolice nadbiskupu zagrebačkomu", KL, 71/1920., br. 19, 145.)

[38] Dragutin TOMAC, "Staro-katolička župa u Koprivnici", *HKKGN,* za god. 1934., 58. Osnivanje toga svjetovnjačkog udruženja treba povezati s upozorenjem u popratnici nacrta pravila "Udruženja hrvatskog katoličkog klera". Tu se, naime, kaže: "Upozorujemo već sada na ovu činjenicu: naš odbor obavješten je, da se sprema u velike zasnovana akcija hrvatske katoličke inteligencije sa svrhom, da podupre naš pokret. Stvoren je privremeni odbor, štampan i potpisan (po profesorima, učiteljima, liječnicima, činovnicima i t.d.) proglas, a izrađuju se i pravila. Bude li prečasni episkopat htio, da se uzme nama iz ruku vodstvo pokreta i ono tako pređe u druge ruke, nestati će i baze na kojoj on danas još stoji, pa bi mogao roditi sasma drugim, neočekivanim posljedicama - jer za inteligencijom poći će neminovno i narod." ("Iz našega pokreta", *Preporod,* I/1920., sv. II., 2.) Iako su reformni svećenici bili najavili "u velike zasnovanu akciju hrvatske katoličke inteligencije", sudeći prema "Udruženju hrvatskih katoličkih svjetovnjaka", cijela se akcija svela, uglavnom, na grad Koprivnicu.

"1. Samostalnost i nezavisnost Katoličke crkve. 2. Nova uprava crkvena, koja će voditi brigu o postavljanju biskupa i župnika i o upravi crkvenom imovinom. 3. Naš hrvatski jezik u svetoj misi i u svim ostalim svetim obredima. 4. Uređenje prvog kršćanskog obiteljskog života kod svećenika."[39]

Prema namjerama članova "Udruženja", Koprivnica je trebala biti prva župa uređena prema tom programu. U skladu s tim župnik Zagorac je, uz privolu svoje pastve, trebao u župi uvesti hrvatsko bogoslužje, osnovati župno vijeće za upravu crkvenom imovinom i organizirati pravi obiteljski život u župnom dvoru.[40] Cijela zamisao nije pošla željenim putem. Naime, velik dio župljana, uglavnom sve seljaštvo, držalo se vrlo suzdržano prema reformnom pokretu i namjerama župnika Zagorca. Ne treba zaboraviti da je upravo tada većina hrvatskog seljaštva, pa tako i onog koprivničkog, bila pod dominantnim, ne samo političkim utjecajem Radićeva H(P-R)SS-a. Svećenik dr. Ljudevit (Lujo) Kežman, koji je navodno ranije koketirao s idejama reformnog pokreta,[41] ali ne više i u vrijeme njegove koprivničke faze, imao je određenog utjecaja na Stjepana Radića i neke njegove odluke o mogućoj podršci nastojanjima reformnih svećenika u Koprivnici. Iako se Radić tada nije pokazao voljnim podržati zahtjeve nezadovoljnoga katoličkog svećenstva, to nije značilo da se kasnije, kada bude osnovana starokatolička vjerska zajednica u Hrvatskoj, njezini svećenici neće u svojoj promidžbi služiti nekim njegovim neodmjerenim, ali i ne sasvim jasnim izjavama.[42]

U svojim reformnim nastojanjima župnik Zagorac je mogao računati samo na relativno malobrojnu koprivničku inteligenciju.[43] Budući da su crkvene vlasti znale da je župnik Zagorac učinio Koprivnicu središtem reformnog pokreta, bilo je logično da se u daljnjem razračunavanju s još preostalim nepokornim klerom počne upravo od njega. Na temelju naloga nadbiskupa Bauera biskup dr. Dominik Premuš stigao je u Koprivnicu 14. svibnja 1920. godine. U nadbiskupovo ime zatražio je od vlč. Zagorca da preda ostavku na položaj predsjednika "Udruženja hrvatskog katoličkog klera", da istupi iz organizacije reformnog svećenstva i da potpiše izjavu[44] kojom osuđuje pokret nižeg klera za demokratizaciju crkve i za dokinuće obvezatnog celibata.[45] Prema zapisniku, sastavljenom istoga dana u župnom uredu u Koprivnici,

---

[39] D. TOMAC, "Staro-katolička župa u Koprivnici", *HKKGN,* za god. 1934., 58.

[40] Isto, 59.

[41] Pri jednom svećeničkom sastanku u Ivanić Kloštru, početkom druge polovice 1919., D. Tomac, tada još kapucinski redovnik, susreo se s vlč. Kežmanom te je on na njega ostavio dojam kao da ima "potpuno razumijevanje za (reformni) pokret." *(Korespondencija Tomac - Petrić,* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond akvizicije, br. 26, Ostavština dra D. Tomca, kut. 2, fasc. 6.).

[42] "Ali ja sam uvijek o tome razmišljao, da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se lako, tekom vremena, spojila sa srpskom pravoslavnom. Možda će vremenom biti moguće upotrebiti za to starokatoličku hrvatsku crkvu." (Nav. prema: Niko PETRIĆ, "Kulturno-vjerski nazori Stjepana Radića. Hrvatska starokatolička crkva i Stjepan Radić", *Nova Zora,* Šibenik, 1/1930., br. 5, 3.) Također vidi: "† Stjepan Radić", *Starokatolik,* 4/1928., br. 8, 33-34; "Stjepan Radić i rimski klerikalizam", *Starokatolik,* 8/1932., br. 3, 3-4; N. PETRIĆ, *Hrvatska Starokatolička crkva i Stjepan Radić;* "Stjepan Radić i Hrvatska Starokatolička Crkva", *Starokatolik,* 12/1936., br. 8, 5; M.[arko] SINOVČIĆ, "Hrvatska Starokatolička Crkva i Stjepan Radić", *HKKGN,* [1935.], za god. 1936., 46-48. O Radićevim mogućim vjerskim nazorima vidi: [Tomo] SEVEROVIĆ, "Stjepan Radić u svijetlu istine", *Slobodni Glas,* Zagreb, 1/1929., br. 48, 1; Josip PASARIĆ, "S. Radić i starokatolici", *Obzor,* Zagreb, 76/1936., br. 209, 3; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu,* Zagreb, 1942., 285-286; Bogdan KRIZMAN, "Dva pisma T. Schlegela o razgovorima sa Stjepanom Radićem u zatvoru 1925. godine", *Časopis za suvremenu povijest,* Zagreb, 6/1974., br. 2(15), 136-137; Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,* Zagreb, 1990., 353-358.

[43] D. TOMAC, "Staro-katolička župa u Koprivnici", *HKKGN,* za god. 1934., 58.

[44] Vidi bilj. 31. ovoga članka.

[45] "Suspenzija koprivničkog župnika Zagorca", *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca* (dalje: Riječ SHS), Zagreb, 2/1920., br. 83, 2.

Zagorčevo smjenjivanje sa župničke službe imalo je sljedeći tijek: "Nakon što je biskup dr. Dominik Premuš g. župniku Zagorcu saopćio, kakvu je odluku od [...] nadbiskupa [Bauera] donio, koju bi imao provesti, izjavljuje g. župnik Zagorac, da će rezignirati na župi Koprivnica, što ovime i čini u nazočnosti potpisanih svjedoka, koju rezignaciju g. dr. Premuš u ime preuzv.[išenog] g. nadbiskupa prihvaća. Uslijed te izjave biskup Premuš odustaje od provedbe suspensionis ab officiis naročito obzirom na dalnju izjavu g. Zagorca, da će na sastanku svećenika pristaša reformnog pokreta 17. o. m. [svibnja] položiti privremeno predsjedništvo Udruženja hrv.[atskog] kat.[oličkog] klera koji je pristaša tog reformnog pokreta, da će istupiti iz odbora i samoga udruženja, da će obustaviti izdavanje, koliko to o njemu ovisi i napustiti uredništvo 'Preporoda'".[46]

Budući da je Zagorčeva rezignacija sa župe bila u skladu s važećim crkvenim propisima, na njegovo je mjesto postavljen u svojstvu administratora i upravitelja župe vlč. Gjuro (Juraj) Špoljar.[47] Još se isti dan uputila delegacija "Udruženja hrvatskih katoličkih svjetovnjaka", u kojoj su navodno bili "zastupani svi slojevi gradjanstva, seljaštva, obrtništva i intelektualaca", biskupu Premušu te mu izjavila da se "građanstvo grada Koprivnice i svi vjernici koprivničke župe solidarišu sa svojim župnikom [...] i da ne priznaje gradjanstvu i župljanima nametnutog administratora župe g. Gjure Špoljara".[48] Ta je akcija imala velike nedostatke. Naime, iako su članovi "Udruženja" tvrdili da govore u ime svih vjernika, oni su ipak zastupali samo mišljenje i interese relativno uskog sloja koprivničkoga građanstva i dijela malobrojne inteligencije. Lokalno seljaštvo nije, uslijed Kežmanova utjecaja na Radića, bilo uz reformne svećenike. Time se zapravo bitno smanjila osnovica reformnog pokreta. Osim toga, crkveni su zakoni bili posve jasni: "ne može službenik [svećenik], koji se odrekao [svoje službe], više opozvati svoje odreknuće, ma još i ne bio uslijedio prihvat po nadležnom poglavaru".[49]

Neuspjela intervencija delegacije "Udruženja hrvatskih katoličkih svjetovnjaka" kod biskupa Premuša nije pokolebala pristaše reformog pokreta. Naime, zastupstvo grada Koprivnice održalo je 23. svibnja 1920. izvanrednu skupštinu sa samo jednom točkom dnevnog reda: "Zahvala župnika Zagorca na župi".[50] Pred navodno "dupkom punom" dvoranom gradske vijećnice gradski podnačelnik učitelj Rudolf Žličar podnio je na prihvat sljedeći prijedlog:

"Gradsko zastupstvo slob.[odnog] i kr.[aljevskog] grada Koprivnice, jednoglasno je stvorilo slijedeći zaključak: 1. protestira proti postupku crkvenih oblasti prema župniku Stjepanu Zagorcu; 2. ono traži od župnika Stjepana Zagorca, kao patrona župe, da povuče svoju zahvalu na župi; 3. izjavljuje se solidarnim sa čitavim reformnim pokretom hrvatskog nižeg klera, jer ga smatra ne samo vjerskom, nego i nacionalnom stvari".[51]

---

[46] Nav. prema: Franko POTOČNJAK, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti,* Zagreb, 1921., 54. Zanimljivo je da je tisak Demokratske stranke u Hrvatskoj donio sasvim suprotnu vijest, tj. da župnik Zagorac nije ispunio nijedan zahtjev koji je pred njega postavio biskup Premuš. (vidi: "Suspenzija koprivničkog župnika Zagorca", *Riječ SHS,* 2/1920., br. 83, 2.)

[47] F. POTOČNJAK, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti,* 53; Milivoj KOVAČIĆ, *Stjepan Pavunić virovec, vrbovečki i koprivnički župnik,* Koprivnica, 2001., 39.

[48] "Suspenzija koprivničkog župnika Zagorca", *Riječ SHS,* 2/1920., br. 83, 2.

[49] I.[van] A. RUSPINI, "Legalna baza", *KL,* 71/1920., br. 19, 145.

[50] Nav. prema: "Reformni pokret u Koprivnici", *KL,* 71/1920., br. 17, 135.

[51] Isto.

Navodno su za Žličarev prijedlog glasovali "svi prisutni gradski zastupnici bez razlike stranaka".[52] Nakon zaključaka koprivničkoga gradskog zastupstva novinar zagrebačkog "Jutarnjeg lista" razgovarao je s bivšim župnikom Zagorcem o njegovu slučaju i reakciji gradskih vlasti.[53]

Akcija je koprivničkoga gradskog zastupstva uskoro, u srpnju iste godine, urodila nekim privremenim plodovima. Imajući s aspekta katoličkoga crkvenog zakonodavstva neregularnu podršku koprivničkoga gradskog poglavarstva, vlč. Zagorac i vlč. Vidušić vratili su se na svoja dotadašnja mjesta.[54]

Nedugo nakon Zagorčeva nelegalnog zauzeća koprivničke župe na tadašnju je hrvatsku zemaljsku vladu stigao zahtjev nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu da ona u skladu s važećim zakonima[55] da asistenciju u svrhu odstranjenja vlč. Zagorca iz koprivničkoga župnog dvora. Podban Potočnjak, koji je vodio cijeli slučaj, pružio je zatraženu asistenciju za koju je držao da je potpuno na zakonu utemeljena. Privatno je smatrao da reformni pokret nije čisto svećenički, nego da s obzirom na neke svoje zahtjeve ima i "nacionalni karakter".[56]

Budući da je Zagorac ponovno, ovaj put pred silom zakona, napustio svoju bivšu župu, to je ujedno značilo da je bila iluzorna svaka nada da se može izvesti prvobitni plan o pretvaranju latinske rimokatoličke župe u "hrvatsku katoličku župu", i to s dotadašnjim (nelegalnim) župnikom na čelu.[57] Pretrpjevši poraz, Zagorac se uskoro povlači iz vodstva pokreta i odlazi iz obiteljskih razloga na Sušak, a odatle u Karlovac,[58] odakle sljedećih mjeseci nastavlja svoj rad u reformnom pokretu.[59] Vodstvo pokreta u Koprivnici preuzeo je Zagorčev bivši kapelan Vidušić.[60]

---

[52] Isto.

[53] **"1. Zašto ste se zahvalili na župi?** - 'Zato jer nisam poznavao raspoloženje svojih vjernika.' - **2. Što ćete učiniti nakon zaključka grad.[skog] zastupstva, kojim ono traži da povučete Vašu zahvalu?** - 'Ja ću udovoljiti zahtjevu i želji mojih vjernika, povući ću moju zahvalu i ostati župnikom.' - **3. Što kanite učiniti naprama crkvenim vlastima?** - 'Više ništa, jer mi smo sami htjeli da idemo u Rim, a sada će morati da idu biskupi sami i da mole za ispunjenje onoga, što mi od njih tražimo.' - **4. Kakovo mišljenje vlada među Vašim drugovima glede represalija učinjenih sa crkvene strane?** - 'Općenito se misli, da je postupak visokih crkvenih autokrata nepromišljen i nepravedan.' - **5. Kakove nade gojite pogledom na Vaš pokret?** - 'Ja se pouzdano nadam po svim dosadanjim znacima, da ćemo uspjeti i to s razloga, što je uz nas narod, a bit će sigurno i cijela javnost, jer naš pokret ne tangira nikoga, dok naprotiv koristi vjernicima, crkvi i svećenstvu.'". (Isto, 135-136.)

[54] I. A. RUSPINI, "Legalna baza", *KL,* 71/1920., br. 19, 146. Prije nego što je odlučeno da se zakonitom administratoru župe vlč. Gj. Špoljaru onemogući rad u župi Koprivnica, S. Zagorac i S. Vidušić otputovali su u Beograd s namjerom da se obavijeste o stajalištu vlade prema reformnom pokretu. Tu su, navodno, osokoljeni držanjem Svetozara Pribićevića. Nije poznato s kakvim je sve rezultatima okončana njihova inicijativa, ali je činjenica da su se oni i njihovi istomišljenici ipak usudili zaposjesti koprivničku župu. ("Koprivničko pitanje i vlada", *KL,* 71/1920., br. 25, 195-196; "Siloviti čini 'reformaša'", *Narodna Politika,* Zagreb, 3/1920., br. 121, 3.)

[55] U razdoblju od državnog ujedinjenja (1. prosinca 1918.) do donošenja Vidovdanskog ustava (28. lipnja 1921.) zadržan je pravni položaj vjerskih zajednica onakav kakav je bio u pojedinim zemljama prije njihova ulaska u sastav nove države. Za Katoličku crkvu u Hrvatskoj (bez Dalmacije) vrijedio je austrijski konkordat iz 1855. god., ali na temelju odluke Hrvatskog sabora kao državni zakon. U skladu s takvim pravnim stanjem postojala je zakonska mogućnost da državni organi provode odluke nadležnih vjerskih vlasti protiv nesavjesnog ili nepokornog svećenstva. (Ivan LAZIĆ, "Pravni položaj vjerskih zajednica u staroj i novoj Jugoslaviji", *Naše teme,* Zagreb, 1967., br. 6, 1079; I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije,* Split, 1978., 16.)

[56] F. POTOČNJAK, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti,* 53-54.

[57] D. TOMAC, "Staro-katolička župa u Koprivnici", *HKKGN,* za god. 1934., 59.

[58] Zagorčev dolazak u Karlovac njegovi su kasnije politički protivnici iz redova Hrvatske zajednice opisali na sljedeći način: "Gosp. Zagorac je došao u naš grad, kako se ono kaže: 'trbuhom za kruhom'. Jedino mu zanimanje bilo je prosto agentiranje. Živio je od dobrohotnosti ljudi što ga primiše u svoj krug, koji mu u prvi mah pružiše koru kruha. On je naime agent osiguravajućeg društva 'Union', pak su naši ljudi kojima se smilila mizerna egzistencija g. Zagorca, počeli da se s reda 'osiguravaju' kod njega, samo da mu pruže priliku da nešto zaradi." ("Gubimo jednog agenta", *HS,* 4/1924., br. 46, 3.)

[59] "Nova Zagorčeva rezidencija", *NP,* 3/1920., br. 147, 2.

[60] Vladimir VUČIĆ, "Reformni pokret" (Nastavak 2), *Starokatolički glasnik,* Zagreb, 2/1963., br. 8, 5.

Nastavak Zagorčeva djelovanja u smjeru provođenja reformi u Katoličkoj crkvi konačno je 15. listopada 1920. urodio njegovom suspenzijom "a divinis".[61] Zajedno s bivšim koprivničkim župnikom suspenzijom sa svećeničke časti kažnjeno je, odlukom nadbiskupa Bauera, još nekoliko reformaških svećenika.[62] Suspenzija je nepokornih svećenika bila pouzdan znak da je sukob između djelova nižega katoličkog klera i crkvene hijerarhije dospio na onu točku s koje više nije bilo povratka.

Konačna bilanca 1920. godine nije bila najpovoljnija za reformni pokret katoličkog svećenstva. Svjetovnjaci koji su ranije sa simpatijama gledali na pokret te ga moralno i materijalno pomagali, videći da je mnogo svećenika ustuknulo čim je nadbiskup Bauer počeo energično primjenjivati crkvene kazne protiv njih, i sami su se povukli.

Nastavak borbe za ostvarenje reformnih ideja doveo je do potpunog raskola s Katoličkom crkvom i osnutka Hrvatske starokatoličke crkve u kojoj je bivši koprivnički župnik Zagorac imao istaknutu ulogu.

SUMMARY

Based on the contemporary ecclesiastic and political publications, the author reconstructed the "Koprivnica phase" of the reformation movement in lower Catholic clergy in Croatia. The failure to convert Roman Catholic (Latin) into "Croatian Catholic parish", independent of partial support by educated, secular classes of Koprivnica, led to weakening of the reformation movement and gradual dropping out of its most devoted members from Catholic church. Koprivnica's parish priest Stjepan Zagorac had one of the most distinguished roles in this movement.

[61] *NP,* 4/1920., br. 127, 3.
[62] Isto.

OPĆINSKI I PARLAMENTARNI IZBORI U KOPRIVNIČKOM KOTARU 1920. GODINE

MUNICIPAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS IN KOPRIVNICA COUNTY IN 1920

Ivica Miškulin
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje

Ante Starčevića 8, 35000 Slavonski Brod
Republika Hrvatska
hi-povijest@sb.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 11. 5. 2004.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 328(497.5-35 Koprivnica)"1920"
352.074.1(497.5-35 Koprivnica)"1920"
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

U radu autor na temelju dostupnog arhivskog materijala, stranačkog i drugog tiska te relevantne literature analizira tijek predizbornih aktivnosti, ali i rezultate općinskih i parlamentarnih izbora u koprivničkom kotaru 1920. godine. I općinski i parlamentarni izbori pokazali su da je Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića najjača politička snaga u kotaru. Kao posebnost političkih nadmetanja u koprivničkom kotaru treba istaknuti važnu ulogu koju su u njima igrale različite strukovne organizacije u Koprivnici, napose Savez obrtnika. Upravo njihovom podrškom, a nakon parlamentarnih izbora u studenome 1920. godine, Hrvatska zajednica postat će opasan konkurent Radićevoj stranci u gradu Koprivnici.

Ključne riječi: općinski izbori, parlamentarni izbori, koprivnički kotar
Key words: municipal elections, parliamentary elections, Koprivnica county

UVOD

Novostvoreno Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) definiralo se kao država parlamentarnog tipa. To je značilo da političke stranke imaju ulogu jednog od temeljnih nositelja sveukupnog političkog života. Stvarni utjecaj neke političke stranke bio je vidljiv tek nakon provedenih općinskih, gradskih i parlamentarnih izbora. U prilogu će biti obrađeno djelovanje političkih stranaka u koprivničkom kotaru od polovice 1919. do izbora za Ustavotvornu skupštinu, kada su općinski i parlamentarni izbori 1920. godine predstavljali prvo političko izjašnjavanje stanovništva koprivničkoga kotara u Kraljevini SHS.

U svrhu što potpunijeg razumijevanja stranačkih borbi u koprivničkom kotaru 1920. godine, kada su održani općinski i parlamentarni izbori, treba nešto reći o etničkoj i socijalnoj strukturi stanovništva kotara te dostignutom stupnju ekonomskog razvoja. Iako statistička građa o tom

problemu (popisi stanovništva 1910. i 1921. godine) ne otkriva točnu brojnost pojedine etničke skupine u koprivničkom kotaru, preko podataka o jezičnoj i vjerskoj strukturi koju popisi donose moguće je odrediti približnu etničku kartu kotara.

Prema popisu stanovništva iz 1910. godine upravni kotar Koprivnica (uključujući i grad Koprivnicu) imao je 41.224 stanovnika. Dominantnu etničku skupinu u kotaru činili su Hrvati. Naime, od ukupnog broja stanovništva kotara njih 38.903 ili gotovo 95% izjasnilo se govornicima hrvatsko-srpskog jezika. Oduzmemo li od toga broja stanovnike kotara koji su se izjasnili pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti (u samom popisu je taj termin zamijenjen terminom grčko-istočni), za koje se, u većini, može smatrati da predstavljaju srpsku etničku skupinu, Hrvati u ukupnom broju stanovništva kotara sudjeluju s većinskih 82%. Prema istoj metodi računanja, a koja ima svojih manjkavosti, Srbi su 1910. godine činili nešto više od 13% (13,09%) stanovništva kotara. Karakteristično je da je srpska etnička skupina, gotovo u cijelosti, bila prisutna u upravnim općinama Podravski Novigrad i Sokolovac. Koprivnički kotar se mogao, prema popisu stanovništva iz 1910. godine, ako ne prema brojnosti pripadnika manjinskih naroda, a ono prema njihovoj raznolikosti, smatrati prilično šarolikim. Tako iz popisa 1910. godine vidimo postojanje mađarske, njemačke, židovske, slovenske, češke, talijanske i slovačke manjine.[1] Treba spomenuti da su određeni autori podatke iz popisa 1910. godine, a koji poznaje samo za određivanje etničke karte nekog područja korisne podatke, izjašnjavanje stanovništva u kategorijama materinskog jezika i vjeroispovijesti uzimali kao konačne.[2]

Jedanaest godina kasnije, 1921. godine, ponovno je proveden popis stanovništva, ali sada u novoj državnoj tvorevini - Kraljevini SHS. Prema rezultatima tog popisa, u koprivničkom kotaru je živjelo 40.650 stanovnika. Iako ni taj popis nije predvidio izjašnjavanje po etničkoj (nacionalnoj) pripadnosti, nego je, poput svog prethodnika, koristio samo kategorije materinjeg jezika i vjeroispovijesti, i iz njega se mogu saznati korisni podaci o etničkoj karti kotara. Hrvati su i dalje ostali dominantna etnička skupina čineći više od 84% stanovništva kotara. Broj Srba se nešto smanjio (1921. godine čine oko 12,5% stanovništva kotara), ali najzanimljivije promjene dogodile su se u brojnosti etničkih manjina. Brojnost mađarske manjine pala je na ispod polovice iz 1910. godine, sličan pad u brojnosti bilježe i pripadnici njemačke manjine, a i većinu ostalih pripadnika manjinskih naroda karakterizira smanjenje brojnosti.[3]

Središnja gospodarska djelatnost stanovništva koprivničkoga kotara bila je poljoprivreda, no uz poljoprivredu i njoj srodne vrste zanimanja, mnogo se ljudi bavilo trgovinom te različitim vrstama obrta (prije svega obradom drva i raznih vrsta kovina). U velikom udjelu u socijalnoj strukturi kotara sudjelovalo je činovništvo, a mnogo je ljudi pripadalo kategoriji slobodnih zvanja te vojsci.[4]

U administrativno-upravnom i gospodarskom središtu koprivničkoga kotara, gradu Koprivnici, koji je, prema popisu stanovništva iz 1921. godine, brojao 8115 stanovnika, poljoprivreda je zauzimala središnje mjesto u gospodarskoj orijentaciji stanovništva, ali ne više u tako dominantnom odnosu naspram ostalih gospodarskih djelatnosti, kakav je karakterističan za seoska naselja koja okružuju grad. Kako je sam popis u svrhu otkrivanja socijalne strukture Koprivnice praktički neupotrebljiv, značajan doprinos u njezinu rasvjetljavanju dao je jedan od

---

1 *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji,* Zagreb 1914., 218-223.

2 Usporedi Milan KOVAČEVIĆ, *Iskaz o žiteljstvu kraljevina Hrvatske i Slavonije s popisom izbornih kotara,* Zagreb 1917. Prema Kovačeviću etnička karta koprivničkog kotara prema popisu stanovništva iz 1910. godine izgledala je ovako: Hrvati - 33.807, Srbi - 5096, Slovenci - 408, Česi - 147, Slovaci - 11, Rusini - 1, Mađari - 924, Nijemci - 281, Rumunji - 1, Talijani - 13 te ostali i nepoznato - 535. *(Isto,* 12-13.)

3 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. I. 1921. godine,* Sarajevo 1932., 252-253.

4 *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.,* knj. I, Zagreb 1940., 308-309.

najistaknutijih stanovnika grada, Rudolf Horvat.[5] Svoja saznanja o Koprivnici Horvat je objavio u članku "Koprivnica u svjetlu statistike" u koprivničkom tjedniku Demokrat. Prema Horvatovu članku, grad Koprivnica prostirao se na 61.55 km² površine, u njemu je živjelo 8008 stanovnika ili 130 stanovnika po četvornome kilometru površine. Od toga je 19,99% otpadalo na livade, 19,09% na šume te 3% na vinograde. U Koprivnici je dominantni materinski jezik stanovništva bio hrvatski (Horvat navodi da je hrvatskim govorilo 90,52% žitelja grada). Uz dominatnu hrvatsku većinu, u gradu je živjelo 123 "pravoslavna" stanovnika te 177 Slovenaca, 57 Čeha, 271 Mađar i 323 Nijemca. U gradu je djelovalo sedam različitih industrijsko-obrtničkih ustanova (tvornica Danica, plinara, paromlin, uljana, dvije ciglane te postrojenje za preradu ugljena). Tek na kraju članka Horvat pokazuje da on svoja saznanja dijelom temelji i na popisu stanovništva iz 1910. godine jer na jednom mjestu autor napominje da je u Koprivnici "1910. boravilo 1059 obrtnika".[6]

OPĆINSKI IZBORI U KOPRIVNIČKOM KOTARU 1920. GODINE

Prvo političko izjašnjavanje stanovništva u Kraljevini SHS dogodilo se početkom 1920. godine. Bili su to općinski izbori koji ipak nisu održani u isto vrijeme na području cijele države. Razloga za takvo neujednačeno održavanje općinskih izbora bilo je mnogo, no jedan je imao posebnu težinu. Sve prisutnije nezadovoljstvo stanovništva u Hrvatskoj (uz Hrvatsku i Slavoniju, ono je najprisutnije bilo u Bosni i Hercegovini te Makedoniji) predstavljalo je osnovni razlog zbog kojeg se režim odlučio na takvu mjeru. Oštri postupci vlasti (žandarmerijskih i vojnih), od kojih mnogi do tada nisu bili poznati u Hrvatskoj i Slavoniji, vodili su sve većoj radikalizaciji seljaštva.[7] U konačnici je nezadovoljstvo preraslo u otvorenu seljačku pobunu protiv režima u županijama sjeverozapadne Hrvatske početkom jeseni 1920. godine.[8]

Izborni zakon po kojem su provođeni općinski izbori 1920. godine predstavljao je značajan napredak u odnosu na izborno zakonodavstvo Austro-Ugarske Monarhije. Prije svega treba spomenuti da je uklonjen kurijalni sustav na kojem su se ranije zasnivali izborni zakoni za općinske odbore i gradska zastupstva. Osim toga, uvedeno je tajno pravo glasa u izborima za gradska zastupstva, a "aktivno su biračko pravo dobile i neke žene".[9] U usporedbi sa sljedećim političkim izjašnjavanjem stanovništva, a ono se dogodilo već u jesen iste godine, općinski izbori 1920. godine u Hrvatskoj i Slavoniji provedeni su u prilično liberalnom ozračju. Činjenicu da do izraženijeg uplitanja režima u provođenje općinskih izbora nije došlo neki autori objašnjavaju pretjeranom sigurnošću vladajućih centralističkih snaga u njihov povoljan ishod.[10]

---

[5] O njemu vidi više u: *Zbornik radova u povodu 50. obljetnice smrti (1947. - 1997.) i 125. obljetnice rođenja (1883. - 1998.)* "Dr. Rudolf Horvat. Život i djelo", Koprivnica 1998.

[6] "Koprivnica u svjetlu statistike", *Demokrat,* (Koprivnica), I/1919., br. 24, 2.

[7] Kao primjer takvih odluka vlasti, osobito vojnih, a koje nisu bile poznate seljaštvu u Hrvatskoj, navodimo zapovijed komandanta zagrebačkog pješadijskog puka, potpukovnika Petra Teslića, izdanu na samom početku 1919. godine. Središnje mjesto u toj zapovijedi zauzima isticanje tjelesne kazne batinanja pa se čak i onome tko blago batina "imade se istomu toliki broj oštrih batina odmjeriti". Vidi Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata,* sv. I, Zagreb 1961., 178-180.

[8] O tome više u Bogumil HRABAK, "Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine", *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* (dalje ZR. HIS), 10/1973., 13-80.

[9] Usp. Anto MILUŠIĆ, "Politički i pravni aspekti općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji 1920. godine", *ZR. HIS,* 7-8/1970., 67-219.

[10] Usp. Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918. - 1935.,* Zagreb 2002.

Zakonska uredba o raspuštanju svih općinskih i gradskih zastupstava donesena je krajem studenoga 1919. godine. Do kraja siječnja 1920. godine nizom uredbi u kojima se obrazlaže izborni zakon vlasti Kraljevine SHS definirale su osnovne karakteristike zakona po kojima će se provoditi općinski izbori.[11]

Središnja politička stranka u koprivničkom kotaru, čak i prije provođenja samih izbora, bila je Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) Stjepana Radića. Stranka u predizbornu borbu nije ušla s unaprijed pripremljenim komunalnim programom. Jedini programski dokument HPSS-a, koji bi se mogao gledati u tom kontekstu, objavljen je u središnjem stranačkom glasilu *Slobodni dom* u vrijeme kada su se u nizu mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji izbori već počeli održavati. Središnje mjesto u tom dokumentu zauzima isticanje seljaštva, kao dominantno najbrojnijeg dijela populacije, a time i s najviše prava. U dokumentu pod nazivom *Stari i novi temelji stranke* ističe se da seljaštvo ima pravo "da cijelom državom vlada i upravlja i da svoju domovinu i državu uredi prema načelu narodnog samoodređenja" te da ima "u svom neograničenom vlasništvu svu hrvatsku zemlju".[12] No, prava snaga, a time i uvjerenje u uspjeh na izborima Radićeve stranke ležala je u neumornom radu stranačkih agitatora na terenu. Doduše, u ovom slučaju HPSS je mogao i prilično unaprijed biti uvjeren u sigurnu pobjedu, i to prije svega zato što je ideologija braće Radić već neko vrijeme bila čvrsto ukorijenjena u pučanstvu koprivničkoga kotara.

Stranačka agitacija HPSS-a u sklopu predizbornih napora u koprivničkom je kotaru svoj vrhunac doživjela u ožujku 1920. godine. Nositelj tog predizbornog djelovanja stranke bio je Rudolf Horvat koji je 7. ožujka održao velik skup HPSS-a u Peterancu. U govoru koji je potrajao cijeli sat Horvat je okupljenom mnoštvu objašnjavao program stranke. Zanimljivo je istaknuti da su na skupu bili prisutni i pripadnici mjesne inteligencije koji su zahvalili "dru. Horvatu, što je s toliko topline podučio narod, koji već godinu dana nije znao naći pravi izlaz iz ove političke zbrke".[13] Skupština u Peterancu, uz izvrsan pokazatelj sve uspješnijeg prodora ideologije HPSS-a u seljačkim redovima, imala je i svoj nastavak. Peternačka skupština HPSS-a važna je i po rezoluciji koja je tada donesena, a koju stranački tisak ne spominje. Sadržaj rezolucije pokazuje na koji su način agitatori HPSS-a znali povezati aktualne probleme hrvatskog seljaštva sa svojim programskim odrednicama, postavljajući na taj način stranku na mjesto jedinog istinskog branitelja interesa hrvatskog naroda u Kraljevini SHS. Rezolucija se sastoji od pet točaka. U prvoj točki se traži ukidanje nepravednog omjera zamjene bivših austrougarskih kruna za jugoslavenske dinare. Pri tome valja istaknuti da se traži ispravljanje te nepravde u ime "naroda Peteranca" te da je ona učinjena "bez pitanja naroda".[14] Dalje se u rezoluciji traži pripojenje hrvatskih krajeva pod talijanskom okupacijom, pri čemu su Talijani okarakterizirani epitetom "neprijatelja" hrvatskog naroda. Važno mjesto u rezoluciji "naroda u Peternacu" zauzima i zahtjev Zemaljskoj vladi u Zagrebu (u tekstu rezolucije se Zemaljska vlada naziva hrvatskom vladom) "da kod ministarstva izposluje da naši sinovi u vojnoj službi ne moraju služiti u Albaniji i Macedoniji, nego u Hrvatskoj, kako je to od vajkada bilo".[15] Utjecaj idelogije HPSS-a najprisutniji je u trećoj i četvrtoj točki rezolucije. Poveznica između te dvije točke bio je pojam "seljačkog i radničkog prava". Kategorički se zahtijeva njegova potpuna provedba koja

[11] A. MILUŠIĆ, *Politički i pravni aspekti,* 121.
[12] *Isto* 163.
[13] "Iz HPSS-Skupština u Peternacu", *Slobodni dom,* (dalje SD), Zagreb, XIV/1920., br. 3, 4.
[14] Hrvatski državni arhiv, Zagreb, (dalje HDA), Predsjedništvo Zemaljske vlade, (dalje PrZv), sv. 6-14/4534/1920., kut. 1048, Rezolucija iz Peteranca od 7. ožujka 1920.
[15] *Isto.*

predstavlja jedini način da se stane na kraj sveprisutnom osiromašenju stanovništva. Četvrta točka predstavlja i najvažniji dio rezolucije. U njemu se oštro osuđuje osvajački militarizam i grabežljivost carskih i kraljevskih obitelji (!) koji je svoje utjelovljenje dobio u strahovitu iskustvu svjetskoga rata. Kako je ta rezolucija nastala već u drugoj godini postojanja Kraljevine SHS, države u kojoj je, uz proklamiranu važnost parlamenta, monarh ipak bio čimbenik s najvišim ovlastima, postaje jasnije njezino pravo značenje. To je jasno i istaknuto u rečenici u kojoj se konstatira uvjerenost hrvatskog seljačkog naroda "da se seljačko i radničko pravo dade do kraja provesti samo u neutralnoj seljačkoj republici".[16] Stoga je ta rezolucija i prije parlamentarnih izbora u jesen 1920. godine, na kojima se odlučivalo o uređenju Kraljevine SHS, predstavljala potvrdu čvrstog republikanskog uvjerenja hrvatskog seljaštva u koprivničkom kotaru.

Osim HPSS-a, u koprivničkom kotaru kandidirane su i liste Hrvatske zajednice (HZ)[17] te Socijalističke radničke partije Jugoslavije - komunisti (SRPJ).[18] Zajedničari su bili jedina politička snaga u Hrvatskoj i Slavoniji koja je u predizbornu kampanju za općinske izbore 1920. godine ušla s detaljno razrađenim komunalnim programom. Postavljajući u prvi plan zahtjev da se općinama i gradovima osigura najšira autonomija, zajedničari su inzistirali na njezinu socijalno-kulturnom karakteru.[19] I komunisti su tražili osiguranje općinske autonomije, ali su njihovi zahtjevi bili pod dominantnim utjecajem komunističke ideologije pa je općinska autonomija, u njihovim očima, bila neraskidivo vezana uz organiziranje komunističkog društva "sa općom obavezom rada i društvenim vlasništvom svih sredstava za proizvodnju".[20] Pokušaji pripadnika Demokratske stranke (DS) da raširi svoju organizaciju u seoskim naseljima kotara često su završavali neslavno. Skupštinu DS-a, koju je u Novigradu Podravskom pokušao održati nadšumar Vlado Odžić u lipnju 1919. godine, pripadnici HPSS-a, na čelu sa seljakom Franjom Vrtarom, pretvorili su u manifestaciju republikanstvu Radićeve stranke.[21]

Rezultati općinskih izbora (iz dostupne građe može se rekonstruirati samo broj mandata) u seoskim naseljima koprivničkoga kotara 1920. godine prikazani su u tablici 1.[22]

Rezultati općinskih izbora 1920. godine u seoskim naseljima koprivničkoga kotara pokazuju uvjerljivu pobjedu Radićeva HPSS-a. No, s obzirom na činjenicu već prijeratne učvršćenosti te stranke u ovom kraju, socijalnu strukturu tih seoskih naselja te raširene predizborne promidžbe HPSS-a, rezultati su

Tablica 1.

Upravna općina	Uk. broj mandata	HPSS	HZ	SRPJ
Drnje	12	12	0	0
Gola	18	18	0	0
Hlebine	12*	11	0	0
Peteranec	12	8	4	0
Rasinja	18	18	0	0
Kop. Ivanec	12	12	0	0
Sokolovac*	18	/	/	/

* U upravnoj općini Hlebine za jedan mandat došlo je do užeg izbora.
* U upravnoj općini Sokolovac izbori nisu održani.

[16] *Isto.*
[17] O postanku i političkom djelovanju HZ-a vidi u Hrvoje MATKOVIĆ, "Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji", *Zbornik radova "Istorija XX. veka",* V/1963., 5-134.
[18] U lipnju 1920. godine SRPJ(k) mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ).
[19] A. MILUŠIĆ, *Politički i pravni aspekti,* 159.
[20] *Isto,* 148-155.
[21] "Skupština demokratske stranke u Novigradu", *Demokrat,* I/1919., br. 19, 2. Skupština je završena donošenjem rezolucije u kojoj središnje mjesto zauzima zahtjev za federativnim uređenjem Kraljevine SHS. (A unutri neka smo jedna federativna država kao što je Amerika i neka imamo svoju pokrajinsku vladu u Zagrebu. *Isto.)*
[22] HDA, PrZv, 6-14/10096/1919.-1725/1920., kut. 988; HDA, Grupa XXIII, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, inv. broj 30; Savo VELAGIĆ, "Izbori između dva svjetska rata (Kotari Đurđevac, Koprivnica, Varaždin, Ludbreg)", *Podravski zbornik,* 26/27/2000/01., 117-130.

očekivani. Seljaštvo koprivničkoga kraja već se na ovim izborima čvrsto opredijelilo za politiku Radićeve stranke.

Neodržavanje izbora u upravnoj općini Sokolovac izazvalo je reakciju pučanstva te općine. U predstavci banu Hrvatske i Slavonije od 9. lipnja 1920. godine ističe se da su vlasti (Zemaljska vlada) na tu činjenicu već dva puta upozoravane, ali "sve do sada ništa učinjeno nije akoprem je obećano da će nam izbori u što kraćem vremenu raspisani biti".[23] Predstavku je potpisalo osam istaknutih seljaka te općine, a čini se da je takav postupak vlasti doveo do solidarnosti hrvatskih i srpskih seljaka u sokolovačkoj općini.[24]

Gradski izbori u Koprivnici bili su u središtu zanimanja kako samog koprivničkoga građanstva, tako i šire javnosti. No, prije nego što su gradski izbori obavljeni po novom izbornom zakonu, koprivničko građanstvo je već jedanput izašlo na birališta. Sredinom rujna 1919. godine u Koprivnici su održani gradski izbori, još po starom izbornom zakonu. Kako je predizborna borba za ove gradske izbore uvelike utjecala na kasniji razvoj političke situacije u gradu i njih je u ovom prilogu potrebno obuhvatiti.

Najjača politička snaga u Koprivnici bila je organizacija HPSS-a.[25] Uz seljačku stranku, u predizbornu utrku za mandate u gradskom zastupstvu Koprivnice ušle su i brojne strukovne organizacije. Osim činovničke (Činovnički savez) i trgovačke organizacije (Trgovački savez), jedno od istaknutijih mjesta u predizbornoj borbi zauzimat će i organizacija obrtnika (Savez obrtnika) u Koprivnici. Obrtnička organizacija izdavala je tada jedini izlazeći tjednik u gradu *Demokrat,* što joj je povećavalo političku važnost. No, treba primijetiti da je *Demokrat* bio otvoren i za iznošenje stajališta ostalih političkih i strukovnih organizacija u Koprivnici.

Činovnička organizacija u Koprivnici je prva predložila ujedinjenu listu svih strukovnih organizacija. Još u kolovozu 1919. godine, na sastanku činovničke organizacije, predloženo je da na takvoj listi činovnicima pripadne osam mjesta. Taj je prijedlog nedvojbeno stavljao činovničku organizaciju u dominantan položaj u odnosu na ostale organizacije. Zbog toga je *Demokrat* bio prisiljen reagirati na takvu odluku činovnika. Osnovni razlog zbog kojeg je taj prijedlog činovnika *Demokratu* bio neprihvatljiv bio je što se u očima građanstva činovništvo tretira strancem "jer je [činovnik] amo samo premješten, a opet će odavle dalje premješten biti".[26] List je, a u svrhu prevladavanja sve većeg jaza između strukovnih organizacija u gradu, i sam predložio sastav zajedničkih kandidatskih lista (u oba izborništva biralo se ukupno 24 zastupnika, po 12 u svakom). Prema *Demokratu,* na obje liste trebalo bi biti zastupljeno nekoliko građana Koprivnice židovske nacionalnosti (predviđeno im je pet mjesta "jer ih je uvijek isti broj bio"), po četiri trgovca i obrtnika te tri činovnika, "nu takova kojima je boravak ovdje stalniji".[27] Treba primijetiti

[23] HDA, Grupa XXIII, inv. broj 236.

[24] *Isto.* Od potpisnika predstavke uspio sam rekonstruirati imena tri osobe: Stevo Milivojević, Niko Podravac i Milan Krajčinović. Dalje u predstavci stoji: "Mi se čudimo zašto to i radi čega te gdje to zapinje kome i u kakovu korist. U svim općinama u Hrvatskoj i Slavoniji obavljeni su ogkada općinski izbori ali narod općine Sokolovačke kao da je kakovo prokletstvo na njega bačeno-nemože do raspisa izbora doći... Radi toga narod naš mnogo štetuje jer općinskoga proračuna neima za tri pune godine a sa općinskim dobrom se gospodari bez istoga. GOSPODINE BANE mi smo prisiljeni da se na VAS obratimo sa punim uvjerenjem da će te stvar odmah izvidjeti gdje je to zapelo te nami izbore odmah dati raspisati jer je narod radi toga zavlačenja i previše strpljivosti imao."

[25] Još u lipnju 1919. godine najistaknutiji član HPSS-a u Koprivnici, seljak Ivan Kraljić, ponukan napadima na stranku koji su isticali njezinu isključivu orijentaciju na seljaštvo, odgovorio je: "Neki kažu HPSS, brani samo interese seljaštva. Nije istina, ona brani cijeli hrvatski narod, ali da najviše brani seljačtvo to stoji jer nijedan stalež nije bio tako tlačen košto seljački, a osobito sad u vreme rata." ("Iz Hrvatske Pučke Seljačke Stranke", *Demokrat,* I/1919., br. 17, 1.)

[26] "Nešto o gradskom izboru", *Demokrat,* I/1919., br. 26, 2.

[27] *Isto.*

da je, po ovakvom prijedlogu *Demokrata,* ostavljeno osam praznih kandidatskih mjesta koja su, vjerojatno, bila predviđena za organizaciju HPSS-a (list je naziva ratarskom) u gradu. Taj prijedlog organizacija HPSS-a je odbila. Njezin najistaknutiji pripadnik u Koprivnici, seljak Ivan Kraljić, odbijajući sve te prijedloge, i činovnika i *Demokrata,* istaknuo je da će organizacija HPSS-a na gradskim izborima istupiti samostalno.[28]

Da od tih pregovora o zajedničkom istupu na predstojećim gradskim izborima neće biti ništa, dala su naslutiti još dva događaja. Najprije se koprivničkoj javnosti, putem *Demokrata,* obratio jedan od istaknutijih predstavnika činovničke organizacije u gradu, Rudolf Žličar. Iako nije kategorički odbio sve ponude o zajedničkom istupu, Žličar je bio prilično jasan kada je ustvrdio da "bez činovnika u društvenom i političkom pogledu je ne moguć u provinciji svaki rad".[29] S druge strane, obrtnička organizacija u Koprivnici je u iznošenju svojih stajališta bila još izravnija. Na sastanku obrtnika 3. kolovoza 1919. konstatirano je da zajedničkog istupa neće biti, čak je predložena odgoda gradskih izbora "dok se prilike bar donekle ne promijene".[30] Treba primijetiti da takva odluka nije donesena jednoglasno, što znači da se obrtnička organizacija u Koprivnici nije odlikovala jedinstvenošću pogleda na problem kandidiranja u gradskim izborima.

Kada je postalo jasno da je propala ideja o zajedničkom istupu svih grupacija na predstojećim gradskim izborima, suprotstavljene strane krenule su u razdoblje oštrih političkih prepucavanja. U pokušaju da seljaštvo odgurne iz domene HPSS-a *Demokrat* je u javnost istupio s idejom njihova organiziranja u posebne seljačke zadruge. Ističući da se seljak ne mora organizirati u "političkim strankama ili u političkoj grupaciji", obrtnička organizacija u Koprivnici predlagala je da u "svakom i najmanjem selu i općini valja osnovati seljačke zadruge, kojima će, biti zadaća podignuti gospodarsko stanje seljaka".[31] Na taj pokušaj pridobivanja seljaštva iz gradske organizacije HPSS-a odgovoreno je nastavkom učvršćivanja položaja stranke kao jedinog zastupnika seljačkih interesa. Konačno su članovi obrtničke organizacije u Koprivnici odustali od svojih zamisli, ističući da će nastaviti djelovati na daljnjem povezivanju koprivničkog obrtništva u sklopu strukovne organizacije.[32]

Gradski izbori u Koprivnici, obavljeni po starom izbornom zakonu, održani su 11. i 12. rujna 1919. godine. U I. izborništvu (velikom), u kojem organizacija HPSS-a nije postavila kandidate, pobjedu su odnijele strukovne organizacije. Od 12 mandata tri su pripala činovnicima, četiri trgovcima, tri obrtnicima, jedan zastupnik izabran je iz redova građanstva, a za jedan mandat određen je uži izbor. No, u II. izborništvu apsolutnu je pobjedu odnijela kandidatska lista HPSS-a, osvojivši svih 12 zastupničkih mandata.[33] S vremenom su snaga i utjecaj HPSS-a u Koprivnici i dalje jačali pa je njegov predvodnik Ivan Kraljić, nakon nekoliko neuspjelih pokušaja, na sjednici gradskog zastupstva 4. studenoga 1919. izabran za gradonačelnika Koprivnice.[34]

---

[28] *Isto.*

[29] "Nešto o gradskom izboru", *Demokrat,* I/1919., br. 27, 2. Žličar je svoje obraćanje koprivničkoj javnosti u potpunosti temeljio na važnosti činovništva, naročito u pogledu modernizacije i ukupnog napretka Koprivnice. "(...) Svaki činovnik, pa i onaj, koji ostaje kraće vrijeme u gradu, što je rijetkost, ima već po svom odgoju i inteligenciji, za procvat grada toliki interes kao drugi gradjanin ako ne moguće i veći." *(Isto.)*

[30] "Domaće vijesti-MO saveza hrvatskih obrtnika u Koprivnici", *Demokrat,* I/1919., br. 27, 3.

[31] "Organizacija seljaka", *Demokrat,* I/1919., br. 29, 5.

[32] "Gradski izbori", *Demokrat,* I/1919., br. 30, 2. U odgovoru obrtnika se, pomalo rezignirano, ističe: "Ustrajte Vi samo na Vašem putu, organizirajte i stvarajte Političke organizacije. Obrtništvo će naprotiv osnivati ono što mu je za život potrebno, a to su gospodarske zadruge koje će se brinuti da za svoje članove priskrbe jeftinog raznovrsnog materijala..." *(Isto.)*

[33] "Gradski izbori", *Demokrat,* I/1919., br. 31, 3.

[34] "Ponovni izbor načelnika", *Demokrat,* I/1919., br. 39, 3. *Demokrat* je Kraljićev izbor na mjesto gradonačelnika Koprivnice popratio s vidljivim nezadovoljstvom, oštro ga napadajući: "Svakako je sramota za gradjanstvo grada Koprivnice, da ovakav čovjek zauzima čast gradonačelnika, kažnjen bez ikakove naobrazbe i prosvjete (...) a jadnik jedva da se znade potpisati..." *(Isto.)*

Nakon što je krajem studenoga 1919. godine došlo do raspuštanja svih općinskih odbora i gradskih zastupstava u Hrvatskoj i Slavoniji, i Koprivnica je ostala bez izabrane gradske vlasti. Novi gradski izbori, sada po novom izbornom zakonu, raspisani su za 17. ožujka 1920. godine. Prema tom zakonu, svi gradovi s više od 6000 stanovnika biraju u gradsko zastupstvo 24 člana. Koprivnica je, prema tadašnjoj administrativno-upravnoj podjeli naselja, pripadala kategoriji gradova II. vrste (uz Koprivnicu, iz Hrvatske i Slavonije, toj kategoriji gradova pripadali su još Senj, Bakar, Sisak, Karlovac, Petrinja, Bjelovar, Križevci, Požega, Brod, Mitrovica, Karlovci i Petrovaradin) pa se i njezino zastupstvo sastojalo od 24 zastupnika.[35]

Raspisivanje novih gradskih izbora ponovno je uskomešalo političku situaciju u Koprivnici. Mjesna obrtnička organizacija se prva aktivno uključila u predizbornu borbu. Još sredinom prosinca 1919. godine koprivnički obrtnici su, ističući važnost predstojećih gradskih izbora, izašli sa svojim programom. U dokumentu, koji je potpisao Edo Dorčić, na prvom se mjestu ističe važnost gradnje moderno uređenog carinskog ureda. Prema Dorčićevu mišljenju, a prije svega zbog pograničnog položaja Koprivnice, takav ured "treba bezuvjetno veliko skladište kao spremište za robu, koju valja ocarinariti, a treba bome i stanove za carinarsko činovništvo".[36] Uz taj su zahtjev koprivnički obrtnici smatrali da buduće gradsko zastupstvo mora sve raspoložive mogućnosti upotrijebiti u opću modernizaciju postojeće infrastrukture i gradnju brojnih novih objekata. Tako se ističe potreba proširenja željezničkoga kolodvora, preuređenje gradske klaonice i ciglane te gradnja vodovoda i rasvjete. Kako svi ti planovi predviđaju i znatan priljev različitih stručnih kadrova, napose činovništva i obrtništva, program obrtničke organizacije u Koprivnici predstavlja zaista ambiciozan projekt.[37]

Dorčić se u ovom dokumentu nije zaustavio samo na planu modernizacije Koprivnice, nego je iznio i stajališta obrtničke organizacije u Koprivnici u vezi s mogućnostima stvaranja koalicije različitih političkih i strukovnih grupacija. Smatrajući "da bi svaki samostalan istup bio neoprostiva pogreška", koprivnički obrtnici su izašli u javnost s idejom zajedničkog sastanka svih zainteresiranih grupacija kako bi se "pred izbornu žaru [izašlo] sa jednom jedinstvenom listinom".[38] Tako je ideja o zajedničkom istupu na predstojećim gradskim izborima ponovno dobila svog zagovornika u koprivničkoj obrtničkoj organizaciji. Kako bi potakli gradsku organizaciju HPSS-a na veće zalaganje za ideju o zajedničkom istupu na izborima, obrtnici su nastojali izaći iz, u ovom slučaju, uskih okvira struke. Na samom početku 1920. godine eventualnu mogućnost nejedinstvenosti zainteresiranih strana obrtnici su pokušavali opravdati zajedničkim interesom borbe protiv centralističkih snaga. Zauzeli su stav po kojem bi takva mogućnost bila opravdana jedino "kada bi u Koprivnici bila jaka Demokratska stranka pa bi ona kao takova htjela u gradsko zastupstvo proturati svoje ljude".[39]

Stajalište HPSS-a o toj stvari iznio je Rudolf Horvat koji je istaknuo svoju ožalošćenost činjenicom da u Koprivnici postoji razdor između obrtničke organizacije i HPSS-a.[40] Ipak, ni Horvat nije htio popustiti u stajalištu, a koje je svoje izvorište imalo u uvjerenju o snazi HPSS-a, koje je i potvrđeno na gradskim izborima u rujnu 1919. godine te već provedenim izborima u

[35] A. MILUŠIĆ, *Politički i pravni aspekti,* 116.
[36] "Novi izbor gradskog zastupstva", *Demokrat,* I/1919., br. 45, 1-2.
[37] *Isto.*
[38] *Isto.*
[39] "Novi izbor gradskog zastupstva", *Demokrat,* II/1920., br. 1, 1.
[40] "Složno u gradske izbore", *Demokrat,* II/1920., br. 3, 1. Horvat je pokušao razloge tog razdora objasniti na sljedeći način: "(...) Obrtnici zavidjaju poljoprivrednicima što su tečajem rata i sada poslije rata skupo prodavali svoje proizvode, pa se tako riješili dugova i stekli gotov novac. Poljoprivrednici pak ljute se na obrtnike zato, što mnogo traže za izradjivanje potrebite robe, naročito za kožu i kožne proizvode." *(Isto.)*

seoskim općinama koprivničkoga kotara. Upravo u toj činjenici treba tražiti razloge zbog kojih je on, iako u vrlo mlakom tonu, iznio svoje mišljenje na stranicama *Demokrata.* Konstatirajući snagu HPSS-a u Koprivnici, Horvat je istaknuo da bi "rado u toj stranci [HPSS-u, op. a.] vidio i obrtnike, kako ih nalazim u Virju, Gjurgjevcu, Pitomači, Petrinji i po drugim mjestima".[41] Pritom se, u opravdanju tog stava, Horvat pozvao i na odluku Glavnog odbora stranke, a prema kojoj je dopušteno organizacijama HPSS-a ulaziti u predizborne koalicije s drugim političkim grupacijama ako se njihov program podudara s programom HPSS-a (u članku su potencijalni saveznici HPSS-a nazvani "rodoljubnim strankama"). Pomoću istog argumenta koji su upotrijebili obrtnici da bi sa sebe skinuli odgovornost za eventualni neuspjeh stvaranja zajedničke kandidatske liste, a koji tu mogućnost dopušta samo u slučaju velike snage centralista u kotaru, Horvat je ponovno prebacio odgovornost u ruke obrtničke organizacije. I on je ustvrdio da je jedan od osnovnih uvjeta, možda i najvažniji, pod kojim organizacije HPSS-a mogu sklapati predizborne koalicije, rušenje kandidata DS-a. Ipak, kako ne bi posve zatvorio vrata svim pregovorima, istaknuo je da će upotrijebiti sav svoj utjecaj na prvake stranke u Koprivnici da se "sporazume s rodoljubnim obrtnicima".[42]

U sklopu predizbornog djelovanja, a i kako bi koprivničkoj javnosti manifestirala svoju snagu, organizacija HPSS-a je krajem siječnja 1920. godine organizirala javnu skupštinu. Na skupštini je odlučeno da se ipak poradi na stvaranju zajedničke kandidatske liste za predstojeće gradske izbore. *Demokratu* nije promaklo da proklamirano zalaganje za zajednički istup ipak nema tako jaku podršku u redovima koprivničke organizacije HPSS-a. Zbog toga je, pomalo zlobno, primijetio da "kolaju glasine da se hoće od jedne strane ova nakana složnog i bratskog sporazuma sporazuma omesti".[43] Koprivnički HPSS je središnju predizbornu skupštinu održao 7. ožujka 1920. godine (isti je dan održana skupština stranke u Peterancu), desetak dana prije održavanja izbora. Prema izvještaju *Slobodnog Doma,* na skupštini se okupilo oko 3000 ljudi, a list nije propustio istaknuti da su, uz pristaše HPSS-a, na skupštinu došli i "radnici, obrtnici, trgovci i školovana gospoda".[44]

Nisu samo nejasnost stvarnih namjera organizacije HPSS-a te želja obrtnika da uđu u proces pregovora o zajedničkom istupu kao ravnopravan partner HPSS-u (a dominantan u odnosu na ostale strukovne organizacije), što ipak ne odgovara njihovoj stvarnoj snazi, bili jedini čimbenici koji su uvjetovali neuspjeh sastavljanja zajedničke kandidatske liste. Početkom 1920. godine, kao sve važniji čimbenik na političkoj pozornici Koprivnice, pojavljuje se organizacija HZ-a. Stvarni utjecaj zajedničara nije ležao u njihovoj snazi, nego u činjenici što su uspjeli na svoju stranu pridobiti ostale strukovne organizacije u gradu. Kada su i organizacija HPSS-a i obrtnička organizacija uspjeli dogovoriti zajednički sastanak te kada se očekivalo da će i ostali sudionici predizborne borbe prisustvovati tom sastanku, *Demokrat* je objavio da "još nisu prijavljeni pouzdanici HZ, Činovničke organizacije, Trgovačkog saveza i Saveza intelektualaca".[45]

---

[41] *Isto.*

[42] *Isto.* Potrebno je primijetiti da Horvat lukavo barata epitetom "rodoljubni". On ne samo što za potencijalne saveznike HPSS-a dopušta "rodoljubne" stranke, nego kada obećava i svoje zalaganje za daljnje pregovore s obrtnicima, u stvari se obraća samo jednom njihovu dijelu - "rodoljubnim obrtnicima".

[43] "Domaće vijesti-Javna skupština", *Demokrat,* II/1920., br. 7, 3.

[44] "Iz HPSS-Velika skupština u Koprivnici", *SD,* XIV/1920., br. 3, 4. Glavni govornik na skupštini bio je Rudolf Horvat koji se obrušio na centralizam vođe DS-a, Svetozara Pribićevića, koji je "od svog učitelja Tise prenio u Jugoslaviju zatvaranje političkih protivnika, obustavu i zapljene novina, korupciju činovništva i proganjanje rodoljubnih činovnika. K tomu je iz Azije donio batinjanje seljaka, čime je Hrvatsku turnuo za 50 godina natrag, jer su batine u Hrvatskoj ukinute g. 1870.". *(Isto.)*

[45] "Domaće vijesti-Gradski izbori", *Demokrat,* II/1920., br. 9, 3.

Tablica 2.

Politička stranka	HPSS	SO	HZ	SRPJ
Broj mandata	17	2	4*	1
Broj glasova	1239	170	253	105

* U ovom broju sudjeluju HZ s dva te činovnici i trgovci s jednim mandatom.

Desetak dana prije izbora *Demokrat* je objavio vijest da su sve organizacije, osim zajedničara, stanovišta "da u pitanjima komunalne politike nebi smjela imati posla nikakva strančarstva u gradskim izborima".[46] Vijest nije bila točna. Kako je organizacija HZ-a ostala pritom da ne želi ulaziti u pregovore s obrtničkom organizacijom, a nije došlo ni do kontakata s organizacijom HPSS-a, svi planovi o zajedničkom istupu na gradskim izborima pali su u vodu. Tako je na izborima istupilo četiri odvojene kandidatske liste - lista HPSS-a, Saveza obrtnika (SO), komunista i HZ-a (u koaliciji s Činovničkim savezom i Trgovačkim savezom).

Rezultati gradskih izbora u Koprivnici, održanih 17. ožujka 1920. godine, prikazani su u tablici 2.[47]

Iz rezultata tih izbora vidljiva je dominantna pobjeda HPSS-a. Ta pobjeda posebno dobiva na težini ima li se na umu činjenica da Koprivnica te Vrbovec (osvojili 19 od 24 mandata), uz izuzetak Zagreba (osvojen 1 od 50 mandata), predstavljaju jedina važnija gradska središta u Hrvatskoj i Slavoniji u kojem je stranka osvojila potreban broj glasova, dovoljan za osvajanje mandata. Osim toga, treba primijetiti da su u Koprivnici komunisti postigli jedan od najslabijih rezultata uopće, a ni HZ nije mogao biti zadovoljan postignutim rezultatom (u obližnjem Bjelovaru osvojili su apsolutnu većinu, kao i u Novoj Gradiški, Petrinji, Mitrovici i Bakru, a relativnu većinu osvojili su u Đakovu, Daruvaru i Ogulinu).

Zaista velik uspjeh HPSS-a, koji mu je dopuštao izbor gradonačelnika iz vlastitih redova bez dogovora s ostalim grupacijama, *Demokrat* je pripisivao široko rasprostranjenim predizbornim aktivnostima članstva stranke. S prisutnom zavišću u tonu konstatirano je da su u "svakoj ulici bili odredjeni povjerenici, koji su imali popisati sve muško i žensko za pravo glasa (...) držali su se skoro svako večer pouzdani sastanci, na kojima se tumačilo novo izborno pravo te jakost i potreba jedne čvrste seljačke organizacije".[48] Nakon što su gradski izbori bili obavljeni *Demokrat* se potrudio da koprivničkoj javnosti pojasni sve zakulisne igre koje su se događale u pokušaju stvaranja zajedničke kandidatske liste (primjetna je činjenica da komunisti nikad nisu bili spominjani kao potencijalni partneri bilo koje grupacije). Sada obrtnička organizacija u Koprivnici zauzima sve blagonakloniji stav prema HPSS-u koji je težio stvaranju predizbornog sporazuma "sa svim ostalima organizacijama pridržavajući si kao najjača pravo na 14 mandata".[49] Sve se veća krivnja za neuspjeh prebacuje na organizaciju HZ-a u Koprivnici. Zajedničari su u početku odbijali pregovarati sa svima, osim s HPSS-om, a kad u svojim namjerama nisu uspjeli, okrenuli su se obrtnicima. No, i tu su naišli na odbijanje pa je svaka nada o zajedničkom istupu propala.[50] Ovdje je, očigledno s namjerom da se skine svaka odgovornost s obrtnika, ispuštena

[46] "Domaće vijesti-Gradski izbori", *Demokrat,* II/1920., br. 10, 3.

[47] HDA, PrZv, 6-14/10096/1919.-1725/1920., kut. 988; "Nakon obavljenih gradskih izbora", *Demokrat,* II/1920., br. 12, 1.-2.; A. MILUŠIĆ, *Politički i pravni aspekti,* 185.; S. VELAGIĆ, *Izbori,* 118. Kod rezultata gradskih izbora u Koprivnici postoje određene nedoumice. U svom radu Anto Milušić iznosi sljedeće rezultate: HPSS 16, HZ 2, KPJ 2, SO 2, činovnici 1 i Židovi 1 mandat. S druge strane Savo Velagić "vraća" HPSS na 17 mandata, HZ osvaja (uz koalicijske partnere) 4, SO 2, a komunisti "padaju" na 1 mandat. Prema *Demokratu* rezultati su bili sljedeći: HPSS 17, SO 2, HZ 2, činovnici 1, trgovci 1 i komunisti 1 mandat. Zanimljivo je ovdje upozoriti na članak u istoimenim novinama u kojem se tvrdi da na izborima "nastupaju seljaci [HPSS-op.a.], radnici [SRPJ-op.a.] i obrtnici posebno te hrvatska zajednica, činovnici i Savez trgovaca". (*Demokrat,* br. 11).

[48] "Nakon obavljenih gradskih izbora", *Demokrat,* II/1920., br. 12, 1-2.

[49] *Isto.*

[50] *Isto.*

činjenica da su ostale strukovne organizacije u gradu (činovnici, trgovci) u međuvremenu pristale na formiranje zajedničke liste s HZ-om. Uostalom, takva odluka činovnika i trgovaca i ne predstavlja posebno iznenađenje imamo li na umu socijalnu strukturu HZ-a. Budući da je dominantnu većinu članstva HZ-a činilo sitno građanstvo, odnosno "trgovci, obrtnici, gostioničari, pripadnici raznih činovničkih zvanja i slobodne profesije",[51] većim iznenađenjem čini se odluka Saveza obrtnika u Koprivnici da postave samostalnu kandidatsku listu, pa čak i da, u svojim stajalištima, bude bliže HPSS-u.

IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU U KOPRIVNIČKOM KOTARU 1920. GODINE

U istoj godini kada su održani općinski i gradski izbori (1920.) birači koprivničkoga kotara još su jednom izašli na birališta. Ovom prilikom radilo se o prvim parlamentarnim izborima, vođenim za poslanička mjesta u Ustavotvornoj skupštini u Kraljevini SHS. Ove izbore raspisala je "koncentracijska" vlada Milenka Vesnića, istaknutog pripadnika Narodne radikalne stranke (NRS). Izborni zakon po kojemu su provođeni izbori za Ustavotvornu skupštinu donesen je 3. rujna 1920. godine. Zakon je odredio da se, gotovo u svim slučajevima izborne jedinice na području Hrvatske i Slavonije podudaraju s još vrijedećom administrativno-upravnom podjelom (podjelom na županije). Broj birača određivan u nekoj izbornoj jedinici određivan je po popisu stanovništva iz 1910. godine; činjenica koja je jasno privilegirala Srbiju. Prema tom zakonu je koprivnički kotar bio sastavni dio bjelovarsko-križevačkog izbornog okruga (županije).[52]

Uvjerljivi pobjednik općinskih i gradskih izbora u koprivničkom kotaru, Radićev HPSS, bio je jedina politička snaga, uz manji izuzetak HZ-a, koja je kotaru provela široke predizborne aktivnosti. Najvažnija osoba u predizbornoj agitaciji HPSS-a u koprivničkom kotaru bio je seljak iz Ruševca Martin Crnčić, koji je čak i u službenom izvješću organa vlasti tako okvalificiran. U tom dokumentu stoji da je Martin Crnčić iz Ruševca "jedan od najvećih agitatora i to već odavna, za seljačku stranku Stjepana Radića".[53] Crnčić je, očigledno, uložio velik trud u širenje ideologije HPSS-a među seljacima koprivničkoga kotara pa su njegovo selo Ruševac i obližnji Povelić postali "najnepokornija sela u cijelom ovom kotaru".[54] Organi vlasti (žandarmerija) nisu se libili ni uporabe sile u nastojanjima da ugase širenje neraspoloženja među seljaštvom. U vrijeme neposredno prije održavanja izbora (jesen 1920. godine) bili su prisiljeni nekoliko puta intervenirati. Čini se da su, zahvaljujući Crnčićevoj agitaciji, ova sela postala iznimno neprijateljski raspoložena prema svakom pojavljivanju organa vlasti. U izvješću se, gotovo dramatično, konstatira da je Ruševac selo "suviše odporno, a kako ne imade u selu ni župnika, niti učitelja, niti ijedne osobe (podvučeno u dokumentu - op.a.), u koju bi se oblast pouzdati mogla, i koja bi među seljanima umirno djelovala, bojati se je, da će u jednom slučaju prekoračiti i suviše granice dopustivosti i tada postradati".[55]

---

[51] H. MATKOVIĆ, *Hrvatska zajednica,* 15.

[52] F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija,* 216-218.

[53] HDA, Grupa XXI, Politička situacija, inv. broj 197, Kraljevska kotarska oblast u Koprivnici banu Matku Laginji 12. listopada 1920. godine.

[54] *Isto.*

[55] *Isto.* O sukobu seljaštva s organima vlasti u Ruševcu i Paveliću u dokumentu stoji: "Istinit je navod izvješća žandarmerijskog komandira, da su jesenas u Ruševcu razoružali dva oružnika, a ljetos se oprli i potjerali financijalnu stražu, kada je došla onamo duhan popisivati. Kada ih se pako malo na red pritegne, tada lete svima oblastima i traže zaštitu. Tako je Martin Crnčić svoje suseljane odgojio. (...) U selu Pavelići, tražeći vojne bjegunce, sukobili su se oružnici sa nekim Androm Frkićem i u tom sukobu nastreljena je žena Frkićeva u nogu."

U predizbornim aktivnostima stranke u koprivničkom kotaru sudjelovali su i istaknuti prvaci HPSS-a. Tako je 2. studenoga 1920. godine predizbornu skupštinu stranke u Goli održao Ivan Pernar. Skupštini koja se održavala pred zgradom općinskog poglavarstva prisustvovalo je oko 200 seljaka. Pernar je u početku svoga govora općenito govorio o izborima i važnosti izlaska birača na njih. Postupno je počeo prelaziti na objašnjavanje aktualne političke problematike, a njegov govor sve je više postajao oštrom kritikom vlade i načina ujedinjenja. Nakon toga počeo je okupljenim seljacima tumačiti "značaj republike i ovo odobravajuć, gdje je popraćen od strane prisutnih sa burnim živio".[56] U ovom trenutku intervencijom komandira žandarmerijske stanice u Goli Nikole Narančića Pernarov je govor prekinut. Opravdavajući svoj postupak naredbom viših vlasti, Narančić je raspustio skupštinu HPSS-a. Taj Narančićev čin nije doveo do izbijanja incidenta jer su se "prisutni ljudi razišli mirno svaki svojoj kući".[57]

Agitatori HPSS-a u propagiranju ideologije stranke nisu smetnuli s uma potrebu da se seljaštvu objasni, pored opasnosti od moguće pobjede centralističkih snaga, i opasnost koja im prijeti od komunizma. Na toj činjenici inzistiralo se u vrijeme provedbe općinskih izbora, ali i u jesen 1920. godine. Još u ožujku iste godine, desetak dana prije održavanja gradskih izbora u Koprivnici, na skupštini HPSS-a 7. ožujka Horvat nije propustio rastumačiti narodu "razliku između komunista i seljačke stranke".[58] I već spomenuti Crnčić osuđivao je pokušaje komunista da seljaštvo u što većem broju privuku u svoje redove. Ističući da je komunistički pokret nesposoban zadovoljiti potrebe seljaka, Crnčić ga je okvalificirao "nesrećom za vas i za nas, a vaše sadanje vodje držim pukim orudjem batinaške gospode".[59]

Uz HPSS, od važnijih političkih stranaka tragove aktivnijeg vođenja predizborne kampanje moguće je rekonstruirati kod HZ-a. Ona se ne očituje u održavanju predizbornih skupština stranke te agitacijskim aktivnostima stranačkih prvaka. Treba primijetiti i da su napori HZ-a ograničeni na grad Koprivnicu. Riječ je o činjenici da je stranka dobila potporu od dotadašnjih oponenata na političkoj pozornici Koprivnice, Saveza obrtnika. Da su koprivnički zajedničari uspjeli, u posljednji trenutak, osigurati potporu obrtničke organizacije u gradu, izašlo je na vidjelo samo šest dana prije održavanja izbora. Tada je *Demokrat* objavio vijest u kojoj se iznosi stav koprivničkih obrtnika koji su odlučili "podupirati listinu Hrvatske Zajednice što je program Hrvatske Zajednice provediv, bez opasnosti za obstanak Jugoslavije, a ipak na korist Hrvata".[60] Pristajanjem obrtnika uz politički program HZ-a sve strukovne organizacije u Koprivnici su se našle pod političkim okriljem zajedničara, što je nedvojbeno predstavljalo važnu podršku stranci, ne samo na predstojećim parlamentarnim izborima, nego i u političkom prestrojavanju na lokalnoj razini.

Važno političko pitanje pri donošenju zakona po kojem su provođeni izbori za Ustavotvornu skupštinu bio je problem položaja i prava etničkih manjina. Na kraju je to pitanje zakon riješio

[56] HDA, PrZv, 6-14/19867/1920., kut. 1.065, Izvještaj komandira stanice u Goli od 2. studenoga 1920. godine.
[57] *Isto.*
[58] "Iz HPSS-Velika skupština u Koprivnici", *SD,* XIV/1920., br. 3, 4.
[59] "Nešto o komunizmu i o rušenju kapitalizma", *SD,* XIV/1920., br. 12, 2.
[60] "Iskrena riječ izbornicima", *Demokrat,* II/1920., br. 46, 1-2. *Demokrat* je svojim čitateljima, u namjeri da pojača podršku HZ-u, donio i svoje stajalište o ostalim političkim strankama. Tako DS hoće "da jednim potezom pera izbriše sa lica zemlje sve Hrvate i što je hrvatsko", komunisti mu nisu prihvatljivi zbog "neprovedivosti ideja", NRS "neće nikog da pozna u Jugoslaviji, nikog drugog za gospodara osim Srbina", s političkom platformom HPSS-a bi se mogli i složiti kada bi se stranka izjasnila za "federalizam", a ovako se HPSS-u najviše zamjera jer traži "hrvatsku konstituantu i republiku, pa bilo to upravo i za tri same županije", dok program Hrvatske stranke prava (HSP) smatraju kompatibilnim programu HPSS-a (!). ("Iskrena riječ izbornicima", *Demokrat,* II/1920., br. 45, 1.)

tako što je većini pripadnika njemačke i mađarske etničke manjine uskraćeno pravo glasa.[61] Naravno da to pitanje nije moglo ostati bez utjecaja u Koprivnici, iznimno multietničkoj sredini. Organi vlasti su ga riješili tako što su brojne pripadnike etničkih manjina lišili mogućnosti da slobodno izraze svoje političko stajalište. Nakon što je utvrdio da je broj pripadnika etničkih manjina u Koprivnici (u dokumentu se nazivaju strani elementi) minimalan, veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije javio je svojim nadređenima da su u "pravomoćnu izbornu listinu upisani državljani S.H.S.".[62]

Tablica 3.

Glasačko mjesto	Broj birača	Broj glasača	Postotak izašlih na izbore
Drnje	701	660	94,15%
Sigetec	545	503	92,29%
Gola	1354	1224	90,40%
Hlebine	693	633	91,34%
Peteranec	772	649	84,07%
Novi Grad	1830	1315	71,86%
Sokolovac	807	608	75,34%
Reka	799	660	82,60%
Srem	654	573	87,61%
Bregi	399	301	75,44%
Koprivnica	1647	1139	69.15%
Ukupno	10.201	8265	81,02%

Uz HPSS i HZ, u bjelovarsko-križevačkom izbornom okrugu kandidatske liste postavili su DS, NRS, Hrvatska pučka stranka (HPS), Hrvatska stranka prava (HSP), komunisti i Seljački savez (SS).

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu od 28. studenoga 1920. godine u koprivničkom kotaru prikazani su u tablicama 3 i 4 te grafikonima 1 i 2.[63]

Tablica 4.

Glasačko mjesto	Broj glasača	HPSS	HZ	HPS	HSP	DS	NRS	SS	KPJ
Drnje	660	641	4	2	6	1	0	2	4
Sigetec	503	482	9	2	1	6	0	1	2
Gola	1224	1183	10	4	5	8	1	1	12
Hlebine	633	621	6	3	0	2	0	1	0
Peteranec	649	570	16	1	57	2	0	0	3
Novi Grad	1315	1031	11	10	1	193	27	26	6
Sokolovac	608	51	4	12	2	516	0	14	8
Reka	660	477	12	5	4	151	2	3	7
Srem	573	480	1	3	0	88	1	0	0
Bregi	301	246	13	1	0	4	0	34	3
Koprivnica	1139	712	253	21	29	56	3	6	66
Ukupno	8265	6494	339	64	105	1037	34	88	111
Postotak dobivenih glasova	100,00%	78,57%	4,10%	0,77%	1,27%	12,55%	0,41%	1,06%	1,34%

[61] Tijek rasprave o tom pitanju u Privremenom narodnom predstavništvu vidi u Zlatko MATIJEVIĆ, "Gradjani na otkaz - njemačka nacionalna manjina i 9. članak Zakona o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1920.)", *Godišnjak njemačke narodosne zajednice,* X/2003., Osijek 2003., 163-175.

[62] HDA, Unutarnji odjel Zemaljske vlade, 5/2/7546/1920., kut. 4.591, Veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije PrZv u predmetu izbornici stranih narodnosti. Veliki župan je još dodao "da strane narodnosti nisu uopće ulazile u izborne listine, jer ih nisu smatrali našim državljanima". *(Isto.)*

[63] "Izborni vjesnik grada Koprivnice", *Demokrat,* II/1920., br. 50, 3.; *Statistički pregled izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS za Ustavotvornu skupštinu,* Beograd 1921., kotar Koprivnica; S. VELAGIĆ, *Izbori,* 119.

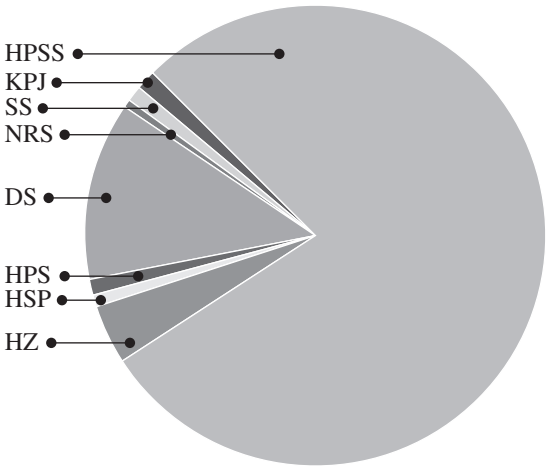

Grafikon 1: Kotar Koprivnica (postotak dobivenih glasova)

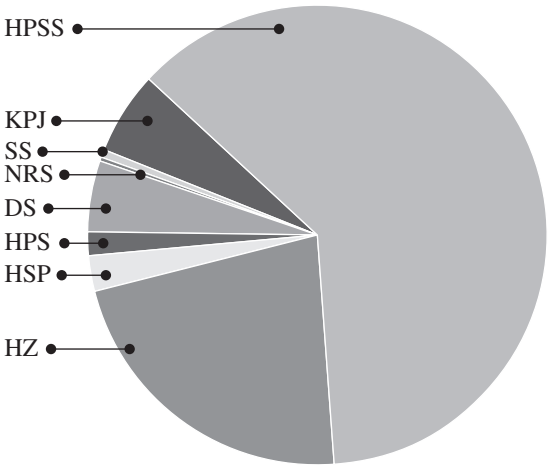

Grafikon 2: Grad Koprivnica (broj dobivenih glasova)

Prema službenim podacima, u koprivničkom kotaru je prije izbora za Ustavotvornu skupštinu bio 10.201 birač. Od njih je svoje pravo aktivno iskoristilo (tj. pristupilo glasovanju) 8265 birača ili 81,02%. Ovakav visok postotak izlaska na glasačka mjesta pokazuje i visok stupanj zainteresiranosti stanovništva koprivničkog kotara za aktualnu političku problematiku. Ipak, tako visok postotak izlaska na birališta ne vrijedi za cjelokupno područje kotara. On je najniži u središtu kotara - Koprivnici, a nešto niži je i u općinama kotara s znatnom populacijom srpskog stanovništva, tj. u Sokolovcu i Podravskom Novigradu. Upravne općine s dominantnim udjelom hrvatskog seljaštva pokazuju mnogo viši postotak izlaska na birališta od kotarskog prosjeka (osim glasačkog mjesta u Bregima).

Kao i na općinskim izborima, tako je i na parlamentarnim uvjerljivi pobjednik Radićev HPSS. Upravo su izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine predstavljali potvrdu često korištenog predizbornog slogana agitatora HPSS-a da stranka predstavlja cijeli hrvatski narod. Kako se vidi iz rezultata izbora u koprivničkom kotaru, hrvatsko seljaštvo je u potpunosti svoje povjerenje dalo Stjepanu Radiću.[64] Tako uvjerljiva pobjeda HPSS-a i visok postotak izlaska na izbore, naročito u seoskim općinama koprivničkoga kotara, pokazuju i svu uspješnost ustrajnih te široko rasprostranjenih predizbornih napora pristaša i članstva stranke. Druge hrvatske stranke nisu predstavljale nikakvu prijetnju naporima i uspjehu HPSS-a. Iako ideološka nastojanja DS-a nisu bila usmjerena prema zadobivanju povjerenja samo srpskih birača, nego u jednakoj mjeri i hrvatskih, rezultat stranke u koprivničkom kotaru pokazuje njezinu ovisnost o srpskom biračkom tijelu. No, iz borbe s drugim strankama koje su pretendirale okupljanju srpskih birača (NRS, SS) demokrati su izašli kao apsolutni pobjednici.

I u Koprivnici je pobjednik HPSS, ali ne više na tako uvjerljiv način (gubitak više od 500 glasova). Zajedničari su dobili točno isti broj glasova kao i na gradskim izborima u ožujku 1920. godine, što bi moglo značiti da se i nisu okoristili podrškom obrtničke organizacije. Vjerojatnije se čini da su u broju dobivenih obrtničkih glasova na gradskim izborima (170) u velikom postotku sudjelovali birači etničkih manjina kojima je, u većini, uskraćeno biračko pravo. S druge strane, nedvojbeno je nešto obrtničkih glasova otišlo i HSP-u, HPS-u te DS-u. I komunisti su doživjeli velik pad u odnosu na gradske izbore (39 glasova manje). Prva pojava radikala na političkoj

[64] Još u lipnju 1920. godine Crnčić je ustvrdio da se s punim pravom može reći "da je u seljačkoj stranci sada sav seljački svijet u Hrvatskoj". ("Tko je u hrvatskoj seljačkoj stranci", *SD,* XIV/1920., br. 11, 3-4.)

pozornici Koprivnice završila je katastrofalnim rezultatom (tri glasa). Na kraju treba primijetiti da, iako iz dostupnih podataka o gradskim izborima u Koprivnici nije moguće saznati ukupan broj birača, prilično se vjerojatnom čini mogućnost da je taj broj, u odnosu na broj birača na parlamentarnim izborima, doživio velik pad.

ZAKLJUČAK

Koprivnički kotar je 1920. godine bio poprištem dvostrukog političkog izjašnjavanja njegova stanovništva. Prvi puta, tijekom općinskih i gradskih izbora, HPSS se iskristalizirao kao središnja politička snaga u kotaru. Stranka je uvjerljivo pobijedila kako u seoskim općinama kotara, tako i u njegovu političkom, gospodarskom i upravnom središtu, gradu Koprivnici. I dok u općinskim izborima HPSS nije imao dostojnog protivnika, u Koprivnici su, nenadano, značajni politički čimbenici postale različite strukovne organizacije. Među njima je središnje mjesto zauzimao Savez obrtnika. Važnost obrtničke organizacije u Koprivnici dodatno je dobila na težini činjenicom da su obrtnici izdavali jedini tjednik u gradu - *Demokrat*. Političke ambicije strukovnih organizacija u Koprivnici su ipak bile limitirane dvjema činjenicama. S jedne strane, među njima nije došlo do jedinstvenosti u političkoj akciji. S druge strane, dopustile su da političke stranke (HPSS i naročito HZ) zauzmu ulogu odlučujućeg arbitra u njihovim nastojanjima. Tako su organizacije činovnika i trgovaca u Koprivnici pristale na pokroviteljstvo organizacije HZ-a, a obrtnici su na izbore izašli samostalno. Uz istaknuti trud stranačkih agitatora, i ovom činjenicom je dodatno otvoren put uvjerljivoj pobjedi HPSS-a. Nekoliko mjeseci kasnije (studeni 1920. godine) u Kraljevini SHS održani su prvi parlamentarni izbori. I ovaj je put HPSS ostvario uvjerljivu pobjedu. Izbori su pokazali da većinsko hrvatsko stanovništvo koprivničkoga kotara u potpunosti slijedi politiku Stjepana Radića.

SUMMARY

Based on existing archives, publishings by political parties and otherwise, as well the relevant literature, the author analysed pre-election activities and voting results from municipal and parliamentary elections in Koprivnica county in 1920. Both the municipal and the parliamentary elections showed, that Croatian Peasants Party, led by Stjepan Radić, was the strongest political force in the county. Political struggle in Koprivnica county was influenced by important role played by different professional organizations, such as the chamber of trades. Thanks to its support, after the November 1920 parliamentary elections, another Croatian political party, Hrvatska Zajednica (Croatian Community) shall have become a big rival to Radić' party in Koprivnica.

ROMI U PODRAVINI (1880. - 1941.)

ROMA IN PODRAVINA (1880-1941)

Danijel Vojak
Vladimira Nazora 27
10432 Bregana
Poslijediplomant povijesti
Filozofski fakultet Zagreb
magdvoj@yahoo.com

Primljeno / Recieved: 8. 11. 2004.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 314.9(497.5-3 Koprivnica=214.58)"1880/1941"
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

Na temelju analize popisa stanovništva, rukopisa u Arhivu za narodni život i običaje, dokumenata Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade istražio sam povijest romske manjine od 1880. do 1941. godine na području Podravine. Analiza je bila usmjerena na istraživanje njihova načina života, zanimanja i običaja te odnosa prema domicilno stanovništvo. Na području Podravine živjelo je nekoliko romskih plemena, najbrojniji su bili Romi Koritari, a uz njih su živjeli Kolompari i Drobni kovači ili Jožeki. Zajednička karakteristika Romima bila je ta da su oni bili većinom nepismeni i rimokatoličke vjere. Domicilno stanovništvo percipiralo je veći dio Roma kao lopove, lijenčine, širitelje zaraza te su isticali potrebu radikalnijeg rješavanja "ciganskog pitanja" (npr. prisilno oduzimanje romske djece, sterilizacija Roma). Drugi dio domicilnog stanovništva poštivao je i cijenio rad dijela Roma koji su se uspjeli prilagoditi lokalnoj zajednici usvajanjem njezina jezika, vjere i običaja.

Ključne riječi: Romi, Podravina 1880. - 1941., seljačko stanovništvo
Key words: Roma, Podravina 1880.-1941., peasant

Istraživanje povijesti romskog stanovništva u Hrvatskoj nužno je analizirati na razini lokalne zajednice, a s ciljem kvalitetnijeg shvaćanja njihova društvenog položaja. Područje Podravine bilo je u povijesti (i danas) jedno od najgušće naseljenih romskim stanovništvom u Hrvatskoj. U ovome radu analizirat ću položaj Roma na području Podravine od 1880. do 1941. godine. Poseban dio rada usmjeren je na analizu odnosa domicilnog i romskog stanovništva, koja se temelji na istraživanju arhivske građe, odabrane publicistike i relevantne literature.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Koliko je meni poznato, ne postoji nijedan historiografski rad u kojem se analizira povijest Roma na području Podravine, a sličan nedostatak vidljiv je i u manjem broju radova o povijesti Roma na području Hrvatske. Cilj je rada, dijelom, upotpuniti znanstvene spoznaje o povijesti Roma u Podravini, a time i u Hrvatskoj.

Analizu sam vremenski ograničio na razdoblje od 1880. do 1941. godine jer je tada područje Podravine (kao i Hrvatske) bilo sastavni dio ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije, a od 1918. dio Kraljevine SHS (kasnije Kraljevine Jugoslavije). U tom razdoblju u Hrvatskoj se razvijaju moderne institucije koje sve više pozornosti pridaju Romima, npr. zemaljska vlada, županijski upravni organi. Koristio sam statističke materijale popisa stanovništva, provedenih i objavljenih u ovome razdoblju, a koji se dijelom danas čuvaju kao dio fonda br. 367 "Zavoda za statistiku 1875. - 1948." u Hrvatskom državnom arhivu (dalje HDA). Na temelju analize tih podataka vidljiva je demografska struktura romskog stanovništva, posebno njihova vjerska i obrazovna struktura. Naglasio bih kako je pri korištenju tih podataka potreban oprez zbog nedovoljno razrađene metodologije popisivanja. Uz popise stanovništva, analizirao sam građu iz Arhiva za narodni život i običaje, a koja se čuva unutar Odsjeka za etnologiju (dio Zavoda za povijesne i društvene znanosti) Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.[1] Unutar navedene arhivske građe pronašao sam rukopis Josipa Tomca "Virje", u kojem na dvije stranice opisuje život Roma na području Virja. Koristio sam i arhivske fondove Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade, koji se čuvaju u HDA u Zagrebu.[2] Napomenuo bih kako su unutar tog odjela u određenim razdobljima postojali posebni spisi koji su se odnosili na Rome, a u radu koristim nekoliko dokumenta vezanih uz područje Podravine. Za potrebe ovoga rada obradio sam tridesetak kutija od početka 70-ih godina 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata. U radu analiziram periodiku i relevantnu literaturu. Jedan od važnijih ciljeva rada je analizirati odnos između domicilnog i romskog stanovništva, tj. na koji je način domicilno stanovništvo percipiralo Rome te na koji su način Romi percipirali domicilno stanovništvo i odnosili se prema njima. Shvaćanje njihova međusobnog odnosa omogućit će kvalitetnije razumijevanje povijesti i kulture oba dijela stanovništva Podravine.

BILJEŠKE IZ POVIJESTI ROMA NA PODRUČJU HRVATSKE I PODRAVINE OD NJIHOVA DOSELJAVANJA DO 1880. GODINE

U ovome dijelu rada ukratko ću istaknuti na koji je način romsko stanovništvo živjelo u Hrvatskoj i Podravini od njihova doseljenja u drugoj polovini 14. stoljeća do 1880. godine. Nije mi namjera detaljno analizirati povijest Roma na području Podravine do 1880., nego samo istaknuti neke važnije aspekte tog dijela povijesti. Potrebno je napomenuti da zbog izostanka znanstvenog istraživanja postoje brojne nepoznanice u povijesti Roma na području Hrvatske, a one se ponajviše odnose na njezine ranije dijelove.

---

[1] Odbor za narodni život i običaje osnovan je krajem prosinca 1888. u sastavu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a na poticaj njezina tadašnjeg predsjednika Franje Račkoga. Cilj ovog Odbora bio je prikupljanje, upoznavanje i proučavanje građe o tradicijskoj kulturi Južnih Slavena. Antun Radić je kao urednik Zbornika za narodni život i običaje sastavio *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu.* Unutar ove *osnove* Radić daje savjete sakupljačima da pišu "ima li ciganâ, koji stalno u selo ili u blizini sela dolaze, ili su baš naseļeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češļaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš svijet i po kakom poslu? Kako je sviet s ńima? Žene li se možda naši s ciganima, li cigani s našima? Što se još o ńiima zna? Je li tko možda naučio ńiihov jezik? Pa kaki je to jezik?* Je li narod poprimio koju riječ od ciganâ ?…"; A. Radić, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu,* Zagreb, 1997., 40., 81.; više o radu Odbora vidi: A. Mohorovičić, Stota obljetnica Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U: *Spomen-spisu povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888. - 1988.* Zagreb 1988., 3.-35.

[2] Arhivska građa je relativno dobro očuvana, a za nju je izrađen inventar građe. Vidi u: J. I. Vidmar, "Registratura Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade u Zagrebu 1869. - 1918.". *Arhivski vjesnik,* 1 (1958.), br. 1., 411.-445.

Romsko stanovništvo naselilo se na području Hrvatske u drugoj polovini 14. stoljeća. Živeći u Dubrovniku i Zagrebu uklopili su se u gradski život kao trgovci, obrtnici i zabavljači.[3] Određeni znanstvenici njihove migracijske putove povezuju s osmanlijskim prodorom u Europi u 14. stoljeću, a drugi ističu njihovo prisustvo u Bizantskom Carstvu u 10. stoljeću.[4] Istaknuo bih da veće tragove o Romima u povijesnim vrelima imamo stoljeće kasnije, kada prodiru s osmanlijskom vojskom na područje Hrvatske. Primjerice, navodi se da je 1469. godine sa 14.000 Osmanlija na područje Krbave provalilo i 2000 Roma, a sljedeće godine Osmanlije su s Romima provalili i na područje Senja.[5] Romski nomadski način života ubrzo je naišao na otpor državnih vlasti zbog stalnih migracija i neželjenih (stranih) životnih običaja. Od 15. stoljeća državne vlasti počinju provoditi represivne mjere protiv njih radi sprečavanja nomadskog i poticanja prelaska na sjedilački način života. Unatoč početnoj toleranciji prema romskim nomadima, državne i crkvene vlasti označit će Rome kao nemoralne nevjernike te ih u skladu s time početi progoniti na različite načine.[6] Potrebno je istaknuti da je Hrvatski sabor krajem 16. i početkom 17. stoljeća donio nekoliko važnijih odredbi kojima je odredio porezna davanja i zabranio daljnja romska naseljavanja.[7]

Tek u 17. stoljeću spominju se Romi na području Podravine, i to u vezi krštenja djeteta ciganskog vojvode 1688. u Legradu.[8] Zasigurno su Romi i ranije bili u Podravini, vjerojatno kao dio njihova nomadskog migracijskog puta, a tek manji dio njih stalno se naselio na tom području. U prvoj polovini 18. stoljeća hrvatsko plemstvo pod banom Josipom Esterhazyjem je Romima, zbog njihova kriminalnog ponašanja na području Podravine, postavilo kapetana Marka Nemca koji je imao zadatak kontrolirati "podčinjene cigane". S tom je namjerom ban Esterhazy izdao polovinom kolovoza 1738. posebnu naredbu u vezi Roma, a u njoj je propisao da se oni podčine kapetanu te regulirao njihova porezna davanja kapetanu, državi i lokalnim vlastima.[9] U vrijeme Marije Terezije i njezina nasljednika Josipa II. austrijske državne vlasti pokušale su riješiti romsko pitanje donošenjem brojnih zakonskih odredbi. U tim odredbama Romi postaju briga državnih vlasti te se propisuje oduzimanje i predavanje romske djece na odgoj u kršćanske građanske i seljačke obitelji, zabrana međuromske ženidbe, korištenje romskog jezika i bavljenja glazbom. Tijekom vladavine Josipa II. provedeni su prvi popisi romskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji koji su trebali pokazati razinu uspješnosti terezijanskih i jozefinskih reformi. U skladu s time na području Križevačke i Virovitičke županije, u kojima su se nalazila i podravska

[3] U Dubrovniku su Romi imali jednaka prava i dužnosti poput ostalih dubrovačkih građana, a razvili su i trgovačke veze sa svojim narodom na području Osmanlijskog Carstva u 15. stoljeću. Istodobno se u Zagrebu Romi spominju kao trgovci i mesari, čineći time vrlo ugledan ceh u srednjovjekovnom gradu. U oba slučaja, Dubrovniku i Zagrebu, radilo se o manjim skupinama Roma, i to manje od 200 stanovnika zajedno; Đ. Petrović, Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku. U: *Zbornik Filozofskog fakulteta,* Beograd, 1976., knj. XIII-1, 123.-145.; I. K. Tkalčić, Knjiga sudbenih poziva i presuda, god. 1975.-1391., knjiga V., U: *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba,* Zagreb, 1898., 126.-127.

[4] M. A. Mujić, "Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom,* 3 (1952./53.), br. 3-4., 140.-146.; R. Đurić, *Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće.* Beograd, 1987., 45.-46.

[5] E. Laszowski, "Povijesna crtica o ciganima". *Narodne novine,* 1894., br. 211, 4.

[6] B. Bernard, "Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva", *Svesci: communio,* 29 (1999.), br. 95. 54.; J. P. Clebért, Cigani. Zagreb, 1967., 63.-79.; P., Burke, *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Europe,* Zagreb, 1991., 51

[7] J. Matasović, "Cigani u doba terezijanstva i josefinizma". *Narodna starina,* 7 (1928.), sv. 17., br. 2., str. 200; Laszowski, n.dj., 4.

[8] N. Hrvatić, S. Ivančić, "Povijesno socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj". *Društvena istraživanja,* 2000., br. 2-3. (46-47), 256.

[9] Laszowski, n.dj., 4.-5.

područja, od 1781. do 1783. godine popisano je romsko stanovništvo. Na području Virovitičke županije broj Roma kretao se oko 600, a na području Križevačke županije manje od 100.[10] Te reforme nisu polučile veći uspjeh u asimiliranju i trajnom naseljavanju romskog stanovništva. Matasović piše o životu Roma poslije jozefinskih reformi, ističe da Romi "ostadoše dakle pri kraju sela u kućarcima od ćerpića i drva, baveći se kovačijom, glazbom i konjokradom, te stojeći svakoj lupeštini na uslugu. Drugi boraviše više po šumama, ili podno mostova, u špiljama i zakucima, odakle su izlijetali na prosjačenje i vračanje… Cigani su znali i obijati pragove plemićkih dvorova, gdje bi s praznovjernom ženskadijom pravili već dobar posao, u koliko ih propuštahu lakajski čerberi".[11] Onaj dio Roma koji se stalno naselio na području Podravine može se uočiti u matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih pojedinih župa. Tako se na području Pitomače od početka 19. stoljeća bilježe romska prezimena i njihova zanimanja, npr. zingari, Cigani Koritari, Drobni kovači.[12] Važno je istaknuti ukidanje romskog "ropstva" na području Rumunjske polovinom 19. stoljeća, a koje je dovelo do romskih migracijskih kretanja i naseljavanja na području Podravine. U tom se razdoblju naseljava romsko pleme Koritari, koji se razlikuju od ostalih naseljenih romskih plemena jer koriste rumunjski dijalekt *ljimba d bjaš.*[13] Zanimljivo je istaknuti da su austrijske i hrvatske vlasti od početka 50-ih godina 19. stoljeća počele s dodatnim zakonskim reguliranjem romskog pitanja. Banska vlada u Zagrebu je u lipnju 1851. donijela propis da se "ciganske čete, kao i pojedini cigani, makar i putnim listovi providjeni, imadu se u svoja rodna mjesta odpraviti, ako bi se bez stanovite svrhe ili zasluge klatarili".[14] Upravo s novim naseljavanjem Roma Koritara na područje Hrvatske (Podravine) pitanje zakonske regulacije položaja Roma postat će velik problem za zemaljsku vladu u Zagrebu, koja će donijeti daljnje zakonske naredbe o sprečavanju romskog nomadskog kretanja i usmjeravati na njihovo stalno naseljavanje.[15]

ROMI NA PODRUČJU PODRAVINE (1880. - 1941.)

Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva nastavilo se i u ovome razdoblju. Odjel za unutarnje poslove (kao dio zemaljske vlade) do 1918. godine izdao je nekoliko važnih naredbi koje se odnose na sprečavanje romskog nomadskog kretanja i njihovo prisilno koloniziranje. Istaknut ću da je u donošenju novih naredbi određenu ulogu imalo Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, čiji je cilj bio razvijati gospodarstvo Banske Hrvatske, a okupljalo je članove iz svih društvenih slojeva (plemiće, građanstvo, kler i seljaštvo). Zagrebačka i pakračka podružnica društva inicirale su 1888. raspravu o rješavanju "ciganskog pitanja". Cilj te rasprave bio je da "njihov, množinom glasova pojačan vapaj brže doprti i snažnije djelovati na kompetentnom mjestu, ne bi li se našao način, da se to čovječjega imena nedostojno pleme stegne u granice zakona, ako ne možda toliko, da od tuda samo crpi uvjete dostojnijoj egzistenciji a to

[10] Matasović, n.dj., 201.
[11] Isto, 201.
[12] D. Draganić, Mi nismo Cigani, ali oni drugi jesu gadže. U: *Simboli identiteta (studije, eseji, građa).* Zagreb, 1991., 243.
[13] Hrvatić, Ivančić, n.dj., 257.
[14] M. Vežić, *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom.* Zagrebu, 1884., sv. I., 93.
[15] M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.* Zagreb, 1902., sv. III., 323.-326.; Vežić, n.dj., 93.-95.

barem toliko, da ne bude nevoljom za ostali kulturni sviet".[16] Kao razlog pokretanja te inicijative u *Narodnim novinama* se tada navodi da "nikome cigani nisu tako opasni i štetni kao baš gospodarom i to seoskim gospodarom. U tom pogledu je jedan seljak skupštinar najbolje opisao nepovoljni odnošaj gospodarah spram ciganah. Ciganin, reče seljak, ništa ne radi, a živjeti mora i hoće da živi, al na račun drugoga. Gdje samo može, on krade i grabi od seoskog gospodara, koji se osamljen ne može da brani od drzkosti cigana, koji u čoporah obilaze selah".[17] Unutar društva osnovan je posebni odbor koji je donio prijedloge za rješavanje "ciganskog problema", a oni su upućeni zemaljskoj vladi koja je zatim zatražila mišljenje županijskih skupština.[18] Vladin Odjel za unutarnje poslove donio je naredbu od 27. lipnja 1893., broj 12.628, kojom se zabranjuje romsko bezrazložno "klatarenje" i dolazak u pojedinu općinu bez ispravnih dokumenata, dopušta se domaćim Romima kretanje i bavljenje zanatima (pod uvjetom da posjeduju dozvole i njihovo besprijekorno vladanje) te se određuje prisilna kolonizacija domaćih Roma.[19] Lokalnim vlastima ova je naredba omogućavala pojačanu kontrolu nad dolaskom stranih Roma i prisilnu kolonizaciju domaćih Roma. Napomenuo bih da istodobno ugarske vlasti provode sličnu politiku kolonizacije, i to na inicijativu njihova ministra unutarnjih poslova Karla Hieronyomija. Iznimno obuhvatan popis romskog stanovništva na području Ugarske proveden je 1893. godine,[20] što sugerira usklađenost politike prisilne kolonizacije ugarskih i hrvatskih vlasti prema romskom stanovništvu s kraja 19. stoljeća. Područje Podravine graničilo je s prostorom Mađarske (Ugarske) na kojem se nalazilo mnogo Roma. Dio Roma je ilegalno prelazio granicu na Dravi, pri čemu bi ih pogranični oružnici uhitili. Zemaljska vlada je, prije sklapanja sporazuma o sprečavanju prelaska Roma iz jedne u drugu državu, tražila od županijskih vlasti izvješće o tome nalaze li se na njihovu području srpski Romi. Varaždinski veliki župan odgovara polovinom ožujka 1894. da od svih "ovopodručnih kr. kotarskih oblastih neimade u području županije varaždinske cigana koji bi bud kamo u inozemstvo dakle niti u Srbiju putovali, već se svi drže svojih zavičajnih općina, koje samo riedko kada ostave i to najviše jedan ili dva dana. Putnica ne dobivaju cigani niti ovo, a još manje inozemnih".[21] Sporazum hrvatske i srpske vlade postignut je i oblikovan u naredbu od 8. travnja 1894., broj 14.434.[22] Poseban problem predstavljali su mađarski Romi koji su nelegalno prelazili granicu na Dravi. Osječki podžupan javlja Odjelu za unutarnje poslove u listopadu 1895. da su Romi "prešli kod Dolnjeg Miholjca, prevozari Dravu, te su prešli kod sela Dolnji Miholjac, Rakitovica, Poreč i Beničanci, a da jih nitko na tom putu nije zaustavio. Tek na cesti, koja vodi iz kotara Dolnjimihovnjačkog u našički, uhićeni su po kr. oružničkoj obhodnji".[23] Sjevernije od Donjeg Miholjca, na području postaje Terezino Polje, oružnici su krajem rujna 1897. "medju selom Detkovac i Rušani obć. Gradina, kot. Virovitica, zaustavili magjarskog skitajućeg se cigana Lajoša Kaloci, rodom iz Potošfa… sa ženom Anom i dvoje ženske diece… bez svake

[16] "Dva predloga gosp. podružnice zagrebačke". *Gospodarski list,* 20. 2. 1888., br. 4., 32.; "O prisilnom naseljavanju cigana". *Gospodarski list,* 20. 9. 1888., br. 18., 140.-141.; I. J-ć (pseudonim, I. Jagić), "Cigansko pitanje". *Gospodarski list,* 20. 11. 1888., br. 22., 169.

[17] "O kolonizaciji ciganah". *Narodne novine,* 1. 3. 1889., br. 50., 1.

[18] Smrekar, nav. dj., 328.; I. J-ć, nav.dj., 169.

[19] Smrekar, nav. dj., 327.-329.

[20] Navedenim popisom bilo je popisano 274.940 Roma, a rezultati su pokazali da je većina Roma bila stalno naseljena (243.432 ili nešto manje od 90% ukupnog popisanih Roma), 20.000 povremeni nomadi i samo 9000 njih bili su nomadi; *Képek a Magyarországi Cigányság 20. századi történetéből, (Pictures of the History of Gipsies in Hungary in the 20th century),* Budapest, 1993., 345.-349.; V. Šiftar, *Cigani: minulost v sedanjosti,* Murska Subota, 1970., 63.-65.

[21] HDA, sign. 79., UOZV, kut.1551., br. 1881 (261), 1894., 13-16.

[22] Smrekar, nav. dj., 330.; HDA, sign. 79., UOZV, kut.1551., br. 1881, 1894., 13-16.

[23] HDA, sign. 79., UOZV, kut.1551., br. 57688., 1895., 13-16.

putne izprave, koji putuju iz Ugarske i Slavonije".[24] Iz toga je vidljivo da su državne i lokalne vlasti nastojale kvalitetnijom kontrolom granice pomnije nadzirati kretanje Roma. No, i dalje su se romski nomadi kretali po Hrvatskoj i Slavoniji, a o tome pišu Narodne novine u rujnu 1916., ističući da "cigani skitalci i klatare se i dalje po zemlji, ugrožavajući dnevice imetak, a često i život pučanstva".[25] Zemaljska vlada je u kolovozu 1916. izdala naredbu o "Popisu cigana skitalaca i o stalnome nadzoru nad njima", a njena svrha je bila "da s jedne strane svi za obranu domovine sposobni cigani pritegnu na vršenje nadležećih obrambenih dužnosti, a s druge strane da se u pomanjkanju radne snage pritegnu gospodarskom poslu".[26] Ova naredba odnosila se samo na "skitajuće" Rome, a ne na one stalno naseljene, a njome je propisano provođenje njihova popisivanja, oduzimanje pokretne imovine (npr. konja), obvezatno krštenje i vjenčavanje, uvrštenje sposobnih za "zemaljsku obranu" te ograničavanje kretanja i izdavanje iskaznica.[27] Uočljivo je da je banska vlast pokušala tijekom Prvoga svjetskog rata pojačati nadzor nad onim dijelom Roma koji nomadskim životom prelaze preko državnih, županijskih i općinskih granica. Tom naredbom pokušalo ih se iskoristiti kao vojnike ili kao radnu snagu u pozadini. Analiziranjem arhivske građe Odjela za unutarnje poslove uočio sam da je mnogo Roma navedeno u službenim popisima dezertera. Vojna komanda u Zagrebu izvještava 15. ožujka 1917. o tridesetak dezertera, a među njima njih sedam bili su Romi. Jedan dio tih Roma bio je s područja Podravine, a izdvojit ću primjer Miška Gomana za kojeg piše "1st. Pferdowärter… des Pferdespitales in Pitomača, geboren im Jahre 1875 in Ludberg, ebendorthin zuständig, r.k., Zigeuner, Aj 1916." ili primjer Ivana Bogdana, za kojeg piše "1st. Inf… des IR 16, geboren im Jahre 1883. in Pitomača, Bezrik Gjurgjevac, r.k., Trogmacher /Zigeuner/, AJ 1917/5.".[28] Iz prvog dijela navoda vidljivo je da je Goman bio konjušar u konjskoj (veterinarskoj) bolnici, što sugerira koje su sve vojne dužnosti obavljali Romi u ratu. Nakon Prvoga svjetskog rata položaj Roma na području Podravine (kao i Hrvatske) bio je reguliran *Naredbom Ministarstva unutrašnjih dela,* broj 35523 od 31. siječnja 1922. godine. Tom naredbom zabranjuje se skitanje nomadskih romskih skupina te se propisuje njihovo evidentiranje, koloniziranje i nadziranje.[29] Vidljiva je sličnost s naredbom od 23. kolovoza 1916. broj 69.270 (koja je ostala na snazi i do kraja 20-ih godina 20. stoljeća[30]) u postupanju prema nomadskim Romima. Romi su i na ovome prostoru bili obuhvaćeni agrarnom reformom, a o jednom takvom slučaju piše općinski činovnik Zatluka, ističući da su "došli cigani, da im dadnem agrarno zemljište izvršeno parcelizaciji i u srezu čakovečkom. Obećao sam im, da ću stvar zagovarati. Kasnije sam saznao, da su dogovarali, kako će zemlje koje bi im bile doznačene odmah preprodati… to je definicija ciganske kolonizacije i civilizacije".[31] Problem

[24] HDA, sign. 79., UOZV, kut.1955, br. 73.099, 1897., 13-16.

[25] "Naseljavanje cigana". *Narodne novine,* 15. 9. 1916., br. 211., 5.

[26] Isto, 6.

[27] Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916. broj 69.270 o popisu cigana skitalaca i o stalnom nadzoru nad njima. *Narodne novine,* 15. 9. 1916., br. 211., 2-3.

[28] HDA, sign. 79., UOZV, kut. 4109., br. 24.933, 1917., V-5.

[29] J. Trišić, "Postupak sa ciganima". *Žandarmerijski vesnik,* 2 (1927.), br. 3., 141.-147.; S. Živković, "Cigani skitači". *Žandarmerijski vesnik,* 8 (1933.), br. 12., 725.-727.

[30] Lj. Meštrović, "Kako bi cigani postali radiše?". *Dom,* 8. 5. 1929, br. 25, 5.

[31] Zatluka, n.dj., 2.; koliko je meni poznato ne postoje radovi koji su analizirali na koji način su Romi bili obuhvaćeni agrarnom reformom, no uputio bih na promišljanje seljaka Mihovila Pavleka, koje je objavljeno u listu *Razgovor.* Pavlek piše da "konfisciran je veleposjed, osobito onaj Habsburgovaca, koji su ciganima, kako je poznato osobito uživali… sada neka se cigani nasele na tim veleposjedima, gdje ih treba malo priučavati poslu, makar pod nadzorom vojske. A dotle, dok se to ne bi konačno uredilo, moglo bi se možda učiniti ovo: Ima sva sila praznih vojničkih baraka, pa onih, u kojima su bili internirci i evakuirci, a sad su većim dijelom prazne, - tu bi se moglo privremeno smjestiti cigane. Mlade i zdrave protjerati na radnju, a žene i djecu smjestiti u barake, da se ne skiću. Ta i oni su ljudi, pa neka ljudski žive, zato ih treba odučiti od besposlice i priučavati ozbiljnom radu kao uvjetu ljudskog života"; M. Pavlek, "K agrarnoj reformi ili - što ćemo s ciganima?". *Razgovor,* 1 (1920.), br. 2-3., 38.

Roma i dalje se nije uspješno rješavao, ponajprije zbog nedovoljno razrađenih zakonskih propisa i njihova neprovođenja u praksi. Oto Frangeš je kao jugoslavenski senator potaknuo 1937. parlamentarnu raspravu s ciljem rješavanja tog problema, ali nije mi poznato je li Senat donio zaključak u vezi njegova rješavanja.[32] Iduće godine Banska uprava u Zagrebu pod načelnikom Kučićem uputila je općinama poziv "da se iznesu mišljenja i prijedloge za rješenje tog pitanja. Sazvat će i anketu, prema kojoj će vladi dati podloga, da se zakonom učvrsti".[33] Kasnije upravne službe Banovine Hrvatske nastavile su razmatrati način na koji bi se mogla regulirati kolonizacija romskih nomada (npr. davanjem zemlje Romima i prisilnom kolonizacijom), no nije mi poznato donošenje konkretnih poteza u rješavanju problema s Romima. Rješavanje ovoga pitanja radikalizirat će se tijekom Drugoga svjetskog rata, no potrebne su daljnje analize radi kvalitetnijeg sagledavanja cjelokupnog problema.

Prvi moderno organizirani i provedeni popisi stanovništva na području Hrvatske bili su oni provedeni od popisa 1880., no unatoč tome, potrebno je istaknuti kako zbog ozbiljnijih metodoloških pogrešaka (npr. dio Roma koji su govorili rumunjskim ili mađarskim jezikom smatrani su Rumunjima ili Mađarima, kao i zbog romskog nomadskog načina života)[34] rezultate popisa stanovništva potrebno je oprezno koristiti. Prema statističkim pokazateljima, temeljenim na rezultatima popisa stanovništva od 1880. do 1941., vidljivo je da su upravo podravska mjesta kao dio Varaždinske, Bjelovarsko-križevačke i Virovitičke županije bila područja u Hrvatskoj relativno naseljenija Romima.[35] Udio Roma u Podravini u ukupnom udjelu Roma u Hrvatskoj od 1880. do 1941. kretao se 1880. godine 7,03%, 1890. - 4,6%, 1900. - 17,06%, 1910. - 16,05%, 1921. - 18,9% i 1931. - 17,2%, tj. na području Podravine od 1880. do 1941. živjelo je između 4,6 i 18,9 posto od ukupne romske populacije u Hrvatskoj. U kotarevima Koprivnica, Slatina,

Tablica 1. Broj Roma u Podravini, 1880. - 1910.

Kotarevi, gradovi	**1880.**	**1890.**	**1900.**	**1910.**	**1921.**	**1931.**
Đurđevac	5	34	263	424	204	507
Koprivnica	18	13	329	525	226	516
Grad Koprivnica						2
Ludbreg	5	14	23	175		130
Slatina	25	80	332	431	395	804
Varaždin			81	62	45	117
Grad Varaždin	3	29	11		2	5
Virovitica	189	58	191	352	247	297
Grad Virovitica					3	87
Ukupno PODRAVINA	245	228	1230	1969	1122	2465
Hrvatska	3482	4893	7207	12.267	5911	14.284

Izvor: Statistički godišnjak... 1905., 24-35; Statistički godišnjak... 1906. - 1910., 23-24; HDA, Popis stanovništva 1921., kut. 45., sv. 58./Popis stanovništva 1931., kut. 60, sv. 77, sv. 78.

[32] M. M. Gr., "Cigansko pitanje i drugi narodi". *Balkan,* 30. 6. 1937., br. 231., 4.; M. M. Grujičić, "I Hrvatska banovina rješava cigansko pitanje". *Novi Balkan,* 2. 7. 1940., br. 3., 2.

[33] Zatluka, n.dj., 2.

[34] D. Vojak, "Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850. - 1910." *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004.), br. 2., 718.-719.

[35] Vidi Tablica 1. Broj Roma u Podravini, 1880. - 1910.

Đurđevac i Virovitica broj romskog stanovništva kretao se između 300 i 800. U gradovima je živjelo manje Roma, npr. 1921. u Virovitici troje Roma, u Varaždinu dvoje, a iste godine u Koprivnici nije popisan nijedan Rom. U ostalim dijelovima Hrvatske većina Roma od 1880. do 1910. godine živjela je na ruralnim područjima.[36]

Romsko stanovništvo prihvaćalo je vjeru domicilnog stanovništva, što se može shvatiti kao jedan od oblika asimiliranja u većinsku zajednicu. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1931., Romi u Podravini su većinom bili rimokatoličke vjere. U kotarima Đurđevac, Koprivnica, Varaždin i Virovitica izjasnili su se kao većinom pripadnici rimokatoličke vjere, a u kotarima Slatini i Ludbergu kao pripadnici pravoslavne vjere.[37] Slijedeći tezu o tome kako se Romi opredjeljuju za vjeru domicilnog stanovništva, analizirao sam rezultate iz popisa 1931. godine. U kotarima Đurđevac, Koprivnica, Varaždin i Virovitica većina se stanovništva izjasnila kao rimokatolici. Romi su u tim kotarima prihvatili većinsku rimokatoličku vjeru. U kotaru Slatina mnogo se stanovništva (44,2% od ukupnog broja) izjasnilo kao pripadnici pravoslavne vjere, a u skladu s time i dosta se Roma (58% od ukupnog popisanog broja Roma) izjasnilo kao pripadnici pravoslavne vjere. U kotaru Ludbreg većina stanovništva su rimokatolici (95% od ukupnog broja), no unatoč tome, veći dio Roma (56% od ukupnog popisanog broja Roma) izjasnili su se kao pripadnici pravoslavne vjere. Razlog tome može biti činjenica što su Romi živjeli na području onih dijelova kotara u kojima je prevladavalo pravoslavno stanovništvo.[38] Uspoređujući s podacima na razini Savske Banovine, vidljivo je da i u ostalim područjima Banovine prevladava

Tablica 2. Vjerska struktura Roma u Podravini prema popisu stanovništva iz 1931.

Kotarevi, gradovi	**Rimokatolici**	**Pravoslavci**	**Ostali**	**Ukupno**
Đurđevac	497	10		507
Koprivnica	508	8		516
Grad Koprivnica	2			2
Ludbreg	57	73		130
Slatina	333	471		804
Varaždin	117			117
Grad Varaždin	5			5
Virovitica	235	62		297
Grad Virovitica	87			87
Ukupno PODRAVINA	1841	624		
Savska Banovina	9874	4401	9	14.284

Izvor: HDA, Popis stanovništva 1931., kutija 55, svezak 70.

[36] Vojak, n.dj., 721.-722.

[37] Vidi Tablica 2. Vjerska struktura Roma u Podravini prema popisu stanovništva iz 1931.

[38] U **kotaru Đurđevac** od ukupno 52.258 stanovnika, 51.393 je rimokatoličke (ili 98,3% od ukupnog stanovništva), a 686 (ili 1,3% od ukupnog stanovništva) pravoslavne vjere. U **kotaru Koprivnica** od ukupno 44.615 stanovnika, 38.911 je rimokatoličke (ili 87,2% od ukupnog stanovništva), a 4967 (ili 11,1% od ukupnog stanovništva) pravoslavne vjere. U **kotaru Varaždin** od ukupno 45.739 stanovnika 45.655 je rimokatoličke (ili 99,8% od ukupnog stanovništva), a 24 (ili 0,05% od ukupnog stanovništva) je pravoslavne vjere. U **kotaru Slatina** od ukupno 45.695 stanovnika 20.232 je pravoslavne (ili 44,2% od ukupnog stanovništva), a 24.294 (ili 53,4% od ukupnog stanovništva) rimokatoličke vjere. U **kotaru Ludbreg** od ukupno 29.533 stanovnika 27.779 je rimokatoličke (ili 94,06% od ukupnog stanovništva), a 1627 (ili 5,5% od ukupnog stanovništva) je pravoslavne vjere; *Definitivne rezultate popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine,* knjiga II. - prisutno stanovništvo po vjeroispovijesti, Beograd, 1938., 86.-94.

Tablica 3. Obrazovna struktura romskog stanovništva u Podravini prema popisu stanovništva iz 1921.

Naselja	Potpuna pismenost		Djelomična pismenost		Nepismenost		Ukupno
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Đurđevac		1		1	88	73	204
Koprivnica			1		87	106	226
Grad Koprivnica							
Ludbreg							
Slatina	3	1			178	146	395
Varaždin	1				15	22	45
Grad Varaždin					2		2
Virovitica	1	1			95	99	247
Grad Virovitica					2	1	3
Ukupno PODRAVINA	5	3	1	1	467	447	1122
Hrvatska	156	241	10	14	2434	2505	5360

Izvor: HDA, Popis stanovništva iz 1921., kutija 45, svezak 58.

romsko rimokatoličko stanovništvo, a samo oko 30% Roma bilo je pravoslavne vjere.[39] No, problem je bio u tome što je domicilno stanovništvo percipiralo Rome većinom kao deklarativne vjernike. O tome piše *Podravac* krajem travnja 1902., ističući da "prave, stalne čvrste vjere u ciganina nema. U kakovu je mjestu, takovu si odabere vjeru, a poznato je da si diete krsti i po više puta, ali ne kume i kumice radi, već radi krstnih darova".[40]

Jedan od najvećih problema Roma bio je u prošlosti (i danas) problem nedovoljnog obrazovanja. Prema popisu stanovništva iz 1880., na području Hrvatske i Slavonije samo 11 Roma ili 0,3% od ukupnog popisanog romskog stanovništva bilo je potpuno pismeno. Ostali dio romskog stanovništva bio je potpuno nepismen (njih 99%!).[41] Prema podacima iz popisa stanovništva 1921., od ukupno popisanih 5360 Roma na području Hrvatske, njih 4939 ili 92,14% bilo je nepismeno, djelomično pismenih (znalo je čitati) bilo je popisano 0,4%, a broj pismenih Roma povećao se na 397 ili 7,4%. Na području Podravine, prema popisu stanovništva iz 1921., samo osam Roma bilo je potpuno pismeno, dvoje su bili djelomično pismeni, a njih 914 izjasnilo se kao potpuno nepismeni.[42] Prema tim podacima je vidljivo kako je i na području Podravine većina Roma bila nepismena. Virovitičke županijske vlasti početkom 20. stoljeća raspravljale su o potrebi školovanja romske djece, i to tako da "bi se to pitanje uredilo onamo, da djeca onih

[39] Prema popisu stanovništva iz 1880. bila je posve suprotna situacija. Romsko stanovništvo izjasnilo se većinom kao pravoslavno (72%), a tek manji dio kao pripadnici rimokatoličke vjere (27%); Vojak, n.dj., 725.; U pedeset godina posve se promijenila vjerska struktura Roma na području Hrvatske! Na istraživačima romske povijesti i kulture daljnja su istraživanja ovakvoga procesa te posebno analiziranje odnosa Katoličke i Pravoslavne crkve prema Romima na području Hrvatske.

[40] "Nešto o ciganima". *Podravac,* 29. 4. 1902., br. 7., 4.

[41] Vojak, n.dj., 724.

[42] Vidi Tablica 3. Obrazovna struktura romskog stanovništva u Podravini prema popisu stanovništva iz 1921.; Potrebno je napomenuti da se pri popisivanju nije precizno bilježila pismenost Roma pa za manji dio njih nisam pronašao podatke o pismenosti, tj. ukupni broj Roma na području Hrvatske kojima nije zabilježena pismenost bio je 549 (od ukupno popisanih 5911 Roma), što na određeni način sugerira manjkavost u metodologiji popisivanja pri provođenju popisa stanovništva 1921. godine.

cigana, koji su stalno gdje namješteni, moraju polaziti školu".[43] Na području Pitomače vidljivo je da od kraja 19. stoljeća romska djeca polaze osnovnu (pučku) školu, no samo ih manji broj i završava školu.[44] Zasigurno je razlog nezavršavanje osnovnoškolskog obrazovanja bila teška materijalna situacija romskog stanovništva gdje su njihova djeca odmalena bila prisiljena na rad.

Od 1880. do 1941. godine na području Hrvatske bilo je nekoliko romskih plemenskih skupina, o kojima piše Franjo Fancev u člancima "Iz prošlosti i sadašnjosti cigana", objavljenim u *Narodnim novinama* u studenome 1912. godine. Fancev na prostoru Hrvatske razlikuje tri glavna romska plemena: Kolompare (romski nomadi, govore ciganskim jezikom s indijskim narječjem, a bave se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom), Koritare (sjedilačko pleme, govore rumunjskim jezikom, nose cigansku odjeću, izrađuju korita i kućanske predmete) i Drobne kovače (sjedilačko pleme, trgovci konjima i glazbenici, govore umjetnim - "gegavačkim" jezikom).[45] Viktor Horvat u članku "Cigani" u *Hrvatskoj enciklopediji* razlikuje sljedeće romske plemenske skupine: Turske Cigane (žive na području gornjeg Pokuplja, Baranje i Bačke, govore arhaičnim ciganskim jezikom), Rumunjske Cigane (između njih razlikuje stalno naseljene Cigane u istočnoj Hrvatskoj i Srijemu te Čergaše nomade na prostoru od Podunavlja do Podravine, a te skupine govore poluromaniziranim romskim/ciganskim narječjem) i Karavlase (žive na prostoru gornje Posavine i Like, govore rumunjskim jezikom, no za njih je upitan romski karakter).[46] Fancev piše i o romskom plemenu Lazarima "kojih u Podravini nema, ali katkad ipak i tamo zablude, a sa sobom imadu uvijek i kojega slijepca ili kljasta, da za njih prosi milostinju (narod drži, da oni sami osakaćuju i nakažuju ukradenu djecu, i zato su strah i trepet djece, kad se pojave u selu)".[47] Na području Podravine najviše je Roma pripadalo plemenskoj skupini Koritara, koji se od ostalih romskih skupina razlikuju upotrebom rumunjskog jezika i izradom raznih predmeta od drva. O njima piše Ferdo Hefele u *Viencu* 1890., ističući da "Koritari su porieklom pravi Rumunji, koji su prije mnogo godina iz Rumunjske ovamo došli. Kako sami tvrde, ostavili su njihovi djedovi svoju domovinu s prevelika nadmetanja koritarske robe, pa su se naselili medju Savom i Dravom, a neki su se zaustavili u Srbiji i Bosni. Danas obitava većina naših koritara, koji se zovu Bogdani i Balogi, u virovitičkom i gjurgjevačkom kotaru".[48] Hefele ističe rumunjsko podrijetlo Roma Koritara, što se može povezati s njihovim doseljavanjem u Hrvatsku (Podravinu) polovinom 19. stoljeća, i to nakon ukidanja njihova "ropskog" položaja u Rumunjskoj.[49] Hefele

[43] "Uškolovanje ciganske djece". *Narodna obrana,* 11. 8. 1907., br. 186., 5.

[44] N. Hrvatić, "Romi na području općine Đurđevac". *Podravski zbornik,* 1984., 160.-161.

[45] F. Fancev, "Iz prošlosti i sadašnjosti cigana". *Narodne novine,* 18. 11. 1912., br. 267., 3.

[46] V. Horvat, *"Cigani". Hrvatska enciklopedija,* sv. III (Boja-Cleveland), Zagreb, 1942., 749.; ovakvo razlikovanje romskog stanovništva prema načinu života (sjedilačkom ili nomadskom), jeziku i zanimanju, primjenjuju romanolozi i danas, a time je vidljiva različitost romskih skupina na području Hrvatske. Neki romanolozi dijele Rome na dvije skupine: *Bajaše* i Rome koji govore indoeuropski jezik "romani chib". *Bajaši* vuku svoje podrijetlo iz Rumunjske i Mađarske, govore ljimba "d bajaš jezikom" (bajaški dijalekt starorumunjskog jezika), a bavili su se i obrađivanjem drva (npr. koritarstvom). U drugoj skupini Roma pripadaju druga plemena, npr. *Kanjari, Kaloperi, Haškalije, Kalderaši…*, a oni se bave trgovinom, obradom metala i glazbom. Iz navedenog se može zaključiti da današnji *Romi-Bajaši* vuku podrijetlo od *Koritara,* a današnji Romi koji govore "romano chibom", vjerojatno, dijelom vuku podrijetlo od Kolompara; Z. Pongrac, *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma).* Zagreb 2003., 83.-84.

[47] Fancev, n.dj., 18. 11. 1912., br. 267., 3./19. 11. 1912., br. 268., 3.

[48] F. Hefale, "Koritari". *Vienac,* 22 (1890.), br.46., 742.

[49] O romskom plemenu Koritarima na području Jasenovca napisao je Jovo S. Beč 1934. zanimljiv rad u *Glasniku udruženja šumarskih zvaničnika Kraljevine Jugoslavije u Beogradu.* U ovome radu Beč opisuje njihov život, običaje i rad u šumi. Kao dobre strane Koritara ističe "zavidni moralni život" (bez preljuba, ljubav prema djeci, međusobno pomaganje), a "hrđave strane njihove su sledeće: Izbjegavaju od škole, crkve i svakog drugog rada, kao što su razni poljoprivredni poslovi, pored toga prosjače, odaju se piću i nečisti su"; J. S. Beč, "O ciganima koritarima". *Glasniku udruženja šumarskih zvaničnika Kraljevine Jugoslavije u Beogradu,* 14 (1934.), br. 6., 183.

u tom članku navodi da "Koritari su siromašni ljudi, a živu kod nas gotovo svagdje, gdje ima topolove šume… pa sjekirom, pilom, makljom i teslom izrađuju iz topolovine žlice, kuhače, tvorilca, zdjele, struganje, škipe i korita… prikazuju nam se otrcani i dosta zapušteni ljudi romanskoga tipa, dugih vlasi i pletenica na mužkih glavah. Poduga im brada nije pregusta, lice zagasito, oči crne i vatrene, stasa su i tiela vitka, ali jaka; odjeveni su u duge biele kabanice, što im prekrivaju dosta kretke gaće ljeti; nose opanke (opinš) na nogama, a pod malenim okruglim šeširom ili šubarom visi duga crna ili bar zagasita izpremiešana kosa, a medju njom i po koja pletenica".[50] Slavko Vereš, opisujući vanjski izgled Koritara, u *Novostima* primjećuje sličnost u njihovu i seljačkom odijevanju. On primjećuje da "su koritari nosili bijelo rublje od gruba platna, baš kao i seljaci. Nisu nosili ni čizama, a od seljaka razlikovali su se samo svojom dugačkom ciganskom kosom".[51] Osim Koritara, na području Podravine od 1880. do 1941. nalazile su se i druge romske skupine, no u manjem broju. Među ostalim romskim skupinama naveo bih Drobne kovače, Kolompare i Čergaše nomade. Život Roma Kolompara na području Virja opisuje seljak Josip Tomec, i to kao sakupljač narodnog života i običaja u Virju (u sklopu rada Odbora za narodni život i običaje). Tomec piše da "na Vira ima jedno selo ciganov, zove je narod drobni kovači, koji stanuju stalno na Virje. Bave se s kovanjem grabanov, rilje, krampe, lance, železne prote…, a itak se najviše bave s trgovanjem konja od česa i živiju. Crni posve baš i nijesu, onak crnomanjasti, govore našim jezikom, i ciganskim jezikom, ali ga ne razme on cigan rumunj koritar, govore za silo u trgovini više jezikov, madgerski, talijanski, nemški, ali na pijaci med sobom najviše govore ciganjski. Nose se civil. kaputi i laće, gizdavi so… v crkvo idu rada, spisma se zovu Kovačić, a narod je zove Jožeki".[52] Fancev opisuje Drobne kovače kao najasimiliraniju skupinu Roma, stalno naseljenih unutar zajednice, a ponajviše se bave trgovanjem konja. Fancev piše da Drobni kovači "imadu još najmanje ciganskoga u sebi; ne žive ni pod čergama ni u zemljanim kolibama, nego kako koji može u ljepšim ili siromašnijim kućama, a boravišta ne mijenjaju. Ipak za obradjivanje zemlje nijesu, trgovanje konjima glavno im je zanimanje, a kod toga su vrlo okretni te i starije kljuse pomlade ili šepavo za dan dva uzjogune, kašalj i neke druge konjske mane umiju za kraće vrijeme ukloniti, bolje prikriti… jezika ciganjskog ne poznavaju, a u svojim medjusobnim pregovorima na sajmovima čuti ih je katkad izmedju sebe govoriti nekim umjetnim (gegovečkim) jezikom".[53] Tomec, opisujući Rome na području Virja, spominje pleme Kolompara te za njih ističe da "nose se gadno, otrgani, zamazani, neumiti, neostriženi… videl sam (Tomec, D. V.) slučaja, kaj je bilo svinjče tri dana zakopano, oni su je odkopali, spekli i pojeli, pak su itak zdravi, kak risi, govore po naše i ciganjski, žene se bave gatanjem za dobru plaču, na cirkvu i spoved nigdar nedu".[54] Zanimljiv je slučaj Pitomače u kojoj su u međuratnom razdoblju živjele različite romske plemenske skupine: Koritari, Čergari (Drobni kovači) i Pićokari. Hrvatić navodi da Pićokari žive "na najvišem stupnju… koji se - osim otkupom i preprodajom peradi, bave i preprodajom konja, te skupljanjem konjskih struna i starih krpa. Imaju doduše skromne, ali zidane kuće… većina posjeduje vlastita kola i konja, neki i dva. U samoj Pitomači ne prose i vidljivo se odvajaju od koritara i čergara odijevanjem, govorom i načinom života".[55] Iz navedenog je uočljivo da se na području Podravine od 1880. do 1941.

[50] Isto, 742
[51] S. Vereš, "Naši cigani nekad i danas". *Novosti,* 13. 10. 1939., br. 222., 10.
[52] J. Tomec, *Virje.* Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 18., 209.
[53] Fancev, n.dj., 19. 11. 1912., br. 268., 3.
[54] Tomec, n.dj., 210.
[55] Hrvatić, n.dj., 161.; ovdje je potrebno istaknuti da Hrvatić napominje da je domicilno stanovništvo nomadske čergaše nazivalo i "drobnim kovačima". Time je vidljivo da je dio Drobnih kovača zadržavao i nomadski način života u nekim podravskim područjima.

nalazilo nekoliko romskih skupina, od kojih su najbrojniju činili Koritari. Raznolikost plemenskih skupina sugerira postojanje brojnih migracijskih valova Roma, a jedan dio njih stalno se naselio u većem dijelu Podravine.

O samom životu Roma na području Podravine piše u *Podravcu* 1902. u članku "Nešto o ciganima". Anonimni autor ističe da "cigani su skitajući se narod; narod bez doma i domovine, bez kuće i kućišta, koji se potuca od nemila do nedraga… hrana je ciganinu jednostavna, katkad samo kruh i voda, nu kad dojde, a da nitko ne vidi, omasti si on brk i zaoblicom, a poznato je da jedu i poginule životinje. Ima cigo i svoje 'narodno' jelo, a to je jež, kojeg smatra poslasticom, a voli i mastnu krmetinu. Od pića voli rakiju, a osobita su mu naslada lula i duhan, iz koje puše ne samo žena, već i djeca… posudje mu je vrlo jednostavno, a osobito ima cienu srebrni vrč, koji se čuva u obitelji za amanet. Ciganke se bave, kako je poznato vračanjem… diete baci u rubac, sveže ovaj oko vrata, naprti ga na ledja i obilazi u selu kuće, da reče 'sričicu' za 'krajcar, dva'. Djevojke se udaju u 14-16 godini, a tako i momci, a kad se vjenčaju, ima mnogo buke i galame. Brak se lahko razvrgne, ali se to dogadja rietko; djeca su u obitelji brojna. Žena je slaba ciena, dapače je ciganin smatra nečistom i neurednom, usuprot štuju najstariju žensku u obitelji, kao domaćicu, kao gospodaricu".[56] Odnos Roma prema svojoj ženi opisuje i Hefele, ističući da "ženu si mora, kako vele, kupiti svaki koritar, pa tako siromah dobije ženu za 40 for., a nešto imućniji za 70 i 100 for. Ta je ucjena kod koritara isto, što je kod našeg naroda 'jabuka'".[57] U ovim opisima uočljivo je veliko siromaštvo Roma, primjerice u njihovu prehranjivanju životinjskim strvinama.[58] Zanimljiv je i način sklapanja brakova koji se zasnivaju vrlo rano i u njima dominira muškarac (patrijarhalni odnos), a kvalitete pojedine žene mjere se u novcu!

Slika odnosa između domicilnog i romskog stanovništva složena je te se mora pažljivo analizirati. Velik dio Roma na području Podravine uspio se prilagoditi i dijelom asimilirati u lokalnu zajednicu. Fancev, opisujući romsko pleme Drobne kovače ili Jožeke, naglašava da oni "imadu još najmanje ciganskoga u sebi; ne žive ni pod čergama ni u zemljanim kolibama, nego kako koji može u ljepšim ili siromašnijim kućama, a boravišta ne mijenjaju… jezika ciganjskog ne poznavaju".[59] Tomec, opisujući Rome na području Virja, primjećuje da oni govore "našim" (hrvatskim, D. V.) jezikom, a u članku "U položajstvu pod ciganskim šatorom" ističe da su i oni preuzeli običaj u Podravini "kad ide susjed k susjedu te sjednuv na slamu, saželi mu sve dobro u kući, gospodarstvu".[60] Djelomičnu romsku asimiliciju primjećuje i piše Hefele, koji piše da "naši koritari poprimili su vjeru rimokatoličku, naučili su jezik naroda, medju kojim živu, ali zato ipak ne napustiše svoga jezika, nošnje ni običaja".[61] Vjerojatno najizravniji pokazatelj djelomične asimilacije vidljiv je analizom statističkih podataka iz popisa stanovništva 1931., iz kojih se može dobiti slika narodnosnog opredjeljivanja romskog stanovništva na području Savske Banovine i Podravine. Na taj se način može analizirati svijest Roma o pripadnosti svojoj ili nekoj drugoj zajednici. Romsko stanovništvo većinom se izjasnilo kao pripadnici jugoslavenske

[56] "Nešto o ciganima". *Podravac,* 29. 4. 1902., br. 7., 3.-4.

[57] Hefele, n.dj., 742.

[58] O tome kako Romi jedu strvine piše u časopisu *Priroda* 1938., u kojem se ističe da "Cigani običavaju jesti leševe uginulih životinja. I ne samo svježe lešine, koje sa svim znakovima truleža iskopavaju iz zemlje… strvina, koja još ne smrdi, jede se kuhana i pečena, dok se trula strvina najprije priprema za jelo"; Jedenje strvina kod cigana. *Priroda,* 28 (1938.), br. 2., 58-59.; upravo time što je jedan dio Roma bio prisiljen jesti strvine dovoljno sugerira njihovo teško materijalno stanje, koje bi se moglo nazvati "životom" na rubu egzistencije. S druge strane, često su na taj način izbijale epidemije, što je posebno seljaštvo isticalo kao negativnu stranu romskog načina života.

[59] Fancev, n.dj., 19. 11. 1912., br. 268., 3.

[60] J. Tomec, "U položajstvu pod ciganskim šatorom". *Podravac,* 15. 1. 1899., br. 2., 2.

[61] Hefele, n.dj., 742.

narodnosne zajednice, i to njih 12.486 ili 87% od njihove ukupne populacije u Savskoj Banovini. Manji dio Roma izjasnio se kao pripadnici ciganske narodnosti, i to njih 1336 ili 9,3% od ukupne romske populacije u Savskoj Banovini. Ostali su se Romi izjasnili kao pripadnici mađarske, rumunjske ili drugih narodnosti. Analizom podataka koji se odnose na Rome s prostora Podravine vidljivo je da su se većinom izjašnjavali kao pripadnici jugoslavenske narodnosti, i to njih 2172 ili 88,1% od ukupnog broja popisanih Roma u Podravini. Manji dio Roma u Podravini izjasnio se kao pripadnici ciganske narodnosti, i to njih 182 ili 7,3% od ukupnog broja popisanih Roma u Podravini. Na području Podravine dio se Roma izjasnio kao pripadnici mađarske (njih 14), rumunjske (95) i talijanske (2) narodnosti.[62] Iz navedenih podataka vidljivo je da se manje Roma u Podravini smatralo pripadnicima romske (ciganske) narodnosti, a većinom su se izjašnjavali kao pripadnici jugoslavenske narodnosti, što sugerira na određenu etnomimikriju (skrivanje vlastite etničke pripadnosti). Takvo izjašnjavanje može se shvatiti kao jedan od rezultata asimilacijskog pritiska domicilnog stanovništva na Rome, ne samo u Podravini, nego i na prostoru ostalih dijelova Savske Banovine.[63] Slično primjećuje Hefele u svojem članku o Romima Koritarima ističući kako se oni protive da ih se smatra Romima. Hefele piše da "naš prosti narod drži ih za cigane, što koritare vrlo vriedja, pa često i do suza gane".[64]

Na temelju tih podataka vidljivo je da se dio Roma uspio prilagoditi lokalnoj zajednici, i to prihvaćajući njihov jezik, vjeru i običaje. Baveći se trgovinom (konja ili peradi) ili sitnim obrtom (npr. izrađujući drvene predmete za domaćinstvo ili metalno oruđe za poljoprivredu), dio Roma uspio je prilagoditi svoja zanimanja zadovoljavanju tržišnih potreba lokalne zajednice. Zbog toga je dio domicilnog stanovništva imao pozitivno mišljenje o njima. Vereš u *Novostima* 1939. piše kako se smatralo da su Koritari "mirni, šutljivi i radini… seljaci su znali, da ti koritari nisu kradljivci, te su ih po neki primali na stanovanje… pored toga što nije krao, koritar nije ni prosjačio, no uzeo je, ako mu se dalo".[65]

Tablica 4. Narodnosno opredjeljenje Roma u Podravini prema popisu stanovništva iz 1931.

Kotarevi, gradovi	Ciganska	Jugoslavenska	Mađarska	Rumunjska	Ostali	Ukupno
Đurđevac	33	473	1			507
Koprivnica		503	13			516
Grad Koprivnica		2				2
Ludbreg		130				130
Slatina	48	668		86	2	804
Varaždin		117				117
Grad Varaždin		5				5
Virovitica	101	187		9		297
Grad Virovitica		87				87
Ukupno PODRAVINA	182	2172	14	95	2	2465
Savska Banovina	1336	12.486	20	351	91	14.284

Izvor: HDA, Prisutno stanovništvo po narodnosti u Savskoj Banovini 1931., kut. 53, sv. 66.

[62] Vidi: Tablica 4. Narodnosno opredjeljenje Roma u Podravini prema popisu stanovništva iz 1931.

[63] U posljednjim popisima stanovništva iz 1991. i 2001. kod Roma bila je primjetna određena etnomimikrija, što su neki znanstvenici objašnjavali kao posljedicu pritiska većinske nacije; D. Babić, "Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dva popisa (1991. - 2001.)". *Migracijske i etničke teme,* 19 (2003.), br. 1., 54.

[64] Hefele, n.dj., 742.

[65] Vereš, n.dj., 10.

No, primjetno je da ih je većina domicilnog stanovništva negativno percipirala, a na temelju toga se i odnosila prema Romima. Općinski činovnik Ivan Zatluka primjećuje da "sela muku muče od cigana. Cigani postaju opasnost i pogibelj stanicima po imetak i život. Lijeni i lahkoumni skitajući se, obsjedaju sela, traže milostinje, počinjaju zla djela… Cigani nisu obični siromasi; oni su čeljad kojoj je životni cilj potucati se svijetom, lagodno preživljavati na tudji račun. Nužno su zlo… Možda cigani nigde nisu tako teški, kao u našoj Podravini. Od Varaždina, pa do Osijeka nalaze se čitavi čopori. Svi su jedne misli, svi jedne težnje, živjeti besciljno! Gledamo ih na sajmovima, prava su sablast za ćudorednost. Njihovo društvo ne pruža koristi ni dobra, ne imadu osjećaja ni ljubavi bilo za što. Redom su skloni zlu. Prkošljivi, ne pristupni prosvjeti i društvenim odnošajima. Sva im je duševna spoznaja sebeljubje i ciganski crni moral".[66] Slično piše Franjo Horvat iz sela Sigetec (okolica Koprivnice) smatrajući da "jedno veliko zlo, koje bije naša sela jesu Cigani. Ta čeljad, divlja, neodgojena, nesposobna za bilo kakav rad, troši i crpe dobra, koja su drugi privrijedili… seljačkom narodu Cigani su jedan veliki teret i pokora. U prvom redu dosađuju svakog dana s prošnjom po kućama… To je dakle prva šteta od Cigana: troše gotovu hranu, koju su drugi privrijedili, kao čisti paraziti (nametnici) na narodnom tijelu. Oni imaju u ljudskom društvu istu ulogu, kao uši, buhe i drugi paraziti na čovjeku… Druga opasnost od Cigana, koja zadaje selu velike štete, jesu njihove krađe. Oni stalno kradu sve do čega dođu… treća i to najveća nesreća, koju Cigani prouzrokuju selu, jesu zarazne bolesti ljudi i životinja. Oni su upravo rasadnici tih bolesti, jer se stalno skiću po selima i u svakojake kuće zalaze… ako sve to imamo u vidu, dolazimo do spoznaje, da su Cigani jedna užasna mora, jedan strahoviti porez, koji tišti naša sela i koji bi se morao skinuti s vrata našemu narodu".[67] U tim je citatima vidljiva velika razina nepovjerenja domicilnog stanovništva prema Romima koji su percipirani kao lopovi i ljenčine, tj. paraziti. Podsjetit ću da je većina Roma živjela u ruralnim područjima te da su seljaci zbog njihovih krađa i prosjačenja tražili zaštitu lokalnih vlasti te sami nudili (radikalnija) rješenja tog problema. Na području sela u okolici Koprivnice se "često čuje po selima, da bi trebalo sve cigane poubijati bez milosrđa, jer da oni svojim zlodjelima, koja su počinili i koja čine još i sada, nisu drugo zaslužili. Umjereniji govore: sve muškarce cigane trebalo bi sterilizirati, da se na taj način ciganski rod likvidira… i danas se može jednim zahvatom riješiti ciganski problem i tim rješenjem spasiti sav seljački narod od ciganske napasti, koja poput prokletstva leži na njemu. Kako? Svih 65 000 cigana, koliko ih imade u našoj zemlji, trebalo bi naseliti na državni posjed i prisiliti na rad".[68] Slične zamisli ima Horvat, koji primjećuje da je romsko "pitanje odviše teško i složeno, ako bi se ono htjelo humanim načinom riješiti. Grubom silom bilo bi ono brzo riješeno. U tom slučaju trebalo bi sve Ciganke sterilizirati, da nemaju više potomstva. Za 100 godina nestalo bi parazita, koji piju zdravu krv narodnu. Narod bi sa 90% glasova složio s ovom metodom likvidacije ciganskog problema".[69] Takva radikalna rješenja romskog (ciganskog)

[66] I. Zatluka, "Ciganski problem". *Podravske novine,* 3. 9. 1938., br. 35., 2.

[67] F. Horvat, Pitanje Cigana. *Narodni napredak,* 31. 10. 1939., br. 10., 220.-221.; Josip Belčić iz obližnjeg sela Peteranec (okolica Koprivnice) slično primjećuje kao Horvat te piše da "Cigani kradu, dobivaju batine, zbog kojih se nikome ne žale, šute i opet kradu. Njihova se djela ovdje kod nas svode uglavnom na krađu. U drugim krajevima idu još i dalje, još su drskiji… grabežna umorstva, razbojnički napadaji, krađe, otmice djece, prevare, sve je to svojstveno ciganskom rodu, kao što mu je svojstven i njegov - bez muke i rada - nomadski život. Ciganski rod - oduvijek u sukobu sa zakonima - otvrdnuo je prema batinama i kaznama i postao prepreden i lukav, žilav i otporan. Ta se svojstva nasljeđuju, pa su zato cigani uvijek jednaki i nepopravljivi"; J. Belčić, "Dva problema". *Narodni napredak,* 31. 1. 1939., br. 1., 13.

[68] Belčić, n.dj., 13.-14.

[69] Horvat, n.dj., 221.; naveo bih slična promišljanja jednog "Goranina" koji piše *Novom listu* sredinom siječnja 1901. nudeći svoja razmišljanja o rješavanju "ciganskog pitanja". On piše da bi najbolja metoda za iskorjenjivanje Roma bila da "svako diete koje Ciganka porodi imalo bi odmah redarstvenim putem smjestiti u prvo pohranilište, tako da ni mater nebi znala gdje je diete, niti diete čije je. Stara generacija (Cigana, D. V.) bi s vremenom izumrla, a mladjeg naraštaja ne bi bilo i tako odoše Cigani bez traga"; "Proti Ciganima". *Novi list,* 15. I. 1901., br. 12., 2.; iz tog je vidljivo, kao i na drugim područjima Hrvatske, domicilno stanovništvo je razmišljalo o vrlo radikalnim mjerama protiv romskog stanovništva.

pitanja nisu seljaci samo promišljali, nego i općinski činovnici, kao što je to bio Zatluka. On misli da "cigansko pitanje može se riješiti samo prisilnim oduzimanjem cigančadi i državnim uzgojem. Sva druga sredstva bit će iluzorna! Tako će starih cigana ponestati, mladi će se kultivirati, postati korisni građani".[70] Navedeni prijedlozi za sterilizaciju Romkinja i oduzimanje djece iz romskih obitelji imali bi za cilj demografsko odumiranje cjelokupne romske populacije, tj. na jedan organizirani način "likvidirati ciganski problem". Slične mjere za ograničavanje demografskog razvoja Roma poduzimane su u sklopu terezijanskih i jozefinskih reformi na području Habsburške Monarhije u drugoj polovini 18. stoljeća. U 20. stoljeću njemačke i švicarske državne vlasti provodile su politiku nasilnog oduzimanja romske djece, mijenjanjem njihovih imena, smještanjem u domove posvojitelja.[71] Belčić je zbog romskog prosjačenja, krađe i širenja stočnih zaraza predlagao smještaj Roma u "državne domove" gdje bi ih se prisiljavalo na društveno koristan rad. Nekoliko mjeseci prije Belčićeva prijedloga njemačke vlasti su organizirale "Zigeuneraufränung swosche" (Ciganski čistku), u kojoj je veći dio romske populacije sakupljen i zatvoren u različite logore, a to je bio krvav nacistički obračun s rasno nečistim dijelom njemačkog društva, vrlo sličan prethodnim obračunu s Židovima i komunistima.[72] U Jugoslaviji nisu provedeni slični nasilni postupci prema Romima kao u Njemačkoj ili Švicarskoj, no potrebno je istaknuti da su ideje za nasilnim rješavanjem "ciganskog problema" bile prisutne među hrvatskim stanovništvom. Nameće se pitanje koliko su navedene radikalne ideje za rješavanjem "ciganskog problema" imale utjecaj tijekom Drugoga svjetskog rata kada se organizirano "likvidiralo" Rome.[73]

ZAKLJUČAK

Romi su u većem broju naselili područje Podravine u drugoj polovini 19. stoljeća te su činili znatan udio u cjelokupnoj populaciji Hrvatske. Na području Podravine od 1880. do 1941. godine živjelo je nekoliko romskih plemena. Najbrojniji bili su Romi Koritari, koji su rumunjskog podrijetla, a izrađivali su drvene predmete za kućanstvo, npr. korita. Uz njih su živjeli Kolompari i Drobni kovači ili Jožeki koji su se bavili obrađivanjem metalnih predmeta i trgovinom konjima. U Podravinu su često dolazili mađarski nomadski Romi koji bi s pojačanim oružničkim kontrolama bili uhićeni i vraćeni natrag. Zajednička karakteristika Roma bila je ta što su oni bili većinom nepismeni i rimokatoličke vjere. Odnos između domicilnog i romskog stanovništva većinom je bio obilježen nepovjerenjem. Domicilno stanovništvo percipiralo je veći dio Roma kao lopove, lijenčine i širitelje zaraza te je zbog gospodarskih šteta koje su im Romi nanosili istupalo s radikalnim idejama za rješavanje "ciganskog pitanja" (npr. prisilno oduzimanje romske djece, sterilizacija). Drugi dio domicilnog stanovništva poštivao je i cijenio rad dijela Roma koji

[70] Zatluka, n.dj., 2.

[71] Švicarska fondacija "Pro Juventute" djelovala je do 1973. slijedeći znanstvene teze nacističkog ideologa Roberta Rittera, a u 80-im godinama 20. stoljeća šira javnost je saznala za njezin rad. Švicarske vlasti su se službeno ispričale Romima, no istodobno im nisu dopustile uvid u dokumente fondacije. Prema tom primjeru vidljiva je konstanta u metodama i sredstvima politike asimilacije u pojedinim državama Europe.; J.-P. Liegeois, *Gypsies and Travellers.* Strasbourg, 1987., 100.; K. Posavec, "Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi - od izgona do integracije". *Društvena istraživanja,* 9 (2000.), br. 2-3 (46-47), 233.-234.

[72] D. J. K. Peukert, *Inside Nazi Germany: conformity, opposition and racism in everyday life.* New Heven, London, 1987., 199., 211.-212.

[73] O povijesti Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postoji malo radova, a izdvojio bih sljedeće: N. L. Krizman, "Prilog proučavanju terora u NDH: Sudbina Roma 1941. - 1945.". *Časopis za suvremenu povijest,* 18 (1986.), br. 1., 29.-42.; N. L. Krizman, *Genocid nad Romima - Jasenovac 1942.,* Jasenovac-Zagreb, 2003.

su se uspjeli prilagoditi lokalnoj zajednici usvajanjem njezina jezika, vjere i običaja. Iz toga se nameće pitanje koliki je bio utjecaj domicilnog stanovništva na represivne postupke nad Romima u Drugome svjetskom ratu s obzirom na njihova "radikalna" razmišljanja o rješavanju "ciganskog problema".

SUMMARY

In this paper I have analysed the archive material of public conscription, archives of the Commitee for people's life and customs, newspapers and published articles that describe the position of the Roma population in Podravina, 1880.-1941. I have analysed the way of living, customs, the professions of the Romany population and the relations between the Roma and the peasant population. In this period several Romany groups lived in Podravina: Koritari, Kolompari an Drobni kovači or Jožeki. Most of the Romany population was illiterate and of Roman Catholic religion. The relations between Romany and the peasant population were marked by mutual distrust and suspicion. Peasant population perceived the Roma population as thieves, loafer and immoral persons and that is the reason for the radical idea of solving the "Roma question" (eq. steralisation of Roma people). A part of the peasant population held in esteem and respected the parts of Roma population who have assimilated in local comunity, accepting the local language, religion and customs.

IZVORI

1. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine,* knjiga II. - prisutno stanovništvo po vjeroispovijesti, Beograd, 1938., 86.-94.: Direkcija državne statistike
2. HDA, fond Zavoda za statistiku 1875.-1948., sign. 367., kut. 45., sv. 58., 1921./ kut. 55., sv. 70., 1931./ kut.53., sv. 66., 1931./ kut. 60., sv. 77., 78., 1931.
3. HDA, sign. 79., Unutarnji odjel zemaljske vlade, kutije: 1551 (1894.), 1955 (1897.), 4109 (1917.).
4. "Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916. broj 69.270 o popisu cigana skitalaca i o stalnomu nadzoru nad njima". *Narodne novine,* 15. 9. 1916., br. 211., 5.-6.
5. Smrekar, Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.* Zagreb, 1902., sv. III., 323.-330.: Ignjat Granitz.
6. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. I. (1905.). Zagreb, 1913.: Kraljevski zemaljski statistički ured.
7. Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. II (1906. - 1910.). Zagreb, 1917.: Kraljevski zemaljski statistički ured.
8. Tkalčić, Ivan Krstitelj, Knjiga sudbenih poziva i presuda, god. 1975. - 1391., knjiga V., U: *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba,* Zagreb, 1898., 126.-127.: Brzotisak K. Albrechta
9. Tomec, Josip, *Virje.* Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 18., 209.-210.
10. Vežić, Milivoj, *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom.* Zagrebu, 1884., sv. I., 93.-95., 782.: Akademska knjižnica L. Hartmana.

LITERATURA

1. Babić, Dragutin, "Etničke promjene u strukturi stanovništva slavonskih županija između dva popisa (1991. - 2001.)". *Migracijske i etničke teme,* 19 (2003.), br. 1., 49.-70.
2. Beč, Jovo S., "O ciganima koritarima". *Glasnik šumarskih zvaničnika,* 14 (1934.), br. 6., 177.-184.
3. Belčić, Josip, "Dva problema". *Narodni napredak,* 11 (1939.), br. 1., 8.-14.
4. Bernard, Bruno, "Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva". *Svesci: Comunio,* 29 (1995.) br. 95, 54.-62.
5. Burke, Petar, *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Europe,* Zagreb, 1991.
6. Clebert, Jean-Paul, *Cigani.* Zagreb, 1967.: Stvarnost.
7. "Dva predloga gosp. podružnice zagrebačke". *Gospodarski list,* 20. 2. 1888., br. 4., 32.
8. Draganić, Danica, Mi nismo Cigani, ali oni drugi jesu gadže. U: *Simboli identiteta (studije, eseji, građa).* Zagreb, 1991., 242.-252.
9. Đurić, Rajko, *Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće.* Beograd, 1987.: Beogradski Izdavačko-grafički zavod.
10. Grujičić, Milan M., "I Hrvatska banovina rješava cigansko pitanje". *Novi Balkan,* 2. 7. 1940., br. 3., 2.
11. Hefale, Ferdo, "Koritari". *Vienac,* 22 (1890.), br. 46., 742.-743.
12. Horvat, Franjo, "Pitanje Cigana". *Narodni napredak,* 11 (1939.), br. 10., 220.-221.
13. Horvat, Viktor, "Cigani". *Hrvatska Enciklopedija,* sv. III. Zagreb, 1942.
14. Hrvatić, Neven, "Romi na području općine Đurđevac". *Podravski zbornik,* 1984., 159.-167.
15. Hrvatić, Neven, Ivančić, Suzana, "Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj". *Društvena Istraživanja,* 9 (2000.), br. 2.-3. (46-47), 251.-266.
16. Fancev, Franjo, "Iz prošlosti i sadašnjosti cigana". *Narodne Novine,* 18. XI. 1912., br. 267., 3./ 19. XI. 1912., br. 268, 3.
17. I.J-ć (pseudonim Jagić, Ivan), "Cigansko pitanje". *Gospodarski list,* 20. 11. 1888., br. 22., 169.
18. "Jedenje strvina kod cigana". *Priroda,* 28 (1938.), br. 2., 58-59.
19. *Képek a Magyarországi Cigányság 20. századi történetéből, (Pictures of the History of Gipsies in Hungary in the 20th century),* Budapest ,1993.: Néprajzi Múzeum.
20. Krizman Lengel, Narcisa, *Genocid nad Romima-Jasenovac 1942.,* Jasenovac-Zagreb, 2003.
21. Krizman Lengel, Narcisa, "Prilog proučavanju terora u NDH: Sudbina Roma 1941. - 1945." Časopis za suvremenu povijest, 18 (1986.), br. 1., 29.-42.
22. Laszowski, Emilij, "Povijesna crtica o ciganima". *Narodne novine,* 15. 9. 1894., br. 211, 4.
23. Liegeois, Jean-Pierre, *Gypsies and Travellers.* Strasbourg, 1987.: Council for cultural co-operation.
24. Matasović, Josip, "Cigani u doba terezijanstva i josefinizma". *Narodna starina,* 8 (1928.), br. 17., 200.-201.
25. Meštrović, Ljubomir, "Kako bi cigani postali radiše?". *Dom,* 8. 5. 1929., br. 25., 4.-5.
26. M. M. Gr., "Cigansko pitanje i drugi narodi". *Balkan,* 30. VI. 1937., br. 231., 4.
27. Mohorovičić, Andre, Stota obljetnica Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888. - 1988.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 3.-35.
28. Mujić, Muhamed A., "Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom,* 3 (1952. - 1953.), br. 3-4., 140.-146.
29. "Naseljavanje cigana". *Narodne novine,* 15. 9. 1916., br. 211, 5.-6.
30. "Naši cigani nekad i danas". *Novosti,* 13. 8. 1939., br. 222., 10.
31. "Nešto o ciganima". *Podravac,* 29. 4. 1902., br. 7., 3.-4.
32. "O kolonizaciji ciganah". *Narodne novine,* 1. 3. 1889., br. 50., 1.
33. "O prisilnom naseljavanju cigana". *Gospodarski list,* 20. 9. 1888., br. 18., 140.-141.;
34. Pavlek, Mihovil (Miškina), "K agrarnoj reformi ili- što ćemo s ciganima?". *Razgovor,* 1 (1920.), br. 2-3., 37.-39.
35. Peukert, Detlev J. K, *Inside nazi Germany: conformity, opposition and rasism in everyday life.* New Heven and London, 1987.: Yale University Paper

36. Pongrac, Z., *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma)*. Zagreb, 2003.: Hrvatski helsinški odbor, Profil international, Centar kulture Roma Hrvatske "Romano Centro".
37. Posavec, Koraljka, "Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi-od izgona do integracije". *Društvena istraživanja,* 9 (2000.), br. 2-3 (46-47), 229-250.
38. "Posljedice ciganske migracije: jedno bolno pitanje, koje treba već jednom riješiti". *Jugoslavenski Lloyd,* 23./24. 3. 1940., br. 68., 8.
39. "Proti Ciganima". *Novi list,* 15. I. 1901., br. 12., 2.
40. Radić, Antun, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnome život.,* Zagreb. 1997.: Dom i Svijet
41. Šiftar, Vanek, *Cigani: Minulost v sedanjosti.* Murska Sobota, 1970.: Pomorska založba.
42. Tomec, Josip, "U položajstvu pod ciganskim šatorom". *Podravac,* 15. 1. 1899., br. 2., 2.
43. Trišić, Jovan, "Postupak sa ciganima", *Žandarmerijski vesnik,* 2 (1927.), br. 3., 141.-147.
44. "Uškolovanje ciganske djece". *Narodna obrana,* 11. 8. 1907., br. 186., 5.
45. Vereš, Slavko, "Naši cigani nekad i danas". *Novosti,* 13. 10. 1939., br. 222., 10.
46. Vidmar, Josip I., "Registratura Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade u Zagrebu 1869. - 1918.". *Arhivski vjesnik,* 1 (1958.), br. 1., 411.-445.
47. Vojak, Danijel, "Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850. - 1910.". *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004.) br. 2, 701.-728.
48. Zatluka, Ivan, "Ciganski problem". *Podravske novine,* 3. 9. 1938., br. 35., 2.
49. Živković, Stevan, "Cigani skitači". *Žandarmerijski vesnik,* 8 (1933.), br. 12., 721.-727.

PRIMJENA INTERNETA I IT-a U DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIM ZNANOSTIMA (NA PRIMJERU PODRAVINA.NET)

THE USAGE OF INTERNET AND IT TECHNOLOGIES IN SOCIO-HUMAN SCIENCES (EXAPLE - PODRAVINA.NET)

Davor Iličić
Kijevska 3, Gradići
10410 Velika Gorica
Student povijesti

Filozofski fakultet Zagreb
davorilicic@yahoo.co.uk

Primljeno / Recieved: 2. 5. 2005.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 303:004.738.5
004.738.5:303
Stručni rad
Professional paper

SAŽETAK

Autor je u članku pokušao ukazati na važnost primjene novih nastavnih i znanstvenih metoda u povijesnim znanostima na primjerima web sadržaja i IT tehnologija - Interneta i računalne infrastrukture, i to zato što se široka primjena tih tehnologija sve više nameće i preuzima primat. U Hrvatskoj još postoje problemi vezani uz pristup Internetu pa je i broj korisnika IT tehnologija još mali, no njegov broj svakodnevno raste. Web portala vezanih uz povijesne znanosti i popularizaciju znanstvenih rezultata gotovo i nema pa su stoga svaki pokušaji dobro došli.

Ključne riječi: primjena Interneta, društveno-humanističke znanosti, podravina.net
Key words: The usage of internet technologies, socio-human sciences, podravina.net

UVOD

Internet, kao jedna velika baza podataka, nudi brojne povijesne sadržaje, odnosno sadržaje s povijesnom tematikom. Suvišno bi bilo nabrajati ih poimenice ili ih svrstavati u kategorije prema povijesnim razdobljima koje obuhvaćaju.

Razvojem IT-a, posebno razvojem globalne mreže (Internet), kao nužna posljedica u historiografiji se javlja tendencija novog načina pisanja i prezentiranja rezultata vlastitih istraživanja, suprotno od konvencionalnih metoda - masivnih zbornika od nekoliko stotina stranica. Razloga za tu pojavu je više, no spomenimo nekoliko bitnih. Jedan od razloga je svakako nepraktičnost konvencionalnih načina pisanja, što se odnosi na nedostatak prostora za pohranu i arhivsku katalogizaciju konvencionalne literature i dokumentarne građe po knjižnicama i arhivima te njihovu dostupnost, odnosno nedostupnost širem krugu ljudi izvan kruga znanstvenika.

U proteklih desetak godina dolazi do porasta broja tiskanih izdanja - knjiga, časopisa i monografija - koja nalaze mjesto na policama u knjižarama, zajedno s popularnom literaturom,

čime se povećava naklada pojedinog izdanja, no o količini prodanih primjeraka pomalo je neumjesno govoriti jer to ovisi o afinitetu i osobnom interesu pojedinoga kupca.

Općenito govoreći, krajem 20. stoljeća dolazi do interdisciplinarnosti međusobnim ispreplitanjem pojedinih grana znanosti (suradnje na projektima), čemu su računalo i IT te Internet kao poveznica i konkretan alat interdisciplinarnosti od neprocjenjive važnosti.

Prvi konkretan primjer javlja se u SAD-u krajem 80-ih godina prošlog stoljeća, kada sveučilišta počinju koristiti računalo u nastavi te ono izgrađivanjem malih privatnih mreža unapređuje metodiku nastave povijesti.

Razvojem IT-a te povećavanjem broja korisnika Interneta povećava se i broj povjesničara koji počinju koristiti Internet kao jedan od oblika literature, odnosno dokumentacijske građe za svoja istraživanja. Upravo zahvaljujući vodećim američkim sveučilištima, pionirima razvojnog puta u širokoj primjeni IT-a, prema rezultatima istraživanja koje je proveo BBC, gotovo 100 milijuna stanovnika SAD-a koristi i služi se Internetom u svakodnevnom životu.[1] Bitno je napomenuti i da je slanje e-mail poruka u SAD-u jedan od najčešćih načina u međusobnoj komunikaciji studenata i profesora.

Osim za slanje tekstualnih poruka, razmjenu podataka (share) ili prikaz web stranica, Internet veza koristi se i za emitiranje audio i video sadržaja te kao telekonferencijska veza (neka nastavna predavanja održavaju se na taj način). No, slaba propusnost veze, cijena te slaba kvaliteta zvuka i slike predstavlja veliku prepreku i razlog su relativno malog broja korisnika.

U proteklih dvadesetak godina u SAD-u se bilježi konstantan rast broja studenata te odraslih koji zbog osobnih razloga kreću na doškolovanje, no zbog velikih udaljenosti i nemogućnosti da svi pohađaju tradicionalni način nastave sveučilišta kao rješenje nude privatnu poduku i "virtualne" škole.[2] Ti programi rade na principu koji koristi i Filozofski fakultet u Zagrebu (program Omega).

Osim internetskih aplikacija, u posljednje se vrijeme sve češće za prezentaciju koriste multimedijalni CD-ROM-ovi koji zbog kapacitetnih mogućnosti sve više počinju zamjenjivati knjižne enciklopedije.[3]

KORIŠTENJE INTERNETA U POVIJESNIM ISTRAŽIVANJIMA

"Virtualna vrata", kako često nazivaju Internet, služe kao ulaznica i put k mrežnim edukacijskim izvorima, no važno je napomenuti da su mnogi podaci koji se nalaze na Internetu faktografski neutemeljeni, tj. nevjerodostojni. Pri tome se misli na brojne stranice koje uređuju individue kojima historijska znanost nije na primarnom mjestu.

Internet, sam po sebi, omogućava vrlo brzo učenje i podučavanje putem brzog i efektivnog pristupa te obrade informacija. Prvi stupanj učenja je naučiti korisnika kako doći do relevantnih informacija koristeći alate za pretraživanje (engl. search-engines). Dakako, postoje različiti tipovi alata čija je namjena i upotreba za različite tipove korisnika, prema dobnim skupinama, stupnju obrazovanja i slično.

---

[1] Podatak objavljen u: BBC, World Service, radioemisija o rastu Interneta, 1. listopad 1998., podatak prenosi Philip Shapira u članku "Real Teaching" Using the Internet: Insights from an Online Seminar on Industrial Modernization

[2] Primjer: University of Phoenix "Online University" sadrži oko 4300 studenata sa svim stupnjevima obrazovanja (diplomski i postdiplomski). Sve to na stranici http://www.uophx.edu/online

[3] Enciklopedije Encarta i Britannica posljednjih nekoliko godina svoja izdanja objavljuju isključivo na CD-ROM-ovima

Alati za pretraživanje su također prošli svoj razvojni put, od jednostavnih, takoreći primitivnih pa do današnjih sofisticiranih. Ti današnji alati temelje se na konceptu meta-search engines alata. Princip rada takvih alata je da istodobno koriste i pretražuju više baza podataka. Primjeri takvih alata su Ask Jeeves[4] i MetaCrawler,[5] koji nude vrlo precizno određivanje upita te zbog svog načina rada i pristup mnogim bazama podataka.

WEB STRANICE

Kada bismo web stranice s povijesnom tematikom krenuli brojiti ili na neki način ocjenjivati, izgubili bismo se u gomili te je stoga ideja ovoga rada bila pronaći relevantne web sadržaje te dati njihov kratki, prije svega tehnički opis i prezentaciju sadržaja koje one nude.

Ponajbolja web stranica u korist očuvanja povijesnih činjenica je AMERICAN MEMORY HISTORICAL CELLECTIONS FOR THE NATIONAL DIGITAL LIBRARY.[6]

Projekt "American memory" pod pokroviteljstvom je Kongresne knjižnice, a na njihovim se stranicama može pronaći mnoštvo građe u digitalnom formatu, uključujući karte, filmove, fotografije i nacrte, te audio i video snimke iz fundusa te knjižnice.

Stranice koje ćemo navesti u daljnjem tekstu primjeri su stranica koje žarište svog zanimanja usmjeravaju na posebniji tip povijesnih materijala.

THE NATIONAL SECURITY ARCHIVE[7] osnovala je 1985. godine skupina novinara i znanstvenika koji su dokumente, prikupljajući ih i tajno ih skladišteći u privatnim arhivima, sačuvali od vlade SAD-a, a kasnije pod okriljem Zakona o slobodi informacija javno ih objavljivali. Kasnijim udruživanjem s George Washington University's Gelman Library arhiv postaje jedan od najvećih svjetskih nevladinih arhiva koji sadrže dokumente s kojih je skinuta oznaka državne tajne. Trenutačni fondovi sadrže dokumente vezane uz Čile, Kinu, Kubu, Gvatemalu, Honduras, Indiju, Pakistan, Iran, Japan, Meksiko, Rusiju, istočnu Europu te atomsku povijest.

Zakonom o očuvanju nacionalne povijesti iz 1966. godine i administrativnom upravom NATIONAL PARK SERVICE ustanovljen je NATIONAL REGISTER OF HISTORIC PLACES.[8] Te stranice sadrže više od 2300 znamenitosti vezanih uz američku nacionalnu povijest, arhitekturu, arheologiju, znanost i kulturu.

Neki siteovi koji mogu poslužiti kao vrlo izdašan izvor informacija su:

- National Anthems of the World[9]
- National Archives and Records Administration: The Digital Classroom[10]
- On-line Archival Collections - Center for Women's History & Culture[11]
- Eye Witness: History Through The Eyes Of Those Who Lived It[12]

---

[4] http://www.askjeeves.com, (7. 1. 2005.) postoji i inačica ovog alata za djecu Ask Jeeves For Kids http://www.ajkids.com (7. 1. 2005.)

[5] http://www.metacrawler.com (7. 1. 2005.)

[6] www.memory.loc.gov (7. 1. 2005.)

[7] http://www.gwu.edu/~usarchiv

[8] http://www.cr.nps.gov/nr/nrhome.html (7. 1. 2005.)

[9] http://www.emulateme.com/anthems/ (7. 1. 2005.)

[10] http://www.nara.gov/educational/classrm.html (7. 1. 2005.)

[11] http://scriptorium.lib.duke.edu/women/digital.html (7. 1. 2005.)

[12] http://www.ibiscom.com/index.html (7. 1. 2005.)

- Repositories Of Primary Sources[13]
- Euro Docs: Primary Historical Documents From Western Europe[14]
- Social Studies Sources[15]
- Internet Medieval Source Book[16]
- World History Blog[17] - blog na kojem možete pronaći različite aspekte iz svjetske povijesti, a mogu se naći i linkovi na siteove koji se bave problematikom nastave i podučavanja povijesti.

CROATO-AEGYPTICA[18]

U prethodnom dijelu bilo je riječi o stranim stranicama i projektima, no u nastavku teksta reći ćemo nešto više o jednom hrvatskom siteu koji je izvrstan primjer interdisciplinarnosti znanosti u Hrvatskoj.

Projekt je nastao s idejom da se izgradi ciljana i selekcionirana baza relevantne spomeničke građe vezane uz kulturološke utjecaje egipatske civilizacije na hrvatskom povijesnom prostoru, i to na temelju institucionalnih i privatnih zbirki u Hrvatskoj. Interpretacija spomeničke građe rađena je prema standardima za obradu muzejske građe koji vrijede u Republici Hrvatskoj u suradnji sa stručnjacima s Katedre za muzeologiju Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Muzejskog dokumentacijskog centra u Zagrebu. Znanstvenu obradu predmeta obranili su naši stručnjaci s područja egiptologije, arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti uz pomoć i suradnju brojnih inozemnih egiptologa. Voditelj projekta i glavni urednik web portala www.croato-aegyptica.hr je mr. sc. Mladen Tomorad (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet u Zagrebu). Glavni suradnici projekta su Igor Uranić (Egipatski odjel, Arheološki muzej u Zagrebu), Matija Gračanin (Monitor) i Goran Zlodi (Katedra za muzeologiju, Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet u Zagrebu). Baza podataka CAE temelji se na aplikaciji M++ (autor G. Zlodi) koja omogućava zaprimanje i pohranu podataka iz baza podataka muzejskih informacijskih sustava (koje se nalaze na poslužiteljima u samim institucijama), a u svrhu prezentiranja spomeničke baštine egipatske civilizacije faraonskog i grčko-rimskog razdoblja u hrvatskim institucionalnim i privatnim zbirkama. Takva baza podataka omogućava mnogostruko korištenje obrađenog i digitaliziranog sadržaja (eng. reuse of digital content). Budući predviđeni oblici prezentiranja, koji su nastajali automatiziranim generiranjem interaktivnih multimedijalnih sadržaja iz podataka u bazi, obuhvaćaju moguću distribuciju na različitim medijima: web stranicama, tiskanim katalozima, CD-ROM-ovima, info kioscima u muzejima i slično.

Ukratko, stranice Croato-Aegyptice /Electronice/ iznimno su dinamične i bogate raznovrsnim sadržajima.

[13] http://www.uidaho.edu/special-collections/Other.Repositories.html (7. 1. 2005.)
[14] http://www.lib.byu.edu/~rdh/eurodocs/homepage.html (7. 1. 2005.)
[15] http://www.indiana.edu/~socialst/ (7. 1. 2005.)
[16] http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html (7. 1. 2005.)
[17] http://world-history-blog.blogspot.com/ (7. 1. 2005.)
[18] http://www.croato-aegyptica.hr/ (7. 1. 2005.)

PODRAVINA[19]

Za Podravinu također možemo reći da je izvanredan primjer, temeljen na interdisciplinarnom pristupu povezivanja IT tehnologija i povijesnih znanosti. Općenito, Podravina je web portal koji pokriva povijest podravskoga kraja. Na portalu možete naći radove vezane uz povijest podravskoga kraja, tj. podravskih mjesta od srednjovjekovnog doba pa do sredine 20. stoljeća, kao i radove o kulturi i životima običnih mali ljudi u burnim vremenima. Ovaj portal može poslužiti kao izvanredna ideja i ostalim regijama Republike Hrvatske da naprave slične portale koji bi se zasnivali na interdisciplinarnosti znanosti, ne samo povijesnih, nego i ostalih grana znanosti kako bi na taj način približili povijest i kulturu svojega kraja drugima. Nije na odmet reći da na portalu možete naći linkove na ostale siteove vezane uz povijest, kulturu europskih i svjetskih institucija. Sam portal nosilac je dvaju projekata vezanih uz istraživanje povijesti podravskoga kraja - "Razvoj visokog školstva u Podravini" i "Podravsko višegraničje" - te ako imate radove na tu temu, slobodno ih pošaljite.

ZAKLJUČAK

U 21. stoljeću stvara se nova paradigma učenja tzv. više informacijske obrade. Ta je nova revolucija nastala kao posljedica informatičke revolucije koja je omogućila novim generacijama učenika da se, oslobođeni "golemog napora pamćenja kolektivnog iskustva čovječanstva", okrenu razvijanju viših kreativnih funkcija obrade informacija. Stoga je nužno integrirati IT u nastavu općenito, a time i u nastavu povijesti. Uvođenje IT-a u nastavu unapređuje organizaciju učenja, pojačava aktivno primanje i obradu informacija, omogućava lakše ponavljanje, kao i lakšu provedbu različitih metoda učenja (globalno, distribuirano i progresivno).

Računalna bi se tehnologija mogla koristiti u svim fazama nastavnog procesa pa je nužno da se i u Hrvatskoj aktivnije poradi na razvoju takvih sadržaja. Zamjena starih medija novima nužnost je koju diktira tehnička revolucija. Otkrivanjem i usavršavanjem novih tehnologija stare se tehnologije napuštaju, a kompjutorska tehnologija omogućava stvaranje vizualno privlačnih i zanimljivih sadržaja koji pobuđuju zainteresiranost učenika za nastavu.

IT omogućava da se škola organizira na principima traganja, stvaranja i pružanja nastavnikove razvojne pomoći. Tako IT može učiniti i nastavu povijesti zanimljivijom i privlačnijom. Ovim radom prikazani su načini i mogućnosti široke primjene IT tehnologija u povijesnim znanostima, a istraživanje je provedeno s namjerom stvaranja cjelovite slike hrvatskog "web neba" u današnjem globalnom svijetu. Ukratko, zaključci koji nam se nameću su:

- nužnost moderniziranja nastave povijesti na svim razinama;
- potreba za povećanjem broj web sadržaja s povijesnom tematikom.

[19] http://www.podravina.net

SUMMARY

Author tried to describe the importance of incorporating new scietific i teaching methods in historical sciencies, using websites an IT technologies - Internet and PC infrastructure. Main reason for this article is the growth of IT users and wide acceptance of PC users.

In Croatia, there are still problems, regarding the access to Internet, so the number of Internet users is still rather small, although their number is increasing almost constantly as days go by.

Number of websites, regarding history and similar sciences, is very low, so every attempt is more than welcome.

LJUBOMIR MAŠTROVIĆ (1893. - 1962.)

LJUBOMIR MAŠTROVIĆ (1893-1962)

Ivan Peklić
Gimnazija Križevci
ivan.peklic@kc.htnet.hr

Primljeno / Recieved: 30. 4. 2005.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 929 Maštrović, Lj.
Pregledni rad
Reviews

SAŽETAK

Autor u članku na temelju izvorne i objavljene arhivske građe te na temelju literature rekonstruira život i djelovanje Ljubomira Maštrovića, značajnog kulturnog i političkog djelatnika prve polovine 20. stoljeća u Hrvatskoj. Maštrović je bio profesor hrvatskog i latinskog jezika te je radio u školama u Šibeniku, Zadru, Osijeku, Križevcima, Zagrebu. Napisao je brojne članke iz politike, književnosti i filologije te povijesti, a pokretač je i urednik nekoliko listova. Istaknuti je član HSS-a i kao njegov član bio je predsjednik Skupštine osječke oblasti, oblasni zastupnik u Zagrebačkoj oblasnoj skupštini te član Glavnog i Izvršnog odbora HSS-a. Kao gradonačelnik Križevaca, gdje se istaknuo zalaganjem za napredak grada, bio je također član i predsjednik mnogih društava: Hrvatskog sokolskog društva, Hrvatskog radiše.

Ključne riječi: Ljubomir Maštrović, Križevci
Key words: Ljubomir Maštrović, Križevci

DJETINJSTVO I ŠKOLOVANJE

Ljubomir Maštrović rođen je 7. travnja 1893. u Ninu, a krstio ga je župnik Blaž Marčelić 23. travnja 1893. godine. Otac mu je Antun i majka Marta. Kuća mu se nalazila u Ninu na kućnom broju 22 od 1890. kada se tamo doselio njegov otac koji je bio učitelj. Dva se puta vjenčao, i to 1916. s Anom Paunović i 1956. s Anđelkom Jurić.[1] Do šestog razreda Maštrović je bio u Zmajevićevu sjemeništu, odakle je protjeran zbog literalnih pokušaja u đačkom listu "Bostan".[2] Gimnaziju završava izvanredno u Zadru te se upisuje na Sveučilište u Zagrebu, gdje studira od 1912. do 1916. godine. Na studiju se aktivno uključuje u društveni život kao predsjednik akademskog kluba "Kumičić" i urednik omladinskoga književnoga glasila "Mlada Hrvatska". U zagrebačkom listu "Hrvatskoj" radio je kao kazališni kritičar, a nakon studija postao je profesor u Šibeniku. Godine 1919. zbog talijanske okupacije preselio se najprije u Osijek, a potom je

[1] Matična knjiga rođenih župe Nin, M-3345. Hrvatski državni arhiv Zagreb (dalje HDA)
[2] BROZOVIĆ, Dalibor. *Prof. Ljubomir Maštrović,* Zadarska revija XI/1962., br. 6, str. 514-516.

1922. premješten u Rumu te u Križevce u kojima se afirmirao kao javni radnik i političar te član HSS-a. Maštrović je radio najprije u učiteljskoj školi, a potom u Gimnaziji od 1924. godine.[3] Od 1920. do 1922. jedan je od osnivača i suradnika polutjednika "Hrvatskog lista" u Osijeku. Od 1923. do 1924. urednik je Vijenca u Zagrebu, a bio je redoviti suradnik Radićeva "Doma" od 1924. do 1930. godine. Maštrović je za Srednju gospodarsku školu u Križevcima 1924. dramatizirao Kozarčeve "Mrtve kapitale".[4]

ŽIVOT I RAD U KRIŽEVCIMA

Ljubomir Maštrović je 1924. izabran za predsjednika kotarske organizacije HSS-a Križevci, dok je potpredsjednik bio Stjepan Kukelj, a tajnik Franjo Petrović. Maštrović sve više kontaktira sa Stjepanom Radićem i postaju kućni prijatelji te vjerojatno otuda potječe njegova razumljiva kasnija potpuna odanost idejama Stjepan Radića te sukob s Mačekom. Radić uvijek odsjeda kod Maštrovića kada dolazi u Križevce.[5] Maštrović vodi sukob s Lavoslavom Hanžekom, tadašnjim gradonačelnikom.

Ljubomir Maštrović postao je gradski načelnik kao član HSS-a 25. veljače 1926. i to je bio do 7. kolovoza 1927., da bi ponovno bio postavljen za načelnika od srpnja 1928. do 25. travnja 1929. godine.

Došao je u sukob s Tomom Ferenčinom koji je zbog toga 1927. izbačen iz HSS-a. Maštrović je uspio pripojiti sela Martinec, Brckovšćinu, Veliki i Mali Potočec, Majurec Erdovec, Dijankovec.[6] U njegovo vrijeme počinje gradnja ubožnice.

Međutim, 1927. na položaj veležupana stupio je dr. Stopar, koji je sustavno radio na uništenju autonomije gradskog poglavarstva. Maštrović je 5. srpnja 1927. tražio dopust od šest tjedana koji mu je odobren.[7] Kako je Maštrović bio odsutan, podnačelnik Strahinšćak je sazvao sjednicu gradskog zastupstva 27. srpnja 1927. godine. Maštrović tvrdi da je već ranije, 11. srpnja, uputio prosvjednu notu ministru prosvjete, no zastupstvo je raspušteno i za komesara je postavljen Blažević. Budući da se Maštrović nalazio u Osijeku, nasilno su provalili u njegov pisaći stol 11. rujna 1927. godine. Uvečer su pristaše Demokratske stranke priredili bakljadu, no tada dolazi do klicanja pristaša HSS-a te se cijeli skup pretvorio u veliku manifestaciju HSS-a.[8]

Vlada je željela ukinuti Gimnaziju u Križevcima te je zbog toga grad Križevci 1926. uputio ministru prosvjete dopis: "Grad Križevci su uspjeli nakon duge borbe 1920. da se otvori realna gimnazija. Grad je do sada dogradio i preuredio bivšu gradsku bolničku zgradu za stambene svrhe nastavnika, izgradio zgradu Gimnazije, otkupio zemljište da bi se uredio park pred Gimnazijom, uredio u istoj zgradi dječju polikliniku, uredio đačku menzu, nabavio namještaj, davao za ogrjev i rasvjetu, isplaćivao prekovremene satove profesorima, pridonio popunjenju

---

[3] Arhiv Bjelovar, *Knjiga zapisnika sjednica nastavničkog vijeća Gimnazije Križevci,* Oko ovoga podatka postoji zbrka. Naime, prema matičnoj knjizi službenika Partizanske gimnazije u Zagrebu piše da je radio samo dva puta u učiteljskoj školi dok je jedan semestar proveo u školi u Kruševcu. Upitan je i njegov odlazak u Gornji Milanovac 1936. godine jer je prema dokumentima Ministarstva prosvjete trebao tamo otići, no prema policijskim izvještajima vidljivo je da je ostao u Križevcima. *Arhiv grada Zagreba Matična knjiga o službenicima Partizanske gimnazije,* Inv. br. 23733.

[4] Arhiv grada Zagreba, *Matična knjiga o službenicima Partizanske gimnazije* Inv. br. 23733.

[5] HDA, fond. 1561. RSUP SRH SDS *(Republički sekretarijat unutrašnjih poslova socijalističke Republike Hrvatske Služba društvene bezbjednosti)*: kut 2. sig. 01-24.

[6] HDA, fond. 1561. RSUP SRH SDS: kut 2. sig. 01-24.

[7] HDA, *Personalni dosje Ljubomira Maštrovića.*

[8] *Narodni val,* 1/1927., br. 23. str. 4.

zbirke i pomagao stručne ekskurzije. Grad zato moli ministarstvo da preuzme dio troškova i to: plaćanje prekovremenih sati, plaćanje struje i grijanja, doprinos za popunjavanje zbirke učila i posebna plaćanja po razredu."

Gradsko poglavarstvo na čelu s Ljubomirom Maštrovićem molilo je dr. Stjepana Radića, tadašnjeg ministra prosvjete, da pomogne pri snošenju troškova za održavanje Gimnazije. Briga za Gimnaziju gradskog načelnika Ljubomira Maštrovića vidljiva je i iz jednog dokumenta iz 1927. o imenovanju povjerenstva za pregled centralnoga grijanja u Gimnaziji.[9]

Maštrović u novinama i dalje nastavlja polemiku sa SDS-om u Križevcima te navodi da su predstavnici demokrata bespotrebno išli u Beograd zbog ukidanja Gimnazije u Križevcima jer je njegova molba (gore navedena) već ranije uvažena. Dana 26. kolovoza 1927. u Križevce je došao veležupan Stopar i priređen mu je svečani doček. Vođe demokrata u Križevcima bili su dr. Lavoslav Hanžek, dr. Branko Bičanić, Branko Kettig. Veležupanu Stoparu predane su dvije predstavke:

1. da se sela Veliki Potočec, Erdovec odcijepe od grada. Maštrović tvrdi da su te potpise demokrati skupili na prevaru tvrdeći da ih skupljaju za očuvanje gimnazije;

2. da se vatrogascima dodijeli zemlja od jednog jutra za gradnju doma. No, Maštrović tvrdi da su novac i cigla te zemljište namijenjeni za gradnju ratarnice.[10] Maštrović i dalje nastavlja borbu za neodvajanje sela od Križevaca. Predsjednik vlade Velja Vukičević potpisao je dokument o odvajanju sela jer nije znao da je prije toga ministar unutrašnjih poslova Boža Maksimović potpisao dokument o sjedinjenju tih sela s gradom. Vukičević kao novi ministar 30. rujna 1927. donosi odluku o odvajanju sela od gradova. Maštrović piše prigovor Vukičeviću u kojem navodi sljedeće: "Je li Vam poznato da odnosna sela sačinjavaju sa gradskom općinom jednu crkvenu i školsku općinu, što više se žitelji iz nekih sela i pokapaju na gradskom groblju." Ova predstavka sadrži šest točaka.[11]

Prezime i ime
Maštrović, Ljubomir
Kušić, Đuro - zamjenik
Predstavnik liste u glavnom biračkom odboru
Petrović, Franjo
Salaj, Mato - zamjenik
Predstavnici liste u pojedinim glasačkim mjestima; za glasačko mjesto I.
Hlebec, Milan
Španić, Ljudevit - zamjenik
Za glasačko mjesto II.
Ivanek, Stjepan
Hadrović, Nikola - zamjenik

Križevčani, a napose Maštrović, bili su vrlo aktivni u radu Oblasne skupštine zagrebačke. Izbori za Oblasnu skupštinu održani su 23. siječnja 1927. te ovdje donosim izbornu listu za članove Oblasne skupštine zagrebačke.[12]

Na četvrtoj sjednici 26. veljače 1927. Maštrović je dobio najviše glasova da postane

[9] Privatna arhiva gospodina Borisa Čataja. Dokumenti nisu numerirani, no potpuno su originalni, što jamči žig HSS-a. Zahvaljujem gospodinu Čataju za ustupljene dokumente.

[10] *Narodni val,* I/1927., br. 38, str. 3-4.

[11] *Narodni val,* I/1927., br. 85, str. 5.

[12] Privatna arhiva gospodina Čataja. Dokumenti o izborima.

članom Financijskog odbora.[13] Maštrović je bio član i Izvršnog odbora HSS-a od 1927., a član Glavnog odbora bio je od 1923. godine.[14] Na petoj sjednici, 28. ožujka 1927., diskutirala su čak dva križevačka zastupnika. Stjepan Bušić (vjerojatno iz Čvrsteca ili Trema) govori o potrebi da se izradi put prema Sv. Petru Čvrstecu. Maštrović je pak govorio o gospodarskom stanju u gradu te spominje stočarstvo koje je ugroženo zbog bolesti (tzv. metilja), a naglašava i potrebu za učiteljskom školom u Križevcima.[15] Ljubomir Maštrović je na sedmoj sjednici Oblasne skupštine, 30. ožujka 1927., izabran u Odbor za zdravlje i socijalnu skrb.[16] Na devetoj se sjednici, 1. travnja 1927., raspravljalo o potrebi gradnje bolnice u Križevcima.[17] Maštrović je na desetoj i jedanaestoj sjednici (2. i 4. travnja 1927.) diskutirao o narodnom zdravlju,[18] a na dvanaestoj sjednici govori o potrebi zbrinjavanja siromašne i nezbrinute djece.[19] Na petnaestoj sjednici, 8. travnja 1927., on se suprotstavio Uredbi o zabrani rada trgovina nedjeljom koja je stvorila mnogo nezaposlenih, a seljaci ne mogu nabaviti namirnice jer preko tjedna nemaju vremena.[20] Maštrović na sedamnaestoj sjednici govori o financijskom proračunu Oblasne skupštine i skupljanju samodoprinosa za gradnju bolnice u Križevcima. Sudjeluje u diskusiji o proračunu Oblasne skupštine,[21] a na devetnaestoj sjednici, 1. srpnja 1927., izabran je u Nadzorni odbor Oblasne štedionice.[22] Oblasna skupština HSS-a je na drugoj sjednici II. redovitog zasjedanja, 27. prosinca 1927., donijela odluku o osnivanju porezne općine Sveti Petar Čvrstec. Osim toga, podnesena je tužba Državnom savjetu protiv Ministarstva unutrašnjih poslova o odluci da se sela Dijankovec, Erdovec, Majurec, Potočec izdvoje iz grada Križevaca.[23] Maštrovićeva borba za Križevce nije se vodila samo u Zagrebu, nego i Beogradu. Održao je govor u Narodnoj skupštini 30. siječnja 1928. o prijedlogu za održanje Ratarnice u Križevcima i protiv predaje Križevačkoga gospodarstva Zagrebačkoj oblasti. Križevce su 1927. posjetila dva izaslanika Ministarstva poljoprivrede i razgledali su ratarnicu te prisustvovali ispitima. Jedan od njih izjavio je da bi on želio preuzeti upravu križevačke ratarnice te da želi prenijeti imanje na Srednju poljoprivrednu školu i postati njezin direktor. Ministar poljoprivrede donio je odluku da Ratarnica pripadne Zagrebačkoj oblasti, no donesena je odluka da se niža poljoprivredna škola preseli u Božjakovinu i da direktor srednje poljoprivredne škole preuzme imanje. Maštrović tvrdi da u Božjakovini uopće nema prostora za školu i za smještaj đaka. "Gospodo ja apeliram na Vas, da ovu grozotu, ovu nepravdu, ovu pljačku, koja je tom uredbom nanesena nam Hrvatima napose Zagrebačkoj oblasti i gradu Križevcima popravite, jer time ćete pokazati da ne želite barem biti onaj pljačkaški separatistički front, kako Vas mi gledamo u Vašoj politici prema nam."[24]

Na dvanaestoj sjednici redovitog zasjedanja, 5. studenoga 1928., konačno je, nažalost, morala biti prihvaćena odluka o izdvajanju sela Dijankovca, Majurca, Erdovca, Velikog i Malog Potočeca od gradske općine Križevci.[25]

[13] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Radićev sabor 1927./28.* Zagreb, 1993., str. 10.
[14] Arhiv grada Zagreba, Matična knjiga o službenicima Partizanske gimnazije Inv. br. 23733.
[15] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 13.
[16] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 28.
[17] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 37.
[18] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 53, 56.
[19] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 64.
[20] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 80.
[21] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 103-104 i 108.
[22] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 128-129.
[23] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 186.
[24] *Narodni val,* II/1928., br. 26, str. 3.
[25] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., 1993., str. 313.

Tijekom 1927. održano je nekoliko izbornih skupština kotarskih organizacija. Jedna od njih bila je 17. srpnja 1927. na Kalniku i o tome imamo sljedeći izvještaj: "Dana 17. o.mj. održana je poslije podne u 5 sati izborna skupština kotarske organizacije HSS u mjestu Kalniku, koje se nalazi na području upravne općine Sveti Petar Orehovec. Skupštini, koja je održana vani pod vedrim nebom, prisustvovalo je oko 400-500 učesnika.

Sam tok skupštine tekao je ovako:

Skupštinu otvorio je svojim pozdravnim govorom profesor Maštrović i predao riječ Stjepanu Radiću.

Iza Kukelja uzeo je zaključnu riječ profesor Maštrović i gradski načelnik iz Križevaca nisu pale nikakove izjave od strane govornika koje bi bile u protimbi sa postojećim pozitivnim zakonima i propisima a od slušatelja nitko u opće nije stavljao nikakovih upita, a niti je tko govorio osim što je za vreme govora Radića pala jedna primjetba sa upitom na njega gdje mu je program. Sama skupština prošla je posve mirno."[26]

Zanimljivo je da je na izborima 1927. godine Križevčanin Ljubomir Maštrović izabran u Virovitičkoj, a Stjepan Kukelj u Varaždinskoj županiji.[27] Maštrović je tako postao delegat u skupštini, a bio je predsjednik Oblasnog odbora Osijek tijekom 1928. te do 6. siječnja 1929. godine.[28] Iz intervjua što ga je Maštrović dao Križevačkom tjedniku vidljivo je kojim se sve problemima bavio Maštrović kako bi unaprijedio život svojih sugrađana. U to doba bilo je aktualno pitanje hoće li se grad Zagreb izdvojiti iz Zagrebačke oblasti. Maštrović je smatrao da sjedište Zagrebačke oblasti treba biti u tom slučaju premješteno u Križevce, a kao zgradu je nudio Hrvatski dom.

Vrlo je aktualno bilo pitanje gradnje ubožnice i bolnice u Križevcima, a Maštrović je uspio izboriti sredstva za gradnju, no došlo je do sukoba s Hanžekom koji je "isposlovao" da se iz proračuna izbriše 1,200.000 dinara za gradnju bolnice u Križevcima. Maštrović je uspio osigurati sredstva za popločenje ceste i posebno se zalagao za otvaranje oblasne preparandije u Križevcima, za koju je također uspio osigurati sredsva. Nažalost, gradska je skupština raspuštena i uveden je komesarijat (vidi naprijed u tekstu) pa dio tih sredstava nije došao u Križevce. Poseban je problem predstavljalo Apatovečko vrelo mineralne vode. Naime, Maštrović je kao narodni poslanik u Skupštini uspio da grad Križevci zakupi to vrelo na 40 godina pod vrlo povoljnim uvjetima. No, s obzirom na to da je uveden komesarijat, Apatovečko vrelo pripalo je Zagrebačkoj oblasnoj skupštini koja je obećala sagraditi sanatorij i moderan park te uspostaviti stalnu cestovnu vezu Križevci - Apatovec. Nažalost, sljedeće, 1929. godine uvedena je diktatura te su mnoge te aktivnosti zamrle, a kao što znamo, zamalo je i Maštrović otišao iz Križevaca.[29]

MAŠTROVIĆEVA DJELATNOST U HRVATSKOM SOKOLSKOM DRUŠTVU

Maštrović se prvi put pojavljuje u kulturno-prosvjetnom odboru Hrvatskog sokolskog društva u zapisniku sjednice od 30. studenoga 1924. godine. Na sjednici 18. prosinca 1924. Maštrović je podržao prijedlog Franje Petrovića da na proslavu 20. godišnjice Hrvatskog sokolskog društva

[26] HDA, *Građanske stranke, grupa VI,* kut. IV. Inv. br. 198.

[27] HORVAT, RUDOLF, *Hrvatska na mučilištu,* Zagreb, 1992., str. 356-357.

[28] *Izvješće o radu oblasnog odbora i o radu svih samoupravnih ustanova Osječke oblasne samouprave od 5. studenoga 1927. do 1. studenoga 1928. podneseno oblasnoj skupštini u redovitom zasjedanju dana 7. studenoga 1928. po predsjedniku Ljubomiru Maštroviću.* Osijek 1928.

[29] *Križevački tjednik* I/1928., br. 10, str. 1

(dalje HSD) treba ići samo starješina. Maštrović je dobio zadatak da napiše članak za novine Jutarnji list ili Nezavisnost. Na sljedećoj sjednici od 17. siječnja 1925. izvijestio je da je jedan časopis objavio članak, a drugi nisu. Starješina Vukelić predlaže da se taj članak arhivira, što je prihvaćeno. Maštrović sudjeluje i u organizaciji predavanja te je kontaktirao i sudjelovao u suradnji HSD-a Tomislav i križevačkog HSD-a o proslavi "Duvanjske večeri" (misli se na krunjenje kralja Tomislava.) Aktivno je sudjelovao u organizaciji te proslave (Duvanjske večeri), nabavi vina, osigurao je sobe za spavanje članovima društva Tomislav i drugoga. Proslava je održana 1. ožujka 1925. godine. Na redovitoj Glavnoj skupštini 29. ožujka 1925. Maštrović je podnio izvješće o radu kulturno-prosvjetnog odbora. Naglasio je sudjelovanje u organizaciji Duvanjske večeri, ali i problem što nije uspio dovesti predavače iz Zagreba. Na toj sjednici Maštrović je izabran za starješinu HSD-a u Križevcima sa 54 glasa te je dalje rukovodio radom HSD-a u Križevcima. Jedan od prvih zadataka bila je organizacija proslave tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva. Maštrović je na sjednici 18. travnja 1925. predložio da se proslavi pogibija Krste Frankopana i Petra Zrinskog 30. travnja 1925., a proslava je održana 26. travnja 1925. godine. Dana 17. svibnja 1925. održana je sokolska vježba u Majurcu. Na zahtjev Šime Lukića i ostalih održana je izvanredna glavna skupština HSD-a na kojoj su pokušali optužiti Maštrovića za nezakonito korištenje sredstava. Maštrović je dokazao nevinost i dobio podršku članstva. Rudolf Horvat je 11. lipnja 1925. održao predavanje "Najteži časovi hrvatske povijest". Hrvatsko sokolsko društvo sudjelovalo je na javnoj vježbi u Bjelovaru i Koprivnici. Maštrović je na svečanosti u povodu 1000 godina hrvatskog kraljevstva u Križevcima (4. i 5. srpnja) održao predavanje, a 5. srpnja 1925. na skupu u Velikom Potočecu održao je predavanje o Ćirilu i Metodu.

Dana 12. srpnja 1925. održana je javna vježba na Kalniku, a ujedno je iskopana zemlja za mogilu u Maksimiru gdje ju je položio Maštrović.[30] U parku gimnazije održana je javna vježba 26. srpnja 1925., a od 14. do 16. kolovoza 1925. HSD iz Križevaca prisustvovao je na svesokolskom sletu u Zagrebu. Javna vježba u Miholjcu održana je 30. kolovoza 1925., 5. rujna u Drnju, 20. rujna u Svetom Ivanu Žabnu, 27. rujna 1925. u Cirkveni, pa 11. listopada u Gradecu. Dana 8. prosinca održano je predavanje o Eugenu Kvaterniku, a tijekom cijele godine vodila se borba između Lavoslava Hanžeka i Maštrovića koji su bili i politički protivnici. Tijekom sljedeće, 1926. godine Maštrović je i dalje izabran za starješinu društva. Aktivnosti su bile vrlo velike te ih navodim kronološkim redom. Tijekom siječnja 1926. održana je akademija Hrvatskog sokolskog društva, a u veljači pripadnici križavačkog sokolskog društva sudjelovali su na priredbi Hrvatskog sokola u Zagrebu. Seljačka sloga održala je skupštinu na kojoj su sudjelovali pripadnici HSD-a iz Križevavca, a 20. veljače 1926. Maštrović je održao predavanje o Matiji Gupcu. U svibnju 1926. organiziran je izlet u Repinec kao vježba. U lipnju je održana javna vježba križevačkog Hrvatskog sokola te su prisustvovali županijskom sletu u Koprivnici. Tijekom te godine bili su na javnim vježbama u Cirkveni, Vrbovcu, Svetom Ivanu Žabno i Majurcu.

U 1927. godini rad Hrvatskog sokola u Križevcima bio je vrlo zadovoljavajući. Maštrović je opet imao vrlo važnu ulogu u svim aktivnostima društva. "Požrtvovnim i neumornim zauzimanjem starješine brata Maštrovića, uspjelo nam je napokon doći u posjed svoje dvorane (gomabaone) u Hrvatskom domu, koja je u trošku gradske općine u tu svrhu dostojno uređena. Svečano otvaranje tih naših novih prostorija obavljeno je dana 5. ožujka 1927. uz javno predavanje: O sokolskoj ideji koje je održao starješina Maštrović." Osim te glavne, HSD je imao sljedeće aktivnosti:

[30] PEKLIĆ, IVAN, Križevački sokol u proslavi tisućite obljetnice hrvatskog kraljevstva, Kaj, XXX/1997., br. 2, str. 133-134.

tradicionalna organizacija akademije u povodu pogibije Zrinskih i Frankopana. Prihod je predan odboru za gradnju ubožnice i bolnice. HSD je i te godine sudjelovalo na javnim vježbama u okolnim mjestima. Član HSD-a Križevci prof. Ante Neimarević održao je četiri predavanja: Najvažnije stranice hrvatske povijesti, Značenje 29. listopada 1919., O fratru ocu Marunu i radu Hrvatskog starinskog društva u Kninu, a Maštrović je pak održao predavanje O važnosti starohrvatskih spomenika. Osim tih, održano je još nekoliko predavanja Ive Belana, Ive Pompera, dr. Mikića. Tijekom 1927. godine osnovan je kazališni diletanski zbor na čelu s Ankom Maštrović, pjevački zbor te tamburaški zbor na čelu s Ivom Cimperšakom. Vrlo aktivno djelovalo je društvo Fanfara (trubača). HSD Križevci imalo je 205 članova.

Iz toga jasno vidimo da je Maštrovićev angažman u HSD-u Križevci bio velik,[31] no uvođenjem diktature rad HSD-a je zamro.

SUDJELOVANJE U RADU NARODNE SKUPŠTINE TIJEKOM ATENTATA

Jedan od najbližih događajima u skupštini bio je Ljubomir Maštrović koji je neposredno prije atentata diskutirao u skupštini.

"Slavna Skupštino", počeo je Ljubomir Maštrović. "Budući da zapisnik mora biti vjerno ogledalo onih događaja, koji su se zbili za vrijeme skupštinske sjednice, ja opažam da ovaj zapisnik jučerašnje sjednice to nije. Vama je, gospodo, svima poznato da je za vrijeme prozivke nastala takva buka i takav nered u Skupštini, a da sjednica nije bila prekinuta, te je radi te buke skupštinski tajnik morao da prekine prozivku. Za to vrijeme, kako iz novinskih izvještaja izlazi, a mi smo svi bili tu svjedoci kad je za vrijeme prozivke narodni zastupnik Toma Popović i Puniša Račić ... (Puniša Račić: Ja nisam narodni zastupnik, ja sam narodni poslanik) i jedan i drugi su, kako i u Politici stoji, kazali: ovdje će padati glave i dok se ne ubije Stjepan Radić, neće biti mira. To je kazao Toma Popović, a isto je to prihvatio i Puniša Račić. I jedan i drugi su ovdje bjesnili i vikali, da će tu biti krvi, da nas sve treba poklati i da sve dotle neće biti mira, dok glava Stjepana Radića ne padne. (Žagor.)

Pošto se sve to dogodilo za vrijeme trajanja skupštinske sjednice, na očigled Predsjednika Skupštine, a napominjem da predsjednik skupštine nije za to opomenuo ni jednog ni drugog od gospode narodnih zastupnika, a kamo li predložio na isključenje, što bi se sigurno dogodilo, da je to tko od gospode sa ove strane učinio. Pošto nije to ušlo u zapisnik, pošto u zapisniku uopće nije konstatirano, da je za vrijeme prozivke bilo kakve buke i kakvog nereda, da je prozivka bila prekinuta, to tražim da se sve to naknadno unese. Jer, gospodo narodni zastupnici, mi ovde svi osećamo, da se nalazimo u jednoj teškoj atmosferi, u kojoj se hoće da se stvori psihologija ubistava, i to ubistava onih ljudi koji predstavljaju najnapredniji i najjači dio naroda u ovoj državi, a to su Stjepan Radić i Svetozar Pribićević."[32]

Osim žalobnih sjednica u povodu atentata, u Skupštini na Petrovo i Pavlovo 1928. sazvana je skupština svih pristaša HSS-a koja je održana u velikoj dvorani Hrvatskoga doma. Skupštini je prisustvovalo nekoliko tisuća ljudi. Skupštinom je predsjedao predsjednik Oblasne skupštine zagrebačke, a sjednica je trajala od 10 do 13 sati. O samoj sjednici imamo izvještaj Ante Neimarevića: "Skupštinu je otvorio Franjo Petrović i podijelio riječ narodnom zastupniku prof. Ljubomiru Maštroviću, koji je održao veliki govor. Najprije je prikazao, kako je nastala ova

[31] Gradski muzej Križevci, In. br. 4079. *Sjednički zapisnici Hrvatskog sokola u Križevcima.*
[32] KULUNDŽIĆ, ZVONIMIR, *Atentat na Stjepana Radića,* Zagreb, 1967., str. 346-347.

država, a onda je razvio, kakve su bile prilike iza stvaranja ove države i koji su motivi narodni i politički ponukali vodstvo hrv. naroda, da se pruži ruka Beogradu. Iza toga je osvijetlio političke prilike u toj novoj situaciji i borbu, koju je naša stranka vodila u Beogradu da se dodje do ravnopravnosti. Nadalje je iznio veliku borbu našega vođe sa svima Uzunovičevim vladama, da prestane pljačka hrvatskih i prečanskih krajeva. Iza ovoga izlaganja razložio je govornik prilike političke koje su dovele do lanjskih rujanskih izbora, a onda je prešao na prikaz rada nove Narodne skupštine. Tu je iznio rad današnje vlade, koja nijednim glasom i nijednim zakonskim predlogom nije pokazala ni trunka osjećaja prema hrvatskom seljačkom narodu. Govornik je iznio, kako je lovački predsjednik Velja Vukićević govorio za vrijeme izbora po čitavoj Hrvatskoj i ostalim prečanskim krajevima, kako će biti prva briga vlade da izjednači poreze. Medjutim dogodilo se, da je ta vlada donijela takav zakon, po kojem će u Hrvatskoj porez na zemljarinu biti veći do 80 puta, porez na tecivarinu i do 20 puta, dok su s tim zakonom dobro prošle samo banke i fiškali, dakle beogradska cincarija. Kod debate, o zakonu za pomoć gladnim i oskudnim krajevima, vlada je i opet pokazala, da joj ne leže na srcu interesi hrvatskih krajeva. U zakon o nošenju oružja unijeli su upljuvak, da može vlada u iznimnim slučajevima uzeti oružje čitavim krajevima, pod kojima se, naravno, razumiju hrvatski krajevi, jer je u Srbiji puška i samokres "Mila uspomena"! Iza toga je govornik opširno prikazao Nettunske konvencije i njihovo sudbonosno značenje po Jadransku obalu Hrvatske i Dalmacije, te pitanje zajma, poradi čega su poveli narodni predstavnici opstrukciju i podnijeli parlamentu preko 130 prinesenih predloga. Kad je govornik ovo sve prikazao, iznio je strahoviti zločin, te vezu Jedinstva, povika u skupštini, privatnih razgovora i čitavog rada vlade s ovim zločinom. Iza toga je pročitao poruku našega vodje hrvatskom narodu i pozvao narod da bude miran, te da ima pouzdanja u svoga vodju, koji će, kad ozdravi i dodje u našu sredinu, povesti narodnu borbu za prava čovječanska i hrvatska.

Govornik je bio saslušan s najvećom pažnjom i čestim odobravanjem za vrieme govora, dok je na koncu zaorilo tisuću ojađenih srdaca Slava palim mučenicima. Živio Stjepan Radić!

Sad je uzeo riječ sam predsjedatelj Franjo Petrović, te je ponajprije prikazao veliku žalost hrvatskog naroda za mučenicima, te veliku radost, da mu je vođa ostao upravo providnošću božjom na životu. Iza toga se svrnuo na ostale hrvatske političke stranke, kako su se ponijele u tome času. Iznio je, dok čitav hrvatski narod tuguje, a Zagreb se vraća majci Hrvatskoj, da dotle načelnik toga grada prima brzojavnu sažalnicu grada Beograda sa zahvalnošću, dok je njegovo gradsko zastupstvo tu istu sažalnicu jednoglasno odbilo. Dok se ovako ponio istaknuti federalista Vjekoslav Heinzel, nisu se ništa bolje ponijeli ni vođe križevačkih, federalista dr. L. Hanžek i drugovi, koji nijesu našli za vrijedno, niti da izvjese zastave, a niti da dodju na žalobni sastanak. Kod toga je utješljivo, da su oni osamljeni, kao okresano suho drvo, jer dojučerašnji njihovi pristaše već im okreću ledja i prilaze tamo, gdje je već čitav hrvatski narod.

Istaknuo je i držanje hrvatske stranke prava, koja je takodjer osjetila, da su zločinački metci bili odapeti na čitav hrvatski narod, pa je predsjedništvo mjesne stranke prava, preko svoga predsjednika dra. Pompera poslalo našem vodji brzojavni pozdrav. Dalje je istakao, kako i pristaše Hrvatske pučke stranke, kao i pristaše Hrvatske stranke prava, te i federalističke, traže putem brzojava i sastanaka od svog vodstva, da se u ovom velikom času, priključe onoj hrvatskoj stranci, koja je krvlju zapečatila svoje hrvatstvo.

Kako su baš sada u nedjelju gradski izbori u Križevcima, to je govornik razložio prisutnima značenje izbora za narod i njegova prava, te je u kratkim potezima raščinio i izrešetao protivničke listine. Zaključio je da je sada vrijeme rada i prvi posao, koji nas čeka, jesu ovi izbori, na kojima će se ponovno očitovati, da su Križevci bili, da jesu i da će ostati uz vođu svih Hrvata, pa po tome i nas Križevčana.

Govor Franje Petrovića bio je srdačno primljen od prisutnih, te se ponovno zaorilo dvoranom: Živio Stjepan Radić!

Iza toga je predsjedatelj podijelio riječ prof. Anti Neimareviću, koji je iznio dosadanju Kalvariju hrv. naroda, istaknuvši pri tom svjetla imena Matije Gubca, Zrinjskih i Frankopana, Srpanjskih žrtava, Rakovačkih mučenika, Zaprešićkih mučenika i evo, beogradskih lipanjskih žrtava. Istaknuo je, kako su sve te žrtve donijele ploda hrv. narodu, pa će tako ove posljednje žrtve donijeti i najveće plodove! Poziva prisutne da se skupe oko svoga vodje Stjepana Radića, kao što su se nekada Hrvati kupili oko Tomislava, Matije Gubca, Ljudevita Gaja, bana Jelačića i Anta Starčevića. Da pokažemo, da smo uz našeg vođu, otpratimo pod crnim i hrvatskim zastavama našeg narodnog zastupnika Maštrovića."[33]

Sreski poglavar Križevaca krajem 1928. izvještava velikog župana Zagrebačke oblasti da nakon istrage koja je provedena nema nikakva naoružavanja članova HSS-a.[34] Aktivnosti HSS-a nastavile su se i nakon atentata u skupštini. Tako su se predstavnici HSS-a sastali u Vrbovcu, a sastanku je predsjedao predsjednik Oblasne skupštine Andro Petrović, dok su govorili Franjo Petrović i Ante Neimarović.[35]

Nakon atentata veliki je župan uputio okružnicu u Križevce da se ne dijele slike Stjepana Radića.[36]

Maštrović je nakon uvođena diktature morao otići u Mladenovac, no on je to odbio i ostao je u Križevcima gdje ga prati policija. Živo je bez posla od donacija svojih prijatelja.[37]

O tome kolika je bila represija prema članovima HSS-a najbolje se vidi iz toga kako su pratili Ljubomira Maštrovića u drugoj polovici 1929. godine. Prema policijskim izvještajima, praćenje je počelo 12. lipnja 1929. jer je policija saznala da Maštrović putuje u Italiju i navodno da će se tamo sastati s Pavelićem i Mussolinijem. Ministarstvo unutrašnjih poslova tražilo je od lokalne policije da mu se ne izda putovnica. Osim toga, veliki župan zagrebački Ministarstvu unutrašnjih poslova javlja da je naredio sreskom poglavaru u Križevcima da motri na Maštrovića, o čemu postoji telegram. Ministarstvo je tražilo od velikog župana da pošalje Maštrovićev opis te da mu oduzme staru putovnicu. Predstojništvo sreske policije izvijestilo je velikog župana da je Maštroviću već u veljači 1929. oduzeta putovnica te izričito kaže: 1) Maštrović ne može otići iz Križevaca iz obiteljskih razloga; 2) kada je skinut s načelničkog položaja radije se zahvalio na dužnosti nego da pođe u Gornji Milanovac; 3) Maštrović se nada da će ponovno postati načelnikom. No pažnja ureda velikog župan na kretanja Maštrovića bila je, mogli bismo reći, "bolesna" jer ponovno krajem lipnja sreskom načelniku naređuje da prati njegovo kretanje jer se sprema u inozemstvo. Gradski kapetan ponovno odgovara da mu je 4. veljače 1929. oduzeta putovnica. Maštrovića prate i dalje, a sreski poglavar Preka izvještava velikog župana Splita da je sve poduzeto kako bi se pratio njegov boravak u Preku. Policija iz Križevaca poslala je opis Ljubomira Maštrovića i sliku te veliki župan moli da se motri njegovo kretanje u Prekom. Ministarstvo unutrašnjih poslova iz Beograda piše 13. srpnja 1929. da se ne vidi da je Maštroviću oduzeta putovnica.

Policija iz Križevaca 5. kolovoza 1929. izvještava kako se nije moglo ustanoviti da se bivše pristaše HSS-a pripremaju za sastanak u Zagrebu, ali ako sastanak bude održan, Križevce će sigurno zastupati Ljubomir Maštrović.

---

[33] *Narodni val,* II/1928., br. 150, str. 3-4.
[34] HDA; *Građanske stranke,* grupa VI, kut. IV., inv. br. 206.
[35] HDA; *Građanske stranke,* grupa VI, kut. IV.. inv. br. 20.
[36] HDA; *Građanske stranke,* grupa VI, kut. IV.. inv. br. 229.
[37] HDA, fond. 1561. *RSUP SRH SDS:* kut 2. sig. 01-24.

Upravitelj policije iz Križevaca 7. kolovoza 1929. piše velikom županu zagrebačkom da je Maštrović jučer, 6. kolovoza, otputovao u Dalmaciju te da će se zadržavati u okolici Zadra, a da je to doista istina vidimo iz izvještaja koji je poslan iz Splita da se Maštrović nalazi u Ninu.

Ured velikog župana oblasti u Osijeku 12. kolovoza 1929. izvještava velikog župana u Zagrebu da Maštroviću nije izdana nikakva putovnica. Kada je 9. rujna 1929. posjetio Zagreb, bio je pod stalnom prismotrom policije.

Predstojnik gradske policije u Križevcima 11. rujna 1929. izvještava da se Maštrović vratio iz Dalmacije i da živi povučeno, a 14. rujna je policija iz Križevaca poslala detaljan izvještaj velikom županu o Maštroviću. Živi povučeno, danju odlazi u ured gradskog načelnika, navečer šeće sa ženom ili sa svojim liječnikom dr. Gregurkom. U razgovoru je rekao da ne planira ući u vladu. Krajem mjeseca policija izvještava da Maštrović dva puta tjedno putuje u Zagreb gdje odlazi u Slobodni glas i Dom. Navodi se da je Maštrovića teško pogodilo raspuštanje gradskog zastupstva jer sada nema nikakva utjecaja. Daljnji izvještaj govori da je 25. rujna prisustvovao sjednici gradskog zastupstva kao građanin. Maštrović je prisustvovao koncertu seljačkog pjevačkog društva u Gradecu 29. rujna 1929. godine. Izvještaj od 12. listopada govori da posjećuje Zagreb i da je jedanput bio u Osijeku. U listopadu je dva puta, 15. i 19., putovao u Zagreb gdje objavljuje članke u novinama. Policija je također izvijestila da je u Križevce došao omladinac Šime Dročar bez ikakvih sredstva, ali da ga Maštrović, Petrović i Crnčić nisu primili. On je na policiji izjavio: Ja sam naime kao bivši hrvatski omladinac bio često od policije pritvaran, te sam konačno bio iz Zagreba izgnan. Ostavši bez ikakvih sredstava bio sam prisiljen od gore pomenutih zamoliti pripomoć ili namještenje, no oni su me grubo odbili i pokazali vrata. Razočaran tim postupkom svojih bivših vođa ja sam došao policiji u Križevcima i pritužio se kako postupaju sa mnom oni za koje sam toliko stradao. Pošto sam uvidio, da moj prijašnji rad nije bio ispravan to se odričem svojih vođa, koji su se raznim malverzacijama pomogli dok sam ja radi njih s ostalim omladincima stradao i gladovao. Odlučio sam da sav svoj budući rad udesim u nacionalnom smislu u ljubavi prema vladaru i Kraljevini.

Izvještaji policije u studenome govore o posjetima Zagrebu te o Maštrovićevu povučenom životu. Dana 3. prosinca 1929. izvršen je pretres Maštrovićeva stana, ali nije ništa pronađeno. Tijekom prosinca Maštrović češće putuje u Zagreb jer je postao urednik Doma, a Predavac je zatvoren.[38]

Nakon što je Ljubomir Maštrović smijenjen s vlasti, dr. Gregurek se natjecao za iznajmljivanje stana za svoju ordinaciju i dobio ga je, ali je onda gradsko zastupstvo tu odluku ukinulo. Žalio se, ali je njegova žalba 24. ožujka 1930. odbijena.

U travnju 1929. na sjednici rezervnih oficira u gradskoj vijećnici, u vrijeme načelnika Maštrovića, dr. Praunsperger je želio napustiti dvoranu jer nije bilo kraljeve slike. Nakon istrage koju je proveo sam Maštrović, utvrđeno je da je za posljednjeg uređenja i dekoracije gradske vijećnice Josip Gold, građevinski nadzornik, naredio podvorniku Dragutinu Kolaru da makne kraljev reljef. Podvornik je reljef zaboravio vratiti, ali nakon što je upozoren, reljef je vraćen.

Ljubomir Maštrović je smijenjen s dužnosti gradskog načelnika, a smijenilo ga je gradsko zastupstvo. On je uputio žalbu Kraljevskoj banskoj vladi u Zagrebu 3. prosinca 1929. te naglašava da ga po zakonu gradsko zastupstvo ne može smijeniti. Osim toga, navodi neke nepravilnosti koje je učinilo gradsko zastupstvo. Neki članovi zastupstva nisu stanovnici Križevaca (Stjepan Kopsa, Franjo Kržek, Ađeo Kućan, Drago Martinjak, Ivan Škiljan i Franjo Rabudić).

[38] HDA, *Građanske stranke,* grupa VI, kut. VI i VIII. Inv., br. 324 i 376.

Neki nisu platili porez: Dragutin Kolarić - načelnik, Lavoslav Hanžek - podnačelnik, te gradski zastupnici: Rudolf Dubravec, Josip Heršak, Kreško Heruc, Stjepan Kopsa, Stjepan Kolarić, Franjo Kržek, Ađeo Kućan, Drago Martinjak, Ivan Škiljan, Franjo Rabudić, Stjepan, Kuljko, Viktor Vukelić, Ljudevit Strausz i Josip Heršak. Maštrović navodi da zastupnik Kreško Heruc nema navršenih trideset godina, što je također protuzakonito.

Maštrović je, iako nije bio na vlasti, vodio brigu o gradu. To se najbolje vidi iz njegova dopisa gradskom načelništvu od 9. svibnja 1930. o gradskom poduzeću Apatovečka kiselica. Načelnik Kolarić je otkazao zakupni ugovor tvrdeći da je Apatovečka kiselica nerentabilna. Maštrović pak tvrdi suprotno te navodi podatak da je vlasnik Vlado Turković 1903. uspio eksploatirati 300.000 litara vode, a 1925. je proizvodnja pala na samo 15 tisuća. Nakon što je grad preuzeo poduzeće proizvodnja je opet podignuta na 120.000 litara.[39]

Maštrović je imao problema zbog članaka koji su objavljeni u Domu. Protiv njega je podignuta optužnica zbog članka Krešimira Devčića o Mačeku i članka o Dušanu Draljeviću koji je potpisalo uredništvo. Maštrović se zbog toga žalio Kraljevskom sudbenom stolu u Zagrebu 23. svibnja 1930. te tvrdi da je uredništvo izjavu dobilo od samog Drljevića i da u članku nema ničeg protiv zakona i poretka u državi. Maštrović je optužen i zbog članka "Europska štampa o procesu protiv dr. Vlatka Mačka", a branio se da su to samo odlomci iz inozemnih novina.

Maštrović se žalio banu Savske banovine na stanje u Križevcima te mu je rekao da načelnik Kolarić i podnačelnik Hanžek rade nezakonito i da isto tako troše novac.[40]

Maštrović je bio aktivan i u radu Hrvatskog radiše.[41] Dana 16. listopada 1932. izabran je za predsjednika Radnog odora, tajnik je bio Ivan Cimprešak, a blagajnik Stjepan Fijember.[42]

RAD NA IZRADI KRIŽEVAČKE REZOLUCIJE

Sve više dolazi do mimoilaženja između Mačekovih i Maštrovićevih stavova. Maček se nalazio u zatvoru te je Maštrović smatrao da treba izabrati novog vođu. Sve više se iskristalizirala ideja da bi novi predsjednik HSS-a trebao biti Maštrović koji je imao veliku podršku Beograda jer je bio vjeran ideji Stjepana Radića i zagovarao stav da HSS treba sudjelovati u radu Narodne skupštine. Maštroviću iz Beograda u agitaciju dolazi Mitar Dimitrijević, a i Maštrović često putuje u Beograd. Maštrović je za sebe uspio pridobiti Franju Petrovića i Stjepana Kukelja te ostale članove Tomu Vojkovića, Ivanu Granđu, Ivana Pompera i druge. Na Maštrovićevoj strani je i Predavec. Najveći protivnici nalazili su se u Vrbovcu, a prije svih Andrija Pankretić. No, Predavec je 14. srpnja 1933. ubijen pa je ova kombinacija propala.[43]

"Teške političke i gospodarske prilike, koje strahovito pritisnuše sav naš hrvatski narod, ponukaše nas nekoliko seljačkih prvaka, da okupimo glave i razmislimo, kako bismo najbolje mogli pomoći svome narodu i izbaviti ga iz ovoga teškog stanja. Mjesecima razmišljamo svjesni odgovornosti koju snosimo i prema svome narodu i prema državi i prema povijesti te smo se sastajali najprije oko dva-tri-četiri u Križevcima, Zagrebu i Bjelovaru potajice, da izbjegnemo progonima policijskih vlasti, pa kada vagnusmo sve, odlučismo se sastati svi zajedno u

[39] Privatna arhiva gosp. Borisa Čataja.
[40] Privatna arhiva gospodina Borisa Čataja.
[41] Hrvatski radiša u Križevcima je osnovan 1921., a prvi predsjednik je bio Stevan Šimica, a potom je predsjednik bio Šime Lulić, međutim nakon uvođenja diktature rad Hrvatskog radiše zamire.
[42] KOLAR, MIRA, *Hrvatski radiša 1903. - 1945.* (2003.) Zagreb, 2004., str. 340.
[43] HDA, fond. 1561. *RSUP SRH SDS:* kut 2. sig. 01-24.

Križevcima u mome stanu. I tako je došlo na moj poziv do sastanka u Križevcima, dne. 8. prosinca g. 1933. Čitav dan od jutra do kasno uvečer vijećali smo ozbiljno i trijezno u potpunom međusobnom povjerenju. Svi bijasmo uvjereni, da je u interesu naroda izaći iz stava političkih posmatrača, iz stava negacije i apstinencije i napustiti politiku skršenih ruku, te nastaviti seljačku politiku Stjepana Radića. Na koncu raspravljen je i jednoglasno donešen ovaj tekst

Zaključak (rezolucija):

1) Naš Vođa i Učitelj Stjepan Radić učio nas da je seljačko gospodarstvo temelj svakoj privredi i svakom gospodarskom i kulturnom napretku naroda, iako je za političko-socijalno načelo hrvatskog seljačkog pokreta, koji se naskoro bio razvio u opći narodni seljački pokret, postavio "unaprijediti seljački dom", a to praktički znači da sva naša nastojanja i sve naše narodne energije imadu u prvom redu biti upravljene onamo, da seljaku na njegovom domu i u njegovom selu bude što bolje.

2) Isti naš Vođa i Učitelj učio nas je, da hrvatska narodna politika mora imati svoj korijen u slavenskoj zajednici uopće a u jugoslavenskoj zajednici napose, pak je za političko-nacionalni ideal hrvatskog seljačkog pokreta postavio Jugoslaviju kao jednu narodnu državnu zajednicu svih južnih Slovena, napose Srba, Hrvata i Slovenaca.

3) Ostavši vjerni nauci i politici svog neumrlog Vođe zabrinuto gledamo: a) kako naši narodni a naročito kod nas Hrvata vjekovni neprijatelji dižu glavu i žude rastjerati nas i povući pod svoju vlast iskrivljujući historiju i sadašnjicu;

b) i kako loše o pogubne političke i stranačke i upravne metode djeluju destruktivno (razaralački) i razdvajaju i ogorčuju narod, sprečavaju konsolidaciju zemlje i duhovni mir naroda, a time ozbiljno ugrožavaju načela istaknuta u proklamaciji Njegova Veličanstva Kralja od 6. 1. 1929.;

c) kako se nasiljem i uništavanjem imena i osjećaja srpstva, hrvatstva i slovenstva hoće umjetno stvoriti neko integralno jugoslavenstvo, što ne samo rađa opasnom reakcijom u narodu na štetu narodnog sklada i jedinstvenosti osjećaja, nego je i u protimbi s najispravnijim tumačenjem Njegova Veličanstva Kralja danim preko reuterova dopisnika, po kojem razvoj jugoslavenskog jedinstva ne smije sadržavati u sebi uništavanje individualnosti elemenata srpstva, hrvatstva i slovenstva, već će Hrvati i dalje biti Hrvati, Srbi-Srbi, Slovenci-Slovenci, a svi će biti ponosni što su Jugoslaveni;

d) kako seljačko gospodarstvo pod udarcima svjetsko gospodarske krize iz dana u dan propada i kako je seljaku u njegovu domu svakim danom sve teže, a seljak sve zavisniji i neslobodniji.

4) Jer nam je spas države, napredak i spokojstvo naroda iznad svega, zaključujemo nastaviti vođenje narodne seljačke politike Stjepana Radića u duhu njegove jugoslavenske i slavenske ideologije, kako bismo u direktnom dodiru i suradnji s Njegovim Veličanstvom Kraljem poradili što uspješnije na konsolidaciji zemlje, olakšanju seljačkih jada i unapređivanju seljačkih slobodnih gospodarstava, što brže prikupili i povezali sve seljačke narodne snage za obranu i napredak domovine te kako nismo napokon složnim silama i u punom bratskom povjerenju, a u suglasju s Njegovim Veličanstvom Kraljem proveli takovo uređenje državne organizacije, koje će najbolje odgovarati narodnim, gospodarskim, kulturnim i socijalnim potrebama i svijetlim tradicijama Srba, Hrvata i Slovenaca.

5) da se taj cilj postigne smatramo u prvom redu prethodno provesti ovo:

a) uspostaviti, odnosno stvoriti političko povjerenje među Srbima i Hrvatima, a to znači da treba ukloniti sve ono, što je ili bi bilo na štetu međusobnog povjerenja i suradnje te ispraviti i izbjegavati u međusobnom radu sve ono, što bi se stvarno moglo dovoditi u vezu s hegemonijom ili supremacijom jednih nad drugima;

b) urediti i popraviti državnu administraciju, očistiti je od štetnika, povratiti kod naroda povjerenje u pravdu i zakonsku zaštitu, vratiti vjeru u sudstvo, istrijebiti strančarstvo kod svih državnih i samoupravnih organa;

c) ublažiti, ukloniti i dati sve ono što će djelovati u pravcu smirenja duhova, kao i u pravcu olakšanja u snošenju teških ekonomsko-financijskih udaraca.

6) Kako je seljaštvo preogromna većina svega naroda, nosioc naše narodne, kulturne i ekonomske snage, zato i državna naša politika imade biti seljačka, stoga se u interesu same države ukazuje potreba organizirati seljaštvo na teritoriju čitave države u jednu veliku seljačku stranku koju zaključujemo osnovati.

7) Ne upuštajući se ovoga puta u detaljno razrađivanje osnove o uređenju državne organizacije naše države, smatramo već sada potrebnim naglasiti da je u interesu državne cjeline provesti takovo uređenje narodnih autonomnih (samoupravnih) jedinica da one uistinu budu velike i prave narodne autonomije, u kojima će narodna volja doći do svog punog izražaja i u legislativi (zakonodavstvu) i u eksekutivi (izvršnoj vlasti).

8) Sastajanje i udruživanje ljudi kao misaonih bića i slobodno širenje i izmjenjivanje ljudskih misli i čovječjeg znanja zborom i šaptom smatramo ne samo najprirodnijom potrebom ljudskog duha nego i jedino uspješnim sredstvom da se što prije dođe do konsolidacije odnošaja u državi.

9) S obzirom na vrlo teške prilike, u kojim se naš narod nalazi i s obzirom na imperijalističke težnje naših susjeda smatramo potrebnim što brže i što življe poraditi u smislu ovdje iznesenih misli i okupiti na toj osnovi sve zdrave i čestite narodne snage, bez obzira na njihovu vjersku i prijašnju stranačku pripadnost.

U Križevcima, dne. 8. prosinca 1933.

Ivan Granđa, Stjepan Kukelj, Miško Ceković ml., Andrija Jambrec, dr. Đuro Bićanić, Tomo Vojković, Tomo Mađerić, Martin Crnčić, Rude Bačinić, Dr. Ivo Pomper, Franjo Petrović, Prof. Ljubomir Maštrović, Valent Hodalić, dr. Ivan Lebović, dr. Slavoljub Dubić.[44]

Tijekom rujna i listopada 1933. godine Ljubomir Maštrović je vodio veliku polemiku oko lokalnih izbora. Maštrović se žalio da sreski načelnik nije dozvoljavao nikakve liste osim liste JNS-a (Jugoslavenske nacionalne stranke). Sreski načelnik mu je odgovorio da zapravo opozicija nije imala ni kandidate za listu. Ovu pritužbu Maštrović je uputio i za Bjelovar. Maštrović se zauzeo i za slučaj dr. Lebovića kojem je pretražen stan. Sreski načelnik odgovara da je on osuđen za rušenje države i za poticanje separatističkih težnji hrvatskog naroda te da slavi Pavelića. Načelnik mu odgovara da on zapravo nema pristaša pa se žali.[45] Maštrović se žalio da se seljaci koji dolaze u Križevce hapse jer s njim kontaktiraju HSS-ovci. Naravno načelnik policije je odgovorio da nema nikakvih hapšenja seljaka, a prema iskazu gradonačelnika Margulita nema nikakvih problema oko predstojećih izbora.

Gradonačelnik je obavio i saslušanja seljaka u pogledu tobožnjih letaka koje širi Maštrović, no nije se došlo do nikakvih ozbiljnih rezultata, ali je očigledno da je Maštrović radio protiv tadašnjeg režima. Maštrović je uputio pismo na kraljevu kancelariju o šikaniranju seljaka. Kraljevska kancelarija je poslala sreskim načelnicima upozorenje u vezi s tim seljacima.

[44] HDA, *Savska banovina Odsjek upravnog odjeljenja za državnu zaštitu.* Inv., br. 1.145.2. kut. 168.
[45] HDA, *Savska,* Inv., br. 1.145.2. kut. 168.

Maštrović se također žalio na kandidacijske liste koje su istaknuli bivši kandidati HSS-a u Gornjoj Rijeci, a bili su u tome ometani. [46]

Dana 13. lipnja 1934. Maštrović je održao konferenciju kojoj su prisustvovali Andrija Jambrec iz Gornje Rijeke, Stjepan Kukelj, Ivan Granđa, Tomo Vojković, Martin Crnčić, Franjo Petrović, Slavoljub Dubić, Ivo Pomper, Đuro Bičanić, Jakob Danja - Sv. Petar Čvrstec. Taj izvještaj poslao je žandarmerijski puk tadašnjem ministru unutarnjih poslova Živojinu Laziću. Smatra se da je to nastavak sastanka od 8. prosinca 1933. kad je, kao što smo rekli, potpisana rezolucija. Maštrović je poslan na audijenciju kod kralja koji je prihvatio rezoluciju, no kralj je uskoro ubijen u Marseilleu.[47]

Godine 1934. pokreće časopis Dom čiji je ujedno i glavni urednik.[48]

Dom koji je uređivao Ljubomir Maštrović donio je spomen na osmu godišnjicu atentata: "Zahvalni hrvatski narod odan vjernosti svojih otaca poći će i ove godine mirno i dostojanstveno kloneći se svega nereda i ne dajući se zavesti ni od koga u hramove božje da se na svečanim zadušnicama pomoli Pravednom Bogu na pokoj Njihovih duša i da svevišnjemu uputi vruće molitve, da se Njegovo kraljevstvo pravde, čovječnosti, Mira i Ljubavi proširi i na naš narod i na našu državnu zajednicu. Sjećajući se svojih dragih drugova, koji tog dana u radu za svoj narod padoše od nebratske ruke, znam da ćemo njihovim dušama najbolje udovoljiti, ako povezani vjerom u Boga i seljačkom slogom nastavimo svojim radom za pobjedu seljačke ideologije za ostvarenje seljačke mirotvorne i čovječanske države, u kojoj ćemo i mi Hrvati naći i svoju slobodu i sve uvjete za svoj zdravi narodni gospodarski razvitak."[49]

Na Maštrovićevu intervenciju prije petomajskih izbora 1935. pušten je iz zatvora. Po izlaska iz zatvora shvatio je urotu protiv njega i vrlo brzo se obračunao s Maštrovićem koji je izbačen iz HSS-a. Maštrović je odustao od kandidature na izborima u križevačkom kotaru, a kao svojeg kandidata istaknuo je Andriju Papu.

Godine 1936. Maštrović je napustio Križevce i odlazi raditi u Gimnaziju u Zagreb.

U Križevcima mu je protivnik postao njegov dojučerašnji prijatelj dr. Rudolf Gregurek. Međutim, nije želio postati predsjednik kotarske organizacije izgovarajući se obavezama pa je postavljen Josip Jelinčić.[50]

Maštrović je bio premješten u Gornji Milanovac, no nije sigurno da je tamo i otišao. U školskoj godini 1937./38. nalazimo ga u Trećoj muškoj realnoj gimnaziji.[51] Sljedeće godine bio je unaprijeđen u petu grupu.[52] Iz izvještaja za sljedeću školsku godinu vidimo da je predavao hrvatski i latinski i da ima ukupni staž od 23 godine i devet mjeseci.[53] U razdoblju od travnja 1941. do oslobođenja 1945. Maštrović je radio u Trećoj realnoj gimnaziji u Zagrebu. Budući da je bio već u godinama, ali nesposoban za vojsku, nije bio ni u jednoj vojsci, no pomagao je antifašistički pokret skupljanjem pomoći i širenjem informacija. Tijekom tog razdoblja napisao je Gramatiku hrvatskog jezika za prvi razred gimnazije. Od svibnja do srpnja 1945. bio je pripadnik NO-a za Branimirovu ulicu. Od lipnja 1945. bio je član Jugoslavenskih sindikata

[46] HDA, *Savska,* Inv., br. 1.145.2. kut. 168.
[47] HDA, *Savska,* Inv., br. 1.145.2. kut. 10. br. 225.
[48] MAŠTROVIĆ, LJUBOMIR, Zašto *"Dom"* Dom, I/1934., br. 1, str. 1
[49] MAŠTROVIĆ, LJUBOMIR, *Slava hrvatskim mučenicima,* Dom III/1936., br. 25, str. 1
[50] HDA, fond. 1561. RSUP SRH SDS: kut 2. sig. O1-24. vidi. Povodom napada Rudolfa Gregureka na Dom i njegovog urednika. Dom, II/1935., br. 44, str. 3.
[51] *Državna treća realna gimnazija u Zagrebu, Izvještaj za školsku godinu 1937./38.,* Zagreb 1938.
[52] *Državna treća realna gimnazija u Zagrebu, Izvještaj za školsku godinu 1938./39.,* Zagreb 1939.
[53] *Državna treća realna gimnazija u Zgrebu, Izvještaj za školsku godinu 1939./40.,* Zagreb 1940.

radnika i namještenika Jugoslavije te je održao niz predavanja.[54] Tijekom karijere Maštrović je održao oko 150 javnih predavanja.

U listopadu 1945. pojavljuje se kao profesor na Partizanskoj gimnaziji, a tijekom sljedećih školskih godina vidimo da se pojavljuje redovito na sjednicama. Pronašao sam kompletne bilješke koje je vodio kao voditelj aktiva hrvatskog jezika. Vidi se da je vrlo aktivno sudjelovao radu gimnazije, a posebno je zanimljivo da je Maštrović pročitao telegram upućen Titu za rođendan 1948. godine: "Svojom odlukom prije dvije godine na Tvoj rođendan dozvolio si da se naša Partizanska gimnazija nazove Tvojim dragim, herojskim imenom. Time je imendan naše gimnazije povezan sa Tvojim svijetlim rođendanom. Ponosni na to, zahvalni učenici i nastavnici Tvoje gimnazije odlučiše da se od ove godine na tvoj rođendan, na "Dan otvorenih vrata" naše gimnazije, sastanu svršeni bivši i sadašnji profesori i direktori ove škole, pa da u drugarskoj razmjeni misli pozdrave Tvoj veliki rođendan i imendan gimnazije. Izvršujući tu odluku sastadosmo se danas, i prva nam miso leti k Tebi našem vođi i učitelju i donosi Ti uz toplu čestitku izraze ne samo ljubavi i privrženosti, nego i naše pozdrave pune aktivne vjernosti uz stalnu volju da ćemo i nadalje izvršavati sve Tvoje direktive na potpuno zadovoljstvo Tvoje, a za sreću i bolju budućnost naših naroda. Živio naš vođa i učitelj drug Tito! Sadašnji i bivši učenici i profesori Gimnazije Maršala Tita u Zagrebu."[55]

U Zadar se vratio 1951. i odmah se aktivno uključuje u društveno-kulturni rad. Bio je predsjednik Kluba kulturno-prosvjetnih radnika "Juraj Baraković" do 1956. godine. Predsjednik je podružnice Hrvatskog filološkog društva, a postaje i glavni urednik Zadarske revije od 1952. do 1956. godine.[56] Umire u Zadru 10. studenoga 1962. godine.

SUMMARY

Based on the original publications and archives, as well as existing literature, the author captured the life and work of Ljubomir Maštrović. Maštrović was an important activist in culture and politics of the early 20th century in Croatia. As a professor, he was teaching Croat and Latin languages at schools in Šibenik, Zadar, Osijek, Križevci, Zagreb. Maštrović wrote numerous articles, covering politics, literature, philology, history. He was the founder and editor of several magazines. As a distinguished member of Croatian Peasants Party HSS, he was the chairman of Osijek regional assembly, a representative in Zagreb regional assembly, a member of both general and executive committees of HSS. As Križevci mayor, he distinguished himself as a prominent figure in efforts to help the town of Križevci. He was also a member and president of societies, important to local communities, that promoted sports and hard work, ie. Hrvatsko sokolsko društvo, Hrvatski radiša.

[54] Arhiv grada Zagreba, *Matična knjiga o službenicima Partizanske gimnazije,* Inv. br. 23733.

[55] Arhivska zbirka hrvatskog školskog muzeja, Fond Partizanske gimnazije u Zagrebu. Inv. br. 131. *Ljetopis državne partizanske gimnazije u Zagrebu.* vidi isto, *20 godišnjica Partizanske gimnazije Mašala Tita Zagreb,* Zagreb 1965. Bilješke Lj. Maštrovića kao voditelja aktiva nastavnika hrvatskog jezika čuvaju se u Hrvatskom školskom muzeju.

[56] BROZOVIĆ, D., *Prof. Ljubomir Maštrović - In memoriam.* Zadarska revija XI/1962., br. 6, str. 515-517.

PRILOG: BIBLIOGRAFIJA LJUBOMIRA MAŠTROVIĆA (PRIREDIO: IVAN PEKLIĆ)

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. 150 godina zadarske gimnazije, Zadar, 1954.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. 80 godina života Dinka Sirovice. Zadarska smotra, I/1952., br. 4, str. 48-49.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. 50-godišnjica izlaženja "Lovora" u Zadru. Povodom obljetnice lista. Zadarska smotra, IV/1955., br. 3, str. 185-186.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pjesnik Đuro Arnold. Hrvatska smotra, I/1933., br. 2, str. 51-59.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. August Harambašić, Hrvatski list, I/1920., br. 68, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. August Šenoa. Hrvatski list, II/1921., br. 289, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Antun Barac: Hrvatska novela do Šenoine smrti. Rad, JAZU knjiga 290. Zagreb 1952., Zadarska smotra, II/1953., br. 3, str. 150-152.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Autoritet vlast. Dom, III/1936., br. 23, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Blok agrarnih država. V/1938., br. 28, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Bolje je znati nego imati. Dom, XXIII/1929., br. 65, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Borba Staljina protiv Trockog i drugova. Dom, III/1936., br. 36, str. 1; br. 37, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Braća Graki - prijatelji naroda. Agrarna reforma kod starih Rimljana. Dom, XXII/1929., br. 54, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ciljevi prosvjete. Dom, XXIII/1929., br. 60, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Čišćenje dimnjaka na selu, Dom, XXIII/1929., br. 26, str. 4-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Decentralizacija narodne uprave. Dom, V/1938., br. 34, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Desetogodišnjica smrti Radića. Dom, V/1938., br. 30, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dom i obitelj. Dom, XXIII/1929., br. 69, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Starčević Ante. Hrvatski list, II/1921., br. 35, str. 3, br. 36, str. 2-3, br. 38, str. 2-3, br. 39, str. 3-4, br. 41, str. 2, br. 45, str. 2, br. 46, str. 2, br. 42, str. 3-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ante Starčević: Selski prorok. Vijenac I/1923., br. II/4, str. 123.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ante Trumbić - In memoriam. Dom, V1938., br. 45, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Atentat na gradsku autonomiju grada Križevca. Razlozi MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zastupanja gradskog zastupstva. Provalnici otpiračem otvaraju načelnički stol. Ferijalsko-batinaška družba priređuje bakljadu komesaru. MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Manifestacije Radiću i gradskom načelniku. — Narodni val (Zagreb), 1/1927., br. 23, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Cvito Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Historijski institut JAZU, Dubrovnik. Zadarska smotra, V/1956., br. 3, str. 208-209.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Luka Jelinić. Hrvatski list, III/1922., br. 16, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Milan Ogrizović. U Bečkom Novom Mjestu. Hrvatski list, II/1921., br. 103, str. 2, br. 106, str. 2-3, br. 107, str. 2-3. Vienac, I/1923., br. 6, str. 164-166.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Petar Karlić: Kraljski Dalmatin (1806. - 1810.) Hrvatska kruna. XX/1912., br. 115.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Vlatko Maček o pravednosti i poštovanje zakona. Dom, IV/1936., br. 1, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Niko Županec. Hrvatski list, II/1921., br. 163, str. 2, br. 169, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Josip Kovačević: Prilog flori Ravnih Kotara i Bukovice. Zadarska smotra, IV/1955., br. 1, str. 49-50.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dr. Ante Matijević. In memoriam 1895. - 1956. Zadarska smotra, V/1956., br. 3, str. 219-220.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Druga haška konferencija. Dom, XXIV/1920., br. 4, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Držimo se stvarnosti, a računamo na mogućnosti. Dom, V/1938., br. 38-39, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dužnost braniti domovinu prestaje smrću.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dva priloga za proučavanje hrvatske književnosti, Građa za povijest hrvatske književnosti, JAZU, knj. 22, str. 229-243.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Radićeva i Brandatova svjetska savezna država. Dom, XXIV/1930., br. 7, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. 273. seljaka, 310 advokata. Dom, II/1935., br. 12, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Enciklopedijska izdanja leksikografskog zavoda FNRJ u Zagrebu, Zadarska smotra, III/1954., br. 1, str. 70-71.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Enciklopedija Jugoslavije. Zadarska smotra, IV/1955., br. 4, str. 298-299.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Eugenija. Hrvatski list, II/1921., br. 129, str. 2., br. 130, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Filološki i književni rad Đure Augustinovića, Zadarska revija, 1955.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Fra Grga Martić - povodom 100 godišnjice rođenja. Hrvatski list, III/1922., br. 29, str. 2-4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Glas ispod Korošecove mantije. Narodni val, II/1928., br. 194, str. 5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Grubost nekulturnih napadaja. Dom, III/1936., br. 48, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Habsburgovci. Dom, III/1936., br. 26, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. August Harambašić (povodom otkrića spomen ploče u Dolnjem Mioljcu 19. rujna 1920.), Hrvatski list, I/1920., br. 69, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Petar Hektorović. (Povodom 300. godišnjice njegove smrti) Hrvatski list, III/1922., br. 182, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Historijska i zadnja sjednica hrvatskog sabora 29. X 1918. Dom, IV/1938., br. 41, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hoćemo sklad sela i grada. Dom, I/1934., br. 4, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska biskupija u Ninu. Dom, XXIII/1929., br. 56, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska kulturna proslava u Križevcima, Jutarnji list, XXVI/1937., br. 8964, str. 13.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska narodna proslava u Osijeku (povodom jubileja Kuhača), Hrvatski list IV/1923., br. 119, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska narodna politika od 20. VI. 1928. do danas. Dom, II/1935., br. 25-51; III/1936., br. 1-21.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska politika u svjetlu činjenica. Dom VI/1939., br. 3, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska politika u svjetlu činjenica. Dom VI/1939., br. 68, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hrvatska tisućugodišnjica. Narodni glas, I/1925., br. 4, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Htjeli bi fabricirati komuniste. Stara igra se ponavlja. Ministar Korošec u ulozi klevetnika. Narodni val, II/1928., br. 20, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hvarkinja. Komedija gospodina Martina Benetovića Hvaranina. Hrvatska 1915., br. 1202 i 1203, str. 1

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. I mrtvog Stjepana Radića kleveću. Dom, III/1936., br. 27, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. I sto godina. Povodom Mačekove izjave da hrvatski narod može čekati sto godina. Dom, VI/1938., br. 20, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ilirstvo i Srbi, Hrvatski list, II/1921., br. 70, str. 5-7.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ilustrirani turistički vodič, Zagreb 1955. Zadarska smotra, IV/1955., br. 2, str. 115.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Italija i Francuska u Londonu. Dom XXIV/1930., br. 31, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Italija i Rumunjska. Dom XXIV/1930., br. 43, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Iz mojih uspomena na velikog vođu i učitelja Stjepana Radića. Dom III/1936., br. 24, str. 1-2. Narodni val. III/1929., br. 1, str. 5-6.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. In memoriam Peri Ljubiću. Zadarska revija, I/1952., br. 4, str. 54.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Jakša Ravlić: Iz književne prošlosti Zadra. Zadarska smotra, III/1954., br. 1, str. 68-70.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dušan Berić. Iz književne prošlosti Dalmacije. Zadarska smotra, V/1956., br. 4, str. 303-305.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. In memoriam. Antunu Barcu. Zadarska smotra, IV/1955., br. 4, str. 288-290.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. In memoriam. Rikard Katalinić Jeretov. Zadarska smotra, III/1954., br. 3, str. 261-262.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Dragutin Boranić. In memoriam. Zadarska smotra, IV/1955., br. 4, str. 292.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Tomislav Krizman. In memoriam. Zadarska smotra, V/1956., br. 1, str. 292.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Iz smrti u život. Hrvatski glas, I/1921., br. 92, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Izbori i hrvatska politika. Dom, V/1938., br. 40, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Izmirenje s vladom. Dom V/1938., br. 2, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. J. B. Poquelin Moliere. (Povodom 300-godišnjice njegova rođenja) Hrvatski list. III/1922., br. 21, str. 2-4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Jakov Gotovac: “Pjesme obnove”. Zadarska smotra, IV/1955., br. 1, str. 50-51.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Jagma za mandatima. Dom, V/1938., br. 45, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Jedna protuustavna i nemoralna odluka. Dom. I/1934., br. 5, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Još o razduženju seljaka. Dom, V/1938., br. 17, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Jubilej križevače gospodarske škole. Jutarnji list, XXIX/1940., br. 10321, str. 17.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kerubim Šegvić: O životu i radu Eugena Kvaternika. Hrvatski glas, I/1921., br. 62, str. 2-3.

Kad mlada gospoda vode politiku. Dom III/1936., br. 33, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kada kako se smije obavljati premetačina. Dom, XXIV/1930., br. 5, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kad uzetinja piše. Hrvatski list, III/1922., br. 73, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kako su cigani postali radiše. Dom, XXIII/1928., br. 23, str. 4-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kako se protjeruje seljak u Dalmaciji. Dom, XXIV/1929., br. 44, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kazalište lutaka u Zadru, Zadarska revija, I/1952., br. 4, str. 49-50.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Khuenovsko slavlje u Križevcima. Kako su ferijalci i demokrati dočekali velikog župana Dra Stopara? Prevareni kupe potpise. Dr Stopar obećaje sve i sva na štetu gradske općine. Rad križevačkog Konventa. Narodni val (Zagreb), I/1927., br. 38, str. 3.

Klub prosvjetnih radnika J. Baraković. Zadarska revija, I/1952., br. 1, str. 64, br. 2, str. 60.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Koje je starije ime Zadar ili Zara? Zadarska smotra, II/1953., br. 1, str. 51.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. K. Dnić, Književna bilješke. Zadarska smotra, II/1953., br. 4, str. 234.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. "Književni Jadran" Zadarska smotra I/1952., br. 3, str. 59.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kronika zadarskih kulturnih zbivanja. kulturne bilješke. MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Bilješke. Ljetopis kulturnih zbivanja, Maštrović piše u svim godištima. Zadarska smotra, I/1952., br. 1, str. 62-64, br. 2, str. 58-62, br. 4, str. 56-57, II/1953., br. 1, str. 49-51, br. 3, str. 153-154.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Krvavi sabor u Križevcima, Petstočetrdeseta obljetnica krvavog događaja, koji se odigrao 27. veljače 1397. Jutarnji list, XXVI/1937., br. 9014, str. 18.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kerubin Šegvić, S mora, Hrvatski list, I/1920., br. 86, str. 2-3, br. 92, str. 4

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Književnik-borac (O 60-godišnjici života Miroslava Krleže). Zadarska smotra, II/1953., br. 3, str. 105-109.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Miroslav Krleža. Magyar királyi honved novela. (MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kraljevska ugarska domobranska novela) Hrvatski list, III/1922., br. 62, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kuprin o ruskom seljaku. Hrvatski glas (Osijek) I/1921., br. 45, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kanonik don Pavao Zanki. Hrvatsko pravo, XV/1909., br. 4198, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Karlo Brkljačić. Dom III/1936., br. 16, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Kongres gradova SHS u Zagrebu ili na putu k bankrotu gospodarske politike. Dom XXI/1927., br. 20, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Konkoradat. IV/1937., br. 2, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Koristi u starim grčkim komedijama. Hrvatski list. III/1922., br. 87, str. 7.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Križevačka rezolucija. Dom II/1935., br. 8, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Križni put gradskog i oblasnog proračuna u Zagrebu. Narodni val, II/1928., br. 9, str. 8.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Lirika o Slavoniji, uredio Grigor Vitez u Osijeku g. 1956. Zadarska smotra, VI/1957., br. 1, str. 88-89.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ljudi bez načela. Dom XXIV/1930., br. 29, str. 2

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Macdonald u radu za svjetski mir. Dom XXIV/1930., br. 19, str. 2

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Međunarodni revizionisti i Hrvati . Dom II/1935., br. 6, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Malo odgovora g R. F. Mađeru. Hrvatski list, III/1922., br. 3, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Malo poduke ne škodi. Dom IV/1937., br. 41, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Majorica Kaboga. Obitelj Kaboga. Jutarnji list. XIV/1925., br. 4990, str. 80-81.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Među narodom. Narodni val. II/1928., br. 165, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Milan Marjanović i dr. Petar Skok. In memoriam.Zadarska smotra, V/1956., br. 1, str. 53-56.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. "Mlada Hrvatska." Mlada Hravatska. VII/1914., br. 1, str. 4-7.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Moja Sulejka. Vizija iz pupoljka. Jeka od Osijeka (kalendar) III/1920., str. 75.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Moj zadnji odgovor klevetničkom "Jugu", Hrvatski list, III/1922., br. 82, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Moja sjećanja na A. G. Matoša. Zadarska smotra, III/1954., br. 2, str. 79-89.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Moskovski proces. Dom, IV/1937., br. 5, str.1-2. Srbobranski glasnik VII/1937., br. 9, str. 2, Vojvodanin, XV/1937., br. 6, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Musolini putuje i govori. Dom XXIV/1930., br. 47, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Mučenička smrt Stjepana Radića. Dom, IV/1937., br. 32, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Na gavranovo graktanje. Odgovor Katoličkom listu. Narodni val, II/1928., br. 24, str. 5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nad grobom u Šestinama A. G. Matoša, Mlada Hrvatska VII/1914., br. 2, str. 23-24, br. 3-4, str. 41.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Na kome je krivnja. Dom, II/1935., br. 20, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Na početku Nove godine. Dom, V/1939., br. 1-2, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Najsudbonosniji način vladanja je vladanje silom. Dom, XXIV/1930., br. 16, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. "Navik on živi ki zgine pošteno" Hrvatski list, IV/1923., br. 103, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nakon izboar. Dom, II/193?, br.19, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nakon izbora. Dom V/1938., br. 48, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nakon pogreba na Oplencu. Dom, I/1934., br. 10, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Napetost između Italije i Francuske. Dom XXIV/1930., br. 46, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Narodni posao nije privatni posao. Dom, XXIV/1930., br. 18, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naš odnošaj prema Italiji. Dom IV/1937., br. 47, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naš općenarodni interes je stvoriti seljačku državu. Dom IV/1937., br. 44, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naša omladina. Hrvatski list, I/1921., br. 104, str. 2, br. 107, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naša posljednja riječ pred izbore. Dom, V/1938., br. 47, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naša životna gospodarska snaga. Dom, XXIII/1929., br. 31, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naše stanovništvo prema kooperativnoj državi. Dom, IV/1937., br. 14-20

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Natječaj za regulacionu osnovu grada Zadra. Zadarska smotra, II/1953., br. 1, str. 45-46.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Neka opažanja o "Hvarkinji" i njezinom piscu. Zadarska smotra, IX/1960., br. 1, str. 51-54.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ne pili granu na kojoj sjediš. Slobodni glas, I/1929., br. 210, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nema dvaju morala. Dom, II/1935., br. 23, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nezavisnost. Dom, V/1938., br. 13, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ni lijevo ni desno. Dom, IV/1937., br. 45, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nikola Tommaseo o seljačkoj kulturi. Dom, XXIII/1929., br. 36, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Ninski govor, Radovi instituta JAZU u Zadru sv. 2. Zagreb 1955.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nekoliko fragmenata iz prošlosti zadarskog školstva. Zadarska smotra, I/1952., br. 4, str. 30-35.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Niz skupština i sastanak u osječkom kotaru. Narodni val, I/1927., br. 29, str. 4-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Nova vlada u Beogradu. Dom, VI/1939., br. 8, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Novele Vladana Desnice u stranim časopisima. Zadarska smotra, II/1953., br. 1, str. 49.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Novi zakon o cestama. Dom, XXIII/1929., br. 37, str. 3; Slobodni glas, I/1929., br. 167, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Novo izdanje Matoševih "Umornih priča". Dom, IV/1937., br. 14, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Naziv "Indogermani" dvije raspravice dra. Jelića. Obzor, LVIII/1917., br. 224, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. O 40-godišnjici smrti Ante Starčevića. Dom, III/1936., br. 9, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. O 20-godišnjici. Historijska i zadnja sjednica hrvatskog sabora 29. listopada 1918. Dom V/1938., br. 41, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Obrana od vatre na selu. Dom, XXIII/1929., br. 32, str. 45.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Obrazovanje učiteljskih pripravnika. Hrvatski list, III/1922., br. 115, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Od svibnja 1935. do svibnja 1937. Dom, IV/1937., br. 21, str. 1-2, br. 22, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Odnosi između Italije i Jugoslavije. Dom, III/1936., br. 9, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oko gradskih izbora u Osijeku. Narodni val, I/1927., br. 78, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oko Konkordata (polemika s Trockim). IV/1937., br. 26, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oko Napretkove palače u Sarajevu. Dom XXIV/1930., br. 4, str. 3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oko narodnog sporazuma. Dom, IV/1937., br. 11, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oko realne gimnazije u Križevcima. Historijat i borba za održanje. Slobodni glas, I/1929., br. 219, str. 4-5.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Opera "Zlato Zadra". Zadarska smotra, IV/1955., br. 2, str. 115.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Oružani mir. Dom, V/1938., br. 18, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Poslije izbora "Slavonski patriotizam". Narodni val, I/1927., br. 56, str. 3-4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Osvrt na staru i pogled na Novu godinu. Dom, III/1936., br. 1, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Parcelacija Dalmacije. Dom, V/1938., br. 38, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Plemstvo pluga. Dom, XXIV/1930., br. 40, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pobijedimo u sebi čuvstvo sebičnosti. Dom, XXIV/1930., br. 22, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Počinje školska godina. Uzroci neuspjeha u sustavu školstva. Slobodni glas I/1929., br. 214, str. 2, br. 215, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Potpis trojnog sporazuma u Londonu. Dom, XXIV/1930., br. 35, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pogubne stranačke i upravne metode. Dom I/1934., br. 3, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pokret za stvaranje jačeg i boljeg potomstva. Dom, XXIV/1930., br. 23, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politička komedija u staroj Grčkoj. Hrvatski list III/1922., br. 284, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politička preobrazba nakon pada. Dom, III/1936., br. 22, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politička zabluda naših susjeda. Dom, I/1934., br. 12, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politička manifestaciona skupština. Dom IV/1937., br. 36, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politički realizam dr. Ante Starčevića. Povodom 42-godišnjice smrti. Dom V/1938., br. 8, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Političko značenje pravila u Austriji. Dom, V/1938., br. 11, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Politika fašističke Italije. Dom, XXIV/1930., br. 45, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Političke laži i politička ljubav. Dom, XXIV/1930., br. 44, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Posljedice 20 lipnja 1928. Dom, V/1938., br. 25, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Posljedice hegemonije ili tko neće u borbu za brate. Dom, VI/1939., br. 9-10, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Poteškoće na londonskoj konferenciji. Dom, XXIV/1930., br. 26, str. 3.
Potreba likvidacije seljačkih dugova. Dom I/1934., br. 13, str. 1
Potreba političkog povjerenja. Dom II/1935., br. 15, str. 1.
Povodom britansko talijanskog sporazuma. Dom V/1938., br. 16, str. 1
Povodom krvoprolića i Kerstincu. Dom, III/1936., br. 17, str. 1.
Povodom napada Rudolfa Gregureka na Dom i njegovog urednika. Dom II/1935., br. 42, str. 3-4, br. 44, str. 3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Povodom 85-godišnjice života Rikarda Katalinića Jeretova. Zadarska smotra, III/1954., br. 1, str. 66-67.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Povodom otkrića spomenika Grguru Ninskom. XXIII/1929., br. 50, str. 4-5.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Povodom rasprave o proračunu vojske i mornarice. Dom, V/1938., br. 10, str. 1.
Povodom vladine deklaracije. Dom II/1935., br. 28, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pred ozbiljnim danima. Dom, XXIV/1930., br. 37, str. 41.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Predsjednikov rođendan 11. lipnja 1871. Dom, IV/1937., br. 23, str. 4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Preporođaj. Hrvatski list, I/1921., br. 1, str. 2-3, br. 2, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Privilegij pomilovanja triju zadarskih bratovština, knjiga 45. JAZU, Zagreb. Zadarska smotra, IV/1955., br. 2, str. 113.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Priprost i plemenit - odlučan i pokvaren. Dom, XXIII/1929., br. 16, str. 4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Protiv čega je Obzor. Dom, V/1938., br. 33, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Protuslavenski blok na čelu s Njemačkom. Dom, III/1936., br. 38, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Pucanje u leđa. Dom, V/1938., br. 5, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Put i cilj naše politike. Dom. IV/1937., br. 48, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rafael Božić: Varnice. Zadarska smotra, II/1953., br. 3, str. 152.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rad i nezaposlenost. Dom, XXIV/1930., br. 18, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rasipanje narodne imovine. Dom VI/1937., br. 11-12, str. 1
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rat Japana protiv Kitaja. Dom, IV/1937., br. 33, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Reforma naših škola. Hrvatski list, I/1920., br. 42, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Režim Puniše Račića bijesni i dalje. Narodni val, III/1929., br. 6, str. 4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Riečko blago ninskog govora, Radovi instituta JAZU u Zadru sv. 3. Zagreb 1956.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rodio se spas. Dom, I/1934., br. 18, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rođendan Stjepana Radića. Slobodni glas, I/1929., br. 113, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Rođendan Antuna i Stjepana Radića. Dom, V/1938., br. 23, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Sa Stjepanom Radićem naprijed. Dom, II/1935., br. 13, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Savjest - moralni ideal. Dom, XXIV/1930., br. 24, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Sebičnost i umišljatost su uzroci propadanja. Dom, II/1935., br. 2, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seča knezova. Hrvatski list. IV/1923., br. 108, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljačka pravda i željeznice. Dom, V/1938., br. 24, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljačka briga u Dalmaciji. Dom, XXIII/1929., br. 43, str. 3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljački kralj - mirotvorac. Dom, I/1934., br. 9, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljački pokret i zadrugarstvo. Dom, I/1934., br. 9, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljački val u Valpovu, Narodni val, I/1927., br. 24, str. 4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljačko zadrugarstvo. Zagreb 1940. Zemlja, II/1941., br. 15-16, str. 4.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljak je prvi i u privredi. Dom, XXIII/1929., br. 23, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Seljaštvo pobjeđuje u svim slavenskim državama. Dom, III/1936., br. 51-52, str. 2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Sistematsko uništavanje školstva u brdskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj. Narodni val, I/1927., br. 64, str. 3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Slava hrvatskim mučenicima. Dom, III/1936., br. 25, str. 1. IV/1937., br. 24, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Slavenska bratimstva u pravednosti i istini. Dom, I/1934., br. 6, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Slom diktature u Španiji. Dom, XXIV/1930., br. 17, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Hranko Smodlaka, Dvije domovine. Dramska igra u tri dijela, Split 1953. Zadarska smotra, II/1953., br. 1, str. 47-48.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Snaga Čehoslovačke republike. Dom, V/1938., br. 28, str. 1.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Sporazum sa stanovišta seljačke politike. Dom, IV/1937., br. 42, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Stanovište HSS-a prema crkvi, Dom, III/1936., br. 34, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Socijalno i političko učenje Stjepana Radića u izvornoj reči, Beograda 1940.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Spomenica prigodom stogodišnje babičke škole u Zadru. Zadarska smotra, I/1952., br. 3, str. 52-53.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Srpski djetinji teatar. Zadarska smotra, Zadarska smotra, II/1953., br. 2, str. 100-101.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Starčević i narodno jedinstvo. II/1921., br. 83, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Suze Marunkove u zadarskom rukopisu, Građa za povijest hrvatske književnosti JAZU knj. 23./1952.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Stjepan Antoljak, Prilog biografiji hrvatskog pjesnika Jurja Barakovića, "Građa za povijest književnosti hrvatske", JAZU, Zagreb 1952., Zadarska smotra, I/1952., br. 4, str. 51-53.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Stari hrvatski grad Nin, Seljačka prosvjeta II/1927., br. 11, str. 208-209, Dom, XXIII/1929., br. 63, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Svršetak druge haške konferencije. Dom, XXIV/1930., br. 7, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Širitelj stare hrvatske kulture. Hrvatski list, II/1921., br. 150, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Što nam je donijelo proljeće u hrvatskoj politici. Dom VI/1939., br. 13.-20, str. 1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Bratoljub Šram, Štipanja i milovanja, Hrvatski list, I/1920., br. 50, str. 2-3.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Što povlači sa sobom hrvatsko pitanje. Dom, III/1936., br. 42, str.1-2.
MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Takova ja optužujem. Dom, II/1935., br. 9, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Tekstilna biljka u sjevernoj Dalmaciji. Bijeli sljez. Josip Kovačević, "Meiland Textilberichte". Zadarska smotra, IV/1955., br. 2, str. 116.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Tko koči normalan razvitak naše politike. Dom, IV/1937., br. 34, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Tri dana. Osijek. ?

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Tri kandidatske liste. Dom, V/1938., br. 46, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. U spomen dr. Ivši Leboviću, Dom, III/1936., br. 46.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. U velikom tjednu. Dom, XXIV/1930., br. 34, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. U znaku amnestije. Dom, II/1935., br. 1, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. U znaku sporazuma. Dom, II/1935., br. 3, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Učenici i učitelji prema novom zakonu o osnovnim školama. XXIV/1930., br. 2, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Učiteljska škola u Osijeku. Hrvatski list, I/1920., br. 37, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Uzdržavanje pučkih škola. Dom, III/1936., br. 50, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Uzroci i posljedice poraz kod Solferina. Dom, XXIII/1929., br. 62, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Uzroci propadanja zapadne demokracije. Dom, V/1938., br. 44, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Uputa o općinskim izborima po zakonu o općinama od 1933. Križevci 1936. Dom br. 30-32.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. U ovoj se vladi povampirila Austrija! Govor nar. zast. Ljubomira Maštrovića u Narodnoj skupštini 30. I. 1928. g. o hitnom predlogu za održanje ratarnice u Križevcima i za predaju Križevačkog gospodarstva Zagrebačkoj oblasti, Narodni val (Zagreb), II/1928., br. 26, str. 3-4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Uspješan rad kazališta lutaka u Zadru. Zadarska smotra, IV/1955., br. 1, str. 51-52.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Velika zadaća narodnih samouprava. Dom, XXII/1928., br. 9, str. 4-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Vjera je temelj moralnoj kulturi. Dom, XXIV/1930., br. 5, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Velja Vukičević poništava rješenje Bože Maksimovića. Vukičević gazi samo upravu grada i oblasti po uputama Dra Stopara, a po volji ferijalaca. Molba narod, zastupnika Ljubomira Maštrovića ministru unutrašnjih dela. Narodni val (Zagreb), I/1927., br. 85, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Vodič po našem Jadranu, Zadarska smotra, 1954. III/1954., br. 2, str. 162.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Vladimir Kirin: Zadar (mapa). Zadarska smotra, IV/1955., br. 1, str. 50-51.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Vođa i učitelj u slikam i uspomenama. Dom, XXIV/1930., br. 5, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Vukičević pokapa temelj države. Narodni val. II/1928., br. 1, str. 1, br. 8, str. 3-4, br. 9, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Za krv i rođenu grudu. Dom, I/1934., br. 15, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Za mir demokraciju i slobodu. Dom, IV/1937., br. 27, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Za napredak sela. Dom, XXIII/1929., br. 48, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Za podizanje cijene žitaricam. Dom, III/1936., br. 28, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Začeci dramatske umjetnosti. Hrvatski list, III/1922., br. 229, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zadaci andragogije kod nas. Hrvatski list, III/1922., br. 296, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zakon o unutrašnjoj upravi i uređenju općina. Slobodan glas, I/1929., br. 136, str. 4.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zakon o srednjim školama prema samoupravama. Dom, XXIII/1929., br. 48, str. 3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zakon o unapređenju poljoprivrede prema oblastima i obćinama. Dom, XXIII/1929., br. 49, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zakon o unutrašnjoj upravi i naše općine. Dom, XXIII/1929., br. 33, str. 4-5.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zaluđivanje omladine. Hrvatski list, I/1920., br. 116, str. 2-3.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zar suton demokracije. Dom, V/1938., br. 36, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zašto "Dom". Dom, I/1934., br. 1, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zašto se vodi revolucija u Španjolskoj. Dom, III/1936., br. 41, str. 1-2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zdravo da si domovina mila. Dom, IV/1937., br. 28, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Značenje 20 lipnja 1928. Dom, VI/1939., br. 21, str. 2.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Značenje izbora. Dom, II/1935., br. 11, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Značenje sporazuma Rima i Beograda. Dom, IV/1937., br. 13, str. 1.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Za samoupravu općina. Komesarsko pašovanje u Križevcima. Protuzakonita se rješenja nastavljaju. Rasipanje gradske imovine. - Narodni val (Zagreb), 1/1927., br. 48, str. 6.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Petrović, Franjo: Za samoupravu općina. Komesarsko pašovanje u Križevcima. Protuzakonita se rješenja nastavljaju. Rasipanje gradske imovine. Narodni val (Zagreb), I/1927., br. 48, str. 6.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir.Zbornik pirnih pjesama u redakciji Franje M Apendini-a, Građa za povijest hrvatske književnosti JAZU knj. 27. / 1956.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zbornik o Zadru. Zadarska smotra II/1953., br. 3, str. 147-148.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zavod za pravne nauke otvoren u Zadru 30. 9. 1848. Zadarska smotra, II/1952., br. 2, str. 101.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Zavod sv. Dimitrija u Zadru. Zadarska smotra, V/1956., br. 4, str. 290-291.

MAŠTROVIĆ, Ljubomir. Žalosna činjenica u borbi do konkordata, Dom, IV/1937., br. 29, str. 1.

BIBLIOBUSNA SLUŽBA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

BIBLIOBUS MOBILE LIBRARY SERVICES IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY

Vladimir Šadek
Osnovna škola "Đuro Ester"
Trg slobode 15
48000 Koprivnica
sadek@net4u.hr

Primljeno / Recieved: 11. 4. 2005.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 021.65(497.5-35 Koprivnica)"1979/2005"
Pregledni rad
Reviews

SAŽETAK

U ovom radu prikazan je rad bibliobusne službe Koprivničko-križevačke županije kroz 25 godina njezina djelovanja. Prikazavši kratku povijest bibliobusnih službi u svijetu i na području Republike Hrvatske te zakonsku regulativu vezanu uz putujuće knjižnice, autor je dao uvod opisu razvoja bibliobusne službe, prvotno namijenjene stajalištima u gradu Koprivnici i njezinim poduzećima te okolnim mjestima bivše općine Koprivnica. Koprivnički bibliobus, koji je počeo voziti 1979. godine, bio je jedan od prvih takvih vozila na području Republike Hrvatske te je odmah na početku svog rada naišao na izvanredan interes čitača. Bibliobus je tijekom godina, usprkos brojnim tehničkim teškoćama u radu, uspješno obavljao svoju ulogu te uvelike pridonosio podizanju kulturno-informacijske djelatnosti na područjima koja je obilazio.

Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica 1995. godine dobila je funkciju matične knjižnice za područje Koprivničko-križevačke županije. Novim planom proširenja broja knjižnica bibliobusna služba dobila je važnu ulogu povezivanja knjižnične mreže na području županije. Plan grananja bibliobusnih stajališta na području Koprivničko-križevačke županije te kvaliteta usluge bibliobusne službe nisu se mogli ispuniti bez nabave novog vozila. Nastojanja oko projekta nabave novog bibliobusa urodila su plodom pa je početkom 2004. godine, zahvaljujući brojnim akcijama i dogovorenom sufinanciranju Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Koprivničko-križevačke županije i Grada Koprivnice, Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" dobila novo bibliobusno vozilo.

Ključne riječi: bibliobus, bibliobusna služba, knjižnica, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
Key words: bibliobus, bibliobus services, library, Koprivnica-križevci county, Koprivnica

UVOD

Bibliobus knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica u 2004. godini navršio je 25. godišnjicu svoga djelovanja. U tom razdoblju uspješno je ispunjavao kulturno-informacijsku ulogu u brojnim sredinama koje nemaju stacioniranu knjižnicu. O problematici bibliobusne službe u Koprivničko-križevačkoj županiji nije se mnogo istraživalo i pisalo te me to ponukalo da se upustim u tu problematiku.

Nastojat ću ovim radom naglasiti važnost pokretnih knjižnica kao jednog od temeljnih segmenata knjižničarstva i kulture uopće te upoznati čitatelja s njihovom ulogom u društvu, kako bi se još više uočila korist, potreba i isplativost financiranja tog oblika knjižnica. Informacije ću najvećim dijelom crpiti iz godišnih izvješća o radu Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" i Županijske matične službe koja su spremljena u arhivu knjižnice, iz hemeroteke Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" te ostalih materijala relevantnih za bibliobus koji se nalaze u zbirci tamošnjeg stručnoznanstvenog odjela.

Pokretna knjižnica je termin za poseban oblik knjižnice smješten u vozilu, brodu, avionu, helikopteru i slično te za koju postoje utvrđeni kapaciteti i oblici rada, kao i propisi o funkcionalnom uređenju.[1] Katica Tadić u svom djelu govori da je bibliobus posebno vozilo namijenjeno prijevozu i posudbi knjižnične građe te da je bibliobusna služba poseban oblik posudbe izvan knjižnice i korisniku omogućuje posudbu u mjestu boravka ili rada.[2] Aleksandar Stipčević pak kaže da su bibliobusi male knjižnice u specijalno građenim autobusima s policama, koji kao produženi punktovi narodne knjižnice posuđuju knjige stanovnicima gradskih četvrti ili udaljenih naselja u kojima ne postoje knjižnice.[3]

Karakteristika pokretne knjižnice je njezina mogućnost da istim fondom i brojem osoblja može uslužiti nekoliko međusobno udaljenih područja u jednom danu, a uz to i ostvariti rezultate koji zadovoljavaju korisnike. Pokretna knjižnica ima zadatak da uz redovitu posudbu knjižnične građe te stručnu, informativnu i animatorsku djelatnost, prati stvarne potrebe stanovništva za knjižničnom uslugom na području u kojem djeluje. Bibliobusi imaju ulogu privremene knjižnice i mogu obaviti pripreme potrebne za planiranje funkcionalnog uređenja buduće stacionirane knjižnice na nekom području. Pokretne knjižnice pružaju usluge i tamo gdje ih zbog slabe naseljenosti inače ne bi bilo. Zahvaljujući njima, knjižnični se fond koristi na najbolji mogući način jer je cirkulacija građe velika i odvija se na relativno velikom području.[4]

U Hrvatskoj su krajem 90-ih godina prošlog stoljeća u Standardima za narodne knjižnice za pokretne knjižnice doneseni i odgovarajući zakonski propisi - Standardi za pokretne knjižnice - bibliobuse, utemeljeni i na načelima UNESCO-ova manifesta o narodnim knjižnicama. Ipak, bez obzira na pozitivne zakonske propise, svijest o potrebi i značenju pokretnih knjižnica te njihovoj ulozi u demokratizaciji društva u Hrvatskoj još nije dovoljno razvijena. Nepovoljne gospodarske prilike te nedostatak sredstava najvažniji su razlozi zbog kojeg nije bilo mnogo sluha za ostvarivanje standarda koji se odnosi na bibliobusnu službu. U Hrvatskoj je početkom 21. stoljeća aktivno samo šest bibliobusnih službi[5] (od nekadašnjih šesnaest). Glavni razlog prestanka djelovanja većine ukinutih bibliobusnih službi prije svega je zastarjelost vozila jer ih je većina

[1] Bastić, Davorka. Putujuće knjižnice u Hrvatskoj. // Putujuće knjižnice - stanje i perspektive : okrugli stol. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", 2000.
[2] Tadić, Katica. Rad u knjižnici. Opatija : Naklada Benja, 1994., str. 138.
[3] Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 540-541.
[4] Bastić, Davorka. Nav. dj.
[5] Koprivnica, Bjelovar, Čakovec, Karlovac, Rijeka i Zagreb.

proizvedena prije dvadesetak i više godina, a rok trajanja specijalnog vozila takvog tipa procjenjuje se na deset do dvanaest godina.

Bibliobusna služba Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" u Koprivnici djeluje od 1979. godine. Te godine nabavljeno je namjensko vozilo - bibliobus, koje je donedavno bilo u funkciji. Oproštaj sa starim bibliobusom dogodio se točno na njegovu 24. obljetnicu, 21. veljače 2003. godine. Na radost knjižničara i čitatelja bibliobusa odlazak starog vozila u "mirovinu" ipak nije značio i prestanak rada putujuće knjižnice. Novo vozilo, čija je vrijednost oko milijun kuna, danas radi u jednoj smjeni, četiri dana u tjednu i staje na 36 stajališta.[6] Samim time Bibliobusna služba Koprivničko-križevačke županije svakako je jedan od najsvjetlijih primjera za cijelu Hrvatsku, međutim do ostvarenja današnje razine prethodio je trnovit put koji ću pokušati obraditi u daljnjem dijelu rada.

BIBLIOBUS PREMA STANDARDIMA ZA NARODNE KNJIŽNICE

Na temelju 8. članka Zakona o knjižnicama, donesenog u Hrvatskom saboru 19. rujna 1997., Ministarstvo kulture je 28. svibnja 1999. godine donijelo Standarde za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. U standardima, od članka 53. do članka 73., utvrđeni su i oblici rada i uređenja bibliobusa kao vrste pokretne knjižnice, pod nazivom Standardi za pokretne knjižnice - bibliobuse.

Prema tim standardima bibliobus predstavlja pokretnu knjižnicu koja ima osoblje i opremu koja korisniku omogućuje pružanje knjižnične usluge, a smještena je u vozilu (kombi, autobus, tegljač s prikolicom) te omogućuje da se istim fondom i osobljem služi više međusobno udaljenih područja u jednom danu. Bibliobus je ustrojbena jedinica narodne knjižnice i sastavni je dio knjižnične mreže grada ili općine. Bibliobus knjigama, časopisima i drugim izvorima informacija opskrbljuje i najmanje zajednice, kao što su gradske četvrti, prigradska i seoska naselja, gdje nema uvjeta za druge oblike djelovanja narodne knjižnice.

Bibliobus može biti privremena zamjena za stacioniranu knjižnicu na područjima koja imaju do 10.000 stanovnika, kao i u novim naseljima koja još nemaju osnovanu narodnu knjižnicu te u ustanovama kao što su škole, đački, studentski ili umirovljenički domovi, zatvori itd. U gradovima i općinama do 15.000 stanovnika bibliobus može imati prednost pred gradnjom ogranaka narodne knjižnice. U mjestima s manje od 5000 stanovnika bibliobus može zamijeniti ogranak narodne knjižnice ako ne može biti dostupan svim stanovnicima tog područja. U naseljima do 1000 stanovnika te razasutim područjima s manje od 2000 stanovnika bibliobus u pravilu ima prednost pred stacioniranom knjižnicom.

Narodna knjižnica, u skladu sa svojim potrebama i mogućnostima, utvrđuje potrebu uvođenja bibliobusa, njegove zadaće, prostora na kojemu djeluje, broj stajališta, knjižnični fond i sustav posudbe. Bibliobusna služba mora imati organizirani sustav rezervacije knjiga, a korisnici bibliobusa mogu biti članovi središnje narodne knjižnice. Osim posudbe, u sklopu bibliobusa mogu se organizirati i predavanja, književni susreti, izložbe, lutkarske priredbe, pričanje priča i slično. Sredstva za nabavu, uređenje i rad bibliobusa osigurava osnivač narodne knjižnice u čijem sastavu bibliobus djeluje.

[6] Knjižnica "Fran Galović" : Bibliobus, URL:http://www.knjiznica-koprivnica.hr/odjeli/bibliobus/podaci.html., (9. 5. 2004.).

Da bi bibliobus mogao obavljati funkciju pokretne narodne knjižnice, treba biti posebno projektiran i konstruiran, opremljen odgovarajućim namještajem i inventarom, a bitna je i dobra osvijetljenost bibliobusa, mogućnost zagrijavanja i prozračivanja te prohodnost. Ovisno o zadaćama i terenu koji obilazi postoje tri modela bibliobusa, čije su vrste u standardu podrobnije opisane, kao što su opisane i potrebne temeljne karakteristike samog vozila, a ovdje navodim samo najvažnije.[7]

- TIP 1 - dužina oko 12 metara, širina 2,5 metara, kapacitet 5000 svezaka.
- TIP 2 - dužina do 9 metara, širina 2,5 metara, kapacitet 4000 svezaka.
- TIP 3 - dužina oko 5 metara, širina 2 metra, kapacitet do 2000 svezaka.

Bibliobus mora raspolagati spremištem za knjige, radnim prostorom za osoblje i garažom, a koji trebaju biti vezani uz središnju narodnu knjižnicu ili veći ogranak. Fond građe bibliobusa sastoji se od središnjeg i pokretnog fonda. Minimalni početni fond središnjeg fonda treba biti 10.000 svezaka, a maksimalni 20.000 svezaka za svaki bibliobus. Ukupni fond knjiga treba biti tri puta veći od kapaciteta bibliobusa. Njegov knjižni fond treba sadržavati 50% svezaka beletristike, 30% literature za djecu i 20% znanstvene literature. Osim knjiga, bibliobus u svom fondu treba imati i periodiku, a po mogućnosti i drugu vrstu građe. Svako vozilo treba imati kataloge središnjeg bibliobusnog fonda koji mogu biti i na elektroničkim medijima.

Broj stručnih i drugih djelatnika bibliobusa prema Standardima ovisi o broju korisnika i broju posuđenih knjiga. Tako je za posudbu 30.000 svezaka godišnje, za bibliobus tip 2 (takav se nalazi u sastavu Knjižnice "Fran Galović"), potreban jedan diplomirani knjižničar, jedan pomoćni knjižničar i jedan vozač manipulant. Za posudbu više od 80.000 svezaka na godinu potrebno je uvesti drugu smjenu bibliobusa.

Broj stajališta bibliobusa ovisi o vremenu posjeta jednom stajalištu, kapacitetu bibliobusa te gustoći naseljenosti, odnosno veličini ustanove u koju bibliobus dolazi. Turnus posjeta istom stajalištu može biti tjedni, dvotjedni ili mjesečni. Bibliobus treba posjećivati određeno stajalište isti dan u tjednu. Udaljenost između dva stajališta treba biti najviše 20 minuta hoda. Stajališta trebaju biti u blizini škola, tržnica, trgovačkih centara i sličnih mjesta gdje ima mnogo potencijalnih članova.[8]

RAZVOJ POKRETNIH KNJIŽNICA U SVIJETU

Uz sam početak djelovanja narodnih knjižnica u 19. stoljeću vezani su i korijeni pokretnih knjižnica. Prve narodne knjižnice osnovane su 1825. godine u Engleskoj (Manchester i Liverpool) i SAD-u (Boston). Prva pokretna knjižnica počela je s radom već 1859. godine u engleskom gradu Warringtonu. U početku su se knjige prenosile u posebno građenim, zatvorenim kolima koja su vukli konji. U SAD-u je pola stoljeća nakon "kočije s knjigama" osnovana prva bibliobusna služba. Dogodilo se to u Washingtonu 1907. godine, a kapacitet prvog bibliobusa bio je 200 svezaka.

Pokretne su knjižnice u mnogim zemljama svijeta doživjele pravu ekspanziju tek poslije Drugoga svjetskog rata kada se prišlo intenzivnom građenju jedinstvene, moderne i racionalne knjižnične mreže.

---

[7] Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj // Narodne novine. 58 (1999.), URL:http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/1071.htm. (26. 9. 2003.).

[8] Isto.

U SAD-u je već 1962. godine bilo 1334 bibliobusa. Knjižničari u Danskoj, koja inače ima jednu od najgušćih i najefikasnijih mreža narodnih knjižnica, dugo su bili protiv upotrebe bibliobusa jer su smatrali da je jednostavnije dovesti čitatelje u knjižnicu nego knjižnicu čitateljima. Tek 1963. godine krenuo je i u toj zemlji prvi bibliobus, a kad su uočene njegove prednosti, broj bibliobusa je brzo narastao.[9] Grafički prikaz razvoja bibliobusne službe tijekom 20. stoljeća može se pronaći na adresi http://www.ifla.org/VII/s38/news/mobpos.htm.[10]

Bibliobusi su vrlo korisni u zemljama s nerazvijenom mrežom knjižnica, posebno u Africi, Latinskoj Americi i drugdje. Neke nerazvijene zemlje, gdje promet i cestovna povezanost nisu dovoljno razvijeni, koriste i druga prijevozna sredstva za knjige. Sudanska je vlada, primjerice, organizirala knjižnice na devama. Jedna deva u dva sanduka može prenijeti 300 knjiga pa knjižničar obilazi sela s dvije do tri deve, što može zadovoljiti potrebe svakog sela koje posjeti. Pokazalo se da su deve pouzdanije od automobila koji se u pustinjama često kvare, a skup im je i benzin.[11]

O važnosti pokretnih knjižnica u svijetu govori i podatak da je 1979. godine u sklopu Sekcije za narodne knjižnice IFLA-e osnovana Radna grupa za pokretne knjižnice koja je 1981. godine prerasla u Okrugli stol. To tijelo IFLA-e bavilo se snimanjem stanja razvijenosti pokretnih knjižnica u svijetu, donošenjem planova razvoja, izradom Nacrta vodiča za izradu nacionalnih standarda za pokretne knjižnice itd.[12] IFLA danas održava okrugle stolove o pokretnim knjižnicama gdje prati sve aktivnosti na određenom području, a naročito prati razvoj pokretnih knjižnica u onim zemljama u kojima bibliobusna služba nije dovoljno razvijena. Osim toga, donosi međunarodne standarde i daje upute za bolje funkcioniranje pokretnih knjižnica diljem svijeta.

Danas u svijetu postoji nekoliko tisuća moderno opremljenih pokretnih knjižnica različitih tipova, ovisno o tome jesu li namijenjeni gradskom, seoskom, otočnom ili planinskom području. Namjena pokretne knjižnice i opseg njezinih aktivnosti vezani su uz konkretne potrebe pojedinih zemalja pa se i razvoj tog oblika knjižnične službe odvija u skladu s kulturnom i knjižničnom politikom određene zemlje. Putujuće knjižnice najbolje su razvijene u sjeveroeuropskim zemljama. Samo u Velikoj Britaniji vozi 800 bibliobusa, a u skandinavskim državama je taj broj i veći. Većina njihovih bibliobusa je opremljena računalnom opremom, posebnim dizalom za invalide, knjigama za slabovidne (tzv. zvučnim knjigama), igračkama za najmlađe.[13] Primjer dobro organiziranih pokretnih knjižnica možemo pronaći i u Grčkoj, gdje uspješno po cijeloj zemlji djeluju 23 pokretne knjižnice. Međutim, osim grčkog primjera, ostatak južne Europe još nema dovoljnu razvijenost pokretnih knjižnica.[14]

4. RAZVOJ BIBLIOBUSNE SLUŽBE U HRVATSKOJ

Putujuće knjižnice u Hrvatskoj imaju tradiciju od 1911. godine, kad su fijakeri s knjigama u drvenim sanducima obilazili područje grada Karlovca. Izvor navodi da je Prosvjetni odbor

[9] Stipčević, Aleksandar. Nav. dj., str. 540-541.
[10] IFLA, History of mobile libraries, URL: http://www.ifla.org/VII/s38/news/mobpos.htm. (5. 7. 2004).
[11] Večernji list, 18. 1. 1999.
[12] Bastić, Davorka. Nav. dj.
[13] Bastić, Davorka. Nav. dj.
[14] Trohopoulos, Ioannis ; Carpenter, Julie. IFLA, Extending European information access through mobile library services : some first results, URL:http://www.ifla.org/IV/ifla61/61-troi.htm. (20. 6. 2004).

Gradske knjižnice Karlovac knjige slao u sela karlovačke okolice: Mekušje, Turanj, Stative, Švarču.[15]

Putujuće knjižnice veći razvoj doživljavaju 70-ih godina kad se širom zemlje, u sklopu jedinstvene knjižnične mreže, organiziraju bibliobusne službe. Nabavu bibliobusa tih godina potiče i najvećim dijelom financira država.

Prema Anketi o stanju bibliobusne službe u Hrvatskoj, provedenoj u veljači 1996., u Hrvatskoj je vozilo 8 bibliobusa:[16]

1. Zagrebačka županija i Grad Zagreb - 2 vozila
2. Karlovačka županija - 1 vozilo
3. Primorsko-goranska županija - 1 vozilo
4. Koprivničko-križevačka županija - 1 vozilo
5. Bjelovarsko- bilogorska županija - 1 vozilo
6. Međimurska županija - 1 vozilo
7. Vukovarsko-srijemska županija - 1 vozilo.

Prema istom izvješću, dotad su prestali s radom bibliobusi u Splitu, Puli, Slavonskom Brodu, Dugoj Resi, Đakovu, Glini, Kninu i Samoboru,[17] a prema podacima iz 1999. godine, nije više aktivna ni Bibliobusna služba Vukovarsko-srijemske županije.[18] Korak naprijed u nastojanjima za stvaranjem što veće bibliobusne mreže u Hrvatskoj svakako predstavlja osnivanje bibliobusne službe u Osijeku sredinom prosinca 2001. godine.[19]

Prema anketi 1996. godine, zastarjelost vozila najveći je problem za sve bibliobusne službe osim zagrebačke i riječke. Tako je većina vozila stara više od 20 godina, što uzrokuje česte kvarove, a održavanje toliko starih vozila je preskupo. To su uglavnom najveći razlozi zbog kojih su navedene bibliobusne službe prestale s radom. Primjerice, bibliobus iz Vinkovaca počeo je voziti 1992., a već je tada bio star 19 godina.[20]

BIBLIOBUSNA SLUŽBA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

5.1. Kratki osvrt na povijest knjižničarstva u Koprivnici

Tradicija čitanja i knjižničarstva u Koprivnici traje dulje od 150 godina. Prva čitaonica, tzv. Kasino, osnovana je 1846. godine. Već u to vrijeme Koprivnica je najveće podravsko naselje koje spada među najvažnija gospodarska i prometna čvorišta sjeverozapadne Hrvatske, a razvijeni trgovačko-obrtnički sloj nositelj je društvenog i kulturnog života grada, pa i pokretanja prve čitaonice.

Do kraja 19. stoljeća u Koprivnici se osniva još nekoliko čitaonica: Društvo Narodna čitaonica 1867. godine, Trgovačko-obrtnička čitaonica 1869. te Hrvatska čitaonica 1896. godine. Te su čitaonice bile središta sveukupnog društvenog i kulturnog života grada.

Prva čitaonica koja je imala javni karakter, tj. koja je bila otvorena za sve slojeve stanovništva, pojavila se u Koprivnici 1926. godine. Tada koprivnički studenti osnivaju knjižnicu Kluba

[15] Karlovačka bibliobusna služba : danas za sutra. // Putujuće knjižnice - stanje i perspektive : okrugli stol. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", 2000.
[16] Bastić, Davorka. Nav. dj.
[17] Isto.
[18] Vugrinec, Ljiljana. Bibliobusne službe u Hrvatskoj. // Putujuće knjižnice - stanje i perspektive : okrugli stol. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", 2000.
[19] Knjižnica na cesti : bibliobusna služba Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek, URL:http://knjiga.gskos.hr/~dkata/Bibliobusna%20sluzba%20Osijek_files/frame.htm. (12. 6. 2004.).
[20] Bastić, Davorka. Nav. dj.

akademičara koja je, usprkos mnogim teškoćama, uspješno djelovala do izbijanja Drugoga svjetskog rata. Tridesetih godina dulje ili kraće vrijeme djeluju Radnička čitaonica, knjižnica Francuskog kruga, knjižnica i čitaonica Sokolskog društva, knjižnica Seljačke sloge te knjižnica Vinka Vošickog.[21]

Krajem 1945. godine osnovana je Gradska knjižnica i čitaonica koja je isprva djelovala u sklopu Doma kulture. Godine 1953. počinje se financirati iz proračuna, a 1961. upisana je u registar samostalnih knjižnica. Gradska knjižnica je 1970. pripojena Muzeju grada Koprivnice, 1981. postaje dio Centra za kulturu, a 1991. postaje samostalna ustanova i dobiva naziv po književniku Franu Galoviću.

Nakon dugogodišnjeg problema neadekvatnog smještaja i čestog mijenjanja lokacija knjižnici je 1981. godine dodijeljena zgrada u samom središtu grada, čiji je prostor adaptiran i funkcionalno iskorišten za rad knjižničnog poslovanja, organiziranog po odjelima i službama. Danas unutar knjižnice djeluju: Dječji odjel, Odjel za odrasle, Studijski odjel, Služba nabave, Županijska matična služba i Bibliobusna služba. Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" godinama je djelovala kao općinska matična knjižnica, a novim teritorijalnim ustrojem dobila je 1995. godine funkciju matične knjižnice za područje Koprivničko-križevačke županije.[22]

5.2. Osnutak bibliobusne službe

Rasprave o potrebi kupnje bibliobusa i njegovu značenju za cijeli koprivnički kraj te o dugogodišnjem problemu opskrbe okolnih sela knjigama počele su mnogo prije nego je samo vozilo kupljeno. Tako Glas Podravine već u ožujku 1973. naglašava potrebu bibliobusa te piše da ne treba čekati da "Štef iz Pustakovca dođe do knjižnice, već potegnuti do samog Štefova dvorišta".[23] U travnju 1973. se na sjednici Kulturno-prosvjetne zajednice govori o potrebi bibliobusa i proširenju knjižnice. Zbog lošeg stanja okolnih mjesnih knjižnica o potrebi bibliobusa raspravlja i Inicijativni odbor SIZ-a za kulturu 1974. godine.[24]

O potrebi bibliobusnog vozila SIZ za kulturu raspravlja i 1978. godine te se ističe da bi koprivnički bibliobus bio treće takvo vozilo u Hrvatskoj. Lokalni list iznosi nadu da će takav tip knjižnice biti pristupačan svakom stanovniku, pa i u onim mjestima koja nisu uz glavne cestovne pravce. Nepokrivenog sela obilaskom bibliobusa ne bi smjelo biti, a na taj će se način knjiga približiti svakom stanovniku.[25]

Izvješće o pregledu rada muzeja, knjižnice i galerija govori da je 1978. za formiranje fonda pokretne knjižnice utrošeno 280.000 dinara, čime je kupljeno 2780 knjiga. Za bibliobus je pak utrošeno ukupno 816.000 dinara.[26] Bibliobus je kupljen 1979. godine sredstvima republičkog SIZ-a za kulturu koji je sudjelovao sa 80% i SIZ-a kulture općine Koprivnica sa 20% udjela. Kupljen je u Sloveniji, u Tvornici automobila u Mariboru, a nadogradnja i unutarnje uređenje napravljeno je u Karoseristu iz Maribora. Bibliobus je bio kapaciteta oko 3000 knjiga i po dimenzijama je spadao u bibliobuse srednje veličine.[27]

---

[21] Loborec, Božena ; Feletar. Dragutin. Bibliotekarstvo u općini Koprivnica. // Podravski zbornik '86. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1986., str. 87-100.

[22] Vodič kroz knjižnice Koprivničko-križevačke županije / glavni urednik Marijana Janeš-Žulj. Koprivnica : Društvo knjižničara Bilogore, Podravine i Kalničkog Prigorja, 1997., str. 9-15.

[23] Loborec, Božena ; Feletar. Dragutin. Nav. dj., str. 87-100.

[24] Isto, str. 87-100.

[25] Knjižnica na točkovima. // Glas Podravine, 17. 2. 1978.

[26] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Pregled rada muzeja, knjižnice i galerija za razdoblje od 1976. do 1978.

[27] Tudić, Mladen. Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica : bibliobusna služba. // Putujuće knjižnice - stanje i perspektive : okrugli stol. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", 2000.

Prije nego što je bibliobus krenuo s radom trebalo je pripremiti teren za obilazak. Okupljeni su predsjednici mjesnih zajednica, direktori škola, profesori, nastavnici te ostali ljudi koji su na neki način vezani uz knjigu, kako bi se stanovništvo što bolje animiralo i upoznalo s pokretnom knjižnicom. Djelatnici koprivničke knjižnice obilazili su teren, razgovarali i istupali na javnim skupovima te na osnovi zainteresiranosti pojedinih sredina načinili raspored kretanja bibliobusa.[28]

Bibliobusna služba počela je raditi 30. ožujka 1979. godine. U bibliobusu od početka radi jedan viši knjižničar i vozač manipulant. Na početku je obuhvaćala 20 mjesnih zajednica u selima općine Koprivnica i tri poduzeća, ukupno 24 stanice. Knjižni fond je na početku iznosio 3768 svezaka ili 1884 naslova. Knjige su nabavljane sredstvima SIZ-a kulture, poduzeća i sredstvima same knjižnice. Prema sadržaju, fond je bio sastavljen od 1725 svezaka beletristike, 588 svezaka stručne literature i 1455 svezaka dječje literature. Krajem 1979. godine bilo je učlanjeno 1527 članova, od toga 310 radnika iz poduzeća, a bilo je posuđeno 19.721 knjiga.[29]

U tablici 1 navedena su stajališta bibliobusa po danima obilaska. Takav raspored rada bibliobusa bio je aktualan od samog početka vožnje 1979. godine pa do početka 80-ih godina prošlog stoljeća, kad su se otvorila nova bibliobusna stajališta.

Tablica 1. - Stajališta bibliobusa 1979. godine[30]

Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak	Petak
Sigetec	Kop. Ivanec	Vel. Mučna	Imbriovec	Glogovac
Hlebine	Kunovec	Sokolovac	Zablatje	Reka
Novigrad P.	Jagnjedovac	Lepavina	Kuzminec	Bilokalnik
Kop. Bregi	Sloga	Vel. Poganac	Torčec	
	Ciglana	Rasinja	Drnje	
		Subotica	Danica	

5.3. Rad bibliobusa 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća

Godine 1981. postoje još tri nove stanice bibliobusa, to su Kvasac, Klaonica i Dječja hrana u sklopu poduzeća Podravka. Krajem 1980. bibliobus ima 1403 člana, od toga 696 odraslih i 707 školske djece.[31] Samo u prvoj polovici 1982. godine bibliobus je ukupno posudio 13.763 knjige, mjesečno je iste godine takvim načinom širenja knjižne kulture obuhvaćeno oko 2300 čitatelja. Što se tiče strukture čitatelja, ona je prilično različita, nisu tu samo uključeni školarci, nego i radnici, poljoprivrednici i umirovljenici. Od navedenog broja članova bibliobusa na popisu je čak 101 poljoprivrednik, koji često posuđuju stručnu literaturu vezanu uz svoje zanimanje. Zbog takve animacije bibliobusa lokalni list koprivničku bibliobusnu službu ubraja među najbolje na širem prostoru.[32] Knjižničar Josip Blažek, koji povremeno s kolegama kao ispomoć odlazi na teren, navodi da se događaju slučajevi da seljaci zaustavljaju poslove kako bi posudili knjigu, nakon čega nastavljaju s poslom. Bibliobus i knjige postali su dio seoskog života, a knjižničar

[28] Blažek, Josip. Bibliobusna služba. // Glas Podravine, 1985.
[29] Isto. Izvještaj za 1979.
[30] Isto. Bibliobus : pokretna knjižnica u vašem mjestu i radnoj organizaciji. 1979.
[31] Prvčić, Vjekoslav. Bibliobus ispunio očekivanja. // Glas Podravine, 20. 3. 1981.
[32] Poljoprivrednici zastaju kod bibliobusa. // Glas Podravine, 15. 11. 1982.

Mladen Tudić i vozač manipulant Ivo Trepotec stari su znanci koje svaka dva tjedna s nestrpljenjem očekuju.[33]

Direktorica tadašnjeg OOUR-a Gradske knjižnice i čitaonice u Koprivnici Božena Loborec, koju je citirao lokalni tjednik, rekla je da je vrlo zadovoljna širenjem knjižne kulture putem bibliobusa. Istaknula je da najviše čitatelja ima u Rasinji, Kuzmincu, Sokolovcu i Novigradu Podravskom, a slab je odaziv čitatelja u Velikom Pogancu i Velikoj Mučni. Istaknula je da zbog nedostatka sredstava bibliobusna služba radi u jednoj smjeni, iako postoje potrebe za još jednom. Zbog veće animacije knjiga bio bi potreban još jedan bibliotekar koji bi obilazio teren i uvodio nove oblike rada. Osim navedenog, bibliobus još nema ni garažu te je svakodnevno izložen vremenskim neprilikama i propadanju. Kao problem se javlja i nestašica nafte, no zbog toga nije došlo do ukidanja pojedinih stanica bibliobusa.[34]

Prema statistici na kraju 1983. godine zbog slabog interesa čitatelja nema više postaja Veliki Poganac i Lepavina, a najviše članova bibliobus ima na stanici poduzeća Bilokalnik (408) te najmanje u Velikoj Mućni (6). Ukupan broj članova bibliobusa 1983. godine je 1505, od toga 671 član u mjestima, a 834 u poduzećima. Ukupan broj posjeta bibliobusu je 8344, a broj posuđenih knjiga 20.680.[35] Isti izvještaj navodi da su bibliobus 1983. godine učenici posjetili 5322 puta, radnici 1114, službenici 620, kućanice 367, poljoprivrednici 175, umirovljenici 111, a svi ostali 635 puta. Radnici i službenici najviše su posjećivali bibliobus na stanicama poduzeća, što je i logično, a po mjesnim stajalištima najaktivniji su posjetitelji bili učenici. Najviše je bila čitana literatura za djecu i mlade, s ukupno 10.551 posuđenim naslovom u 1983. godini. Beletristika je bila posuđivana 8529, a stručna literatura 1600 puta. Po poduzećima je najviše bila posuđivana beletristika, a po mjesnim stajalištima najviše se čitala literatura za djecu i mlade.[36] (prilog 1)

Sredinom 1985. godine fond knjiga bibliobusa je ukupno 5341 knjiga, od čega 3302 knjige beletristike i stručne literature, a 2039 knjiga dječje literature. Bibliobus je na kraju 1984. imao upisanih 1516 članova, a ukupno je te godine posuđeno 20.319 knjiga. Međutim, prema pisanju lokalnog tjednika, bibliobusna služba u to vrijeme ima sve većih problema. Zbog čestih skupih popravaka na vozilu sve je manje bilo sredstava za nabavu novih naslova koji najviše privlače čitatelje.[37] Valja spomenuti da je 1987. godine za održavanje bibliobusa od SIZ-a kulture dobiveno 150.000 dinara, od kojih je već u siječnju i veljači utrošeno 135.000 dinara. Tako je, s obzirom na knjižnični fond i prinovu knjiga, koprivnički bibliobus tada spadao u samo dno prosjeka u Hrvatskoj, a prema broju članova i posudbi knjiga spadao je u sam vrh.[38] Stalni kvarovi vozila rezultirali su i trotjednim prekidom rada na početku 1988. godine.[39]

Kao nova postaja bibliobusa, u kolovozu 1987. godine otvoreno je stajalište Željeznički kolodvor.[40] Godinu dana kasnije nova stanica otvorena je i u prigradskom naselju Herešin.[41] Val otvaranja novih stanica bibliobusa javlja se početkom 90-ih, no prije toga ukinuto je stajalište u mjestu Imbriovec.[42] Nove postaje bibliobusa osnovane su 1990. godine kod poduzeća Renotex,[43]

[33] Prvčić, Vjekoslav. Nav. dj.
[34] Poljoprivrednici zastaju kod bibliobusa. Nav.dj.
[35] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Statistika bibliobusa za 1983.
[36] Isto.
[37] Blažek, Josip. O djelovanju bibliobusa. // Glas Podravine, 26. 4. 1985.
[38] Loborec, Božena. Knjiga sve bliže čitaocu. // Glas Podravine, 27. 3. 1987.
[39] Glas Podravine, 15. 1. 1988. i 5. 2. 1988.
[40] Signal, kolovoz 1987.
[41] Sloga, 29. 12. 1988.
[42] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Statistika bibliobusa, 7. 11. 1996.
[43] Suržnjak-Seka, M. Dolazi bibliobus. // Glas Podravine, 12. 1. 1990.

Pomka i Rapid,[44] 1991. kod doma umirovljenika[45] te 1992. kod tvornice Kinder i u naselju Lenišće.[46]

5.4. Bibliobusna služba na prijelazu stoljeća - nabava novog vozila

Sredinom 90-ih koprivnički bibliobus opslužuje 27 stajališta, 15 u mjesnim odborima i 12 u poduzećima. Godine 1995. bibliobus posjeduje fond od 8000 knjiga, od toga je 3500 stalno na policama te broji nešto više od 1000 članova.[47] I dalje se kao najveći problem javljaju česti kvarovi i popravci. U problemu garažiranja vozila u zimskim mjesecima 1996. godine pomogla je tvrtka Auto Podravina koja je omogućila parkiranje u svojoj radionici.[48] Podaci iz studenoga 1996. godine govore da su paljenje, grijanje, dotrajala limarija, ispuštanje zraka na vratima i kočnicama najčešći uzroci kvara vozila.[49]

U povodu Međunarodnog dana pismenosti 1997. godine Mladen Tudić, knjižničar u koprivničkom bibliobusu, u izjavi za Večernji list istaknuo je da je bibliobus tada imao 9000 knjiga. Na teren, rekao je, prema ustaljenom rasporedu odlazi s oko 3000 knjiga koje su na pojedinim stajalištima najtraženije. Po selima najbolje prolaze knjige o vinogradarstvu, voćarstvu, povrtlarstvu i kuharice, a u poduzećima je najtraženija beletristika. Tudić je rekao i da je po broju posuđenih knjiga koprivnički bibliobus među prva četiri u Hrvatskoj.[50]

Početkom 1997. godine najavljeno je otvorenje dva nova prigradska stajališta - Starigrad i Vinica.[51] Prema rasporedu vožnje po danima u ljetu 1997. godine, navedenom u tablici 2, Starigrad još nema svoje stajalište, a u tom se rasporedu vožnje ne spominje ni stajalište kod Doma umirovljenika koje postoji od 1991. godine. Prema rasporedu vožnje u srpnju 1997. godine koprivnička poduzeća imala su 10, a okolna mjesta i prigradska naselja 16 stajališta.[52]

U povodu 20. obljetnice bibliobusne službe u Koprivnici i otvorenja novih obnovljenih prostorija knjižnice "Fran Galović" koprivnička knjižnica je, zajedno sa Sekcijom za narodne knjižnice Hrvatskog knjižničarskog društva, 21. travnja 1999. godine u Koprivnici organizirala Okrugli stol s temom rasprave "Putujuće knjižnice - stanje i perspektive". U programu su sudjelovale sve knjižnice u Hrvatskoj u kojima vozi bibliobus te knjižnica iz Maribora. Raspravljalo se ponajviše o važnosti, stanju i budućnosti bibliobusnih službi. Koprivnički knjižničari na skupu su izlagali o mnogim pitanjima vezanima uz djelovanje svog bibliobusa, koji dotad vozi već 20 godina te je pri kraju svog puta. Istaknuto je da je samo u 1998. godini za njegove popravke utrošeno 40.000 kuna. Ravnateljica Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Dijana Sabolović-Krajina u izjavi za lokalni tjednik uoči Okruglog stola istaknula je da je bibliobus na izdisaju, što iziskuje napore svih zainteresiranih da se prikupe sredstva za kupnju novog vozila za potrebe nesmetanog obavljanja poslova putujuće knjižnice. Ona očekuje razumijevanje u tom smislu jer računice pokazuju da je investicija u bibliobus manja nego što bi iznosilo uređenje prostorija mnogih lokalnih knjižnica, nabave fonda knjiga i namještenje stručnjaka u pojedinim sredinama. Ravnateljica se dalje u izjavi nada da će, uz razumijevanje za

[44] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Statistika bibliobusa, 7. 11. 1996.
[45] Bibliobus za umirovljenike. // Glas Podravine, 24. 5. 1991.
[46] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Statistika bibliobusa, 7. 11. 1996.
[47] I. D. Hitno potrebni popravci. // Glas Podravine i Prigorja, 2. 6. 1995.
[48] Tudić, Mladen. Bibliobus još putuje. // Glas Podravine i Prigorja, 23. 2. 1996.
[49] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Bibliobus-podaci od 7. 11. 1996.
[50] Bratković, I. Na četiri kotača. // Večernji list, 9. 9. 1997.
[51] Večernji list, 14. 1. 1997.
[52] Stajališta bibliobusa. // Glas Podravine i Prigorja, 4. 7. 1997.

Tablica 2. - Raspored vožnje i stajališta bibliobusa u srpnju 1997. godine[53]

	Utorak		Srijeda		Četvrtak
1. tjedan					
7.30 - 8.30	Drnje	7.30 - 8.30	Kop. Ivanec	7.30 - 8.30	Rapid
8.45 - 9.30	Hlebine	8.45 - 9.45	Kunovec	8.45 - 9.45	Belupo
9.45 - 10.30	Sigetec	10.00 - 10.45	Subotica	10.00 - 10.30	Zlatka
10.45 - 11.30	Lenišće	11.00 - 12.00	Rasinja	10.45 - 11.15	Kvasac
11.45 - 12.45	Vinica	12.15 - 13.30	Kuzminec	11.30 - 14.00	Bilokalnik
13.00 - 14.00	Hž				
2. tjedan					
7.30 - 8.30	Glogovac	7.30 - 8.30	Reka	7.30 - 8.30	Rapid
8.45 - 9.45	Kop. Bregi	8.45 - 9.45	Ciglana	8.45 - 9.45	Belupo
10.00 - 11.00	Novigrad	10.00 - 11.15	Renotex	10.00 - 10.30	Zlatka
12.00 - 12.45	Jagnjedovac	11.30 - 12.45	Pomka	10.45 - 11.15	Sloga
13.00 - 14.00	HŽ	13.00 - 14.00	Klaonica	11.30 - 14.00	Bilokalnik

osiguranje potrebnih sredstava Ministarstva kulture, u svojim proračunima sredstva za kupnju novog bibliobusa naći i Županija, Grad Koprivnica, općine i ostali gospodarski subjekti.[54]

Sa svrhom prikupljanja novih stručnih saznanja i informacija o mogućnostima proizvodnje i nabave suvremenih bibliobusnih vozila, a istodobno provodeći razne promidžbene akcije koje imaju za cilj potaknuti interes javnosti i financijera, koprivnički su bibliotekari sudjelovali na dva stručna skupa o bibliobusnoj službi u Sloveniji. Mladen Tudić i Ljiljana Ernečić su u srpnju 1999. sudjelovali na međunarodnom susretu djelatnika bibliobusne službe u Kranju,[55] a Mladen Tudić i Ivo Trepotec u srpnju 2000. sudjelovali su na susretu slovenskih bibliobusa u Ptuju.[56]

Početkom travnja 2000. godine bibliobus još vozi, a lokalni tjednik piše o "pomolu koprivničke kulturne sramote ako bibliobus stane. Nakon više od 200.000 kilometara krš od bibliobusa star 20 godina knjigama opslužuje svoja 1274 člana, u 15 naselja i 13 poduzeća. Brojni ljubitelji knjige na oko su ocijenili da je dao svoje, ocjenjujući to uspavljujućim smradom para pogonske nafte u njemu i drmusanjem čak i po ravnom asfaltu".[57]

Ravnateljica knjižnice Dijana Sabolović-Krajina na stručnom skupu u Karlovcu pod nazivom "Bibliobus - pokretne knjižnice, da ili ne?" u svibnju 2000. godine izložila je smjernice projekta "S.O.S. za bibliobus", prema kojem iznosi plan na koji način doći do sredstava za kupnju novog bibliobusa u Koprivnici. Potrebna maksimalna sredstva iznosila su 400.000 njemačkih maraka, a financiranje je planirano osigurati u dvije godine, i to u prvoj godini platiti avans od 50, a ostalih 50 posto u sljedećoj godini. Da bi se došlo do tih sredstava, prema projektu je bilo potrebno:

1. problem postaviti na lokalnoj i državnoj razini
2. animirati lokalnu zajednicu - građane, aktivne i potencijalne korisnike bibliobusa, a naročito one koji odlučuju o financijama - gradonačelnika, župana, članove poglavarstva i članove gradske i županijske skupštine
3. izboriti se za financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

[53] Isto.
[54] V. K. Smotra bibliobusa na trgu. // Glas Podravine i Prigorja, 16. 4. 1999.
[55] LJ. E. Sudjelovali i koprivnički knjižničari. // Glas Podravine i Prigorja, 16. 7. 1999.
[56] Ernečić, Ljiljana. Na susretu slovenskih bibliobusa u Ptuju. // Glas Podravine i Prigorja, 21. 7. 2000.
[57] V. K. S.O.S. za bibliobus. // Glas Podravine i Prigorja, 7. 4. 2000.

Projekt se uskoro počeo provoditi i u praksi. Uz pomoć lokalnog tiska te putem letaka i postera među građanima su pokrenute akcije "S.O.S. za bibliobus" i "Kuna po kunu do novog bibliobusa". Na web stranicama koprivničke knjižnice kreirana je podstranica "S.O.S. za bibliobus". Lobiralo se kod lokalnih vlasti i Ministarstva kulture, u poduzećima, bankama, tražena je pomoć kod raznih udruga građana. Iako programi za nabavu nisu prošli na natječajima Grada, Županije i Ministarstva kulture, najveću podršku projektu dalo je Gradsko poglavarstvo Koprivnice koje je bilo spremno da proračunska sredstva od 420.000 kuna za potrebe knjižnice dobiju prenamjenu za nabavu bibliobusnog vozila, pod uvjetom da se ostatak iznosa osigura iz drugih izvora.[58] Gradsko poglavarstvo Koprivnice na sjednici u travnju 2000. godine složilo se da je bibliobus od 400.000 maraka preskup jer je do tada za knjižnicu bilo predviđeno 300.000 kuna. Poglavarstvo je stoga odlučilo osnovati komisiju za bibliobus, u koju su predloženi predstavnici Grada, knjižnice i Županije. Prihvaćena je inicijativa za kupnju pokretne knjižnice, ali pod uvjetom da komisija sama predloži kakav bibliobus gradu doista treba i po kojoj bi se cijeni mogao nabaviti.[59] Ministarstvo kulture je također obećalo pomoć pri kupnji vozila, obećavši iznos od 500.000 kuna.[60]

Akcije vezane uz kupnju novog bibliobusa bile su dobro prihvaćene među stanovništvom Podravine. Do veljače 2002. godine prodajom majica, otpisanih i doniranih knjiga te naplatom usluga bibliobusa u tvrtkama prikupljeno je 110.000 kuna.[61] U kolovozu 2002. godine održana je 3. ljetna tržnica knjiga, gdje je sav prihod od prodanih knjiga išao za bibliobus.[62] Takve akcije bile su velika moralna potpora nastojanjima da se pribave sredstva za kupnju novog vozila.

Stari bibliobus službeno je umirovljen 21. veljače 2003. godine. Na posljednje putovanje otpratili su ga brojni stanovnici, novinari i djelatnici knjižnica. Ravnateljica knjižnice Dijana Sabolović-Krajina tom je prilikom za lokalni tjednik rekla da je u tijeku natječaj za nabavu novog vozila za koji su osigurana potrebna sredstva. Podrškom Ministarstva kulture s obećanih 500.000 kuna, župana Friščića koji se založio za osiguranje 200.000 kuna[63] iz županijskog proračuna, dodanom svotom od 140.000 kuna prikupljenih brojnim aktivnostima i štednjom te sa 50.000 kuna od Podravke završena je "financijska konstrukcija" novog bibliobusa, istaknula je ravnateljica.[64]

Budući da bibliobus zbog tehničke neispravnosti u siječnju i veljači 2003. godine nije obavljao posudbu, niti je upisivao nove članove, izvješće o stanju bibliobusa od 31. prosinca 2002. može se uzeti kao završno stanje vezano uz staro vozilo. Prema tom izvješću, bibliobus je ukupno prošao 250.000 kilometara, a godišnje u prosjeku 10.000 kilometara. Fond građe, uključujući i spremište, istog datuma iznosi 12.825 knjiga. Dnevni prosjek posudbe knjiga iznosi 137, a godišnji 20.773 sveska.

Ukupni godišnji troškovi bibliobusne službe za 2002. godinu iznosili su nešto manje od 267.000 kuna, od čega je najviše bilo utrošeno za plaće djelatnika. Za održavanje vozila i gorivo bilo je utrošeno oko 20.000 kuna, a za ostale troškove 3200 kuna. U 2002. godini za nabavu građe bilo je predviđeno oko 108.000 kuna, s kojima je nabavljeno 1076 svezaka. Ukupan broj korisnika bibliobusa u 2002. godini bio je 1306, a ukupan broj posjeta 9127.[65] (Prilog 2)

---

[58] Sabolović-Krajina, Dijana. S.O.S za Bibliobus! // Bibliobus - pokretne knjižnice, da ili ne?. Karlovac, 10. svibnja 2000.

[59] R. M. Poglavarstvu preskup bibliobus od 400000 maraka. // Večernji list, 12. 4. 2000.

[60] Podravski list, 25. 2. 2002.

[61] V. K. Bibliobus star k'o Biblija. // Glas Podravine i Prigorja, 22. 2. 2002.

[62] Rojčević, J. Kuna za bibliobus. // Večernji list, 1. 9. 2002.

[63] Potpora županije zapravo je iznosila 300.000 kuna.

[64] V. K. Bibliobus otišao u mirovinu. // Glas Podravine i Prigorja, 28. 2. 2003.

[65] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Upitnik o stanju bibliobusnih službi u Republici Hrvatskoj, 31. 12. 2002.

Godišnji prihodi bibliobusne službe za 2002. godinu iznosili su oko 313.000 kuna, najvećim dijelom iz gradskog proračuna. Ostali prihodi dolazili su od poduzeća kao naknada za stajališta bibliobusa, od županije, vlastitih sredstava knjižnice itd.[66] (Prilog 2)

S obzirom na to da bibliobus tijekom 2003. godine nije vozio, dio starog fonda, nabavljenog prije prelaska knjižnice na automatiziranu obradu građe, unesen je u bazu, barkodiran i pripremljen za automatiziranu posudbu. Provedena je opsežna revizija bibliobusnoga knjižnog fonda, nakon čega je otpisano 797 svezaka knjiga iz fonda za odrasle te 870 svezaka iz fonda za djecu i mlade. Nabava knjižnične građe nastavljena je kao i ranije, a u tu je svrhu utrošeno oko 129.000 kuna te su kupljena 1273 sveska.

Ostvareni su brojni kontakti radi planiranja buduće mreže bibliobusnih stajališta, zadržavanja starih i uvođenja novih postaja putujuće knjižnice. Dogovoreno je da novi bibliobus opslužuje osam stajališta više nego stari, ukupno 36. Novom mrežom obuhvaćeno je i Prekodravlje, jedno od prometno i kulturno najizoliranijih područja u županiji. Dogovoreno je sufinanciranje svih korisnika bibliobusne usluge, a ne samo Grada Koprivnice i poduzeća, kako je bilo do 2003., pa su se od 2004. u sufinanciranje uključile i općine.[67]

5.5. Bibliobusna služba danas

Novo bibliobusno vozilo tipa Iveco stiglo je u Koprivnicu u veljači 2004. godine. Ukupna cijena vozila, koje je nadogradila tvrtka Vrh iz Dugog Sela, iznosila je 954.040 kuna. Vozilo ima ABS, servo volan, a jačina motora je 180 konjskih snaga. Unutarnja oprema bibliobusa sastoji se od zračnoga grijanja i klima-uređaja. Bibliobus ima AV opremu (TV, DVD, CD i VHS player), dva računala za posudbu i pretraživanje fonda bibliobusa i knjižnice u računalnoj bazi Metel.win te mobitel za kontaktiranje, a za korisnike je u planu uvođenje CD-multimedije i Interneta. Grafičko vanjsko uređenje vozila osmislio je Ignac Horvat. Nakon 25 godina rada u starom vozilu, rad u novom bibliobusu nastavljaju knjižničar Mladen Tudić i vozač manipulant Ivo Trepotec.

Novi bibliobus od knjiga nudi najnoviju beletristiku i klasičnu književnost, popularno-znanstvenu literaturu iz svih područja ljudskog djelovanja, knjige za djecu i mlade, slikovnice za najmlađe te lektiru za osnovnu i srednju školu. Knjige se mogu posuditi na rok od četiri tjedna, a trenutačno posuđene knjige mogu se rezervirati. Rok posudbe može se produljiti jednom za sve knjige, osim naslova lektire. Odjednom se mogu posuditi najviše tri knjige, osim od naslova lektire, od koje se može posuditi jedna knjiga. Ako se knjiga ne vrati na vrijeme, plaća se zakasnina od pet kuna po knjizi tjedno, a za nevraćanje knjige 30 dana nakon isteka roka posudbe šalje se opomena. Ako korisnik knjigu ne vraća na vrijeme, može izgubiti pravo članstva u bibliobusu.[68]

Nova mreža bibliobusnih stajališta obuhvaća ukupno 36 postaja. U mrežu je uključeno deset općina[69] u kojima se nalazi 20 stajališta, u gradu Koprivnici nalazi se 6 stajališta, a 7 koprivničkih poduzeća ima ukupno 10 stajališta. Bibliobus danas obilazi tri općine više nego u 2002. godini te u njima ima 9 novih stajališta. Bibliobus u poduzećima ima jedno novo stajalište, međutim zbog odlaska u stečaj u poduzećima ima četiri stajališta manje nego 2002. godine. Jedno novo stajalište otvoreno je i u koprivničkom prigradskom naselju Bakovčice. Nova stajališta u odnosu

[66] Isto.
[67] Isto. Pregled rada i aktivnosti Bibliobusne službe Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" u 2003. godini.
[68] Knjižnica "Fran Galović" : Bibliobus. URL: http://www.knjiznica-koprivnica.hr/odjeli/bibliobus/podaci.html. (14. 6. 2004.).
[69] Drnje, Gola, Hlebine, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Legrad, Novigrad Podravski, Peteranec i Sokolovac.

na 2002. godinu su Torčec, Gola, Gotalovo, Otočka, Novačka, Ždala, Legrad, Sokolovac, Velika Mučna, Bakovčice i Juhe.[70] Tablica 3 daje usporedbu broja stajališta u 2002. i 2004. godini te promjene među korisnicima bibliobusne usluge.

Prema rasporedu vožnje vidljivo je da novi bibliobus ne vozi ponedjeljkom i vikendom, a ostale dane vozi prema ustaljenom rasporedu. Stajališta u mjestima bibliobus obilazi svaka dva tjedna, a većinu poduzeća posjećuje svaki tjedan. (Prilog 3)

Novi bibliobus namijenjen je prije svega građanima koji zbog bilo kojeg razloga ne mogu koristiti usluge stacionirane knjižnice, a naročito polaznicima dječjih vrtića i škola, štićenicima ustanova poput domova umirovljenika te građanima u prometno izoliranim područjima županije. Osnivanjem novih bibliobusnih postaja obuhvaćeno je više škola i vrtića nego 2002. godine, a organizirani su i grupni posjeti bibliobusu učenika osnovne škole i djece iz vrtića. Tako je početkom lipnja 2004. godina za učenike Osnovnih škola iz Botinovca i Srijema organiziran posjet pokretnoj knjižnici. Tom su prilikom učenici u bibliobusu gledali crtane filmove preko videorekordera. Sredinom lipnja bibliobus je posjetio Dječji vrtić u Drnju. Krajem lipnja bibliobusna služba organizirala je prvu Ljetnu tržnicu knjige, a u akciji "Knjižnica otvorenih vrata" na gradskom je trgu organizirano razgledavanje bibliobusa za sve stanovnike.[71]

Novi bibliobus počeo je raditi 2. ožujka 2004., a simboličnim otvaranjem vrata vozila u pogon ga je pustio župan Koprivničko-križevačke županije Josip Friščić. Koliko su ga željno korisnici iščekivali govori podatak da su u prvih mjesec dana rada u bibliobus učlanjena 1162 korisnika, a ukupno 1306 njih u cijeloj 2002. godini.[72]

Prema tromjesečnom izvješću o radu bibliobusa, do 24. lipnja se u pokretnu knjižnicu učlanilo 1738 članova. Tablica 4 daje ukupan pregled posjeta bibliobusu i posudbi tijekom tromjesečnog razdoblja te prosječan dnevni pregled.

Zbirni podaci o radu novog bibliobusa u prva 63 dana pokazuju koliko je kupnja novog vozila bila opravdana. Stalna promidžba i velika zastupljenost u medijima, kao i povećanje broja stajališta donijeli su veći interes za korištenjem bibliobusa. Dodatna pogodnost za građane je i besplatna usluga bibliobusa za sve članove u prvoj godini rada novog vozila. Broj posuđenih knjiga u bibliobusu 2002. godine bio je 20.773 knjige, a bilo je 9127 posjeta. Usporedimo li te podatke s podacima iz tablice 3, vidi se da je 2004. godine već u prva tri mjeseca rada ostvareno više od pola tog prosjeka. Veći broj posudbi i posjeta u općinama logičan je slijed događaja jer je u njima i oformljeno najviše stajališta.

Tablica 3 - Usporedba broja bibliobusnih stajališta 2002. i 2004.[73]

Korisnici	2002.	2004.
Općine	11	20
Poduzeća	14	10
Grad Koprivnica	5	6
Ukupno	28	36

Tablica 4 - Statistika bibliobusa od 2. ožujka do 24. lipnja 2004.[74]

	Općine	Poduzeća	Ukupno
Ukupno posjeta	4018	1678	5696
Ukupno posudbi	6590	3451	10.041
Dnevno posjeta	64	27	91
Dnevno posudbi	104	54	158

[70] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Novi bibliobus knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica.
[71] Isto. Izvješće o radu bibliobusne službe od 20. 5. do 24. 6. 2004.
[72] Vugrinec, Ljiljana. Obljetnica proslavljena puštanjem u rad novog bibliobusa. // Svezak : glasnik Društva knjižničara Bilogore, Podravine i Kalničkog prigorja, br. 6, 6 (2003.), str. 34-35.
[73] Isto.
[74] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Podaci o radu bibliobusa od 2. 3. do 24. 6. 2004.

Fond građe bibliobusa sredinom 2004. godine iznosi ukupno 16.450 knjiga. Prema knjizi inventara, od 30. siječnja do 27. svibnja 2004. godine nabavljeno je 277 knjiga za odrasle u vrijednosti od oko 30.000 kuna[75] te 141 knjiga za djecu u vrijednosti od oko 11.000 kuna.[76] Budući da podaci o strukturi fonda nisu sustavno vođeni te nema novijih izvješća u vezi strukture fonda, do kvalitetnijih podataka o fondu bilo bi moguće doći jedino uz pojedinačan pregled podataka fonda bibliobusa.

Nabava knjiga za bibliobus obavlja se u Službi za nabavu Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Najčešće se za bibliobus nabavlja ista literatura kao i za matičnu knjižnici, po principu četiri primjerka za matičnu knjižnicu i dva za pokretnu knjižnicu. Kriteriji za nabavu građe najčešće se usklađuju u dogovoru s informatorima koji najbolje znaju što korisnici najviše traže. S obzirom na stalna izdanja novih naslova knjiga i današnju dostupnost informacijama putem Interneta, nabava nove građe mnogo je jednostavnija nego ranijih godina. Budući da deziderata nema, želje korisnika bibliobusa za nabavom novih naslova mogu se istaknuti u razgovoru s informatorom.

Tijekom svih 25 godina rada bibliobusne službe nije provođena anketa o zadovoljstvu korisnika uslugama bibliobusa, a nema ni sličnih podataka koji bi govorili o tome. S obzirom na to da novi bibliobus vozi samo nešto više od tri mjeseca te je privukao mnogo novih članova, u sljedećem razdoblju planira se kvalitetniji rad s korisnicima. Informatori bibliobusa ističu da korisnici uvelike traže DVD građu koja još nije nabavljena. Članovima koprivničkog bibliobusa najviše se sviđa dostupnost knjige koja pokretnom knjižnicom dolazi do njih u njihovim mjestima i poduzećima. Za odrasle je u bibliobusu 2004. godine najčitanija bila beletristika, a djeca su najviše tražila literaturu 3D i knjige o dinosaurima

Godišnji troškovi novog bibliobusa iznose oko 300.000 kuna, što je za oko 30.000 kuna više nego kod starog bibliobusa. Troškovi uključuju održavanje vozila i druge opreme, plaće djelatnika te nabavu i obradu građe. Sufinanciranje bibliobusne službe ostvareno je u svim općinama korisnicima usluge, što je novitet u odnosu na 2002. godinu. Godišnja naknada po stajalištu, za dva dolaska bibliobusa mjesečno, u prosjeku iznosi oko 2000 kuna.

Nedugo nakon početka obilaska terena počeli su se javljati i problemi s bibliobusnim vozilom. Utvrđena je loša kvaliteta izrade karoserije, kao i plastike iznutra. Trošila u vozilu nemaju dovoljno energije za pogon pa se javljaju česti kvarovi u programima na računalima, kao i grijanja i klima-uređaja, a bilo je i prokišnjavanja.[77]

Kupnjom novog bibliobusa mreža pokrivenosti knjižnicama u županiji prilično je porasla, no ako izuzmemo neprofesionalno organizirane knjižnice, 12 općina još nema narodnu knjižnicu. Profesionalno organiziranu stacioniranu knjižnicu u Koprivničko-križevačkoj županiji imaju gradovi Koprivnica, Križevci i Đurđevac, a 11 općina je pokriveno bibliobusnim stajalištima. Plan Županijske matične službe u skoroj budućnosti je osnivanje narodnih knjižnica u 13 općina te u još pet općina uvesti bibliobusna stajališta, čime bi teritorij Koprivničko-križevačke županije bio u potpunosti obuhvaćen mrežom narodnih knjižnica. Teritorij bivše koprivničke općine trenutačno je u potpunosti povezan bibliobusnim stajalištima, izuzevši općinu Đelekovec gdje je to u planu. Okolica grada Đurđevca planom Županijske matične službe, izuzevši općinu Molve, ne bi dobila bibliobusna stajališta, no to bi područje pokrila mreža stacioniranih narodnih

[75] Knjižnica i čitaonica "Fran Galović". Inventarna knjiga : bibliobus - knjige za odrasle, 2004. godina.
[76] Knjižnica i čitaonica "Fran Galović". Inventarna knjiga : bibliobus - knjige za djecu, 2004. godina.
[77] Isto. Novi bibliobus knjižnice i čitaonice "Fran Galović" Koprivnica.

knjižnica. Za okolicu grada Križevaca predviđena su otvaranja bibliobusnih stajališta, osim u općini Sveti Ivan Žabno gdje će potrebe stanovništva ispunjavati stacionirana knjižnica.[78]

ZAKLJUČAK

U radu je prikazano stanje bibliobusne službe Koprivničko-križevačke županije tijekom svih 25 godina postojanja. S obzirom na izvore koje sam koristio u radu, pokušao sam kronološki dati što pregledniji opis stanja putujuće knjižnice, problematike vezane uz vozilo te brojne statističke podatke i zanimljivosti. Kupnjom novog bibliobusa i poboljšanjem njegove ponude korisnicima Koprivnica se približila standardu najboljih bibliobusnih službi u Hrvatskoj. Tendencija uvođenja druge smjene bibliobusa težište je na kome se treba poraditi te potražiti još veću podršku lokalne zajednice, kao i kod akcije "S.O.S. za bibliobus" koja je dokazala da postoji plodno tlo za veća ulaganja u kulturi. Već 25 godina u Koprivnici postoji problem vezan uz garažiranje vozila te će, ako se on ne riješi uskoro, i novo vozilo početi propadati.

Potreba za otvaranjem novih bibliobusnih stajališta postoji u brojnim malim naseljima županije, udaljenim od općinskih i gradskih središta. Županijska matična služba izradila je i plan pokrivenosti knjižnicama, kakav bi se trebao ostvariti u skoroj budućnosti, a u njemu su sva mjesta i općine pokrivene knjižnicama, bilo pokretnim ili stacioniranim.

Pokrivenost bibliobusa u Prekodravlju sad je u velikoj većini riješena, što je velika stvar za taj kraj koji je donedavno bio u velikoj knjižničnoj izolaciji. Kako uz granicu živi i stanovništvo mađarske nacionalnosti ili podrijetla, planira se za njihove potrebe osigurati literaturu na mađarskom jeziku.

Uvođenje stajališta bibliobusa u romskim mjestima, koja su u pravilu dislocirana od općinskih i gradskih središta, a time i od stacioniranih knjižnica, otvorilo bi nove mogućnosti za odgojno-obrazovno djelovanje među djecom i mladima romske nacionalnosti te za aktivnije uključivanje pripadnika te manjine u društveni život uopće.

U malim općinama, koje su po Zakonu o knjižnicama dužne osnovati knjižnice, a za to još nemaju ostvarene potrebne uvjete, otvaranje bibliobusnog stajališta može biti financijski prihvatljivo, ali i stručno opravdano rješenje jer uz najmanje moguće troškove nudi kvalitetnu knjižničnu uslugu stanovništvu, a istodobno može obaviti ispitivanje terena te pomoći u pripremama za osnivanje stacionirane knjižnice.

Problemi Bibliobusne službe Koprivničko-križevačke županije vrlo su mali, ako se usporede s mnogim županijama u Republici Hrvatskoj. Budući da je nabava novog bibliobusa najveći problem u većini županija u Hrvatskoj, potreban je poticaj Ministarstvu kulture i lokalnim zajednicama da preuzmu sustavniju brigu o putujućim knjižnicama. Bibliobus kao oblik javne knjižnice prihvatljivo je i najracionalnije rješenje u sredinama gdje je vrlo teško ili nemoguće u sljedećih deset ili više godina ostvariti uvjete za osnivanje stacionirane knjižnice. Iako vrijeme u kojem živimo nije idealno i ne omogućuje brza rješenja odgovornih ljudi u problemima vezanima uz knjižnice, kao ni općenito uz kulturu, vjerujem da će se u skoroj budućnosti ipak shvatiti važnost bibliobusa te će diljem Hrvatske kružiti brojne i moderno opremljene putujuće knjižnice.

[78] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović".

SUMMARY

This papers shows the work of Koprivnica-Križevci bibliobus mobile library services thoughout its 25 year-long history. The author has shown a brief summary of such services in other countries, as well as elsewhere in Rep.of Croatia, with accompanying legislation that regulates these mobile libraries on wheels. Originally, it was intended to roam the streets of Koprivnica, stopping at certain bus stations and visiting factories and companies with a large number of employees, as well as suburban places on the outskirts of town. Koprivnica bibliobus had started its library-on-wheels tour in 1979, when it was one of the very first in Croatia, attracting outstanding interest from potential readers. Throughout the years to follow, despite numerous technical obstacles, it successfully played its role in bringing books to readers, helping a great deal in providing culture and information to those in need in areas it covered. In 1995, Koprivnica's town library "Fran Galović" became the main library for the whole Koprivnica-Križevci county. Following the library's new plans to increase the number of existing libraries, the bibliobus service was given an important role in linking library network in this county. The plans to further expand bibliobus stops, as well as the quality improvement of this service, would not have been possible without a new vehicle. The efforts to find funding and to purchase a new bibliobus finally paid off. In early 2004, thanks to numerous events and actions by the Ministry of culture, the local governments of Koprivnica-Križevci county and the town of Koprivnica, the library "Fran Galović" finally got its brand new bibliobus vehicle.

LITERATURA

1. Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović"
2. Bibliobus, URL:http://www.knjiznica-koprivnica.hr/odjeli/bibliobus/podaci.html., (9. 5. 2004.)
3. Bibliobus za umirovljenike. // Glas Podravine, 24. 5. 1991.
4. Blažek, Josip. Bibliobusna služba. // Glas Podravine, 1985.
5. Blažek, Josip. O djelovanju bibliobusa. // Glas Podravine, 26. 4. 1985.
6. Bratković, I. Na četiri kotača. // Večernji list, 9. 9. 1997.
7. Ernečić, Ljiljana. Na susretu slovenskih bibliobusa u Ptuju. // Glas Podravine i Prigorja, 21. 7. 2000.
8. Glas Podravine, 15. 1. 1988. i 5. 2. 1988.
9. IFLA, History of mobile libraries, URL: http://www.ifla.org/VII/s38/news/mobpos.htm. (5. 7. 2004.)
10. I. D. Hitno potrebni popravci. // Glas Podravine i Prigorja, 2. 6. 1995.
11. Knjižnica i čitaonica "Fran Galović". Inventarna knjiga : bibliobus - knjige za djecu, 2004. godina.
12. Knjižnica i čitaonica "Fran Galović". Inventarna knjiga : bibliobus - knjige za odrasle, 2004. godina.
13. Knjižnica "Fran Galović" : Bibliobus. URL: http://www.knjiznica-koprivnica.hr/odjeli/bibliobus/podaci.html. (14. 6. 2004.)
14. Knjižnica na točkovima. // Glas Podravine, 17. 2. 1978.
15. Loborec, Božena ; Feletar, Dragutin. Bibliotekarstvo u općini Koprivnica. // Podravski zbornik '86. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1986., str. 87-100
16. Loborec, Božena. Knjiga sve bliže čitaocu. // Glas Podravine, 27. 3. 1987.
17. LJ. E. Sudjelovali i koprivnički knjižničari. // Glas Podravine i Prigorja, 16. 7. 1999.
18. Podravski list, 25. 2. 2002.
19. Poljoprivrednici zastaju kod bibliobusa. // Glas Podravine, 15. 11. 1982.
20. Projekt bibliobusa za Grad Osijek, URL:http://knjiga.gskos.hr/~dkata/Bibliobusna%20sluzba%20Osijek_files/frame.htm. (12. 6. 2004.)

21. Prvčić, Vjekoslav. Bibliobus ispunio očekivanja. // Glas Podravine, 20. 3. 1981.
22. Putujuće knjižnice - stanje i perspektive : okrugli stol. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović", 2000.
23. Rojčević, J. Kuna za bibliobus. // Večernji list, 1. 9. 2002.
24. R. M. Poglavarstvu preskup bibliobus od 400.000 maraka. // Večernji list, 12. 4. 2000.
25. Sabolović-Krajina, Dijana. S.O.S za Bibliobus! // Bibliobus - pokretne knjižnice, da ili ne? Karlovac, 10. svibnja 2000.
26. Signal, kolovoz 1987.
27. Sloga, 29. 12. 1988.
28. Stajališta bibliobusa. // Glas Podravine i Prigorja, 4. 7. 1997.
29. Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj // Narodne novine. Broj 58 (1999.), URL:http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/1071.htm. (26. 9. 2003.)
30. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 540-541
31. Suržnjak-Seka, M. Dolazi bibliobus. // Glas Podravine, 12. 1. 1990.
32. Tadić, Katica. Rad u knjižnici. Opatija : Naklada Benja, 1994., str. 138
33. Trohopoulos, Ioannis ; Carpenter, Julie. IFLA, Extending European information access through mobile library services : some first results, URL:http://www.ifla.org/IV/ifla61/61-troi.htm. (20. 6. 2004)
34. Tudić, Mladen. Bibliobus još putuje. // Glas Podravine i Prigorja, 23. 2. 1996.
35. Večernji list, 18. 1. 1999.
36. Večernji list, 14. 1. 1997.
37. Vodič kroz knjižnice Koprivničko-križevačke županije / glavni urednik Marijana Janeš-Žulj. Koprivnica : Društvo knjižničara Bilogore, Podravine i Kalničkog Prigorja, 1997., str. 9-15
38. Vugrinec, Ljiljana. Obljetnica proslavljena puštanjem u rad novog bibliobusa. // Svezak : glasnik Društva knjižničara Bilogore, Podravine i Kalničkog prigorja, br. 6, 6 (2003.), str. 34-35
39. V. K. Bibliobus otišao u mirovinu. // Glas Podravine i Prigorja, 28. 2. 2003.
40. V. K. Bibliobus star k'o Biblija. // Glas Podravine i Prigorja, 22. 2. 2002.
41. V. K. Smotra bibliobusa na trgu. // Glas Podravine i Prigorja, 16. 4. 1999.
42. V. K. S.O.S. za bibliobus. // Glas Podravine i Prigorja, 7. 4. 2000.

PRILOZI

Prilog 1 - Statistika bibliobusa za 1983. godinu[79]

R.B.	Stajalište	Br. članova	Br. posjeta	Br. posudbi
1.	Bilokalnik	408	830	1857
2.	Belupo	75	233	587
3.	Klaonica	171	288	682
4.	Kvasac	43	160	419
5.	Dječja hrana	23	148	353
6.	Sloga	92	805	489
7.	Ciglana	21	32	46
8.	Drnje	22	157	348
9.	Glogovac	37	192	501

[79] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Statistika bibliobusa za 1983.

R.B.	Stajalište	Br. članova	Br. posjeta	Br. posudbi
10.	Hlebine	33	272	667
11.	Imbriovec	8	59	130
12.	Jagnjedovac	19	140	391
13.	Koprivnički Bregi	32	253	692
14.	Koprivnički Ivanec	57	689	1839
15.	Kunovec	55	605	1543
16.	Kuzminec	61	818	1943
17.	Novigrad Podravski	63	609	1534
18.	Rasinja	95	993	2447
19.	Reka	31	242	664
20.	Sigetec	16	138	420
21.	Sokolovac	47	401	902
22.	Subotica	34	253	633
23.	Torčec	33	460	1178
24.	Velika Mučna	6	30	64
25.	Zablatje	14	137	351
	Ukupno	1505	8344	20.680

Prilog 2 - Godišnji troškovi i financiranje bibliobusne službe 2002. godine[80]

Godišnji troškovi (u kunama)	
Bruto plaće	135.046,00
Gorivo	8.357,40
Održavanje vozila	11.824,00
Ostalo	3.200,00
Nabava knjiga	107.897,97
Ukupno	266.325,38

Financiranje bibliobusne službe (u kunama)	
Županija	11.728,51
Grad	139.000,00
Općine	0,00
Poduzeća	44.000,00
Vlastiti prihod	9.993,56
Ostali prihodi	58.642,55
Ukupno	313.364,62

[80] Arhiv Knjižnice i čitaonice "Fran Galović". Upitnik o stanju bibliobusnih službi u Republici Hrvatskoj, 31. 12. 2002.

Prilog 3 - Stajališta koprivničkog bibliobusa u današnje vrijeme[81]

1.tjedan		**2.tjedan**	
Utorak			
7.30 - 8.30	Glogovac	7.30 - 8.15	Torčec
8.45 - 9.45	Koprivnički Bregi	8.30 - 9.30	Drnje
10.00 - 10.30	Delovi	9.45 - 10.45	Hlebine
10.45 - 11.45	Novigrad	11.00 - 11.30	Sigetec
12.00 - 12.45	Bakovčice	11.45 - 12.45	Vinica
13.00 - 14.00	HŽ	13.00 - 14.00	HŽ
Srijeda			
8.00 - 8.45	Gotalovo	7.30 - 8.30	Koprivnički Ivanec
9.00 - 9.30	Otočka	8.45 - 9.45	Kunovec
9.45 - 11.15	Gola	10.00 - 10.45	Subotica
11.30 - 12.15	Novačka	11.00 - 12.00	Rasinja
12.30 - 13.30	Ždala	12.15 - 13.45	Kuzminec
Četvrtak			
7.30 - 8.30	Klaonica	7.30 - 8.30	Hep
8.45 - 9.45	Belupo	8.45 - 9.45	Belupo
10.00 - 10.30	Lino	10.00 - 10.30	Lino
10.35 - 11.35	Juhe	10.35 - 11.35	Juhe
11.45 - 14.00	Bilokalnik	11.45 - 14.00	Bilokalnik
		14.15 - 15.15	Pan. Pivovara
Petak			
8.00 - 9.30	Legrad	7.30 - 8.15	Sokolovac
10.15 - 12.00	Podravka	8.25 - 8.45	Velika Mučna
12.15 - 12.45	Jagnjedovac	9.00 - 10.00	Reka
13.00 - 13.45	Starigrad	10.15 - 12.00	Podravka
		12.15 - 13.15	Dom umirovljenika

[81] Knjižnica “Fran Galović” : Bibliobus. URL: http://www.knjiznica-koprivnica.hr/odjeli/bibliobus/podaci.html. (14. 6. 2004.)

A MAN AND HIS ENVIRONMENT, ON THE BORDER BETWEEN HABSBURG AND OTTOMAN EMPIRES; PODRAVINA (THE RIVER DRAVA VALLEY) AT CROSSROADS WITH MULTIPLE BORDERS IN EARLY MODERN PERIOD

ČOVJEK I OKOLIŠ NA GRANICI HABSBURŠKOG I OSMANSKOG IMPERIJALNOG SUSTAVA: PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE U RANOM NOVOM VIJEKU

Hrvoje Petrić
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
Republika Hrvatska
h.petric@inet.hr

Primljeno / Received: 18. 4. 2005.
Prihvaćeno / Accpeted: 30. 5. 2005.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 94(497.5-3 Podravina-04)"15/16"
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SUMMARY

This paper shows an interrelation between man and his environment, on the Habsburg-Ottoman imperial borders in early modern period. As an example, we researched borderline areas alongside Drava River on the Habsburg Monarchy side of the border. This region is primarily the river Drava valley, the term 'Podravina', 'Podravina multiborder area' (region alongside Drava) was chosen. The center of this region is area surrounding the free royal town of Koprivnica, being the Military Border stronghold and administrative seat at the same time. This »case stud«y is an example of a man and his environment in border territory oin early modern period. Chronology data focus on 16th and 17th century, when this area was a frontier to both the Ottoman and Habsburg Empires. The paper focuses on borderline character, which influenced both man and his environment.

Ključne riječi: rijeka Drava, povijest okoliša, Podravina, 16. i 17. stoljeće, Koprivnica
Key words: river of Drava, environmental history, Drava river Region (Podravina), 16th and 17th century, Koprivnica

This paper deals with interrelations between man and his environment on the border between the Habsburg and the Ottoman Empires in early modern period. This borderline region was called Podravina multiple borders, as it had - beside the imperial borders - a number of "internal" frontiers as well. For a "case study", Koprivnica multiple borders, I took the town of Koprivnica

area. This territory covers the northern part of what was left from medieval Križevci County (part of Croato-Slavonnian kingdom included in the Habsburg Monarchy), and northern part of Slavonnian Military Border (Varaždin Border Generalate). This territory spreads out to a part of Hungarian county Zala (alongside the rivers Mura and Drava), as well as the county Somogy. This research should also cover the borderline territories of the Ottoman Empire and the Holy Roman Empire, alongside the river Drava. In today's modern era, the territory being researched is currently inside 4 different European states: Austria, Slovenia, Hungary and Croatia. We need to emphasize that the wider environment of Drava River in the 16th and 17th century used to belong to 3 imperial systems - Habsburg, Ottoman and Venetian, and it would be advisable to take this regional context into the overall picture. This research is based on both publicized and unpublicized sources. However, the results of historiography were accepted and included in this paper. During the 16th and 17th century, this region witnessed many events and was influenced by them as well. This paper does not focus on all possible questions a researcher might come up with, but rather on those issues, which influenced the changes in environment in territory surrounding the town of Koprivnica, today being located in northwestern part of Croatia, right next to the state border with Hungary.

The river Drava influenced this territory in many different ways. Today, it rises from the spring in Dobbiaco, Italy (elevation 1192m above sea level), in eastern Croatia empties into the Danube River nearby Aljmaš (elevation 79m above sea level). The entire flux of Drava is streamed in the east-southeast direction, its today's length being 749 km.[1]

For centuries the river Drava has been flooding the areas it flowed through.[2] Even though it's still the borderline river, its borderline position has been clearly visible ever since the late 16th century, when it became the border, which separated the Habsburg and the Ottoman Empires. This importance held up to the end of 17th century. This is when it became an administrative border between the Hungarian counties on one bank, and Croato-Slavonnian regions on the other bank. In the Middle Ages too Drava primarily served as a natural border between Hungarian and Croato-Slavonnian counties. For Koprivnica, Drava became important in the 17th century, when it provided a natural obstacle to Ottoman breaking in, but at the same time an imperial borderline, which would provide strong influence on the town and the stronghold in several ways.

The Habsburg-Ottoman conflicts helped create 2 separate traffic systems of crossing Drava. One was installed on Drava upper flow in Koruška (Carinthia) and Štajerska (Styria), while the other one was on its lower course (The Ottoman Empire). Koprivnica area was in between the two.

In the 17th century, rivers Drava and Mura played the most important role in the river traffic of Styria. For Croatian regions nearby Koprivnica, it was becoming really important only from Varaždin onwards. Mura was navigable by pontoon-like ferry called »šajka«,[3] Drava only by rafts. Since there was a Mura confluence into Drava, just outside Koprivnica, this helped that river Mura, navigable upstream all the way to Graz, be used in communication purposes too. This

[1] V. Blašković, Characteristics of Drava and our borders in Podravina (Osobitosti Drave i naše granice u Podravini), Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976, 141; I. Bertić, Drava, Encyclopaedia of Yugoslavia (Drava, Encikolopedija Jugoslavije) 3, Zagreb 1984, 569-571; A. M. Grünfelder, Drava (Drava), Podravski zbornik 22, Koprivnica 1996, 37-54.

[2] B. Vujasinović, Water pathways works in Croatia in the 17thcentury (Radovi na uređenju voda u Hrvatskoj u 17. stoljeću), Hrvatska vodoprivreda, br. 96, Zagreb 2000., str. 63.

[3] Šajka were the pontoon-like ferries. They were 10,5m long and 5m wide in size, with draught of approx. 1,3m (depth). They could ferry the weight of 5-10 ton, and it took 4-5 persons to stear it.

was particularly important, as Graz in early 17th century was the seat of Interior Austrian lands, as well as the seat of the Imperial War Council throughout the entire 17th century (which had command and authority over Slavonnian Military Border).

In Koprivnica's part of Podravina region, Drava became additionally important in the period 1684 -1687, when it served to ferry large volumes and quantities of goods, wheat, gunpowder, arms, ammunition and military equipment to battlefield areas east of Virovitica. Othmar Pickl believed that military transit over Mura and Drava served not only the army, but helped the growth and development of free trade, too.[4]

In order to stop flooding, areas alongside Drava were subjected to flow regulation works. Data from 1609 witness possible piling of stones and rocks nearby the settlement Drnje to regulate Drava.[5] There is a possibility that the stones were in fact ammunition, ferried across Drava from Varaždin. This could indicate that Drava in Koprivnica area (up to Drnje) was navigable. If, on the other hand, the stones were used to regulate Drava, then it represents important evidence to research of hydro regulation in Koprivnica area.[6]

Koprivnica River had a direct impact on the town of Koprivnica and its stronghold, as its water was used to fill the protective water trenches. By the late 16th (early 17th century) the river was flowing west from the town, close to the stronghold's western rim. After that point, it followed the northern direction, providing a south-north flow on Koprivnica territory. Regulation works in the late 16th / early 17th century helped the physical change of the flow direction, so from that period onward, its flow followed a west-east direction. Just north from the town, its stream was most probably used as a drainage canal from Koprivnica stronghold's water trenches. It's possible that Koprivnica 'river' (a stream, in fact) changed its course due to the defense/ protection needs, as this water course from the south could protect Koprivnica's stronghold and the streets and the square that were formed later. However, this hypothesis should be probed in some future research.

From north to south, from Drava River to Kalnik and Bilogora foothills there are several characteristic relief-pedology zones, which influenced climate and flora, particularly density and spatial disposition of population.[7] Although it seems, that relief of Koprivnica area has a low level of energy, with continuous overall decrease from south to north, and/or west to east - hypsography differences in Drava lowland has great importance. In general, Koprivnica region has 3 characteristic relief areas, zones shaped facing east-west direction: 1. North is lowlands, in 17th century swamped Drava river polloi; 2. Most fertile and vital part is made of Holocene and Würm terraces - in fact, a contact area between Drava polloi in the north, and Quartar - Tertiar hilly area in the south; 3. South is hilly area, mostly quartar- Tertiar age, which toward south continues as a relatively high Mesosoic Karst of Kalnik.[8]

---

[4] O. Pickl, Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten, Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Modinci (Mogersdorf), sv. 9, Maribor 1977., str. 225-227.

[5] Državni arhiv Varaždin (DAV), Arhiv grada Varaždina, Radikalni arhiv, II, br. 958; M. Androić, Varaždinski trgovac Vinko Perger, Kaj, br. 10, Zagreb 1968., str. 63.

[6] H. Petrić, Općina i župa Drnje, Drnje 2000., str. 76-77.

[7] D. Feletar, Podravina population, geography, geomorphology-pedology basis until the late Middle Ages (Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine do kraja srednjeg vijeka), Archeology research in Podravina and Kalnik-bilogora foothills (Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 14, Zagreb 1990., str. 11-18; isti, Podravina, Koprivnica 1973.; P. Kurtek, Ludbreška Podravina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., str. 9.

[8] D. Feletar, Podravina, Koprivnica 1973., 13.

In the 17th century, Koprivnica with its suburbs was on contact area of most fertile Holocene and older/younger Würms terrace. Those terraces in Koprivnica area meet the zone of mild watershed divide, Kalnik foothills toward west, and Bilogora toward south. It's important to point out that the town itself was developed at the mouth of Koprivnica stream or rather on its alluvium.[9]

It's difficult, based on current knowledge, to establish what changes on the soil have been occurring in Koprivnica area from 17th century until the present day. However, it is possible that these occurrences happened. Probability lays in the fact, that since 17th century climate has changed, natural cover and farm crops have changed, and soil change could have been influenced by other factors too. These are speculations only, but in order to establish exactly what happened with the soil, we need to wait for some future multi-disciplinary research.

In the past, a more immediate area of Koprivnica had witnessed several epicenters of major earthquakes. In the 17th century, at least 2 of them were a 6 - degree Mercalli-Cancani-Sieberg (MCS) quakes.[10] Unfortunately, documented sources left no more specific data on heavy earthquakes from 1694, which must have had devastating effects on the environment.

Climate characteristics reflect the geographic position in the southwest of Pannonia Valley, while the local differences depended on relief and hydrology characteristics of Koprivnica's Podravina area. Climate characteristics of Koprivnica environment cannot be viewed outside the context of a wider region. This is why this review will cover a greater area. Today we have, according to Köpen, the climate that is characterized as a moderate warm and rainy, without particularly dry periods, yet with fewer precipitation/rain in winter than summer period; summers are not very hot, poised with more rain in the beginning, and less in the end of season. By name, it's a beech-tree climate, particularly favorable for growing corn. As per classification, based on forest vegetation, the climate here is a moist, continental, low elm-tree forest with alder-trees, willows, poplars and ash-trees.[11] We notice big temperature amplitudes between summers and winters, especially in comparison with extremes (annual temperature amplitude can be exceeding 60° C). Middle periods are relatively favorable, as average temperature in January is around -2°C, while in July is +18°C. Precipitation declines from west to east, as being blown by westerly winds. The main maximum is in autumn, and the second in spring/early summer. Features and characteristics of local climate are also great oscillations in precipitation volume, in temperature height, in snow, frosts etc. Farm crops, orchards and vineyards have been adapted to these climate characteristics (but also to most westerly, northwesterly and south winds).[12]

A greater Koprivnica region, from west to east, has more solar radiation and insolation period increases, while precipitation goes down. The two most important reasons for that are: 1.mountains, (the Alps in this case), forcing the air to lift, which helps to form clouds and rains in the very mountain area and vicinity; 2. Aerial mass, coming over from Atlantic Ocean, in the

[9] D. Feletar, Geography and geomorphology -pedology basis of Podravina population density (Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine), karta na str. 12.

[10] I. i B. Penzar, Geophysics meteorology, phenology situation in Prekodravlje (Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike u Prekodravlju), Podravski zbornik 19-20, Koprivnica 1994., str. 250-252.

[11] S. Bertović i A. Ž. Lovrić, Übersicht der Vegetation Kroatiens nach neueren Untersuchungen, Mitteilung der Florisch-soziziologischen Arbeitsgemeinschaft, Neue Serie, Tuexenia, sv. 12, 1992, 29-49; I. i B. Penzar, , Geophysics meteorology, phenology situation in Prekodravlje (Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike u Prekodravlju), Podravski zbornik, sv. 19-20, Koprivnica 1994., str. 255-256.

[12] D. Feletar, Podravina, Koprivnica 1973., str. 15; P. Kurtek, Ludbreška Podravina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., str. 10-11.

first line - front - cause weather disturbance and rain, traveling over land toward east, becoming more similar to the air it pushes, thus causing the front to weaken.[13]

Throughout the early modern period, the climate in these regions was a lot more different from today. »A minor glacial period« lasted approximately from 1400 until 1850, with coldest periods around 1550 and 1700 -1850, when Europe faced a number of cold winters.[14]

Cold spells in early modern period in many ways affected Koprivnica region. First, frequent Drava River freezing over enabled almost undisturbed river crossings of the Ottoman armies into Koprivnica's Podravina region. Second, lowered temperatures probably could affect changes in flora and fauna, which in turn affected feeding habits of the population and its numbers. Third, it may have been possible - at least up to a point- to link migrations of Vlach and Predavci population with global warming. These possible influences should be investigated further in a separate research. For the time being, there is no research of climate data for Koprivnica area, in early modern period. I'll take the liberty of involving the greater area in this research, fully aware of possible weaknesses in this approach.

To illustrate weather conditions, we bring some details. According to these data, the first half of 17th century was probably a bit warmer than the previous and the period that followed.[15] Although I'm fully aware of the risks, I'm opening up some questions I don't have answers at the moment. Can we, by any chance, link the lowest weather temperatures around the year 1600 with the »long Turkish war from 1593 to 1606»? Could the Vlach resettlement to this region be due to climate chilling, among other reasons? Was the climate warm up in mid 17th century linked to faster development of Koprivnica and demographic growth of Podravina?

The builder's report of Franz Marbl (Francesco Marmoro) from 1590 shows the effects of low temperatures on the stronghold, which weakened defensive strength of Koprivnica. He wrote, that bastions were lowered, or rather, they sank into the stronghold's ditches. He believed the cause was in too high level of water in protective ditches. Water flooded, undermined and hollowed out the foundations, while the frozen ground in downward slopes crumbled away, due to heavy frosts.[16]

Low temperatures around the year 1600 were connected to Koprivnica defense in so-called Long-lasting war. In 1601 attack, Koprivnica was saved by extremely cold winter. Koprivnica stronghold's commander Alban Graswein described the attack: »Large Ottoman armies reached the stronghold, which was chained in ice. Water ditches were completely frozen over. Access to the stronghold was easy. The Ottomans hid from biting frost into the stables and barns outside the stronghold, but the winter was so cold that they, after a short while, dropped the siege and finally gave up.«[17]

Another fact illustrates the weather conditions in early 17th century. In 1604, Leopold Grafenauer from Radgona complained to the gentry that there was no tool shed to keep the building tools from decay in snow and rain outside. Ottaviano Zanolli, the chief builder of

[13] I. i B. Penzar, Geophysics meteorology, phenology situation (Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike), str. 255-259.

[14] T. Šegota, A. Filipčić, Climatology for geographers (Klimatologija za geografe), Zagreb 1996., str. 345-346.

[15] R. Delort i F. Walter, History of European environment (Povijest europskog okoliša), Zagreb 2002., str. 107-108.

[16] Styria military archive (Štajerski zemaljski arhiv Graz) (STLA), Militaria, Sch. 119; M. Kruhek, History of building up Koprivnica stronghold (Povijest izgradnje koprivničke tvrđave), Koprivnica - grad i spomenici, Koprivnica 1986., str. 201.

[17] STLA, Militaria, Sch. 125; M. Kruhek, History of building Koprivnica stronghold (Povijest izgradnje koprivničke tvrđave), str. 203.

Croato-Slavonnian order, had to wait in Radgona during wintertime, for snows and rains to cease and weather to improve, so he could go back to work in Slavonnia and Koprivnica.[18]

Koprivnica area in early modern period was relatively rich in woods and forests, however, the same century witnessed lots of exploitation and clearing up of woods too. It looks as if medieval Podravina was a lot more afforested region than today. It's possible to assume, that during the second half of 16th century afforested area got larger, reversally proportional with overall population here.

By analysing the maps from the second half of 16th century, we can establish that the natural environment and landscape of medieval Podravina was a lot more afforested and damp than today. Specific features and characteristics of this region were rich forests alongside Drava River and frequent flooding, which caused erosion of ground and buildings.[19] After the Ottomans took over most of Križevci county, its border parts (on the Habsburg-Ottoman frontier) became more afforested. This can be illustrated from Lepavina Orthodox monastery records, indicating that around 1587 the region between Virovitica and Križevci was heavily afforested, but unpopulated area.[20]

As material, wood was of great importance, used in everyday life. It served for fire and heating, construction material, tools, furniture, home appliances etc. Clearing woods, thickets and brushes helped create new land for crops. Oak and beech-tree forests were, among other things, used for feeding pigs with acorn. Woods were full of game, which enabled hunting.[21] Pierre Chaunu wrote, that people went to woods to cut grass under trees,, and this practice lasted until artificially cultivated meadows appeared. He wrote of woods, as source of fruits, i.e. quince, chestnut, walnut, wild berries and planting material (fruit trees) for orchards.[22]

Before regulation of streams and depressions (from the second half of 18th century), this area used to have a lot more swamps and low meadows, while most of woods were cleared most probably as early as 17th century in the process of new resettlement of population. Numerous toponyms with tree names witness the existence of forests that used to be here. A greater Koprivnica area has toponim and names like »laz« i »krč«, meaning 'wood clearance' on numerous maps, land registry records in particular.[23]

In the vicinity of Koprivnica, there were plowing lands and pastures next to large forests. To the local population, they served for protection. When in early April,1 603 Koprivnica's Captain Grasswein crossed Đurđevac to attack the Ottomans in Slavonnia's Podravina, he fought against the Tartars in the region between Brezovica and Virovitica. After that, the Tartars broke in Podravina, torching the villages and taking people into slavery all the way from Koprivnica to Vinica. The local population fled and sought refuge in the woods.[24]

The records for 1630 show, that somewhere between Koprivnica and Križevci, there was a large forest, three miles wide. The forest had no border patrols, so the Ottomans could sneak and pass through uninterrupted. In order to stop them, Trautmansdorf suggested that the woods in

[18] STLA, Militaria, Sch. 132; M. Kruhek, History of building Koprivnica stronghold (Povijest izgradnje koprivničke tvrđave), str. 204-205.

[19] M. Slukan Altić, Podravina medieval times, mirrored in maps and charts sources (Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora), Podravina, vol. 2, br. 4, Koprivnica 2003., str. 122.

[20] V. Marijan, Serbian history textbook (Srpska istorijska čitanka), knj. 2, Beograd 2001., str. 138.

[21] J. Adamček i dr., Forestry (Šumarstvo), Enciklopedja hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980., str. 653.

[22] P. Chaunu, Classical Europe civilization (Civilizacija klasične Evrope), Beograd 1977., str. 265.

[23] Croatian state archive keeps land registry maps and charts, with mid 19thcentury toponyms for all settlements in greater Koprivnica area.

future should have two guard units, with 30 men each.[25] The maps of mid 17th century (probably drawn by Martin Stier) show no large afforested complexes at all. The closest one was mapped somewhere on the foothills of Kalnik and Bilogora, and right next to Drava River nearby Legrad, as well as due east from Sigetec. It's interesting to notice, that nowhere around Koprivnica captaincy or Đurđevac strongholds, any of woods or forests were shown on the maps. They were probably cleared for security reasons, which indirectly shows that clearing of woods had started earlier.[26]

It looks as if at the end of 16th century there was a process of afforestation nearby Križevci.[27] In Koprivnica, the opposite process was underway, as woods were cleared out.[28] It's unclear why the 2 close areas were subjected to totally different processes linked to forests and woods.

In 1597, thick forests surrounded Koprivnica from all directions, which in fact helped the Ottomans and the Vlach forces to sneak all the way to the town itself without being spotted. The same year, 1597, Ottomans and the Vlach forces captured some 70 people near Koprivnica. This is why Croato-Slavonnian Assembly approved serfs and other inhabitants to clear out the woods around Koprivnica, in order to increase security in the town's vicinity.[29]

In the 17th century in greater Koprivnica area, the already started clearance of woods continued. It looks as if clearance started closer to Drava. Those who performed woods clearance usually were granted the use of cleared land. According to a lawsuit by the viceroy Sigismund Erdődy from 1628, it's obvious that professional army units, stationed at Drnje, cleared the woods in nearby Đelekovec without the viceroy's approval. The rent paid for the use of cleared land was only one-tenth of the crops. After 1628, Drnje inhabitants were given the right to use the land they themselves cleared.[30]

Koprivnica captain, according to a lawsuit from 1634, took by force from Koprivnica citizens the land and pastures that they had cleared and defended with arms.[31] This fact speaks of the times, when citizens did wood clearance in Koprivnica vicinity themselves. The fact is, that these new plowing lands were defended with arms, most probably speaks of defense against the Ottomans.

As an example of extensive woods clearance in Koprivnica area in the second half of 17th century, we can use the fact, recorded in nearby Đelekovec. In 1689, they had almost two-thirds of entire cultivated lands that were originally cleared up woods.[32]

On 18 October, 1698 Slavonnian Order commander-in-chief Aenea Caprara confirmed to Koprivnica citizens the right to cut wood in a forest, claimed and usurped by citizens from the next village of Borovljani. Koprivnica citizens were given the right to collect acorn as well.[33]

---

[24] R. Horvat, History of Koprivnica, with a charter of a free royal borough (Poviest slob. i kr. grada Koprivnice), Zagreb 1943., str. 9.

[25] A. Ivić, Serb migrations during 16,17,18 century (Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18. stoleća), Settlements and origins of the population from archives (Naselja i poreklo stanovništva po arhivskim dokumentima), knj. 21, Srpski etnografski zbornik, knj. 36, Subotica 1926., str. 51.

[26] Lj. Krmpotić, Reports on determination of Croatian Kingdom borders in 16-18 century (Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća), Hannover-Karlobag-Čakovec 1997., str. 43. Karte se čuvaju u Nacionalnoj knjižnici u Beču pod signaturom ÖNB, Codex 8608, fol. 32.; ÖNB, Codex 9225, fol. 36.

[27] R. Milosavljević, Križevci in Military Border (Križevci na Vojnoj krajini), Križevci 1988., str. 16.

[28] D. Feletar, Podravina- Contributions to acknowledging economic growth of northwestern Croatia (Podravina - prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske), Koprivnica 1973., str. 66. Dragutin Feletar piše: "At the end of 16thcentury all woods were cleared up and all buildings removed around the stronghold walls for the sake of efficient defense."

[29] Croatian Assembly Enactments (Hrvatski saborski spisi, HSS), knj. 4, str. 362-363.

[30] HSS, knj. 5, str. 433.

[31] Croatian Assembly Resolutions (Zaključci hrvatskog sabora, ZHS), knj. 1, str. 46.

[32] Hrvatski državni arhiv (HDA), Rasinja Estate (Vlastelinstvo Rasinja), kut. 7.

[33] HDA, GK, kut. 7, br. 10.

Probably the agrarian crisis at the dawn of early modern period stimulated intensified defforestation and wood cutting, that not only brought a visual change in the landscape, but more frequent and lasting flooding of the greater Drava area helped too, additionally causing erosion of land as well. The range of flooding was well documented and charted in maps and their sources.[34] Frequent flooding influenced the changes with Drava itself, but with the river affluents, too.[35]

Wood from forests was used as timber material for housing. For example, in 1645 Koprivnica town records show, houses were covered with shingles, wooden slivers.[36] Shingles were also used for roofing of Koprivnica chapels, made of wicker plastered with mud, wooden foundations, made of local wood.[37] The wood was regularly used as basic building material for houses, furniture,[38] but as farm buildings as well.[39]

Although 1766 Koprivnica map shows no toponyms, indicating where wood clearance had occurred, the map still shows relation between afforested sections and the remaining land.[40] All forests and woods were relatively distant from the town and Koprivnica had plowing fields nearby. In 1766, this situation showed that was some clearing of woods close to the town. It probably had started in 17th century, when Koprivnica increased its territory and its population several times.

Beside forests, the area had orchards with fruit trees, particularly apple and pear,[41] sorb, cherry (as dry fruits, for brandy and liqueur), walnut, chestnut, peach, currant etc. Vineyards were planted close to afforested areas. It needed relatively simple tending, hoeing, fertilizing, weeding.[42] Koprivnica townspeople pressed grapes in their vineyards using homemade presses, inside vineyard sheds called 'kleti'.[43]

Forests with common oak, dark and white poplars, different kinds of willow, white alder were more present in vicinity of Drava River. Land there was of lesser quality, as the river brings alluvial material, gravel and pebbles and the soil is soft and as shallow as ten-centimeter layers only. Forests protected Drava banks from water erosion, so wood clearing up quickened change of stream and helped more frequent flooding. This is why Drava had many backwater channels. Some of them were always damp, thick with reed and bull-rush turf of sharp grass and weed, unsuitable for pasture. Up, on higher elevation of Bilogora and Kalnik hills, dominant were beech-trees with some common oaks and hornbeam.[44]

---

[34] M. Slukan Altić, Podravina medieval times mirrored in sources like maps and charts (Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora), Podravina, vol. 2, br. 4, Koprivnica 2003., str. 122.

[35] M. Slukan Altić, Hydroregulation of Drava and its influence on transformation of natural and cultural landscape (Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža Podravine), Podravina, vol. 1, br. 2, Koprivnica 2002.

[36] L. Dobrnonić, Koprivnica townhall minutes (Koprivnički gradski zapisnici, KGZ), Podravski zbornik, sv. 14, Koprivnica 1988., str. 146.

[37] Nadbiskupski arhiv Zagreb, Cannonic visitations (Kanonske vizitacije, NAZ, KV), Prot. 4/IV, 89/I, 89/Ia, 90/II i 91/III.

[38] L. Brozović, Contributions to Koprivnica History (Građa za povijest Koprivnice), Koprivnica 1978., str. 97-102.

[39] I.e, in 1645. there's a mention of a barn (škedenj), but also of a vineyard shed, KGZ, str. 145-146.

[40] HDA, Collection of maps (Kartografska zbirka); the maps was reproducted in: M. Slukan-Altić, History of charting maps in town of Koprivnica (Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice), Podravski zbornik, sv. 26-27, Koprivnica 2001., str. 68.

[41] Research of P. Chaunua, Civilization of classical Europe, page 266, we notice that apple orchards start to spread in nortwest of France and Europe in 16thand 17thcentury. together with "apple victory over pear", which "retreated" toward west.

[42] L. Brozović, Contributions to Koprivnica history (Građa za povijest Koprivnice), str. 140-144.

[43] KGZ, str. 146. .e., in 1645 a vineyard is mentioned as "zpressum y kletium".

[44] Z. Dugački, Valley of Lonjsko-ilovska and Podravina in Bilogora foothills (zavala i bilogorska Podravina), Geografija SR Hrvatske, knj. 2, Zagreb 1974., str. 135.

In mid 16th century the first recorded outbreak of plague happened on the territory alongside Drava. The plague spread from the Ottoman Empire into the Habsburg Monarchy (Koprivnica area). In October 1553 it was recorded in Zagreb area; in June 1554 in Križevci and territory alongside the river Mura (Međimurje region, southern part of Zala county).[45] According to a report from September 1599, the Vlachs that migrated from Slavonnia helped the spread of plague. On its session held on 21st October 1599, the Sabor assembly concluded that »the plague was raging and shutting down many serf homes«. At the same time, people suffered from lack of food and animal feed, as that year was also "plagued" with terrible draught. Since the capital Zagreb was suffering from plague, the viceroy Ivan Drašković called for Sabor Assembly in Varaždin on 1 February, 1600 to discuss draught and plague disasters.[46] The plague ruled the regions alongside Drava in autumn of 1600, when it killed many people.[47]

Citizens of Koprivnica fought microorganisms in their own unique way, but it's hard to tell how closely they followed the trends in their environment (Croato-Slavonnian Kingdom and a wider region).[48] At a Croato-Slavonnian assembly session held in 1598, the official resolution was that the entire Croatia and Slavonnia is endangered by the plague, as there was no single doctor in the whole country. This is why in 1603 Croato-Slavonnian Kingdom welcomed the arrival of dr Daniel Théri de Rosenberger, entitled »doctor, medicus Regni Slavoniae«, or, medical doctor of Slavonian Kingdom.[49]

At first, village barbers did simple »surgical« procedures, like it was the case in 1645.[50] However, Koprivnica got its own medical doctor soon enough. The fact, that Koprivnica stronghold had the military forces stationed here, and because of frequent armed conflicts they needed to have regular medical care. As per current documents available, the earliest mention of a medical doctor in Koprivnica is the notice on a surgeon Wolfgang from 1659.[51]

In autumn of 1647, another epidemic of plague broke in border areas of Habsburg Monarchy, in regions alongside the river Drava.[52] There is a record of January 1678, speaking of the Ottoman Empire borderline places suffering from the plague. However, the disease did not cross the border into the Habsburg Monarchy.[53] Several years later, the plague appeared in Podravina too. The region of Styria particularly suffered from the plague (a large number of people died in Graz and Ptuj).[54] From Styria, it crossed into Hrvatsko zagorje (today: northwest Croatia), and then to Podravina.[55] Croato-Slavonnian assembly in November 1682 passed legislation, ordering guard

[45] S. Barabás, Codex Zrinianus, knj. 1, Budapest 1899., str. 218, 239.
[46] HSS, sv. 4, str. 397-402.
[47] R. Horvat, History of free royal borough Koprivnica (Povijest slob. i kr. grada Koprivnice), str. 13.
[48] O povijesti medicine usp. C. G. Cumston, The History of Medicine. From the time of the Pharaohs to the end of the XVIIIth Century, London-New York 1996.; M. D. Grmek, First biology revolution (Prva biološka revolucija). Physiology and medicine in 17thcentury (Razmišljanja o fiziologiji I medicini XVII. stoljeća), Zagreb 1996.; B. Belicza, Medicine history 101 (Čitanka iz povijesti medicine), Zagreb 1983.; Lj. Audy-Kolarić (ur.), Zagreb school of medicine throughout centuries (Zagrebačka medicina tijekom stoljeća), Zagreb 1995.; Ante Škrbonja, Amir Mazur, Vlasta Rotschild, Medicine history for practitioners (Povijest medicine za praktičare), Rijeka 2003.
[49] B. Belicza, Medicine in Zagreb throughout centuries (Medicina u Zagrebu tijekom stoljeća), u: Audy-Kolarić (ur.), Zagrebačka medicina tijekom stoljeća, Zagreb 1995., str. 23.
[50] KGZ, str. 145.
[51] NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 7.
[52] R. Horvat, History of free royal borough Koprivnica (Povijest slob. i kr. grada Koprivnice), n. dj., str. 13.
[53] J. Barbarić, M. Holzleitner, Rev. Luka Ibrišimović letters to Zagreb bishops (Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima, 1672. - 1697.), Jastrebarsko 2000., str. 77-79.
[54] V. Bračić, Prebivalstvo občine Ptuj v luči zgodovinskega razvoja, u: Poetovio-Ptuj 69-1969, Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici, Maribor 1969, str. 116.
[55] R. Horvat, History of the town Varaždin (Povijest grada Varaždina), Varaždin 1993., str. 204.

posts to watch over possible plague dispersion by the sick in Koprivnica and some parts of Križevci area.[56]

During 16th and 17th century, certain changes in borderline population in Habsburg Empire, alongside Drava, occurred,[57] as the general trend was a decrease of the total population. Numerous sources verify that depopulation was big: some inhabitants fell fictims in the conflicts, some captured by the Ottomans and taken to slavery, others moved out to safer, more secure areas (western Croatia, Hungary, Hrvatsko zagorje etc.). However, I assume that part of population remained in this borderline area, confirming that the defense system here was never seriously questioned. Numbers and spatial disposition of the remaining population in further research will probably provide more accurate data in the future. The same applies to important research on continuity/discontinuity in borderline areas by the river Drava, which I believe will soon provide results.

It looks as if the turn of the century, from 16th to 17th century the majority of population was living outside Koprivnica stronghold's protective walls, in its vicinity. During 17th century, Koprivnica began a more intensive life outside the stronghold, which in fact was a certain separation from the town's nucleus that had been created in 16th century. By the end of 17th century, most trades and businesses moved to the new nucleus that was formed next to the northern rim of the stronghold. It's understandable, that this new town nucleus was formed in a more secured and better protected part. However, other factors influenced this too, such as traffic directions, terrain configuration, soil composition etc.

Koprivnica military stronghold was modernized in mid 17th century.[58] Inside the stronghold, its residents were soldiers with some civilian population, formally entitled to privileges of a free royal borough. This privilege was obviously questionable, or in danger, so the sovereigns were often called to formally recognize these privileges, in late 16th and early 17th century (1590, 1609 and 1630).[59] It' important to stress out, however, that after 1630 there were no more charters, confirming this status any longer. This could probably mean, that the privileges were no more in serious danger.

Military was dominant in life of Koprivnica of those times. For a greater area, it served as the seat of Koprivnica landlords, who owned the remaining several villages in the north: Peteranec, Kunovec, Ivanec and Pustakovec; in the east, those were Drnje, Sigetec and most probably - Virje. In 18th century records, those villages were referred to as "kitchen villages".[60] But, more artisans and trades and rebuilding of Roman Catholic parish and a school, helped Koprivnica to further develop central functions for its neighboring villages. Additionally, as Koprivnica was at the crossroads of trading routes, it had a transit character too. This is why Koprivnica had clear functions for its population, who resided, worked, got their provisions and supplies here, as well as necessary education. The town had a functional - spatial structure, as a product of many different professions, flourishing in the town.[61] As a role model, Koprivnica shows categories of

[56] ZHS, sv. 1, str. 427.

[57] Borders and borderline regions phenomena (O fenomenima granica i pograničnih prostora) usp. D. Roksandić, Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500. - 1800., Zagreb 2003.

[58] A. Žmegač, Bastions of continental Croatia (Bastioni kontintalne Hrvatske), str. 121-122.

[59] HDA, GK, kut. 1, br. 14; kut. 2, br. 2 i 3. some town suburbs at the end of 16th and in early 17thcentury lost their privileges, like Brezovica or Donja Rijeka on Kalnik. In this context we need to understand the struggle for privileges- not as a symbolic fight but with a practical purpose too, as loss of privileges had to bring long-term consenquences for Koprivnica and its population.

[60] K. Kaser, Free farmer and a soldier (Slobodan seljak i vojnik), knj. 1, Zagreb 1997., str. 104.

[61] M. Vresk, Urban geography (Osnove urbane geografije), Zagreb 1990., str. 38.

different use of the town area: a) residence b) manufacture (guilds shops); c) organization (military, civil, church school); d) circulation (trade, shop, fair, traffic infrastructure). In early 17th century, the town had three streets, two of them for residence, while the third (the main street) had - beside residence - manufacture, organization and circulation functions as well. At the end of 17th century, the functional-spatial structure of the town changed with expansion of residence zone, manufacture and circulation outside the stronghold. The space inside the stronghold, however, kept the two mentioned zones at relatively low level. The only zone that remained important was the organization.

The town of Križevci was very similar to Koprivnica,[62] as it also had a dual function: military function as the seat of the captaincy and a free royal town, just like Koprivnica.[63] In Križevci, this duality was pretty much the same as in Koprivnica. The town that differed from Križevci was Varaždin.[64] It had somewhat different growth. Even though it was the seat of generals and Slavonnian Order (later proclaimed Varaždin generalate), in 17th century its military role did not dominate over its civil one. In Koprivnica and Križevci, however, the military was extremely dominant on the turn and the first years of 17th century. Only later did it develop civil functions. It's interesting to compare these two towns with the neighboring Legrad, originally started at the place where two rivers, Drava and Mura, met.[65] Legrad at that time served as the seat of Legrad (Međimurje) captaincy.[66] During 17th century, it began to develop civil functions next to the military ones. The sources mention Legrad as a trading place.[67] Civil functions, similarly to Koprivnica and Križevci, began to grow in importance only in the second half of 17th century. Koprivnica depended on its borderline position, where the further growth started in 17th century.

Its relative stability on the divide between the Ottoman and Habsburg Empires enabled Koprivnica with almost continuous growth and development for 100 years. Similar situation was with neighboring Križevci.[68]

The most important central function Koprivnica had in 17th century, was the military one. As guilds and trades developed throughout 17th century, craftsmen from Koprivnica began supplying the neighboring population with their products. Trade fairs were another sign of central function. For the year 1638, Koprivnica received the right to hold 2 annual trading fairs. In 1652, it was granted the third annual fair as well.[69] Ever since the Middle Ages Koprivnica holds a weekly fair on Monday. In 1651 the town was granted the right to collect entrance tax, the toll (mitnica).[70] Koprivnica was, as mentioned earlier, the seat of the gentry, while the captains effected the function of landlords, even though the right belonged to the Hungarian court chamber from 1547.

---

[62] More about Križevci: Križevci - town and its vicinity, Artistic topography of Croatia (više o Križevcima: Križevci grad i njegova okolina; Umjetnička topografija Hrvatske), knj. 2, Križevci 1993.

[63] L. Dobronić, Die Städte Kroatiens im 16. Jahrhundert, Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit, Linz 1980, str. 146.

[64] Varaždinski zbornik 1181. - 1981., Varaždin 1983.

[65] On Legrad in the second half of 16thcentury (O Legradu u drugoj polovici 16. stoljeća) usp., N. Štefanec, Heretik Njegova Veličanstva, Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovom rodu, Zagreb 2001.; D. Feletar, Legrad, Čakovec 1971.

[66] H. Petrić, D. Feletar, P. Feletar, The stronghold of Novi Zrin- Fort Zrin on Mura river (Novi Zrin - Zrinska utvrda na Muri), 1661. - 1664.), Donja Dubrava-Zagreb 2001.

[67] D. Feletar, Zrinski i Legrad, Podravski zbornik, br. 17, Koprivnica 1991., str. 5-16.

[68] N. Budak, Social and econonic development of Križevci until mid 19thcentury (Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, u: Križevci - grad i okolica, Umjetnička topografija Hrvatske), knj. 2, Križevci 1993., str. 43-44.

[69] HDA, Town of Koprivnica (Grad Koprivnica, GK), kut. 6, br. 7; kut. 7, br. 2.

[70] HDA, GK, kut. 7, br. 1.

The captains had their salaries, with additional income from the estates, while population on these estates was moslty serfs (villages of Peteranec, Ivanec, Pustakovec, Kunovec, Drnje, Sigetec and Virje). Some of them were "želiri" (poor gentry without land) and free men.[71] Landlord function was made of economy and management (as well as judicial) activities and rights over the entire territory of an estate.[72] Consequently, Koprivnica served as a central place, the seat, for all these villages aforementioned.

Koprivnica had it central function as the seat of captaincy, from where it had commanding post over surrounding strongholds: Virje, Novigrad, Drnje, Sigetec and Ludbreg.[73] Their "haramija" military units were stationed at "vojvodstvo" military areas of responsibility.[74] Catholic revival in this part of Podravina most probably started over from military strongholds first. Koprivnica and Ludbreg had Catholic parishes ever since the Middle Ages in continuity. In early 17th century, a Catholic parish in Virje (its parish priest was paid by the military, as he at the same time served as an army chaplain of the professional army).

After that one, parishes that followed were Drnje and Novigrad, which were formed in mid 17th century.[75] Out of these seats of military responsibility, in 17th century only Sigetec did not become a center of parish.[76] Also, Ludbreg had additional central functions, as it served as the seat of Ludbreg estates.[77]

After Podravina in 16th and 17th century became a multi-border region, its new social, economic and cultural importance made a framework, which would later provide foundations for spatial organization and its population until the present day. In the first half of 17th century, west of Podravina multi-border region - a part of the Habsburg Monarchy - saw an intensive growth in overall population. On the other hand, eastern parts, closer to the Ottoman Empire, had population growth only in the second half of 17th century.[78]

Due to historic developments and a number of other factors, during 17th century these favorable geographic and traffic position, with abudance of natural resources were not fully, more comprehensively appreciated or assessed. Cultivated land was neglected and forests dominated the landscape. It's hard to establish how long the lands here were left neglected and uncultivated, yet, it's probably a process that lasted several decades. Taking into consideration the region's natural resources, primarily the river Drava and foothills of Bilogora, we can safely say, that this was a farming area with elements of traditional, autarchic agrarian region.

Early 17th century saw repopulation of land, estates in most western part of border area on the Habsburg side of the river Drava. We need to emphasise, there still were no firm borders between

[71] K. Kaser, Free farmer and a soldier (Slobodan seljak i vojnik), knj. 1, Zagreb 1997., 103-104.

[72] J. Adamček, Agrarian relations in Croatia from 15th to the end of 17thcentury (Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća), Zagreb 1980., str. 427.

[73] STLA, Graz, Militaria, Sch. 154.

[74] K. Kaser, Free farmer and a soldier (Slobodan seljak i vojnik), str. 88.

[75] H. Petrić, Founding new parish schools in Komarnica archdeaconry (Osnivanje župnih škola u Komarničkom arhiđakonatu), Scientia Podraviana, br. 17, Koprivnica 2003., str. 15-19.

[76] Sigetec became the seat of a catholic parish only after 1789. Usp. H. Petrić, Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata, Tkalčić, knj. 5, Zagreb 2001., str. 226.

[77] H. Petrić, Ludbreg and its part of Podravina in the new era (Ludbreg i Ludbreška Podravina u novom vijeku). Overview of economic and social growth from mid 16thto mid 19thcentury (Pregled gospodarskog i društvenog razvoja od sredine 16. do sredine 19. stoljeća), Podravski zbornik, sv. 22, Koprivnica 1996., str. 87-89.

[78] S. Krivošić, Population of Podravina (Stanovništvo Podravine) 1659-1859. godine (dalje: Krivošić, Stanovništvo Podravine), Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., str. 147-148; S. Krivošić, Population and demographic situation in northwestern Croatia in 18thand first half of 19thcentury (Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća), Varaždin 1991., str. 17-37.

the so-called Provincial and Slavonska (Vindiška) border, or Varaždin generalate. However, it slowly formed the area, which would later fall into the Military Border.

In time, the western borders of Slavonnian order, or Varaždin generalate in Podravina, according to feudal estates, consisted of the following settlements: Ivanec (Ludbreški), Duga Rijeka, Černoglavec, Prkos, Rasinja, Subotica, Kunovec, Pustakovec, Ivanec (Koprivnički), Koprivnica, Cenkovec, Torčec and Botovo; northern and eastern borders of Varaždin generalate were under the rule of the Ottoman Empire; the southern borders of the region we deal with was the foothills of Bilogora; the western rim of the so-called provincial part was in fact the western order of Križevci county.

The paper covers a part of Zala County, primarily Legrad area, as this borderline region (bordering with the Ottoman Empire, next to the rivers Mura and Drava, on the other side of the border facing larger Ottoman strongholds and the town of Kanyizsa) extends to Varaždin generalate. The actual borderline between the Ottoman and Habsburg Empires was made of the demarcation zone (so-called no man's land) between Virovitica and Đurđevac, following Drava stream all the way to the mouth of Mura river; following Mura further almost to today's Croatian-Slovenian-Hungarian tristate boundary.

The most intensive raids of border areas alongside Drava were around 1550s. New settlers were arriving on emptied lands of Koprivnica-Đurđevac in the second half of 16th century. Croato-Slavonnian assembly established that Koprivnica captains had many serfs. Yet, Stjepan Patačić in his report to the Hungarian chamber on 22 April, 1614 claims, that Koprivnica is more of a military stronghold, than a town. Townspeople had only twenty or so houses altogether.[79] Additionally, throughout 16th century Koprivnica citizens had to pay "one-tenth" annual tax of 40 forint.[80]

In 1540s, serfs from certain settlements in Koprivnica and Đurđevac estates were resettled to various parts of Hungary and Moravska.[81] There are some records that indicate, that villagers from Koprivnica area were resettled to south Gradišće, north Gradišće, to Šopron and Požun counties, as well as in eastern Styria, and most probably Slovakia.[82] The written records do not show which Koprivnica this refers to. However, there is a theory that this refers to Koprivnica near Požega.[83]

The areas north of Kalnik foothills and west of lower Bednja stream were mostly "spared" from population movement. Although the same areas saw some Ottoman raids, majority of population permanently remained here. It's easy to verify that, if we compare medieval with today's toponymy. Some of the natural obstacles in environment played defensive role here. Yet, it's more obvious in Kalnik foothill area, as swamps in lower Bednja stream were just a minor glitch to the Ottomans in their invasions. In this context, we should review the fact, that the most

[79] HDA, Neoregestrata acta, 632/7; J. Adamček, Agrarian relations in Croatia from mid 15th to the end of 17thcentury (Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća), Zagreb 1980., str. 244, 402.

[80] Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta decimalia, br. 606.

[81] Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta decimalia, br. 606.

[82] S. Pavičić, On spoken language in Slavonnia, prior to Ottoman wars and great migrations in 16thand 17thcentury (O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću), Rad JAZU, knj. 222, Zagreb 1920., str. 220; J. Breu, Die Kroatiensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten, Beč 1970, str. 16; J. Adamček, Exile of Croats into the Austro-Hungarian border areas in 16thcentury (Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću), History and culture of Gradišće Croats (Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata), Zagreb 1995., str. 20; K. Kučerova, Croats in central Europe (Hrvati u srednjoj Europi), Zagreb 1998., str. 65,100,104, 107, 180.

[83] M. Lončarić, Kaj-dialect- yesterday and today; Essays on dialectology and Croatian kaj-dialect (Kaj - jučer i danas; ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini), Čakovec 1990., str. 149.

western fortification of Koprivnica captaincy was in fact in Ludbreg, the town which rose in the road crossings over Bednja, lying on the most northern foothills of Kalnik, meeting Drava lowland.

East of Kalnik and lower Bednja stream, there was a partially deserted area we could split into two zones. One was between Koprivnica and Ludbreg, and the other between Koprivnica and Đurđevac. The territory between Koprivnica and Ludbreg represented a transit region of mostly spared area and »the right« party deserted area between Koprivnica and Đurđevac. Between Koprivnica and Ludbreg the only estates which remained in its continuity, were Rasinja (Kuzminec) and Ludbreg estates, and several smaller ones, north of these two. Beside this, most villages in the then Koprivnica and Đurđevac estates, which later served as »kitchen villages« of Koprivnica captain, were located in this sliver between Koprivnica and Ludbreg. We can establish the area between Koprivnica and Ludbreg was partially devastated, as there was a partial discontinuity in toponyms, which existed since the medieval times. Additionally, it was 17th century that witnessed a larger concentration of freemen settlements in the area between Koprivnica and Ludbreg. Earlier, so-called "private Vlach" formed settlements, which, too, enjoyed privileges almost identical to those of the free men. In other words, thanks to the existing circumstances, the area between Koprivnica and Ludbreg had relatively large number of villagers with different privileges (freemen and Vlach) who differed from serfs and "inkvilina" (those who paid their tribute per household) living in their neighborhood.

It's interesting to point out, that west of Ludbreg (toward Varaždinu) there were no freemen or private Vlach villages. This speaks clear enough that this dynamic region nevertheless suffered a partial devastation. When mentioning the area between Koprivnica and Ludbreg, perhaps it would be wise to speak of disturbed balance in population, rather than of total discontinuity. The sources we have verify that some of the population with serf status in 17th century, changed its status and became freemen. Such cases were happening in immediate contact area of the Provincial and Slavonnian Border, for sure in Đelekovec and probably in Torčec.

»Real«, partially devastated, space was located between Koprivnice and Đurđevac. This continuity of scarce population was upheld in several settlements by natives from vicinity and some refugees from east Slavonnia. A kind of population continuity in this »real«, partially deserted space could be found in Drnje, Sigetec and Virje. Drnje and Sigetec were the villages most probably started over on Drava River islets by refugees, while Virje was established where the medieval marketplace Prodavić once had been. It's interesting that all 3 settlements had organized strongholds with professional soldiers, which in late 16th and early 17th century was the only hope to keep permanent population there.

In late 16th century, neighboring Đurđevac had organized captaincy with professional army of German and native soldiers. After the Ottomans in 1552 torched down Gorbonok, a small castle between Đurđevac and Virovitica, Đurđevac was let out as the most western Habsburg stronghold between Drava and the Adriatic Sea. From mid 16th century to 1640s, the are between Đurđevac and Virovitica is a no man's land. It's interesting to notice, that from 1640s, this area of no man's land between Đurđevac and Virovitica, saw new settlements gradually rising on both sides of the border.

Growth and development of Koprivnica's Podravina in 17th century will spur a new socio-economic and cultural space, that will be the basis for later on, and in part today's too, spatial organization in population. The western parts of Podravina, including Koprivnica township, witnessed intensive growth of overall population as early as the first half of 17th century. On the

other hand, eastern parts, closer to the Ottoman Empire, will witness a more significant growth of population only in the second half of 17th century.[84]

Podravina multi-border region was, since the second half of 16th and during 17th century a meeting place for several confessions. Roman Catholic church at the turn (16th to 17th) century was experiencing its most profound crisis in the early modern period, which made way to rise of protestant reformation, not only in Koprivnica but a wider region of Croato-Slavonnian Military Border, and the Provincial too. After in mid 16th century an Orthodox monastery Lepavina emerged,[85] in the vicinity of Koprivnica, Serb Orthodox Church set its foundations as an organization. This monastery probably was no coincidence, as its building coincided with the first private Vlach communities in greater Koprivnica's Podravina.[86] Although lacking continuity in confessional work, Lepavina monastery represents one of the most western organizations of Serb Orthodox Church between the Adriatic Sea and Drava River. Later on, some Orthodox priests would be, with more or less success, uniting with Roman Catholic Church, which resulted in Uniate, East-Catholicism in these regions.

Additionally, we need to point out that Moslems lived in Slavonnia and Hungarian region on the other side of Drava. Moslems lived in strongholds just a few kilometers outside Koprivnica. Some of them moved out to Koprivnica and were baptized for reasons unclear to us. Their presence speaks of limited penetration if Islam into greater Koprivnica area. Podravina border region on the Ottoman-Habsburg frontier during 17th century, with Koprivnica as the seat and a central gravitational nucleus, could be considered, up to a point, a multiconfessional, multiethnic and multicultural region, where individual confessions, as »bulwark« walls against invaders significantly diminished the tolerance toward "Others".[87]

SAŽETAK

U ovom je radu prikazan međuodnos čovjeka i okoliša na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava u ranom novom vijeku. Za primjer je uzet pogranični prostor uz rijeku Dravu s habsburške strane. Kako taj prostor obuhvaća prije svega dolinu rijeke Drave, kao termin za obrađivanu regiju uzet je Podravina, odnosno Podravsko višegraničje. Središte područja koje je obrađeno u članku je prostor oko slobodnog i kraljevskog grada te vojnokrajiške utvrde Koprivnice. U ovoj "case study" može se vidjeti primjer odnosa čovjeka i okoliša na pograničnom području u ranome novom vijeku. Kronološko težište je na razdoblju 16. i 17. stoljeća, kada je taj prostor bio pogranični i s habsburške i s osmanske strane. Osim toga, moguće je uočiti kako je pograničnost utjecala na ljude i okoliš.

[84] S. Krivošić, Population of Podravina (Stanovništvo Podravine) 1659. - 1859. godine, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., str. 147-148; S. Krivošić, Population and demography situation in northwestern Croatia in 18thand first half of 19thcentury (Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća), Varaždin 1991., str. 17-37.

[85] Dušan Kašić wrote: "Only after 1635, when archimandrite Visarion came from Turkey, the building of monastery began in true sense of the word." D. Kašić, Serb monasteries in Croatia and Slavonnia (Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji), Beograd 1996., str. 100-102.

[86] A. Ivić, Serb newcomers and settlers in Slavonnia around mid 16thcentury (Srpski doseljenici u Slavoniji oko sredine XVI veka), Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, Beograd 1924., str. 438-440.

[87] D. Roksandić, Ethnic groups, confessions, tolerance (Etnos, konfesija, tolerancija), Zagreb 2004., str. 55.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

EKONOMSKA I EKOHISTORIJA. ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, UREDNICI: MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ I HRVOJE PETRIĆ, DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU I EKOHISTORIJU, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, MEĐUNARODNI ISTRAŽIVAČKI PROJEKT "TRIPLEX CONFINIUM" I SEKCIJA ZA GOSPODARSKU POVIJEST HRVATSKOG NACIONALNOG ODBORA ZA POVIJESNE ZNANOSTI, ZAGREB 2005., 210 STR.

Znanstvena i stručna javnost je bogatija za još jedan interdisciplinarni časopis. Riječ je o novom časopisu za gospodarsku povijest i povijest okoliša "Ekonomska i ekohistorija" (skraćeni naziv: "Eko-eko"), koji su zajedno pokrenuli Društvo za hrvatsku ekonomsku i ekohistoriju, izdavačka kuća Meridijani, Međunarodni istraživački projekt "Triplex Confinium" Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti.

Urednici časopisa Mira Kolar Dimitrijević i Hrvoje Petrić su s nekoliko uvodnih riječi objasnili svrhu pokretanja novog časopisa "Ekonomska i ekohistorija", a predsjednik međunarodnog uredničkog vijeća Drago Roksandić je autor je teksta "Na kraju prvog broja: Čemu Eko-eko?".

Urednici su u predgovoru, uz ostalo, napisali: "Časopis koji pokrećemo bio je iniciran poslije I. kongresa hrvatskih povjesničara održanog u Zagrebu 1999. i 2000. godine. Tada se pomišljalo da se zove najjednostavnije Gospodarska povijest, međutim uspješnost međunarodnog istraživačkog projekta Zavoda za hrvatsku povijest Triplex Confinium - hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu, koji djeluje od 1997. pod vodstvom prof. dr. Drage Roksandića, pokazala je da se takva istraživanja mogu proširiti na većinu hrvatskih područja i da su rezultati ovih istraživanja vrlo zanimljivi. Početke djelatnosti u ekohistoriji na ovom prostoru je inicirao upravo ovaj projekt. Prva projektna međunarodna ekohistorijska konferencija održana je u Zadru od 3. do 7. svibnja 2000., a 2003. objavljen je zbornik radova "Triplex Confinium (1500. - 1800.):ekohistorija". Druga projektna međunarodna ekohistorijska konferencija održavala se u Koprivnici od 13. do 15. studenoga 2003., a bila je vezana uz rijeku Dravu. Obje su konferencije pokazale da su za ovako interdisciplinaran pristup odnosa čovjeka prema okolišu zainteresirani mnogi znanstvenici koji se bave ovim dijelom Europe te da je istodobni pristup sagledavanja djelatnosti čovjeka na prirodu i obratno izvanredno plodonosan i zanimljiv. Poučeni ovim iskustvom naše je uredništvo predlagalo da naziv ovog našeg časopisa bude Eko-Eko, no odlučeno je da se taj skraćeni naziv malo proširi, tj. da puni naziv novog časopisa bude Ekonomska i ekohistorija, s time da je to shvaćeno u najširem smislu te da u njega ulaze kombinirane ekohistorijske, geografsko-povijesne teme, teme iz gospodarske i socijalne povijesti te povijesti rada i radnih slojeva, uz obavještavanje o svim novinama na tom području."

Drago Roksandić, jedan od inicijatora časopisa, uz ostalo je napisao: "Iako hrvatsku historiografsku situaciju danas stvaraju i razmjerno brojni časopisi, velika većina njih ne djeluje prema kriterijima jasno artikuliranih problemskih, teorijskih ili metodskih orijentacija. To može biti njezina prednost, ali i ozbiljna manjkavost. Načelno pravo svakog stručnog doprinosa da bude legitimno uvršten u bilo koje stručno izdanje nikada se ne bi smjelo podcjenjivati. To je tim

važnije imati na umu što historijska znanost u nekom jednoznačnom, jasno razgraničenom smislu, danas više ne postoji. Historijska znanost je i u nas suočena s gotovo nepreglednim mnoštvom disciplinarnih izazova. Ona ne može izbjeći imperativima znanstvenog dijaloga, koji je danas vjerojatno zahtjevniji nego ikada ranije u povijesti znanosti. Specijalizacije su u bilo kojoj znanosti danas umnogostručenije nego ikada, a, nasuprot tome, imperativi globalnog mišljenja isto tako neupitniji nego ikada ranije."

Članovi uredništva ovoga novog časopisa su: Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić i Ivica Šute. U međunarodnom uredničkom vijeću kojemu je na čelu Drago Roksandić nalazi se ugledan tim vrhunskih stručnjaka za ekonomsku i ekohistoriju: Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Marburg, Njemačka), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Rijeka, Hrvatska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Zagreb, Hrvatska) i Zlata Živković Kerže (Osijek, Hrvatska).

Časopis "Ekonomska i ekohistorija" donosi sedam znanstvenih članaka. Hrvoje Gračanin je autor članka "Ilirik u Marcelinovoj kronici" u kojem je obradio kroniku komesa Marcelina kao izvor za društvenu i gospodarsku povijest te ekohistoriju kasnoantičkog Ilirika. Hrvoje Petrić piše o utjecaju rijeke Drave na pogranična naselja u 18. i 19. stoljeću. Obradio je tri primjera utjecaja te rijeke na naselja: Legrad (1710.), Drnje (1822.) i Brod (1844.). Željko Holjevac je autor članka "Naselja gradišćanskih Hrvata u zapadnoj Mađarskoj na katastarskim planovima iz 1857. godine". Mirela Slukan Altić je napisala rad "Kartografski izvori za rekonstrukciju i praćenje razvoja prometnih komunikacija". Mira Kolar-Dimitrijević je autorica rada "Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi". Daniel Patafa je napisao rad "Prilike gospodarstva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine". Nenad Moačanin je dao znanstveni članak "Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima".

Slijedi bibliografija radova iz socioekonomske historije i ekohistorije od 1977. do 2001. iz izdanja arhiva Republike Hrvatske te prikazi knjiga. Autori prikaza su: Mladen Tomorad, Kristina Milković, Daniel Patafta, Mira Kolar-Dimitrijević i Ljiljana Dobrovšak.

Predsjednik međunarodnog uredničkog vijeća časopisa Drago Roksandić napisao je: "Na kraju, 'Eko-Eko' je intergeneracijski projekt u hrvatskoj historiografiji. Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević posljednjih je desetljeća s rijetkom dosljednošću održavala tradiciju ekonomsko-historijskih istraživanja u hrvatskoj historiografiji, neovisno o tome je li to bilo konjunkturno ili ne. Njezina su istraživanja također uvijek na različite načine bila otvorena i prema društvenim i prema okolišnim vidovima povijesti ljudskog rada, što je i bio razlog što su se oko nje okupljali mlađi suradnici koji su trebali podršku za svoje inovativnije projekte. Među njima se svojom marljivošću i istodobnoj posvećenosti i ekonomskoj historiji i ekohistoriji u posljednje vrijeme nesumnjivo izdvaja Hrvoje Petrić, znanstveni novak u međunarodnom istraživačkom projektu "Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu, 1500. - 1800." Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U tome projektu, koji sam utemeljio 1996. godine, ekohistorija je od početka, u interdisciplinarnom smislu, bila u središtu pozornosti. Tako se i moglo dogoditi da se u pokretanju ovog časopisa nađu zajedno Društvo za hrvatsku ekonomsku i ekohistoriju, Sekcija za ekonomsku i socijalnu

povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb i Projekt "Triplex Confinium". U tom su se poslu zajedno s nama našli i naši prijatelji iz inozemstva, čija su imena navedena u impressumu. Još nešto. Nije slučajno da je tom projektu inicijalnu podršku dala izdavačka kuća Meridijani, koju je utemeljio prof. dr. sc. Dragutin Feletar, jedan od onih hrvatskih geografa čiji su misaoni i radni horizonti uvijek bili mnogo širi od bilo kojih ustaljenih disciplinarnih ograničenja. Nadajmo se da će u toj tako pluralističkoj, a ipak usmjerenoj suradnji 'Eko-Eko' biti na razini izazova s kojima se suočio."

Jakša Raguž

SCIENTIA PODRAVIANA: GLASILO POVIJESNOG DRUŠTVA KOPRIVNICA, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, BR. 18./XVI, KOPRIVNICA 2004., 32 STR.

U studenome 2004. izašao je iz tiska 18. broj časopisa Scientia Podraviana, glasilo Povijesnog društva Koprivnica koje je i njezin nakladnik. Glavni urednik časopisa je Mirko Lukovski, a članovi uredništva su Ružica Špoljar, dr. Krešimir Švarc, Hrvoje Petrić i Mirko Lukavski. Časopis prati rad Povijesnoga društva Koprivnica te donosi radove vezane uz povijest Podravine.

Središnji dio broja Scientia Podraviane posvećen je 20-godišnjici Povijesnog društva Koprivnica koje je osnovano u travnju 1984. na inicijativu prof. dr. Dragutina Feletara, Franje Horvatića i Zorka Markovića. U radu Ružice Špoljar "Kronološki pregled aktivnosti 20 godina Povijesnog društva Koprivnica" navedeni su ciljevi društva, kao što su "spoznaja nacionalne i opće povijesti, proučavanje zavičajne povijesti, sabiranje i objavljivanje povijesne građe, popularizacija povijesnih i srodnih znanosti, suradnja s osnovnim i srednjim školama i znanstvenim ustanovama te promicanje civilnog društva" (str. 1). U nastavku rada kronološki su navedene dvadesetogodišnje aktivnosti tog društva, koje je uključivalo organiziranje predavanja, znanstvenih skupova, predstavljanje knjiga, časopisa i izložba te putovanja. Na kraju rada popisani su članovi društva od njegova osnutka, a istaknuo bih kako danas to društvo broji 146 članova. Dr. Dragutin Feletar u radu "Kako smo počeli 1984.: Bilješka uz 20. obljetnicu Povijesnog društva Koprivnica" napominje da je u Koprivnici zajedno s Jožom Dušićem osnovao podružnicu današnjeg Hrvatskoga geografskog društva, a nekoliko godina kasnije bio je jedan i od organizatora povjesničara jer "ljude je uvijek zanimala povijest i povijesni spomenici" (str. 8). Jezgru okupljanja povjesničara činili su suradnici "Podravskog zbornika". Istaknuo bih da od 1986. do danas dužnost predsjednice tog društva obavlja Ružica Špoljar, koja zajedno s prof. Feletarom pokreće i ovaj časopis. Dr. sc. Agneza Szabo u radu "U povodu 20. obljetnice Povijesnog društva Koprivnica" ističe da "već od samog osnutka Društva, njegovi su članovi stručni povjesničari, a jednako tako i brojni građani kojima povijest nije struka" (str. 9). Szabo napominje iznimnu aktivnost društva u organiziranju stručnih skupova, redovitih predavanja o povijesnim i suvremenim temama, stručnim putovanjima i drugim aktivnostima. Napomenut ću da je zbog "iznimnog rada i doprinosa na sveukupnom očuvanju svijesti i kulturno-povijesnoj baštini grada Koprivnice" (str. 10) Gradsko vijeće Koprivnice dodijelilo Plaketu Grada Koprivnice Povijesnom društvu Koprivnice, a nju je primila Ružica Špoljar kao predsjednica.

Miralem Alečković u radu "Povijest Podravine na webu: Internet! Pojam koji je postao sinonim za suvremeno doba ili…" prati aktivnosti Teama Komarica koji su polovinom 2003. zajedno s Povijesnim društvom Koprivnica otvorili web stranicu www.podravina.net. Ponajviše zahvaljujući Hrvoju Petriću, dr. sc. Željku Tomčiću i dr. sc. Tatjani Sekelj-Ivančan na tim web

stranicama nalazi se više od 1500 stranica teksta tridesetak autora. Povijesni sadržaji mogu se naći i na stranicama Udruge Prvi hrvatski redarstveni Koprivničko-križevačke županije (www.phrkkz.hr).

Hrvoje Petrić piše rad "Ludbreška podružnica Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva od 1843. do 1927.". Dvije godine nakon osnivanja Hrvatskog-slavonskog gospodarskog društva osnovana je 1843. podružnica u Ludbregu. Podružnica društva u Ludbregu organizirala je gospodarske izložbe, no usprkos prekidima u radu, uspjela je aktivno poticati gospodarski razvoj Ludbrega, npr. organiziranjem i poticanjem oplemenjivanja pasmina bikova, razvoja peradarstva i svinjogojstva, unapređenja obrade zemlje. Reorganizacija društva dogodila se 1912. kada je ludbreška podružnica utemeljena kao zadruga, a petnaestak godina kasnije ona je zbog dugova bila zatvorena. Petrić ističe da je ludbreška podružnica "usprkos svim nedaćama i teškoćama u radu, ipak tijekom svog više desetljetnog trajanja pozitivno djelovala na inovativne i modernizacijske procese u podravskoj, a napose ludbreškoj poljoprivredi, poglavito krajem XIX. stoljeća" (str. 16).

Dr. Krešimir Švarc u radu "O jednom zaboravljenom grobu" piše o životu i radu Rikarda Perkovića, profesora povijesti i zemljopisa te ravnatelja koprivničke gimnazije (1940. - 1943.). Perković se rodio 1880. u ličkom mjestu Kržipolju, a prije odlaska u Koprivnicu radio je u Sušaku. Posebno je tragična njegova smrt 1943. kada je "terorističkim" (bombaškim) napadom teško ranjen, a kasnije preminuo. Švarc ističe potrebu da Rikard Perković "ne postane žrtvom totalnog zaborava" (str. 18).

Ranko Pavleš u radu "Herbortija" i "Slanje dva srednjovjekovna posjeda analizira povijest navedenih plemićkih posjeda. Herbortija se prvi put spominje 1253. kao posjed obitelji Merge, a nekoliko godina ranije taj je posjed darovan knezu Herbortu, sinu kneza Osla. Na samome posjedu nalazila se crkva Svetog Ivana u 14. stoljeću, a dva stoljeća kasnije i crkva Svetog Nikole. Uz te crkve, na posjedu se nalazio i kaštel koji su Osmanlije porušili 1532. pri povlačenju iz Kisega. Osmanlije su potpuno uništili Herbortiju, a na opustošene zemlje naseljavaju se pravoslavni Vlasi. Autor zatim analizira susjedni posjed Slanje koji je bio i dio posjeda zagrebačkog biskupa. Posjed je mijenjao vlasnike, a zbog građanskog rata u Hrvatskoj i osmanlijskih upada doživljava propast u prvoj polovini 16. stoljeća.

Vesna Peršić Kovač u radu "Iz aktivnosti Muzeja Grada Koprivnice: Dječje igre i igračke, etnografska izložba, radionica…" piše o izložbi Dječje igre i igračke koje su zabilježene na području Koprivnice i Đurđevca od 20-ih godina 20. stoljeća do danas.

Edita Janković Hapavel u radu "Legende o Picokima kao nematerijalna kulturna baština" ističe kao dio nematerijalne kulturne baštine pučku predaju Legendu o Picokima. Autorica ističe da je današnju legendu scenski oblikovao glumac Drago Bahun, a ona uključuje između 300 i 400 sudionika!

Na kraju časopisa donosi se Program rada 9. znanstvenog skupa "Braća Radić i razvitak seljačkog pokreta u Podravini", koji je organiziralo Povijesno društvo Koprivnica 13. studenoga 2004. u Koprivnici.

Istraživači povijesti u časopisu Scientia Podraviana mogu naći kvalitetne radove o povijesti Podravine, a posebno je potrebno istaknuti iznimnu aktivnost Povijesnog društva Koprivnice u proučavanju kulturne baštine Podravine.

Danijel Vojak

PODRAVSKI ZBORNIK 2004., BR. 30, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA 2004., 447 STR.

I opet sam bila razveseljena što je krajem 2004. godine izašao novi, jubilarni broj Podravskog zbornika čiji je nakladnik Muzej grada Koprivnice, a glavni urednik Dražen Ernečić. Iz riječi urednika na početku zbornika vidi se ponos što je upravo muzej bio zadužen za izdavanje zbornika, a 30 brojeva u kontinuitetu doista pokazuju da je zbornik pratio sva važnija događanja na interdisciplinarnom planu te da je uvijek bio ne samo čuvar trajne baštine, nego je i objavljivanjem književnih uradaka pridonosio obogaćivanju identiteta Podravine.

Ovaj broj zbornika podijeljen je u 11 tematskih cjelina. Kako bi ukazivao na važnost sadašnjeg trenutka u prvom bloku koji nosi naziv "suvremene teme" objavljena su četiri rada vezana uz ekologiju. Helena Hećimović prikazala je rad Dravske Lige kao ekološke udruge koja se od 2001. do 2004. borila da dokumentira ekološku vrijednost ovog još jedinog očuvanog prirodnog našeg staništa uz Dravu. Okrugli stol 17. veljače 2001. Vojina Majstorovića okupio je desetak nevladinih udruga koje su se učlanile u Savez i time je počela planska akcija za očuvanje Drave, a prvi je put organiziran i Prvi međunarodni dan Drave. Sada se istom otkrilo koliko ljudi vole Dravu koja je oblikovala njihovo djetinjstvo, a nekima i život. Dravska Liga, čije je osnivanje inicirala književnica Božica Jelušić, ciljanim akcijama štiti Dravu, a dobro osmišljenim radom s osloncem na inozemstvo postižu se dobri uspjesi i ukazuje na velike mogućnosti koje nam može dati sačuvana živa rijeka Drava. Ana List iz županijskog zavoda za prostorno uređenje Koprivnice izvještava o stanju okoliša Koprivničko-križevačke županije od 2000. do 2004., s time da je naglasak stavljen na stanje u koprivničkoj i đurđevačkoj Podravini. Iza ovog izvještaja krije se obimni rad brojnih stručnjaka koji su ispitivali zrak, vodu, tlo, a onda je prikazano kako se postupa s otpadom. Bila sam iznenađena vidjevši koliki otpad daje onih nekoliko tvornica koje rade i kakvi se sve problemi javljaju u zbrinjavanju tog otpada s ciljem očuvanja biološke raznolikosti na našem području, što je sve ugrađeno u probleme globalno održiva razvoja. Sandra Petak Samardžić izložila je detaljni plan uređenja Lenišća koji se radi od 2001. godine, a koji nije u skladu s Detaljnim planom koji je donijelo Gradsko vijeće u srpnju 2004. godine te ukazala na probleme koje treba riješiti. Ivan Derežić i Branko Begović pišu o akciji osnivanja prvog ekološkog vrta mira u karauli Mekiš između Podravskih Sesveta i rijeke Drave gdje bi se postavile drvene skulpture u hrastovu drvu onih koji su isticali vrijednost vode i njome se bavili. Odluku je donijelo Općinsko vijeće Podravske Sesvete 24. lipnja 2003., s time da je već 21. rujna vrt otvoren i izloženi su kipovi kipara koji su se odazvali pozivu te je priređena izložba "Voda izvor mira".

Blok "Zaštita spomenika kulture" prezentira tri rada. Velimir Ivezić iz Restauratorskog centra Ludbreg donosi povijest te restauratorske radonice smještene u dvorcu Batthyani od 1994. pa do 2004. godine. Prikazane su početne teškoće u kadru i opremi, ali i opravdanost rada te radionice, koja će pomoći očuvanju baštine šireg područja koje je godinama bilo prepušteno propadanju i zanemarivanju. Venija Bobnjarić Vučković prikazala je rad radionice u tom restauratorskom centru na tekstilu, a Maja Vrtulek je opisala koji su poslovi izvršeni na kazuli iz Zbirke sakralne umjetnosti u Ludbregu.

U skupini "Povijest i kulturna povijest" Zdravko Dizdar iz Hrvatskog instituta za povijest prikazao je uzaludne pokušaje osnivanja i rada "Napretkovih" organizacija na području Koprivnice od 1902. pa do 1949. godine, ali na taj način da je opširno pisao o povijesti tog društva kojemu je bila svrha školovanje đaka katolika iz Bosne i Hercegovine, a što - kako se vidi iz više pokušaja - nije moglo uhvatiti korijena u Koprivnici zbog represivnih mjera beogradskog režima, ali nije izostalo materijalno pomaganje ovog društva. Ivica Zvonar iz

Odsjeka za povijesne znanosti HAZU iz Zagreba obradio je životopis mons. dr. Jurja Magjerca koji je rođen 1885. u Molvama i koji je umro 1957. u Rimu, a za svećenika je bio zaređen 1909. godine. Od 1911. do 1915. usavršavao je teologiju na Gregoriani u Rimu, a doktorat je položio 1919. u Innsbrucku. Od 1920. do 1929. radio je u Beogradu da bi od tada pa sve do 1957. bio rektor Zavoda svetoga Jeronima u Rimu, učinivši u vrijeme tog svog rada mnogo dobra sunarodnjacima koji su došli na školovanje u Rim, ali je vrlo ekonomično vodio i cijeli zavod. Tijekom Drugoga svjetskog rata u zavodu su se smjestili i Ivan Meštrović i Jozo Kljaković nakon što su pušteni iz ustaškog zatvora. Magjarec je održavao veze s rodnim krajem do 1945., a 1957. je tiskao u Rimu knjigu "Majka božja Molvarska". Branko Begović iz Pitomače vrlo je dobro prikazao povijest obrtništva i novčarstva u Pitomači. Begović je prvo dao presjek kroz povijest novčarstva, a onda je na isti način obradio cehove ističući da je na području đurđevačke regimente postojao mješoviti ceh i da je 1833. cehmeštar Matija Lešćan dao podići kod Đurđevca kip svetog Ivana Nepomuka i da je općenito tada već bilo u Pitomači dosta obrtnika te pokušava odrediti i njihov broj. Begović na osnovi dokumentacije iskazuje da je Obrtnička bratovština postojala u Pitomači već 1856. godine te da ima od 1863. i odobrena pravila te da spada u najstarija udruženja te vrste. Na skupštini 30. lipnja 1863. zaključeno je da se izradi obrtnička škrinja za koju je specijalnu bravu izradio Ivan Herceg. Ova bratovština nastavlja živjeti kao Pitomačka zanatnička zadružnica, što je vjerojatno drugi naziv za obrtni zbor. Milivoj Dretar izložio je povijest ludbreške židovske zajednice koja nije bila samo uspješna već i brojna te koja je gotovo sva nestala u holokaustu. Među ludbreškim Židovima bilo je mnogo osoba koje su ostavile trag u povijesti i kulturi. Ludbreški Židovi su došli na ovo područje iz Gradišća i nakon 1860., odnosno 1873. njihov se broj znatno uvećao useljavanjem zbog pune ravnopravnosti s ostalim građanima. Židovska je općina postojala od 1851., ali je bila jako vezana uz koprivničku te je tek 1895. sagrađena sinagoga i židovska zajednica se uspješno razvijala do 1941. godine. Danas u Ludbregu nema nijednog Židova. Vladimir Miholek obradio je na temelju izvora i literature razvoj školstva u Đurđevcu od prvih početaka pa do 1914. kada je osnovana Viša pučka škola. Prvi učitelj susreće se u Đurđevcu već 1656. kada škola postaje trivijalna i uglavnom pod vojnom upravom, a tek poslije 1871. javlja se civilno školstvo. S porastom stanovništva i školstvo postaje razvijenije pa Miholek spominje i učitelje koji se javljaju u javnim glasovima i koji ostavljaju trag u kulturi Hrvatske, a srećom je i za ovu školu ostala spomenica. Mira Kolar-Dimitrijević opisala je - isključivo na osnovi arhivske dokumentacije - postojanje logora za srpske internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirce i evakuirane u Koprivnici od 1915. do 1917. godine. Zanimljivo je da su ti logori gotovo potpuno nestali iz sjećanja naroda, iako je kroz njih prošlo oko 6000 osoba. U nastavku ovog bloka Franjo Vrtulek obradio je životopis i rad pionira našeg i europskog zrakoplovstva inž. Rudolfa Fizira iz Ludbrega od 1891. do 2002. kada je u Ludbregu održan stručni skup. Dr. med. Milivoj Kovačić istražio je život primariusa dr. Ive Glavana (Koprivnica, 1898. - Osijek, 1977.) koji je studirao medicinu u Innsbrucku, Zagrebu i Pragu da bi od 1924. radio u Zagrebu, Osijeku i ponovno u Zagrebu kao specijalist za živčane bolesti. Objavio je 1937. "Dijagnostiku živčanih bolesti" koja je objavljena u četiri izdanja služeći do 1974. kao udžbenik. Dr. med. Krešimir Švarc dao je kratki životopis dr. Branka Švarca, (Koprivnica, 1894. - Koprivnica, 1972.) pravnika, ali i koprivničkoga gradonačelnika i zaljubljenika u svoj rodni grad, objavio je i više Švarcovih pjesmica koje su se izvodile pri fašničkim i ostalim zabavama kojima nam je na vrlo duhovit način približio zabave tadašnje građanske Koprivnice kojoj je dr. Švarc bio duša. U pjesmici "Veliki kongres neženja" iz 1931. on pjeva da se sprema porez na neženje koji je doista i bio uveden, a spominje ples crnaca koji je očito bio potaknut vekericom koja je uvijek bila izložena u izlogu urara Papa kod gradskog parka gdje je crnkinja, slična Josefini Becker, micanjem udova pokazivala vrijeme. Bila je to

velika atrakcija za djecu koja su svakodnevno prolazila kraj te radnje. Odnos patera Paškala Cvekana (Ferdinandovac, 1913. - Virovitica, 1998.), franjevca koji je napisao oko 60 knjiga obradivši povijest franjevačkih samostana i crkava, prema raznim temama objavio je dugogodišnji televizijski suradnik i izvrstan novinar Vladimir Fučijaš pripremajući 1993. scenarij za snimanje Cvekanova života. Tako nam je zabilježio i Cvekanove misli o novinarima. "Njihove napisane riječi djeluju kao udarci teškog kladiva, zabijaju se u ljudsku pamet. One su kao sjeme koje pada na njive mrtvih duša. I zasijane, one jednom niču, rastu, donose plodove. Plodove svjetla, ako je sjeme riječi bilo svjetlo istine. Plodove tame, ako je sjeme riječi bilo tama neistine" (str. 230). Izvrsno! Upravo na ovaj Fučijašev tekst nastavljaju se dva rada koji su vezani uz podravske radiopostaje. Melita Pavlek obradila je djelatnost koprivničke radiopostaje Drava, zapravo lokalne radiopostaje od 1994. do 2004.godine koja je nastala radom koprivničkih zanesenjaka i bez koncesije. Đurđevačka radiopostaja nastala je već 1964. i njezinu doista zanimljivu povijest objavio je Marinko Ivanišević. Imam osjećaj da su te prve dvosatne radioemisije svi Đurđevčani željno iščekivali i znam da moja teta, stara učiteljica Ljubica Kolar, nikada nije propuštala do smrti nijednu emisiju. Čestitke za rođendan, drage melodije bližile su je ljudima kada više nije s njima mogla osobno kontaktirati. Danas te kvalitetna postaja informira ljude cijele regije o važnim zbivanjima.

U bloku "Povijest umjetnosti" Kristijan Garaj objavio je svoju diplomsku radnju "Muzej grada Koprivnice" valorizirajući zadaće tog muzeja s prijedlogom gradnje nove zgrade. Zdravko Šabarić iz Centra za kulturu Đurđevac valorizirao je opus slikara seljaka Pere Topljaka-Petrine, koji crta od 1968. dajući nam slike iz podravskog života. Šteta što nije u Zborniku objavljeno uz ovaj rad i nekoliko Topljakovih radova jer to ovaj umjetnik očito zaslužuje, a slike govore više nego riječi i dublje ih doživljavamo.

Etnološki, odnosno etnografski blok zastupaju tri rada istaknutih hrvatskih etnologa. Josip Barlek iz Etnografskog muzeja u Zagrebu opisao je podravske uskrsne pisanice koje su pohranjene u zbirci njegova muzeja. Barlek kao najbolji poznavatelj tog prastarog običaja ukrašavanja jaja u Hrvatskoj zorno nas je upoznao s tim narodnim blagom i njegovim tvorcima. Edita Janković Hapavel iz Galerije Stari grad Đurđevac upoznala nas je s narodnim tekstilnim rukotvorinama koje je Galeriji darovao Ivan Lacković Croata, a koje uglavnom potječu iz Posavine i Moslavine. Nives Rittig Beljak iz Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba i Nada Matijaško iz koprivničkog Muzeja prehrane Podravka obradile su ulogu tradicionalnih jela u jelovniku hrvatskih tinejdžera uzimajući za osnovu anketu koju je provela dr. Jasenka Gajdoš u učeničkim domovima. Navedeni su specijaliteti kontinentalne Hrvatske te mediteranske Hrvatske i zaključeno je da, iako kuhinje učenika ne izrađuju tradicionalna jela, oni ih ipak poznaju. Kao dodatak ovom radu Nada Matijaško prikazala je svoje dojmove na 14. međunarodnoj konferenciji u Beselu i Veveyu 2002. godine uz posjet Nestléovom istraživačkom centru nedaleko od Lausanne, a posjetili su i najpoznatiji muzej prehrane Alimentarium u Vevbeyu koji financira Nestlé.

Iz područja arheologije Marija Šiša Wiewegh s Filozofskog fakulteta u Zagrebu prikazala je što danas znamo o antičkoj prošlosti Ludbrega, tj. o Iovia Botivo na osnovi literature, antičkih izvora, očuvanih predmeta te iskapanja koja su se počela provoditi tek 1966. godine pod vodstvom Željka Tomičića. Jača gradnja naselja počela je na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće, dakle u vrijeme careva Trajana i Hadrijana, s time da naselje i kupalište živi do 5. stoljeća. Očito ovaj lokalitet zahtijeva daljnja iskapanja kako bismo proširili spoznaje o životu ovog mjesta u antici. Igor Kulenović iz Muzeja grada Koprivnice objavio je spoznaje o istraživanju naselja Cerine VII koje se nalazi 8 km sjeverno od Koprivnice. Iako je lokalitet dosta devastiran gradnjom velikih odvodnih kanala, pronađeni predmeti ukazuju da se keramika ovog naselja razlikuje od materijala koji je pronađen na većini nekropola virovitičke grupe te da se javljaju oblici koji datiraju u II.

fazu kulture polja sa žarama, ali da treba još izvršiti konačnu procjenu i ustanoviti jesu li nositelji virovitičke grupe posebni u odnosu na istočnu Slavoniju, odnosno Transdanubiju te mi se čini da tu još predstoji mnogo posla i mnogo razmišljanja.

Zvonimir Hitrec iz Muzeja grada Koprivnice prikazao je projekt o suradnji Muzeja s osnovnim školama grada Koprivnice na temelju anketiranja učenika i uz suradnju nastavnika i muzealaca te je mišljenje o radu Muzeja uglavnom pozitivno.

Josipa Strmečki iz Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" u Koprivnici objavila je treći nastavak s popisom 130 knjiga iz knjižnice dr. Leandera Brozovića koje su objavljene između 1921. i 1930. godine te među njima ima vrlo vrijednih djela.

Velimir Piškorec s Filozofskog fakulteta u Zagrebu načinio je vrlo zanimljivo istraživanje o đurđevečkim germanizmima koji su nastali u njemačko-hrvatsko jezičnom dodiru tijekom Vojne krajine, tj. između druge polovice 16. i 80-ih godina 19. stoljeća. Iako je popis germanizama selektivan kroz vrlo kvalitetnu sistematizaciju, Piškorec je utvrdio kakvim su načinom riječi mijenjane i prilagođivane.

Kao i uvijek, u Podravskom zborniku ima nekoliko vrlo zanimljivih tema iz prirodoslovlja i ekologije. Radoslav Kranjčev objavio je rezultat desetogodišnjeg projekta istraživanja flore kaćunovica ili orhideja na području Hrvatske, utvrdivši da je bogatstvo tog cvijeća kod nas izvanredno veliko, ali je samo 35 jače raširenо, dok ih je mnogo ugroženih ili čak nedovoljno poznatih. Kranjčev smatra da samo dugoročnim i smišljenim mjerama zaustavljanja depopulacije može doći do revitalizacije travnjačkih površina gdje kaćunovice žive, odnosno do obnavljanja populacije kaćunovica. Smatra da 20 vrsta treba zaštititi od mogućeg uništavanja branjem, iskapanjem i herbariziranjem. Krunoslav Arač je pak pratio bijele rode na području koprivničke Podravine i Prigorja od 1994. do 2004., a to je na europskoj razini ugrožena vrsta zbog čega treba pripomoći njihovu očuvanju očuvanjem prirodnih staništa. Mladen Matica iz Županijskog zavoda za prostorno uređenje Koprivnice obnovio je naša sjećanja na Đurđevačke pijeske i dopunio dosadašnje spoznaje rezultatima novih istraživanja te predlaže da se rezervat bolje zaštiti i bolje iskoristi, ali i da treba povesti brigu o devastiranim površinama koja služe kao odlagališta smeća. Matica ističe posebne vrijednosti ovog područja kakvih u Europi gotovo i nema. Članak Miroslava Samardžića iz Ekološkog društva Koprivnice opisuje akciju spašavanja vodozemaca koja se već petu godinu provodi pokraj Đelekovaca kada žabe dolaze na mriještenje i masovno stradavaju prelazeći preko ceste. Janko Križanić osvrnuo se na potrebu veće ekološke brige za očuvanje prirode s posebnim osvrtom na pročišćavanje komunalnih i industrijskih otpadnih voda Koprivnice.

Književni blok ima 11 priloga i urednik tog dijela je Dubravko Bilić. Na prvom mjestu nalazimo prekrasni hommage Božice Jelušić Zvonimiru Golobu. Enerika Bijač objavila je izvadak iz svog romana pod naslovom "Samo ljubav ostaje". Slavko Fijačko objavio je novelu "Slikar" koja je zapravo tragična slika propasti jedne obitelji. Pero Pernjak objavio je crticu "Na-i-va", a Marijan Horvat priču "Prerano je otišla". Ivan Penzar objavljuje ždalačku legendu "Coprnice". Pjesama ima nekoliko: "U vrtlogu vječne tajne" Vladimira Milaka, "Elegije za tatu" Zdravka Seleša, "Pobijanje arhaičnog" Marine Krleže. Ivan Horvat Hlebinski objavio je tri kajkavske pjesme ("Zanji ples", "Nezrečena reč Franu Galoviću" i "Žare se glajži - Ivanu Generaliću").

Kao i uvijek, i ovaj je zbornik lijepo likovno opremljen zahvaljujući Draženki Jalšić Ernečić koja je na korice stavila sliku Drave kod Komatnice Gorana Šafareka. Objavljivanjem ovog zbornika opet je otvoren jedan novi list u, kako kaže Dražen Ernečić, svojevrsnoj "podravskoj enciklopediji", što ona doista i jest, pa ovaj prikaz završavam sa željom da Zbornik izlazi još

mnogo godina nadajući se da će stasati novi stvaraoci i novi zaljubljenici u Podravinu pa ćemo obogatiti i naše znanje i spoznati vrijednost onoga što su nam ostavili naši preci.

Mira Kolar-Dimitrijević

CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, VOL. 6, BR. 1, KRIŽEVCI 2004., 135 STR.

Objavljen je šesti broj časopisa Cris Povijesnog društva Križevci. Ovaj broj Crisa posvećen je Kalniku, tj. većina članak donosi referate koji su održani na znanstveno-stručnom skupu Kalničko prigorje - kulturno-povijesna i prirodna baština 8. listopada 2004. godine u Kalniku (organizator: Povijesno društvo Križevci). Ovaj broj sadrži pet izvornih znanstvenih radova, jedno prethodno priopćenje, tri pregledna rada, dva stručna rada te nekoliko osvrta i prikaza.

Prvi izvorni znanstveni rad "Apatovačka kiselica - tražena voda Europe" napisala je Mira Kolar-Dimitrijević. Rad govori o dugoj tradiciji apatovačke kiselice. Tijekom povijesti ovo vrelo je nekoliko puta zapuštano te opet otvarano. Na temelju arhivske dokumentacije i literature autorica pokušava prikazati taj dugački povijesni put eksploatacije ovoga vrela.

Zorislav Horvat u izvornom znanstvenom članku "Neki novi pogledi na burg Mali Kalnik" govori o Malom Kalniku smještenom na kamenom grebenu. Taj burg je vjerojatno građen početkom 14. stoljeća. Boravak kraljice Barbare Celjske, žene kralja Žigmunda, mogao je biti razlog pregradnje početkom 15. stoljeća. Tijekom 15. i 16. stoljeća u njemu su boravili rođaci bosanskoga kralja. Sljedeći gospodar bila je obitelj Orehoczy, no oni sredinom 17. stoljeća napuštaju Mali Kalnik jer su sagradili novi dvorac u Gornjoj Rijeci.

Članak Hrvoja Petrića "Trgovište Brezovica u Križevačkoj županiji" obrađuje primjer nastanka i nestanka gradskog naselja. Trgovište Brezovica nastalo je u Velikogoričkom vlastelinstvu u Križevačkoj županiji kao gradsko naselje, a postojalo je od druge polovice 14. do druge polovice 16. stoljeća kada su stanovnici pretvoreni u kmetove. Ponovno su u 17. stoljeću pokušali vratiti povlastice, ali u tome nisu uspjeli.

"Apatovec, Cerovo brdo i neki susjedni posjedi u srednjem vijeku", članak autora Ranka Pavleša, opisuje četiri srednjovjekovna posjeda u dolini potoka Glogovnice. To su imanja Apatovec, Cerovo brdo, Hrast i posjed kojem se ne spominje ime u dokumentima. Imanja su obrađena uglavnom sa stajališta povijesne topografije te su navedene njihove međe i svi toponimi koji se u vezi s njima javljaju u ispravama.

Autor Zoran Grijak u članku "Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i pokušaj utemeljenja grkokatoličke biskupije u Sarajevu, Neostvareni put biskupa Julija Drohobeczkoga u Sarajevo 1900." na temelju arhivske građe istražio je uzroke odbacivanja nadbiskupa Stadlera za utemeljenjem grkokatoličke biskupije u Sarajevu. Na temelju snažnog protivljenja dolasku križevačkoga grkokatoličkog biskupa Drohobeczkoga u Sarajevo 1900. autor je upozorio na snažnu povezanost te međusobni utjecaj političkih i crkvenih događaja u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju.

Članak "Građa za toponomastiku i hagiografiju kalničkoga kraja" obrađuje toponomastičke probleme. Toponimi su obrađeni u svjetlu povijesno-jezičnog razvoja kroz najranije spomene. Obrađeni su posobno toponimi Kalnik i Križevci te izbor manjih naselja i geomorfoloških formi. Većina se toponima i danas koristi iako su formirani između 11. i 13. stoljeća.

Pregledni članak autora Luke Bekića i Janje Sekule "Prilog istraživanju posjeda i utvrde Čanjevo" donosi dosadašnji pregled povijesnih i arheoloških istraživanja utvrde Čanjevo koja su

počela 2003. godine. Melita Habdija u članku "Crtice o tradicijskom životu Kalnika i potkalničkoga kraja" govori o tradicijskom životu na području Kalnika i oklice osvrćući se na arhitekturu, običaje koji su vezani uz godišnja doba, a s naglaskom na tradicijskom jelovniku. Mladi autori studenti Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Iva Končurat, Nenad Kovačić i Anamarija Kučan iznose rezultate pokusnog istraživanja identiteta Kalničkoga prigorja kakvog lokalna zajednica stvara predstavljajući se onima izvan nje, dakle prema van. Rezultate o zaštitnim radovima na Starom gradu Kalniku u 2004. godini predočila je Kristina Zloušić Iđaković iz Uprave za zašitu kulturne baštine RH. Ivan Peklić u članku "Planinarsko društvo Kalnik" obrađuje rad Planinarskog društva od njegovih osnutaka (1924.) do 1957. godine dokad seže arhivska građa.

Časopis donosi još nekoliko osvrta i prikaza. Tu je osvrt Tomislava Đurića o životu i djelu isusovca Stjepana Krizina Sakača iz Kalničke Kapele. Mira Kolar-Dimitrijević donosi prikaz knjige Ivana Peklića "Hrvatska seljačka stranka (1904. - 2004.) Djelovanje Križevčana u HSS-u". Prikazana su i dva broja časopis Podravina, a Marijana Janeš Žulj izvijestila je o križevačkom izdavaštvu tijekom 2004. godine.

Ivan Peklić

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "FERDO RUSAN 1810. - 1879. OD VOJNIKA DO ILIRSKOG I PUČKOG PJESNIKA TE NOSITELJA PROSVJETITELJSKOG I GOSPODARSKOG ŽIVOTA PODRAVINE", IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, SAMOBOR 2004., 303 STR.

Krajem prošle, 2004. godine izdavačka kuća Meridijani iz Samobora objavila je biografsko djelo prof. dr. sc. Mire Kolar-Dimitrijević o Ferdi Rusanu (1810. - 1879.), vojniku, pjesniku i nositelju gospodarskog i prosvjetiteljskog života Podravine u 19. stoljeću, što je autorica istaknula i u podnaslovu svoje knjige. Knjiga je opsežan biografski rad o životu i djelu Ferde Rusana, čiji su rad i djelovanje stručnoj javnosti dosad bili slabije poznati. U tome i leži velika vrijednost ove knjige u kojoj je autorica detaljno prikazala i opisala život i djelo toga istaknutog i svestranog ilirca, koji je svojim radom na području prosvjećivanja i gospodarskog života uvelike zadužio rodnu Podravinu, kao i domovinu Hrvatsku. Svakako treba istaknuti pjesničku i literarnu ostavštinu toga ilirskog i pučkog pjesnika, kojoj je u knjizi posvećena velika pozornost, te cijeli drugi dio knjige nosi naslov "Prilozi - Izbor iz stvaralaštva". Autorica je u knjizi dala sveobuhvatni i detaljni uvid u život i rad Ferde Rusana, stavljajući ga upravo u povijesni kontekst vremena i događaja koji su neposredno utjecali na Rusanovu literarnu, kulturnu i gospodarsku aktivnost.

Prvi dio knjige podijeljen je na više poglavlja posvećenih životu i djelu Ferde Rusana, stoga ovaj dio knjige i nosi naslov "Ferdo Rusan - Život i djelo".

Uvod knjige, kojim počinje prvi dio, svojevrsna je sažeta retrospektiva vremena u kojem je Rusan živio i djelovao, odraza političkih i društveno-gospodarskih događanja na njegov rad, kao i svega onoga što je dosad o njemu rečeno ili napisano. U njemu autorica upoznaje čitatelja s najvažnijim segmentima Rusanova života i rada dajući time čitatelju osnove za daljnje iščitavanje ove knjige.

"Rusanov dom, obitelj i školovanje" naslov je prvog poglavlja ovoga dijela knjige, koji se odnosi, kao što sam naslov kaže, na početke životnog puta Ferde Rusana. Autorica se ukratko osvrće na vrijeme u kojem je Rusan rođen, ističući pritom samo najvažnije dijelove njegove mladosti od rođenja u Pavlinskom Kloštru 1810. godine u obitelji c.kr. natporučnika, djetinjstvo

u Podravskim Sesvetama i pohađanje osnovne škole u Kloštru, sve do njegova odlaska na Vojnu akademiju u Bjelovaru 1823. godine, gdje se "prvi put susreo s isključivošću njemačkog jezika u vojnim školama".

Sljedeće poglavlje "Rusan u vojsci od 1827. do 1842. godine" posvećeno je njegovim vojnim danima. Na početku poglavlja autorica se kratko osvrće na na Rusanovu vojnu karijeru nakon završetka Vojne akademije u Bjelovaru, kada 1828. postaje kadet u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovniji, do njegova odlaska u Italiju 1830. godine. Veća je pozornost posvećena Rusanovu boravku u Italiji (Lombardiji) "gdje je trebalo održavati mir među pjesmom nacionalno probuđenim Talijanima", tu je istaknut utjecaj talijanskih opernih pjesama i političke lirike na pjesnički rad Ferde Rusana, kao i početak njegova uključivanja u Hrvatski narodni preporod koji je upravo ulazio u početnu fazu. Zatim autorica piše o Rusanovu boravku u Podunavlju (Pečuhu i Temišvaru), gdje on prihvaća ilirstvo te se počinje formirati kao ilirac, pjesnik i skladatelj.

Iduće poglavlje nosi naslov "Rusan kao vojni umirovljenik i pjesnik od 1842. do 1848. godine" i u njemu je opisan život i rad Ferde Rusana u razdoblju kada živi kao vojni umirovljenik i aktivno se uključuje u kulturni život Hrvatske pišući za "Danicu" te sudjeluje u poslovima na izmjeri Drave. Najveći dio ovoga poglavlja odnosi se na Rusanov pjesnički rad, a autorica je opsežno obradila zasebno njegov rad u službi ilirskog pjesništva, zatim prigodne pjesme te njegove operete i spjevoigrice ("Seobnica" i "Zaruci").

"Rusan opet kao vojnik i 'slavjanski' pjesnik 1848. godine" naziv je petoga poglavlja ove knjige, koje je posvećeno Rusanovim vojničkim danima i pjesničkom stvaralaštvu u vrijeme revolucije iz 1848. godine. Uvodni dio poglavlja opisuje događaje iz revolucionarne 1848. godine na području Habsburške Monarhije i događaje u samoj Hrvatskoj, pogotovo odnos hrvatske javnosti prema revoluciji u Mađarskoj i dolazak Josipa Jelačića za bana. Rusan se u to vrijeme aktivno uključuje u buđenje nacionalne svijesti među krajiškim stanovništvom Podravine, potičući svojim pjesmama i literarnim tekstovima stanovništvo Podravine na obranu domovine od Mađara. Njegove pjesme pjevaju Jelačićevi vojnici pod Bečom i na drugim svojim vojnim pohodima, a Rusan počinje pisati za "Slavenski jug".

Šesto poglavlje odnosi se na Rusanov kazališni rad u Virju te nosi naslov "Rusanov kazališni rad u Virju od 1850. do 1853. godine". Rusan se u Virje doselio kod brata Franje, kao razvojačeni časnik krajiške vojske, i tu je svojim kazališnim djelima ostavio znatnog traga u radu virovskog kazališta. Autorica piše o Rusanovoj najvažnijoj djelatnosti tijekom razdoblja neoapsolutizma, a to je pokretanje narodnog dobrovoljačkog kazališta u Virju, u kojem su predstave izvodile na narodnom jeziku te je Virje bilo jedino mjesto u Hrvatskoj gdje su se u vrijeme neoapsolutizma predstave izvodile na narodnom jeziku sve do njegova zatvaranja 1853. godine.

Sljedeće poglavlje posvećeno je Rusanovu djelovanju u vrijeme neoapsolutizma te nosi naslov "Rusan od 1853. do 1859. godine ili kako se prilagođavao neoapsolutizmu". Poglavlje obrađuje Rusanovo literarno i pjesničko djelovanje na području prosvjetnog rada, kao i djela koja je pisao za razne crkvene i vojne svečanosti. U to vrijeme Rusan prima i detaljno proučava časopis Matice ilirske "Neven", odakle uči tadašnji pravopis i za koji ubrzo počinje pisati. Ovo je i razdoblje njegove suradnje s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim za kojega je bilježio priče o prošlosti virovskoga kraja koje je Sakcinski zatim objavljivao u "Arkivu za povjestnicu jugoslavensku". Posljednji dio ovoga poglavlja posvećen je Rusanovu radu na području gospodarstva. Potaknut slabljenjem svilarske proizvodnje nakon 1848. godine, a koju je smatrao važnom gospodarskom granom, Rusan počinje pisati za "Gospodarski list" koji izdaje Gospodarsko društvo za Hrvatsku i Slavoniju. U svojim člancima objavljenim u "Gospodarskom listu" Rusan piše o važnosti svilarstva i proizvodnje "ilirske svile" za gospodarstvo Hrvatske, prije svega podravskoga kraja.

"Rusan u vrijeme bana Šokčevića (1860. - 1867.) ili vrijeme nove nade" naziv je osmog poglavlja u kojem autorica piše o Rusanovu djelovanju u vrijeme banovanja Josipa Šokčevića, razdoblju od pada neoapsolutizma do Austro-ugarske nagodbe, koje je za Rusana "vrijeme velikih iščekivanja i nada". Težište Rusanova rada je u ovome razdoblju, kada se počinju miješati interesi Vojne krajine i građanske Hrvatske, na gospodarstvu. Od Rusanove gospodarske djelatnosti izdvojena su dva najvažnija segmenta njegova gospodarskog djelovanja, njegov rad na uređenju Drave za plovidbu i veze s Prvom dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom gospodarskom izložbom 1864. godine u Zagrebu, na kojoj je predstavljeno i nekoliko njegovih pjesama. Osim njegova gospodarskog rada, obrađeno je i Rusanovo pjesničko stvaralaštvo u tome razdoblju, kada se "opet počeo cijeniti Rusanov pjesnički rad, barem kao vrijedna baština". Prikazan je i Rusanov rad na prikupljanju narodne (domaće) baštine i njegova briga o unapređenju školstva u Virju.

Deveto poglavlje posvećeno je Rusanovu životu i radu u Virju u vrijeme Hrvatsko-ugarske nagodbe, stoga je i poglavlje nazvano "Rusanov život i rad u Virju od Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. do 1874. godine", koja je za njega "predstavljala veliko razočaranje." U ovome poglavlju prikazano je vrijeme velikih društveno-gospodarskih promjena koje utječu na Rusanov rad i život, to je vrijeme ukidanja Vojne krajine i nestanka tradicionalnog krajiškog načina življenja, to je ujedino i razdoblje kada Rusan počinje gubiti sluh. Iako su se novonastale političke prilike negativno odrazile na cjelokupni život hrvatskog društva, Rusan i dalje ostaje jednako svestran i aktivan na svim područjima dotadašnjeg rada. Rad za Gospodarsku bratovštinu u Virju, prikupljanje narodnog blaga i pisanje prigodnih pjesama i dalje su dio Rusanovih aktivnosti. To je vrijeme kada se etnomuzikolog Franjo Kuhač počinje interesirati za Rusanove pjesme i melodije, koje u suradnji sa samim Rusanom i Franjom Lugarićem, koji je zapisivao Rusanove pjesme i uredio zbirku njegovih pjesama, prikuplja i 1869. predstavlja na izložbi u Osijeku. Kraj poglavlja odnosi se na Rusanov odlazak iz Virja u Bjelovar 1874. godine.

Posljednje godine Rusanova života obrađene su u desetom poglavlju "Rusan u Bjelovaru od 1874. do smrti 1879. godine". To razdoblje njegova života obilježeno je potpunom gluhoćom i postupnim napuštanjem fizičke snage. Do svoje smrti 2. svibnja 1879. godine Rusan sređuje poslovice i mudre izreke te piše prigodne pjesme.

Posljednja tri poglavlja prvoga dijela knjige bave se Rusanovom ostavštinom i odnosom prema njoj od njegove smrti pa do danas. Poglavlje "Pokušaj sistematizacije Rusanovih pjesama i života do 1911. godine" obrađuje sve pokušaje sistematizacije Rusanovih pjesama i njegova života od Stefana (Stjepana) Šašića Kirinskog iz 1864. godine do objavljivanja knjige Franje Fanceva "Ferdo Dragić Rusan" 1911. godine. Sljedeće poglavlje "Kako se obilježavao Rusan od smrti do suvremenosti" posvećeno je obilježavanju Ferde Rusana i vrednovanju njegove ostavštine "kao važne i svestrane ličnosti u kulturi Podravine". Posljednje, trinaesto poglavlje "Popis Rusanovih radova" iscrpan je kronološki prikaz Rusanovih radova, pjesama i članaka.

Na samome kraju prvoga dijela knjige je zaključak u kojem je autorica dala sažeto, ali iscrpno vrednovanje Ferde Rusana, njegova djela i života, nastojeći afirmirati njegovu važnost i vrijednost za kulturnu i gospodarsku povijest Podravine, posebno virovskoga kraja, zaključujući na kraju da je "sa svim svojim nedostacima, slabostima, pa i zabludama, Ferdo Rusan je jedna od najvažnijih ličnosti Podravine u 19. stoljeću".

Drugi dio knjige posvećen je izboru iz pjesničke i literarne ostavštine Ferde Rusana i nosi naslov "Prilozi - Izbor iz stvaralaštva." U tome dijelu knjige kronološki su predstavljene najpoznatije i najbolje Rusanove pjesme, kao i njegovi članci. Autorica u uvodnom dijelu ove cjeline ističe da je to prvi pokušaj kronološkog slaganja Rusanovih pjesama u našoj znanstvenoj literaturi te smatra "da se time pružaju nove mogućnosti rada u Rusanovu opusu jer je on kroz te pjesme i kroničar svoga vremena u Podravini".

Svojom knjigom prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević izvukla je iz zaborava i nanovo predstavila stručnoj i široj javnosti Podravine osobu i djelo Ferde Rusana, koji je svojim radom i ljubavlju prema rodnom podravskom kraju i domovini Hrvatskoj ostavio velik i neizbrisiv trag. Upravo je zato ova knjiga dobra polazišna točka za daljnje proučavanje života i djela Ferde Rusana, kao i vremena u kome je on živio i djelovao te u kojem je ostavio veliki trag.

Daniel Patafta

GORNJI KNEGINEC : POVIJESNO-ZEMLJOPISNA MONOGRAFIJA, GORNJI KNEGINEC - SAMOBOR, 251 STR.

Hvalevrijednom nastojanju mnogih gradova, naselja, općina, županija da u uvjetima novog, transparentnijeg teritorijalnog ustroja Hrvatske pokušaju sve najvrednije iz vlastite bogate povijesti, a s tim u vezi i očekivanja od bolje budućnosti, sažeti u priručnu knjigu pridružila se 2004. godine, o vlastitom Danu općine i Općina Gornji Kneginec.

Prošlih desetljeća bili smo svjedoci ambicioznih, ali nažalost samo po dimenzijama i nakladama, monografija, spomen-knjiga, koje su uglavnom i počinjale nekim zanimljivim povijesnim uvodom na samo dvadesetak stranica, no nažalost u duhu vladajuće ideologije bile su potom zagušene jednim mamutskim blokom tekstova o NOB-u i socijalističkoj izgradnji, koji je opsegom višestruko premašivao ostale tekstove. S nešto više slobode, ali uglavnom prepušteni vlastitim snagama, male su monografije o svojim župama izdavali župnici. Uz često vrijedne povijesne i topografske preglede, ali sa skromnim sredstvima, te su župske monografije ipak bile preskromne da popune prazninu koju su ostavljale sjajne šarene prigodne monografije, koje i danas beskorisno popunjavaju privatne i javne biblioteke.

U bitno izmijenjenim okolnostima svjedoci smo prave poplave monografija različitih vrsta, znanstvenih, umjetničkih fotomonografija, prigodnica koje, i više no što se u prvi čas čini, podsjećaju na one iz starih dana. U tom se okruženju pojavila i monografija Općine Gornji Kneginec nedaleko od Varaždina. Uz blagdan crkvene zaštitnice, sv. Marije Magdalene, svečano je predstavljena monografija te malo poznate općine koja je, kao i većina drugih, formirana novim teritorijalnim ustrojstvom 1993. godine.

Monografija Općine Gornji Kneginec podijeljena je na poglavlja, tematske cjeline, koje sistematski obrađuju sve važne aspekte komunalnog života.

Geografski položaj i geomorfološka svojstva prostora te demografska kretanja u vremenu i prostoru obradio je Dragutin Feletar. Poglavlje je rađeno sustavno i pregledno, potkrijepljeno bogatim tablicama podataka i zornim grafikonima te je podloga za daljnja stručna istraživanja, ali i lako razumljiva informacija za laika.

Hrvoje Petrić obradio je povijesni razvoj Općine i pojedinih naselja, odnosno lokaliteta od najranijih spomena, štoviše arheoloških artefakata, nijemih svjedoka mnogih bezimenih naseljenika ovog prostora. Na tu povijesnu šetnju vođeni smo uz niz digresija, koje nenametljivo pomažu u manje poznatim područjima i pojmovima. Tako se zajedno s Petrićem na ovu šetnju opet može uputiti svatko, bez brige zbog mogućeg nedostatka predznanja. Bogata je povijest ove općine upisana u najranije listine srednjovjekovne Salvonije te je utkana u povijest susjednog, županijskog središta, Varaždina.

O starim kurijama i kletima istog prostora piše Tomislav Đurić, čime smo ujedno zaokružili susretanje sa sva tri autora knjige. Svojstvenim mu publicističkim stilom, kojim nas vješto vodi

između činjenica, predaja i legendi, da granice između istih niti ne osjetimo, postaju potpuno nevažne te će se ovaj dio svakako čitati najtečnije.

U posljednjoj grupi poglavlja obrađen je vjerski i duhovni život, razvoj obrazovanja, razvoj gospodarstva, Domovinski rat te suvremene okolnosti. Ova poglavlja opet potpisuje Dragutin Feletar te su, njemu svojstvenom metodom, pregledna i potkrepljena kvalitetnim suvremenim i arhivskim fotografijama i preglednim kartama. Okolnosti gospodarskog razvoja posljednjih pola stoljeća obrađene su objektivno, neopterećeno odmakom prema ovom ili onom razdoblju naše najnovije povijesti te se stječe dojam da je ovo poglavlje pisano s objektivne vremenske distance, a ne usred samih događanja.

Tu su još dva zanimljiva poglavlja, neizostavna u ovakvim monografijama, ali nenametljivo informativna, poglavlje o djelovanju udruga i o sportskom životu. Ova dva poglavlja ponovno potpisuje Tomislav Đurić. Udruge su nabrojane taksativno te predstavljene kojom zanimljivom sličicom, a na jednak novinarski kratak i informativan način predstavljen je i sportski život općine. Na kraju je priložen dragocjeni popis literature i vrela.

Svakom čitatelju ova knjiga pruža potpunu i kvalificiranu informaciju o prostoru općine te najrazličitijim aspektima suvremenog života i života u prošlosti. Već i sam izbor autora, koje i nije potrebno posebno predstavljati, pokazuje da namjera izdavača nije bila stvoriti još jednu prigodničarsku knjigu za police prijateljskih općina i za bezvrijedne darove na učeničkim i sportskim natjecanjima, nego stvoriti nezaobilazno polazište svakome tko se na ovaj ili onaj način bude zanimao za Gornji Kneginec, Turčin, Varaždinbreg ili bilo koje naselje, odnosno bilo koju činjenicu iz prošlosti i suvremenosti ove općine. Čestitke za jednu od nesumnjivo najboljih općinskih monografija u Hrvatskoj!

Zdenko Balog

IVAN PEKLIĆ, HRVATSKA SELJAČKA STRANKA U KRIŽEVAČKOM KRAJU (1904. - 2004.), KRIŽEVCI 2004., 174 STR.

U povodu stogodišnjice HSS-a Gradska organizacija HSS-a s općinskim organizacijama izdala je knjigu Ivana Peklića "Hrvatska seljačka stranka u križevačkom kraju 1904. - 2004.". Monografija od 174 stranice sastoji se od osam velikih poglavlja, a neka imaju potpoglavlja, što je učinjeno tamo gdje je to zahtijevala građa.

U prvom poglavlju autor je prikazao područje na kojem je djelovao križevački HSS, počevši od 1886. kada je donesena Uredba o uređenju županija pa do 1992., kada su opet zakonom o područjima županija Križevci ušli Koprivničko-križevačku županiju, ali zadržali kulturnu posebnost.

U drugom poglavlju opisano je osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke te promjene njezina imena i koaliranje te prvi program stranke od 22. prosinca 1904. na gospodarskom i kulturnom polju.

Treće poglavlje govori o HSS-u od osnutka do kraja Prvoga svjetskog rata. Treba istaknuti da je dok je bilo ograničeno pravo glasa imovnim cenzusom 1906. imalo pravo glasa samo 2% stanovništva, a 1911. godine 8,8%, no usprkos već poprilično provedenoj političkoj osviještenosti seljaštva, ne može se probiti u prve redove. Nastoji se kandidirati što više članova Radićeve stranke pa se 1910. među haesesovskim kandidatima u 32 izborna kotara pojavljuju i dva križevačka: Martin Crnčić za Križevce i Mirko Crlenjak za Sveti Ivan Žabno, ali nisu izabrani kao ni na zadnjim predratnim izborima 1913. godine. No, veze Stjepana Radića s Križevcima i

Križevčanima potječu iz mnogo ranijeg vremena. Tako se, primjerice, prof. Franjo Marković zauzimao 1879. da se ne podigne optužnica protiv Stjepana Radića. Kada je dolazio u Križevce, Radić je boravio kod ing. Dragutina Grdenića s kojim ga je vezalo neprijateljstvo prema Khuenovu režimu. Stjepanov brat je smrtno stradao na križevačkoj željezničkoj stanici.

Godine 1903. Stjepan Radić drži govor u Gradecu, a poznate su i veze, nekad prijateljske a češće neprijateljske, između S. Radića i Milana Heimerla.

Četvrto poglavlje govori o radu HSS-a od 1918. do 6. siječnja 1929., dakle od nastanka jugoslavenske države pa do proglašenja Karađorđeve diktature. Autor je s pravom podijelio ovo poglavlje u više dijelova, zasnivajući tu podjelu na odnosu Stjepana Radića prema Beogradu. Tu su obrađene sve križevačke skupštine, i to posebno one do 1925. kada je Radićeva stranka republikanska, a posebno one od 1925. pa do ubojstva. Radić je više puta dolazio u Križevce ili je odredio da se održi skupština u Križevcima. Tako drži govor u Križevcima 12. svibnja 1920., za koji je i Peklić ustanovio da ga ne spominju mnogi istraživači života i djela Stjepana Radića. Velika javna skupština Radićeve stranke održana je 27. veljače 1921. upravo u Hrvatskom domu koji je tom prigodom bio dupkom pun. Skupštinu je otvorio Crnčić, ali je glavni govornik bio narodni zastupnik Karlo Hausler koji je izabran u Srijemskoj županiji, a ne u Križevcima, i koji je vrlo brzo napustio Radića te se priklonio demokratima, no to je bila njegova politička smrt, ostavivši trag o sebi samo kao književniku. Uoči sljedećih izbora došao je i S. Radić u Križevce te je 26. veljače 1923. održao govor pred oko 15.000 ljudi. Martin Crnčić, kao već učvršćeni zastupnik HRSS-a na ovom području, slijedi Radića u korak i mislim da je on najjači haesesovac do Radićeve smrti.

Određena prekretnica je pučka skupština HRSS-a 24. listopada 1924. u Križevcima. Tu Radića pozdravlja bilježnik Franjo Petrović, a Radić drži vrlo oštar govor protiv politike koju vodi Beograd. Ubrzo nakon toga Radić je zatvoren, da bi izašao iz zatvora tek kad je priznao Vidovdanski ustav i Monarhiju te je tada bio jedno vrijeme ministar prosvjete, da bi uskoro ponovno prešao u opoziciju, a potom je i ubijen. Prof. Peklić je obradio sve te događaje objasnivši ih dosta dobro i dokumentirano.

Međutim, u ovom poglavlju ima i nekoliko posebnih potpoglavlja koja se odnose isključivo na Križevce. Tu je poglavlje koje govori o radu kotarske organizacije Križevci od 1921. do 1925., gdje je izvršena potpuna rekonstrukcija članova vodstva kotarske organizacije i mjesnih organizacija za sva mjesta koja su spadala pod kotarsku organizaciju na temelju popisa iz siječnja 1922., a svakako prije 1923. godine. Vidimo da je Radićeva organizacija umrežila cijelo područje koje mu je i osiguravalo dosta velike uspjehe na izborima, a što bez dobro organizirane mreže i angažiranja najboljih seljačkih vođa i ne bi bilo moguće. Iščitavamo mnoga imena ljudi koji su ostavili trag u Hrvatskom seljačkom pokretu, a prof. Peklić je na rekonstrukciji organizacije koristio i privatnu arhivu gospodina Čataja.

Vrijeme od 1925. do 1929. bilo je u Križevcima izvanredno burno. Prof. Ljubomir Maštrović postao je kao član HSS-a 25. veljače 1926. gradski načelnik Križevaca, ali je veliki župan Bogdan Stopar raspustio cijelo zastupstvo i postavio za komesara Blaževića. Razvila se ogorčena borba između demokrata i radićevaca u kojoj su kao glavne karte služile ukidanje ili održanje križevačke Gimnazije, pripajanje sela gradu itd. Potisnuti u Križevcima, Maštrović i Franjo Petrović aktivirali su se u radu Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti te su u njezinu radu imali vrlo važnu ulogu, a pitanja vezana uz križevačko područje i Ratarnicu obuhvaćala su znatan dio aktivnosti Oblasnog odbora. Velika je šteta što nisu objavljeni zapisnici Oblasnog odbora, nego samo zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti te što nije isto postupljeno s drugim oblastima. To je bilo prvi put da je Stjepan Radić mogao svoje ideje i zamisli realizirati u praksi, a pri tome mu je Maštrović bio desna ruka.

Prof. Peklić je detaljno prikazao gotovo sve skupštine kotarske organizacije, a osobito onu 17. srpnja 1927. na Kalniku, na kojoj je govorio Stjepan Radić, istakavši da nije mogao ispuniti svoja obećanja da će se država urediti na principima pravednosti, čovječnosti i ravnopravnosti jer mu je stranka u Narodnoj skupštini zastupana s premalo narodnih zastupnika, a radićevski ministri su brzo maknuti s vlasti.

Iako su na izborima 1927. radićevci opet dobili većinu, ipak je, po želji Stjepana Radića, Maštrović izabran u Virovitičkoj županiji jer ga je Radić trebao u Osječkoj oblasnoj skupštini, gdje je obnašao istaknute dužnosti.

Sam Radić dolazi u Križevce 1928. i, zahvaljujući profesoru povijesti Anti Neimaroviću na detaljnom opisu, koji se angažirao na organizaciji skupštine u Hrvatskom domu, znamo sve što je Radić rekao. On je glasno i jasno izjavio da vlasti postupaju s Križevcima kao što je to bilo 1886. kada su se Križevčani morali boriti za goli život nakon ukinuća Križevačke županije. Naime, do 1928. Preparandija je već ukinuta, Gimnaziji je stalno prijetilo zatvaranje, Srednja gospodarska škola pretvorila se u tečaj tri puta godišnje, a Nižu gospodarsku školu su beogradske vlasti htjele premjestiti u Božjakovinu. Neimarović je nazvao Križevce starom kulom hrvatstva, smatrajući da će Radić učiniti sve da ovaj grad ima svijetlu budućnost. I doista. Počelo se s reorganizacijom Ratarnice, a proširila se i vijest o osnivanju oblasne Preparandije, no vrijeme nije radilo u korist HSS-a i njegova programa.

Dolazi do atentata u skupštini 20. lipnja 1928. godine, nakon čega je održana žalobna sjednica nastavničkog vijeća Srednje gospodarske škole u Križevcima i Ratarnice, a atentat u skupštini je nazvan groznom narodnom nesrećom nedoglednih posljedica. U dupkom punoj crkvi Sv. Ane održane su 23. lipnja svečane zadušnice, 30. prosinca 1928. ubožni dom u Križevcima nazvan je po Stjepanu Radiću, a Pavle Radić i Đuro Basariček dobili su u Križevcima svoje ulice. No, iako je narod bio uznemiren, veliki župan, pukovnik Vojin Maksimović, stavio je žandarmeriju u punu pripravnost, pa tako nisu izbili očekivani nemiri, kako se predviđalo u Europi, što je omogućilo režimu da priđe represiji i proglašenju diktature. Prof. Peklić je prikazao i osnivanje Hrvatske seljačke omladine u Ladincima krajem 1928. godine, o čemu dosad nikada u historiografiji nije pisano.

U petom poglavlju obrađena je povijest HSS-a od uvođenja diktature do Drugoga svjetskog rata s tim da je, kao i u prethodnom poglavlju, prvo prikazana općenita politička situacija u HSS-u na razini zemlje s ukazivanjem na rad Seljačke sloge i izbore. Možda je ponešto zanemarena Gospodarska sloga i njezin rad. Zatim je posebno poglavlje posvećeno progonima pripadnika HSS-a od 1929. do 1935. godine. Maštrović je dobio premještaj u Gornji Milanovac, ali je odbio tamo otići pa je prestao biti državni činovnik, no njegovo se kretanje pomno prati, osobito kada je postao urednik Doma nakon zatvaranja Josipa Predavca. No, i tu je imao velikih problema, ali su i vlasti imale mnogo problema s njegovim pisanjem. Premješten je iz Križevaca i Ante Neimarović, a nakon proglašenja diktature, seljački je pokret zamro sve do 8. prosinca 1933., preselivši se u domove.

Mislim da je s pravom prof. Peklić cijelo potpoglavlje posvetio Križevačkoj rezoluciji kojoj u našoj literaturi nije posvećena nikakva pažnja, iako je ona iznimno važna jer se traži ponovno okupljanje zdravih i čestitih narodnih snaga bez obzira na njihovu vjersku i prijašnju stranačku pripadnost. Predlaže državu preurediti u federaciju autonomnih jedinica. Prof. Maštrović je tu rezoluciju uspio predati kralju Aleksandru 1934. i kralj je dao suglasnost na nju, ali je ubijen prije nego što je ona postala javno poznata.

Vrijeme od petosvibanjskih izbora 1935. pa do 1941., dakle vrijeme Mačekova vodstva HSS-a, obrađeno je tako da su detaljnije prikazani događaji koji su se odvijali na križevačkom području. Proslave Mačekovih rođendana 1936. i 1937., zbor 7. rujna 1937. pod vedrim nebom na

Strossmayerovu trgu koji je otvorio liječnik dr. Rudolf Gregurek, na kojemu je govorio Andrija Papa te iskazivanje odanosti i povjerenja u politiku koju vodi dr. Maček, dominirali su tim skupom. Tu je govorio i Mihovil Pavlek Miškina i ing. August Košutić, a Seljačka zaštita privlačila je pažnju 6000 ljudi okupljenih na tom skupu. Autor donosi cijele govore onih koji su govorili na ovim skupovima, ali vrijeme Banovine Hrvatske obrađeno je nešto manjkavije nego ranije, no potraga za arhivskim izvorima je mukotrpan posao koji teško može obaviti pojedinac. Osim toga, odnosi HSS-a i države postaju tijekom Banovine Hrvatske izvanredno složeni.

Ova zamjerka se odnosi i na cijelo šesto poglavlje koje obrađuje HSS u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Obrađeno je samo lijevo krilo stranke, dakle ono koje se priključilo partizanskom pokretu, a izostala su istraživanja onih koji su mislili drukčije, odredivši se za pasivnost ili za drugu stranu.

Jednako kratko obrađen je i HSS od kraja Drugoga svjetskog rata do uspostave samostalne hrvatske države. To je teško vrijeme kada stradaju mnogi članovi HSS-a od komunističkih vlasti, pa i oni koji su bili skloni suradnji s novim vlastima. Prof. Peklić navodi primjer Andrije Pape koji je bio aktivan član vodstva HSS-a, a uz to i zastupnik u Privremenoj narodnoj skupštini Demokratske Federativne Jugoslavije. Kotarski komitet KPH Križevci pokrenuo je protiv njega kampanju koja se pokazala lažnom. I konačno, osmo, zaključno poglavlje, obrađuje djelovanje križevačkog HSS-a u samostalnoj državi Hrvatskoj od 1991. do 2004. godine. Tu je Peklić prikazao mimoilaženja tijekom obnove stranke 1989. te su nastale četiri seljačke stranke dok se konačno nije oformio HSS kakav je I danas. Peklić je opisao sastanke i dogovore, spomenuo osnivanje Gospodarske sloge u studenome 1992. te opisao izbornu skupštinu 27. veljače 1993. godine. Dakako, tu nedostaje vremenska distanca da bi se mogla dati ocjena rada sadašnje stranke i njezina vodstva. Ova najnovija povijest je još samo kronologija s navođenjem imena vodećih ljudi. Autor se poslužio arhivom HSS-a kako bi izradio rezultate za lokalnu samoupravu grada Križevaca od 1993. do 2001., a iz čije statistike vidimo da je na izborima 1993. dobio 38,62% glasača, 1997. godine 23,32%, 18. studenoga 2001. 29,96%, a 20. svibnja 2001. 35,84%, čime je 2001. prema postotku HSS bio najjača stranka i na lokalnim izborima.

Mira Kolar-Dimitrijević

SAMOBOR: U POVODU 762. OBLJETNICE GRADA SAMOBORA. SAMOBOR, 2004. (PRETISAK IZ 1942.): MERIDIJANI, 312 STR.

U prvoj polovini 20. stoljeća poviješću Samobora bavili su se Vjekoslav Noršić u djelu "Samobor-grad: povijesne crte o njemu i njegovim gospodarima" (izdano 1912. u Samoboru) i Milan Lang u djelu "Samobor: narodni život i običaji" (izdano 1915. u Zagrebu). Dvadesetak godina nakon Langove knjige Odbor za proslavu 700-godišnjice Samobora kao slobodnog i poveljenog trgovišta 1242. - 1942. pod predsjedanjem i uredništvom Stjepana Oreškovića izdaje 1943. knjigu "Samobor: u povodu 762. obljetnice grada Samobora". Na poticaj Gradske knjižnice Samobor i Gradskog poglavarstva Samobora te u suradnji s izdavačkom kućom Meridijani u rujnu 2004. izdan je pretisak te knjige.

Knjiga "Samobor: u povodu 762. obljetnice grada Samobora" zbornik je radova o povijesti, kulturi, školstvu, religiji i politici Samobora. Djelo sadrži 57 članaka tridesetak autora, a upotpunjeno je sa 110 slika na 312 stranica. Radovi su složeni u logičku cjelinu prateći povijesni razvoj Samobora od davanja sloboština Samobora u 13. stoljeću do političkog i društvenog položaja u razdoblju između dva svjetska rata. Napomenuo bih da je u pretisku izostavljen tekst

Otona Fresla "Dosadanji rad samoborske ustaške mladeži" jer je izdavač smatrao da "on nije važan i ne uklapa se u cjelinu knjige".

Zbog ograničenosti prostora nije mi namjera prikazati sve radove, nego samo one važnije (iako sam izbor "više važnih" od "manje važnih" nije nimalo jednostavan). Napomenut ću da su autori radova većinom Samoborci (rođenjem ili življenjem u njemu) i dio intelektualnog dijela samoborskog stanovništva, npr. župnici, učitelji, političari ili gospodarstvenici.

Župnik Vjekoslav Noršić u radu "Sloboštine Samobora od godine 1242." analizira razloge na koji je način Samobor dobio "sloboštinu" od kralja Bele IV., a kojim je samoborska općina imala "podpunu samostalnost i nezavisnost od zemaljske feudalne gospode te banske vlasti" (str. 4). Autor u radu donosi hrvatski prijevod povelje Bele IV. (u prijevodu Emila Laszowskog), a zatim opisuje općinski grb i zastavu te analizira ustroj i rad općinskih službenika, npr. suca, prisežnika, dekana, fiškuša, blagajnika itd. Noršić je autor rada "O samoborskoj župi i župnoj crkvi" u kojem analizira povijest župe od njezina osnutka prije 11. stoljeća do polovine 20. stoljeća. Autor donosi detaljni opis crkve Sv. Anastazije.

Samoborski učitelj Milan Lang autor je šest radova, a izdvojio bih rad "Samobor polovicom 18. stoljeća", u kojemu na deset stranica analizira kartu Samobora Antuna Petra Praunspergera iz 1764. te pomoću nje opisuje topografski smještaj samoborskih ulica. U radu "Četiri stoljeća samoborske škole" opisuje povijest školstva u Samoboru, počevši od prve dokumentirane škole u prvoj polovini 16. stoljeća. Lang piše da "Samobor nije mogao svojoj djeci podići liepe školske zgrade već se morao zadovoljiti skromnim prostorijama, koje su ponajčešće bile u tuđim kućama. Ali iz takvog skromnog doma širio je preko 4 stoljeća blagotvorno svietlo prosvjete" (str. 142). Ostale Langove radove samo ću navesti: "Samoborska općinska viećnica", "Samoborski načelnici novijeg vremena", "Samoborci u tuđini" i "Seoba nekih naših bilina".

Samoborski učitelj Bogumil Toni autor je pet radova te bih između njegovih radova izdvojio rad "Bilježke iz prošlosti Samobora" u kojem opisuje gospodarske, društvene i političke prilike Samobora od 16. do prve polovine 18. stoljeća, npr. "uvoznina na vino" ili "Kazna u tornju" ili "Zavičajnost opiduma Samobora". Ostali Tonijevi radovi su: "Obrana od požara u starome Samoboru", "Josip Herović", "O Vrazovoj Ljubici" i "Prve samoborske novine".

Samoborski župnik Juraj Kocijančić napisao je četiri rada u ovome djelu. Istaknuo bih njegov rad "Odanost Samobora djedovskoj katoličkoj vjeri" na četrdesetak stranica u kojem analizira brižljivi odnos Samoboraca prema katoličkim crkvama i ustanovama. Autor opisuje kapelu Sv. Mihalja, dolazak franjevaca u Samobor u 17. stoljeću, dolazak redovnica Služavke Malog Isusa u Samobor 30-ih godina 20. stoljeća (radi otpora sve jačem djelovanju komunista) ili održavanje 1939. Euharistijskog kongresa u Samoboru. U drugom dijelu teksta autor donosi biografske bilješke o svećenstvu na području Samobora. Posebno je zanimljiv Kocijančićev rad "Samoborska družtva" u kojem opisuje djelovanje glazbenih društva (npr. Hrvatsko pjevačko društvo Jeka), Hrvatske čitaonice, vatrogasnih (dobrovoljnih) i sportskih te radničkog i vjerskih društva. Ostali Kocijančićevi radovi su "Rudokop u Samoborskim Rudama" i "Samoborska kajkavština".

Samoborski pravnik dr. Stjepan Orešković autor je četiri rada, a izdvojio bih njegov rad "Kako se je Samobor dojmio pjesnika Nesamoboraca" u kojem analizira način na koji su "nesamoborci" poput Stanka Vraza, Petra Preradovića, Antuna Gustava Matoša pisali o Samoboru. U sljedećim radovima Orešković se osvrće na umjetničku baštinu Samobora, npr. sakralne ili svjetovne (plemićke i građanske) umjetnine.

Ostale autore u ovome djelu samo ću nabrojati: Fran Šuklje, dr. Nikola Reizer, prof. Milivoj Reizer, Nikola Bošnjak, Stjepan Hrčić, dr. Gizela Tarzcay-Papp, Predrag Grdenić, Franjo Lodeta ml., dr. Milan Bogdanovnić, Milan pl. Praunsperger, Fran Hrčić, Nikola Bačić, ing. Marin Jurčić, Pavao Cesar, Marko Bahovec, Fran Bahovec, Dragutin Bišćan, dr. Branimir Livadić, Ivica

Sudnik, Marko Vukasović, dr. Franjo Bučar, Drago Radmilović, dr. Ivo Horvat, Marko Peroš i Oton Fresl.

Knjiga "Samobor: u povodu 762. obljetnice grada Samobora" i danas je istraživačima povijesti i kulturne baštine Samobora nezaobilazan dio. To djelo karakteriziraju iznimno kvalitetni radovi, a sretna je okolnost sluh Gradske knjižnice Samobor, Gradskog poglavarstva Samobora i izdavačke kuće Meridijani na izdavanju njegova pretiska.

Danijel Vojak

ZNANSTVENI SKUP "BRAĆA RADIĆ I RAZVITAK SELJAČKOG POKRETA U PODRAVINI", POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, KOPRIVNICA, 13. STUDENOGA 2004.

U Koprivnici je u subotu, 13. studenoga 2004., održan znanstveni skup "Braća Radić i razvitak seljačkog pokreta u Podravini" u organizaciji Povijesnog društva Koprivnica na kojemu je sudjelovalo dvanaest uglednih hrvatskih znanstvenica i znanstvenika pretežno povjesničarske struke. Pokrovitelj skupa je bio Grad Koprivnica, a prisustvovalo mu je, uz predavače i organizatore, više od stotinu posjetitelja.

Znanstveni skup otvorili su predsjednica Povijesnog društva Koprivnica Ružica Špoljar, koprivničko-križevački župan Josip Friščić, predsjednik koprivničkog Gradskog vijeća i ujedno dekan PMF-a prof. dr. Dragutin Feletar i predsjednik organizacijskog odbora Hrvoje Petrić.

Prvi dio skupa govorio je o Podravini i počecima seljačkog pokreta braće Radić, a prva je govorila prof. dr. Mira Kolar, umirovljena sveučilišna profesorica Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Naslov njezina priopćenja bio je "Kako su Virovci i Đurđevčani podržali seljački pokret braće Radić do 1921. godine". Prof. dr. Dragutin Feletar s geografskog odsjeka PMF-a predstavio je život i političko djelovanje Mihovila Pavleka Miškine. Hrvoje Petrić imao je priopćenje "Uloga Podravine i Podravaca u počecima seljačkog pokreta braće Radić i u osnivanju HPSS-a", u kojem je pokazao ključnu ulogu Podravine u seljačkom pokretu do Prvoga svjetskog rata.

Drugi dio priopćenja iznesenih na skupu bio je o sudbinama pojedinih vodećih osoba vezanih uz seljački pokret. Marijan Špoljar predstavio je djelovanje jednog od prvih naivnih slikara Mirka Viriusa te njegovo djelovanje uklopio u kontekst seljačkog pokreta. Željko Krušelj predstavio je rad "Ivan Kraljić - od gradonačelnika Koprivnice do političke marginalizacije", a dr. Zdravko Dizdar s Hrvatskog instituta za povijest govorio je o HSS-u u Podravini 1941. i 1942. godine s težištem na HSS-ovce u logoru Danici.

Treći dio skupa prvi je put predstavio organizacijske oblike seljačkog pokreta u Podravini. Vesna Peršić Kovač analizirala je djelatnosti organizacije žene Hrvatsko srce, dr. Suzana Leček s Hrvatskog instituta za povijest predstavila je bogatu djelatnost Seljačke sloge, a mr. Ivica Šute s Filozofskog fakulteta u Zagrebu Gospodarsku slogu u Podravini.

Posljednju cjelinu skupa otvorila je dr. Agneza Szabo priopćenjem "Mladi Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti i kulturi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće s posebnim osvrtom na Podravinu". Nakon nje je dr. Zlatko Matijević s Hrvatskog instituta za povijest govorio o koprivničkom župniku Stjepanu Zagorcu i reformnom pokretu nižega katoličkog klera u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na vezu sa seljačkim pokretom u Podravini. Posljednje priopćenje bilo je o križevačkom gradonačelniku Ljubomiru Maštroviću kojega je uspješno predstavio Ivan Peklić.

Ovaj znanstveni skup je u cijelosti uspio prezentirati niz novih spoznaja o podravskoj povijesti kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća te potaknuti nova istraživanja seljačkog pokreta braće Radić u Podravini, koja će, nadamo se, ubrzo slijediti. Priopćenja izlaganja sa znanstvenog skupa bit će objavljena u koprivničkom časopisu za multidisciplinarna istraživanja "Podravina" koji objavljuje izdavačka kuća Meridijani, koja je osigurala vrijedne darove za sve sudionike.

Hrvoje Petrić

DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU

Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je 1. srpnja 2005. godine osnovano Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. To je društvo, među ostalim, nastalo na poticaj članova uredništva časopisa «Podravina». Rad osnivačke skupštine pozdravili su predsjednik Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Neven Budak, dekan Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, ujedno glavni i odgovorni urednik izdavačke kuće Meridijani Dragutin Feletar te doajenka hrvatske gospodarske povijesti Mira Kolar.

Na osnivačkoj skupštini je za predsjednika izabran urednik časopisa «Podravina» Hrvoje Petrić. Za dopredsjednike su izabrani Željko Holjevac i Mirela Slukan Altić. Za članove izvršnog odbora izabrani su još Ljiljana Dobrovšak (tajnica društva), Mladen Tomorad, Ivica Šute, Zlata Živaković Kerže i Marino Manin. Za predsjednika nadzornog odbora izabran je odgovorni urednik časopisa «Podravina» Dragutin Feletar, a za članove Mira Kolar-Dimitrijević (članica uredništva časopisa «Podravina») i Nenad Moačanin.

Od aktivnosti koje su u tijeku posebno valja istaknuti pokretanje novoga znanstvenog časopisa «Ekonomska i ekohistorija» kojemu su za urednike izabrani Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić. Odlučeno je da će Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistriju ovaj časopis objavljivati uz financijsku pomoć i nakladništvo izdavačke kuće Meridijani, a suizdavači su Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti te međunarodni znanstveni projekt «Triplex Confinium».

Na skupštini su istaknute planirane djelatnosti: okupljanje znanstvenika, prije svega onih koji se bave gospodarskom i društvenom poviješću te poviješću okoliša (ekohistorijom); objavljivanje časopisa za gospodarsku povijest i povijest okoliša «Ekonomska i ekohistorija» te drugih povijesnih izdanja; organiziranje istraživačkog stručnog i znanstvenog rada iz područja gospodarske i društvene povijesti te povijesti okoliša (ekohistorije); poticanje i organiziranje znanstvenih istraživanja i projekata iz ekonomske povijesti i ekohistorije; priređivanje znanstvenih i stručnih skupova, predavanja, kolokvija i okruglih stolova; organiziranje izložbi, priredbi, sastanaka, seminara i tribina o povijesnim temama s težištem na ekonomskoj povijesti i ekohistoriji; organiziranje predavanja znanstvenika u svrhu popularizacije ekonomije, povijesnih znanosti, ekologije i geografije te, naravno, kontinuirana suradnja s časopisom za multidisciplinarna istraživanja «Podravina».

Hrvoje Petrić

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani Izdavačka kuća | Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek